

**ΤΟ ΙΕΡΟ ΑΦΡΟΔΙΤΗΣ ΚΑΙ ΕΡΩΤΟΣ
ΣΤΗΝ ΙΕΡΑ ΟΔΟ**

© Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία
Πανεπιστημίου 22, Ἀθήναι 106 72
FAX 210 3644996, τηλ. 210 3609689
secr@archetai.gr – www.archetai.gr

ISSN 1105-7785
ISBN 978-960-8145-67-2

*Εἰκόνα ἐξωφύλλου: Ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο EAM 1597, λεπτομέ-
ρεια (βλ. καὶ πίν. 27β).*

ΣΤΗΝ ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΑΥΤΟΥ
ΣΥΝΕΒΑΛΕ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΣ Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΠΑΤΕΡΑ

Γενικὴ ἐπιμέλεια ἔκδοσης
Ἐλευθερία Κονδυλάκη Κόντου

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΑΡ. 253

ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ ΜΑΧΑΙΡΑ

**ΤΟ ΙΕΡΟ ΑΦΡΟΔΙΤΗΣ ΚΑΙ ΕΡΩΤΟΣ
ΣΤΗΝ ΙΕΡΑ ΟΔΟ**

ΑΘΗΝΑΙ 2008

Στὴ μνήμη τοῦ πατέρα μου Ἡλία Μαχαίρα

Περιεχόμενα

Πρόλογος	XI
Συνομογραφίες	XV
I. Τὸ Ἱερὸ τῆς Ἀφροδίτης στὴν Ἱερὰ Ὀδὸ	1
Ἱστορικὸ τῆς ἔρευνας	3
Βιβλιογραφία τοῦ ἱεροῦ	7
A. Τοπογραφία	9
1. Ἡ φιλολογικὴ παράδοση	11
2. Οἱ περιηγητὲς	11
B. Ἀρχιτεκτονικὴ	14
Τὸ ὄχυρὸ	16
Τὸ ἱερὸ	18
Γ. Ἐπιγραφές	
Κατὰ χώραν	34
Ἐπιγραφικὸ Μουσεῖο	35
Δὲν ἔχουν ἐντοπισθεῖ	41
Δ. Τὰ εὐρήματα	
Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο	47
Leiden, Ἐθνικὸ Μουσεῖο Ἀρχαιοτήτων	90
E. Νομίσματα	
Νομισματικὸ Μουσεῖο	91
ΣΥΝΟΨΗ	93
II. Συναφῆ ἱερὰ στὴν Ἀθήνα	99
1. <i>Τὸ ἱερὸ τῆς Ἀφροδίτης στὴ Βόρεια κλιτὴ τῆς Ἀκροπόλεως</i>	
<i>τῶν Ἀθηνῶν</i>	101
Ἱστορικὸ τῆς ἔρευνας	101
Βιβλιογραφία	104
A. Τοπογραφία	105
B. Ἐπιγραφές	108

Γ. Τὰ εὐρήματα	
Μουσεῖο Ἀρχαίας Ἀγορᾶς	109
Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο	116
Μουσεῖο Ἀκροπόλεως	121
Μουσεῖο Μπενάκη	123
ΣΥΝΟΨΗ	125
2. <i>Τὸ ἱερὸ τῆς Ἀφροδίτης στὸν Ἴλισσὸ</i>	127
III. Τὸ ἱερὸ στὴν Ἱερὰ Ὀδὸ καὶ ἡ λατρεία τῆς Ἀφροδίτης στὴν Ἀττικὴ	129
Résumé	139
Γενικὸ εὐρετήριο	149
Εὐρετήριο τόπων	153
Εὐρετήριο Μουσείων	155
Κατάλογος εἰκόνων	157
Κατάλογος πινάκων	158
ΠΙΝΑΚΕΣ	

Πρόλογος

Τὸ ἐνδιαφέρον μου γιὰ τὸ Ἱερό τῆς Ἀφροδίτης χρονολογεῖται ἀπὸ τὴν ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία ἐκπονοῦσα τὴ διδακτορικὴ μου διατριβὴ σχετικὰ μὲ τὰ γλυπτὰ συντάγματα τῆς Ἀφροδίτης καὶ τοῦ Ἔρωτος κατὰ τὰ ἑλληνιστικὰ χρόνια (V. Machaira, *Les groupes statuaires d'Aphrodite et d'Éros, Étude stylistique des types et de la relation entre les deux divinités pendant l'époque hellénistique*, Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, Βιβλιοθήκη Σ.Ν. Σαριπόλου, ἀρ. 85, Ἀθήνα 1993). Ὡς συνέχεια ἐκείνης τῆς μελέτης προκύπτει ἡ παρούσα ἔρευνα.

Μὲ τὴ σύμφωνη γνώμη τοῦ καθηγητῆ Ἰωάννου Δεληβορριά καὶ μετὰ ἀπὸ σχετικὸ μου αἴτημα στὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, μοῦ ἀνετέθη τὸ 1990 ἡ δημοσίευση τῆς παλαιᾶς αὐτῆς ἀνασκαφῆς. Γιὰ τὴν ἄδεια μελέτης καθὼς καὶ γιὰ τὴν ἔγκριση νὰ περιληφθεῖ ἡ ἐργασία αὐτὴ στὴ σειρὰ τῶν δημοσιευμάτων τῆς Ἐταιρείας εὐχαριστῶ θερμὰ τὸ Συμβούλιο καὶ τὸν Γενικὸ Γραμματέα, Ἀκαδημαϊκὸ Βασίλειο Πετράκο. Θερμὰ εὐχαριστῶ τοὺς διευθυντὲς τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου, κατ' ἐξοχὴν τοὺς διαδοχικοὺς προϊσταμένους τῆς Συλλογῆς Γλυπτῶν, Κατερίνα Ρωμοπούλου, Νικόλαο Καλιτσά καὶ Ἑλένη Κουρίνου, τοὺς διευθυντὲς τῶν Α' καὶ Γ' Ἐφορειῶν Προϊστορικῶν καὶ Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων καθὼς καὶ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἀρχαίας Ἀγορᾶς τόσο γιὰ τὴν ἄδεια ἐπιτόπιας ἔρευνας ὅσο καὶ γιὰ τὴν κάθε εἶδους διευκολύνσεις στὴ μελέτη τοῦ ὑλικοῦ.

Πιὸ συγκεκριμένα στὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο, εὐχαριστῶ τὸν συνάδελφο καὶ παλιὸ μου συνεργάτη Στυλιανὸ Κατάκη, τότε (1992) ἐργαζόμενο στὴ Συλλογὴ Γλυπτῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου, χάρις στὸν ὁποῖο ἔγινε ἐφικτὴ ἡ ἐπανεύρεση, ταύπιση καὶ καταγραφή τῶν ἀποκειμένων σπῆς ἀποθῆκης τοῦ Μουσείου γλυπτῶν καθὼς καὶ τὴν διάδοχό του στὴ Συλλογὴ Γλυπτῶν Ἄννα-Βασιλικὴ Καραπαναγιώτου (1993-1994) γιὰ τὴν συνέχεια τῶν ἐργασιῶν μου. Ἡ συνεργασία μου μὲ τὴ Συλλογὴ Γλυπτῶν ὥστόσο συνεχίστηκε ἀδιάλειπτα ἀκόμα καὶ μετὰ τὴν παράδοση τοῦ χειρογράφου: στὴ διάρκεια ὄλων αὐτῶν τῶν ἐτῶν εὐχαριστῶ ξεχωριστὰ τὴν Μαρία Σάλτα, ἀλλὰ καὶ τὴς νεώτερες συναδέλφους Χρυσάνθη Τσοῦλη καὶ Ἑλένη Καλάβρια, γιὰ τὸν ἐντοπισμὸ καὶ ἄλλων ἀταύπιστων γλυπτῶν, ποὺ κατεγράφησαν τὰ τελευταῖα χρόνια (2001-2002) καὶ προέρχονται ἀπὸ τὸ Ἱερό τῆς Ἀφροδίτης. Ἀποτελεσματικὴ καὶ πάντα πρόθυμη

είχα την τεχνική στήριξη εκ μέρους τών συντηρητηών και τεχνιτών της Συλλογής Γλυπτών, κυρίως τοῦ Μιχάλη Δημητριάδη και τοῦ Πέτρου Καίσαρα.

Εὐχαριστῶ ἐπίσης θερμὰ τὴν Καλλιόπη Παπαγγελῆ, ἀρμόδια γιὰ τὴν περιοχὴ τῆς Ἱερᾶς Ὁδοῦ και τῆς Ἐλευσίνας, και τὸν Ἀλέξανδρο Μάντη, ὑπεύθυνο ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν γιὰ τὰ ἔργα στὶς κλιτύες τῆς Ἀκροπόλεως· τὶς Μάρω Κύρκου και Ἀλκησιη Σπετσιέρη-Χωρέμη, διαδοχικὰ ὑπεύθυνες στὸ Μουσεῖο τῆς Ἀρχαίας Ἀγορᾶς, Jan Jordan και Sylvie Dumont, γραμματεῖς τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς· τὴν Χριστίνα Βλασσοπούλου, ὑπεύθυνη στὸ Μουσεῖο Ἀκροπόλεως.

Ἐξ ἴσου εὐχαριστῶ τοὺς διευθυντὲς ἐ.τ. τῶν Μουσείων Ἐπιγραφικοῦ και Νομισματικοῦ, Χαράλαμπο Κριτζᾶ και Ἰωάννη Τουράτσογλου καθὼς και τὶς Χαρὰ Καραπά-Μολιζάνη και Ἡὼ Τσοῦρη γιὰ τὴν ἄδεια μελέτης, πὶς κάθε εἶδους διευκολύνσεις στὴν ἐπιτόπια μελέτη μου καθὼς και τὶς πολὺτιμες ὑποδείξεις τους. Τὴν διευθύντρια ἐ.τ. Ἑλένη Γκίνη-Τσοφοπούλου γιὰ τὴν ἄδεια ἀναζήτησης εὐρημάτων ἀπὸ τὸ Ἱερὸ τῆς Ἀφροδίτης στὴν ἀποθήκη τῆς 1ης Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων στὸν περίβολο τῆς Μονῆς Δαφνίου, καθὼς και τὴν Αἰ. Ἀβραμίδου γιὰ τὴ συνδρομὴ τῆς σὲ αὐτὴ μου τὴν ἀναζήτηση.

Θερμὲς εὐχαριστίες ὀφείλω ἐπίσης στὶς ὑπεύθυνες τῶν Ἀρχείων στὴν ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία (Ἰωάννα Νίνου και Ἑλενα Παπανικολάου), στὴν Ἀρχαία Ἀγορὰ (Jan Jordan και Sylvie Dumont) και στὴν Ἀμερικανικὴ Σχολὴ Κλασικῶν Σπουδῶν (Ναταλία Βογκέικωφ-Brogan).

Γιὰ τὴν ἐξαιρετικὰ γόνιμη συνεργασία μας εὐχαριστῶ θερμὰ τὸν καθηγητὴ Kevin Glowacki, μελετητὴ τῆς Βόρειας κλιτύος τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀκροπόλεως, ὁ ὁποῖος ἔθεσε ἐξ ἀρχῆς στὴ διάθεσή μου ὅλα τὰ στοιχεῖα τῶν ἀδημοσίευτων- ἐρευνῶν του.

Γιὰ τὴν προθυμία τῆς νὰ διαβάσει τὸ σχετικὸ μὲ τὶς ἐπιγραφὲς τμῆμα τῆς μελέτης και νὰ προτείνει πὶς ἀπαραίτητες διορθώσεις εὐχαριστῶ θερμὰ τὴν Βούλα Μπαρδάνη, στὴν ὁποία ὀφείλω ἐπίσης χάριτες γιὰ τὶς συζητήσεις πού εἶχαμε σχετικὰ μὲ τὶς ἀπτικὲς ἐπιγραφὲς ἀλλὰ και τὴν ἀθηναϊκὴ τοπογραφία σὲ συνάφεια μὲ τὴ φιλολογικὴ παράδοση.

Τὰ γλυπτά, που προέρχονται ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῆς Ἀφροδίτης στὸ Δαφνὶ και φυλάσσονται στὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο, φωτογραφήθηκαν σχεδὸν στὸ σύνολό τους τὸ 1993 ἀπὸ τὸν Ἡλία Ἡλιάδη μὲ δαπάνη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, ἐνῶ μικρὸς ἀριθμὸς γλυπτῶν, που ταυτίστηκε ἐκ τῶν ὑτέρων, φωτογραφήθηκε τὸ 2001. Γιὰ τὴν παραχώρηση φωτογραφιῶν εὐχαριστῶ θερμὰ τὰ Μουσεῖα Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ, Ἐπιγραφικὸ, Νομισματικὸ, τὸ Μουσεῖο Μπενάκη, τὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο Ἀρχαιοτήτων στὸ Leiden, τὴν

Ἀμερικανικὴ Σχολὴ Κλασικῶν Σπουδῶν (Ἀρχαιολογικὴ Φωτογραφικὴ Συλλογὴ καὶ ἀνασκαφὴς τῆς Ἀρχαίας Ἀγορᾶς), τὴ Γαλλικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολή, τὸ Γερμανικὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτούτο καθὼς καὶ –κατὰ κύριον λόγο– τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία (Ἀρχεῖο). Ἐπιστολές, σχέδια, φωτογραφίες τῶν ἀνασκαφῶν προέρχονται στο σύνολό τους ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο Ἰ. Τραυλοῦ, τὸ ὁποῖο φυλάσσεται στὸ Ἀρχεῖο τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας.

Ἰδιαίτερα εὐχαριστῶ τὸν ἄξιο σχεδιαστὴ Εὐάγγελο Ὀλύμπιο, πὸν μὲ ἐξαιρετικὴ φροντίδα ἔφερε σὲ πέρας τὰ σχέδια τῶν κογχῶν τοῦ βράχου καθὼς καὶ τῶν χαραγμάτων στὸ ἔδαφος, βασιζόμενος στὴν ἀρχικὴ ἀποτύπωση τοῦ Ἰ. Τραυλοῦ, φωτογραφίες καὶ μετρήσεις τῆς συγγραφέως· γιὰ τὴ βοήθεια σὺς μετρήσεις καθὼς καὶ γιὰ τὰ ἐπιτόπια σκαριφήματα εὐχαριστῶ θερμὰ τὴ φίλη καὶ συνάδελφο Βασιλικὴ Πατσιαδᾶ.

Τόσο γιὰ τὸ ἱερὸ τῆς Ἀφροδίτης στὸ Δαφνὶ ὅσο καὶ γι' αὐτὸ τῆς Βόρειας Κλιτύς θεωρήσαμε σκόπιμο νὰ ἀπεικονισθεῖ ἡ κατάσταση τῶν ἱερῶν ἀμέσως μετὰ τὴν ἀνασκαφὴ τους στὴ δεκαετία τοῦ 1930, δεδομένου ὅτι ἡ διατήρηση τῶν λειψάνων εἶναι καλύτερη. Ἐνῶ οἱ ἐργασίες ἐκδοσης ἦταν σὲ ἐξέλιξη, κρίθηκε ἀπαραίτητὴ ἡ ἀεροφωτογράφηση τοῦ χώρου καὶ τῶν μνημείων, ἡ ὁποία πραγματοποιήθηκε ἀπὸ τὸν φωτογράφο Κωνσταντῖνο Ξενικάκη [12.6.07] μὲ δαπάνη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας. Προκειμένου γιὰ τὶς κλιτύες τοῦ βράχου τῆς Ἀκροπόλεως ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι μετὰ τοὺς καθαρισμοὺς τῶν τελευταίων ἐτῶν στὸ πλαίσιο τῆς ἐνοποίησης τῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων τῆς Ἀθήνας ἡ εἰκόνα τοῦ ἱεροῦ ἔχει ἔλθει πολὺ κοντὰ στὴν περὶ τὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ 1930 κατάστασή του.

Ἡ πορεία αὐτῆς τῆς ἐργασίας ἀποδείχθηκε ἓνα εἶδος «οἰκονομίας», πὸν διήρκεσε πάνω ἀπὸ δέκα χρόνια: προβλεπόταν ἀρχικὰ ὡς μελέτη τῶν γλυπτῶν σὲ μιὰ προσπάθεια ἀπόδοσης τοῦ μεγίστου ἀριθμοῦ τῶν εὐρημάτων στὸν χῶρο ὅπου ἀνῆκαν· ἀναπόσπαστο κομμάτι ὡστόσο ἀποδείχθηκαν οἱ ἐπιγραφές σὺς κόγχες ἢ σὺς βάσεις, πὸν τὰ συνόδευαν, ἐνῶ κατακλειδα ὄλων εἶναι ἡ μνημειακὴ τοπογραφία τοῦ ἱεροῦ. Ἡ μελέτη παρεδόθη στὰ τέλη τοῦ 1999· τὸ 2000-2001 ἐντοπίσθηκαν τρία ἀκόμα γλυπτὰ πὸν κρίθηκε ἀπαραίτητο νὰ περιληφθοῦν στὴ μελέτη. Ἀπὸ τὸ 2000 δρομολογήθηκαν ἀπὸ τὴν ἀρμόδια Γ' Ε.Π.Κ.Α. ἐργασίες διαμόρφωσης τοῦ περιβάλλοντος χώρου, πὸν μόλις εἶχε ἀπαλλοτριωθεῖ· ἔχουν ἤδη κατεδαφιστεῖ τρία οἰκήματα ἐνῶ πραγματοποιήθηκαν καὶ ἐπιφανειακοὶ καθαρισμοί. Συνέπεια αὐτῶν εἶναι καὶ ἡ νέα περίφραξη τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου καὶ ἡ ἀνάρτηση ἐποπτικοῦ ἔλικου (2003) (πίν. 3).

Θερμὲς εὐχαριστίες ὀφείλω ἐπίσης –ἀπὸ τὸ 1996 καὶ ἐξῆς– στὸ Κέντρο Ἑρεῦνης τῆς Ἀρχαιότητος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ὅπου καὶ κατ' ἐξοχὴν ὁλοκληρώθηκε τὸ τελευταῖο τμῆμα τῆς συγγραφῆς αὐτῆς τῆς ἐργασίας. Κυρίως

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

δὲ εὐχαριστῶ τὴν ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν καλὴ φίλη καὶ συνάδελφο, διευθύντρια τοῦ Κέντρου Μαρία Πιπιλῆ γιὰ ὅλες τὶς διευκολύνσεις πρὸς τὴν εὐδόωση αὐτοῦ τοῦ προγράμματος.

Ἰδιαίτερα εὐχαριστῶ τὴν διευθύντρια Δημοσιευμάτων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας Ἐλευθερία Κονδυλάκη πὸν μὲ ἐξαιρετικὴ εὐαισθησία καὶ γνώση ἔδωσε μορφὴ σὲ αὐτὴ τὴ μελέτη.

B.M.

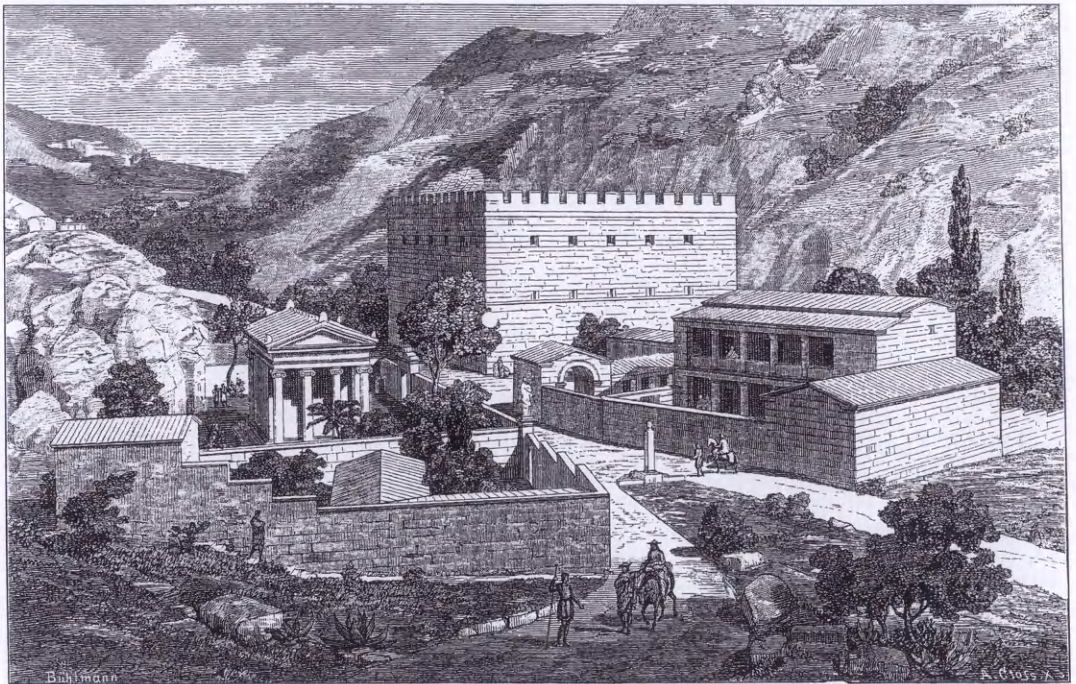
Συντομογραφίες

Πλήν τῶν συντομογραφιῶν, ποῦ περιλαμβάνονται στὴν *Archäologische Bibliographie* καὶ στὸν *Archäologischer Anzeiger* 1997, 611-624, χρησιμοποιοῦνται καὶ οἱ ἀκόλουθοι:

- Baumer L. E. Baumer, *Vorbilder und Vorlagen. Studien zu klassischen Frauenstatuen und ihrer Verwendung für Reliefs und Statuetten des 5. und 4. Jahrhunderts vor Christus* (Acta Bernensia XII, 1997).
- Bieber, *AncCopies* M. Bieber, *Ancient Copies. Contributions to the History of Greek and Roman Art* (1977).
- Delivorrias, *Kultstatue* A. Delivorrias, Die Kultstatue der Aphrodite von Daphni, *AntPl* VII (1968), 19-31.
- Delivorrias, *Aphrodite EAD* A. Delivorrias, *LIMC* II (1984), λ. *Aphrodite. Exploration Archéologique de Délos*.
- Forsén B. Forsén, *Griechische Gliederweihungen. Eine Untersuchung zu ihrer Typologie und zu ihrer religions- und sozialgeschichtlichen Bedeutung* (Papers and Monographs of the Finnish Institute at Athens, vol. IV, 1996).
- Glowacki K. T. Glowacki, *Topics concerning the North Slope of the Acropolis at Athens* (Bryn Mawr College, 1991· Ann Arbor, 1992).
- Καλτσᾶς Ν. Καλτσᾶς, *Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο. Τὰ γλυπτά. Κατάλογος* (2001).
- Καρούζου Σ. Καρούζου, *Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον. Συλλογὴ Γλυπτῶν. Περιγραφικὸς Κατάλογος* (1967).
- Καστριώτης Π. Καστριώτης, *Γλυπτά τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου. Περιγραφικὸς κατάλογος* (1908).
- Lawton C. L. Lawton, *Attic document Reliefs. Art and Politics in Ancient Athens* (1995).
- Linfert, *Kunstzentren* A. Linfert, *Kunstzentren hellenistischer Zeit* (1976).
- Machaira V. Machaira, *Les groupes statuaires d'Aphrodite et d'Éros. Étude stylistique des types et de la relation*

- entre les deux divinités pendant l'époque hellénistique*
(Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, Βιβλιοθήκη Σ. Ν. Σαρπύ-
λου, ἀρ. 85, 1993).
- Meyer M. Meyer, *Die griechischen Urkundenreliefs* (AM Bei-
heft 13, 1989).
- Neumann G. Neumann, *Probleme des griechischen Weihreliefs*
(1979).
- Σβορώνος J. Svoronos, W. Barth, *Das Athener Nationalmuseum*
I (1908), II (1911), III (1937).
- van Straten F. T. van Straten, Gifts for the Gods, σὺν H. S. Versnel,
*Faith, Hope and Worship. Aspects of Religious Mental-
ity in the ancient World* (1981), 65-151.
- v. Sybel L. von Sybel, *Katalog der Skulpturen zu Athen* (1881).
Vorster Chr. Vorster, *Griechische Kinderstatuen* (1983).
- AAE Ἄρχεῖο Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.
EAM Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο.
EM Ἐπιγραφικὸ Μουσεῖο.
MAA Μουσεῖο Ἀρχαίας Ἀγορᾶς.
MM Μουσεῖο Μπενάκη.
NM Νομισματικὸ Μουσεῖο.

I.
ΤΟ ΙΕΡΟ ΤΗΣ ΑΦΡΟΔΙΤΗΣ
ΣΤΗΝ ΙΕΡΑ ΟΔΟ

Τempel der Αφροδίτη.
ναός 'Αφροδίτης

Straße von Eleusis nach Athen.
Castell.
ὄχυρό

Wirthshaus.
"Ξενώνας"

Εἰκ. 1. Ὑποθετικὴ ἀναπαράσταση τῶν κτισμάτων τῆς ὁδοῦ ἀπὸ Ἐλευσίνα πρὸς Ἀθήνα (ξυλογραφία) (Jacob von Falke, *Hellas und Rom: eine Culturgeschichte des classischen Altertums*, Stuttgart 1878-1880).

Ἱστορικὸ τῆς ἔρευνας

Ἡ ἀνασκαφὴ στὸ Ἱερὸ τῆς Ἀφροδίτης εἶναι μία ἀπὸ τὶς παλαιότερες τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας σὲ συνάρτηση κυρίως μὲ τὴν παρακειμένη Ἱερὰ Ὀδοῦ¹. Ὅπως καὶ ἄλλοῦ εἶχε καὶ ἐδῶ προηγηθεῖ ὁ Fauvel² στὶς ἀρχὲς τοῦ 19οῦ αἰώνα· ὁ Ph.-E. Legrand³ περιγράφει: «Il (Fauvel) fait des recherches entre Daphné et Éleusis, au pied d'un rocher qui présente une quantité de niches, avec des inscriptions à Vénus: il y trouve des débris d'un petit temple dorique, et, près de deux soubassements d'autels deux tourterelles de marbre⁴, grosses comme nature. C'est donc là, conclut-il, qu'il faut placer le temple de Vénus...».

Τὶς ἔρευνές του αὐτὲς γνωστοποιεῖ ὁ Fauvel μὲ ἐπιστολὴ του (30 Σεπτεμβρίου 1806) στὸν Barbié du Bocage⁵ προσδιορίζοντας τὰ

---

1. Πασο., *Ἀττικὰ* 36.3-38.6. Travlos, *Attika*, 177: Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς, στὴν περιοχὴ τοῦ Κεραμικοῦ πρὸ τῆς Ἱερῆς Πύλης (Γερμανικὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτοῦτο), ἔχει ἐρευνηθεῖ τμῆμα τῆς Ἱερᾶς Ὀδοῦ ἀπὸ τὸν λόφο τοῦ Προφήτη Ἥλια στὸ Χαϊδάρι ἕως τὸ Ἱερὸ τῆς Ἀφροδίτης (Δ. Καμπούρογλου, 1891-1892) καὶ ἀπὸ τὸ Δαφνὶ ἕως τὴ λίμνη Κουμουνδοῦρου (οἱ ἀρχαῖοι Ρεῖτοί· Κ. Κουρουγιώτης, Ἰ. Τραυλὸς μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1932 καὶ 1939). Travlos, *Attika*, 177. Ἀπὸ τὸ 1960 καὶ ἐξῆς ἡ Γ' ΕΠΚΑ ἔχει ἐρευνήσει μὲ σωστικὲς ἀνασκαφὲς τμῆματα τῆς Ἱερᾶς Ὀδοῦ ἀπὸ τὸν Κεραμικὸ ἕως τὸν Προφήτη Ἥλια καθὼς καὶ στὴν περιοχὴ τῆς Ἐλευσίνας.

2. Ph.-E. Legrand, *Biographie de Louis-François-Sébastien Fauvel*, *RA* 30, 1897, 392-393· van Straten, 121: «picked up by Fauvel». Βλ. καὶ παρακάτω, σημ. 5.

3. *RA* 30, 1897, 392-393.

4. Σήμερα βρίσκονται στὸ Leiden, Rijksmuseum, βλ. I.Δ., ἀριθμ. 85, 86.

5. A. L. Millin, *Magasin Encyclopédique* 1807, τ. II, 362-363: Topographie; Extrait d'une lettre de M. Fauvel, sous commissaire des relations commerciales de France à Athènes et correspondant de la Classe d'Histoire et de Littérature anciennes de l'Institut adressée à M. Barbié du Bocage, Membre de la dite classe (Athènes, le 30 septembre 1806). Πιθανὸν ἄλλη ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Choiseul II f° 196: E. Curtius und J. A. Kaupert, *Karten von Attika*, texte A. Milchhöfer, II (1883) 16.

περιστέρια ὡς ἀναθήματα στὸ ἱερὸ τῆς Ἀφροδίτης. «Revenons à Athènes et au chemin qui de cette ville conduisoit à Éleusis. À un quart d'heure de la mer, et auparavant que d'y arriver en venant d'Athènes par la voie sacrée, au pied d'un rocher percé d'une quantité de niches pour des ex-voto, avec des inscriptions à Vénus, j'ai trouvé des débris d'un petit temple dorique, et *en fouillant près de deux soubassements d'autels*, j'ai rencontré deux tourterelles en marbre, grosses comme nature. J'ai le plan de cet endroit, devant lequel (par parenthèse) est une enceinte de près de cent pieds parallélogrammes, en polygone, ouvrage cyclopique, semblable à ceux de Midée et d'Hysies dans l'Argolide, dont parle certainement Pausanias sous le nom de ἀργὸς λίθος. C'est donc là qu'il faut placer le temple de Vénus qui étoit un reposoir pour les théories. [Il y a là trois citernes; les colonnes ioniques qui étoient enclavées dans les murs du monastère de Daphné, et qui ont été enlevés par milord Elgin, appartenoient apparemment au temple d'Apollon au Pœcile⁶; car sur la petite montagne isolée à laquelle vous avez donné ce nom, et d'où l'on voit Athènes, il y a bien une petite chapelle, mais absolument aucun vestige antique.]». Στις 26 Νοεμβρίου 1806 ἀπευθύνει ἄλλην ἐπιστολὴ μὲ θέμα τὴν ἀττικὴ τοπογραφία στὸν ἀκαδημαϊκὸ Μ. Monge⁷: «J'ai trouvé des restes du temple de Vénus, sur la Voie sacrée, à un demi quart de lieue de la mer, en allant d'Athènes à Éleusis. Devant ce rocher, qui est percé de niches pour des vœux, est l'enceinte dont parle Pausanias, sous la dénomination de Lithos Argos; elle est en polygones irréguliers; sa longueur est de soixante pieds; les pierres en sont très grosses.

Je crois que Lithos Argos désigne ce genre de bâtisse ouvrage cyclopique. Ayant fouillé près de ce rocher, consacré à Vénus, j'ai trouvé, près des restes d'un autel, deux tourterelles en marbre, de grosseur naturelle;

6. Ἐννοεῖται τὸ Ποικίλον ὄρος. Οἱ κίονες αὐτοὶ βρίσκονται σήμερα στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο. A. H. Smith, *A Catalogue of Sculpture in the Department of Greek and Roman Antiquities of the British Museum* III (1904) (ἐφεξῆς Smith, *BMSculpture*) 415-416 ἀρ. 2564, 2565 καὶ ἴσως 2569.

7. A. L. Millin, *Magasin Encyclopédique* 1807, tome III, 141: Topographie; Extrait d'une lettre de M. Fauvel, sous commissaire des relations commerciales de France à Athènes et correspondant de la Classe d'Histoire et de Littérature anciennes de l'Institut adressée à M. Monge, membre de cette classe (Athènes, le 26 novembre 1806).

et les inscriptions suivantes sur le rocher, au dessus de quelques niches, les seules que la main des barbares n'a point cassées; en voici une où le nom d'une célèbre courtisane appelée Pythonce».

Τὰ δύο περιστερία, πού ἀναφέρονται καὶ στὶς δύο ἐπιστολές, πούλησε ὁ Fauvel τὸ 1819 στὴν Ἀθήνα στὸν φλαμανδὸ συνταγματάρχη Β.Ε.Α. Rottier⁸, ὁ ὁποῖος τὰ πούλησε τὸ 1821 μαζί μὲ ἄλλα ἀντικείμενα στὸ Ὁλλανδικὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο Ἀρχαιοτήτων (πίν. 32ς-ζ).

Ἡ ἔρευνα τοῦ κυρίως Ἱεροῦ ἀποτελέσασε ἀντικείμενο ἀνασκαφικῆς ἔρευνας σὲ δύο διαφορετικὲς χρονικὲς στιγμές. Γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸν Δημήτριο Καμπούρογλου κατὰ τὰ ἔτη 1891 καὶ 1892, μιὰ δεύτερη κατὰ τὰ ἔτη 1932 καὶ 1936 ἕως 1939 ἀπὸ τοὺς Κωνσταντῖνο Κουρουγιώτη καὶ Ἰωάννη Τραυλό.

Στὴν τελευταία περίοδο τῆς Γραμματείας τοῦ Στ. Κουμανούδη λόγῳ τῆς μεγάλης ἔκτασης πού ἔλαβαν οἱ ἀνασκαφές τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας μὲ τοὺς πόρους τοῦ λαχείου κατέστη ἀναγκαία ἡ πρόσληψη νέων ἀρχαιολόγων· ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς περιλαμβάνονται ὁ Ἀ. Σκιᾶς καὶ ὁ Δ. Καμπούρογλου κατὰ τὸ 1891⁹. Ὁ Δ. Καμπούρογλου ἔκανε ἔρευνες στὸ Δαφνί, στὸν χῶρο τῆς Μονῆς, στὴν Ἱερὰ Ὀδὸ καὶ στὸ ἱερὸ τῆς Ἀφροδίτης κατὰ τὰ ἔτη 1891 καὶ 1892¹⁰. «Τὸν χῶρον εἰς τὸν ὁποῖον ἐλατρεύετο ἡ Εὐμορφία, τὸν ἀνέσκαψα ἀπὸ τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1891 καὶ ἐξῆς. Ὁ λαὸς ἐγνώριζε τὰ ντουλαπάκια καὶ τῆς φωληῆς τοῦ βράχου ἀκόμα. Οἱ λόγιοι ἐγνώριζαν αὐτὰ ὡς κόγχας καὶ ὡς σηκοὺς καὶ ὡς νύμφας τοῦ Ἱεροῦ τῶν ὁποίων τὴν ἐλευθέραν θέαν

8. Γιὰ τὶς πληροφορίες αὐτὲς εὐχαριστῶ θερμὰ τὸν Δρα Ruurd B. Halbertsma, ἐπιμελητὴ τῶν κλασικῶν ἀρχαιοτήτων στὸ Rijksmuseum, πού ἔθεσε ὑπόψη μου αὐτὰ τὰ στοιχεῖα καθὼς καὶ τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία.

9. Β. Χ. Πετράκου, *Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία. Ἡ ἱστορία τῶν 150 χρόνων τῆς 1837-1987* (1987) 80. Ἄς σημειωθεῖ γιὰ ἱστορικοὺς λόγους ὅτι ὁ Δ. Καμπούρογλου ἦταν δικηγόρος, ἐρμηνεύει ὥστόσο τὴν ἐπιλογὴ αὐτὴ σὲ ἄρθρο του ἀργότερα στὴν ἐφημερίδα Ἑστία: «Ὁφείλω ἐν πρώτοις νὰ δηλώσω, ὅτι διὰ νὰ μοῦ ἀνατεθῆ ἔργασία τοιαύτη, ἐλήφθη ὑπ' ὄψιν ὑπόμνημά μου περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τοῦ Ἱεροῦ τῆς Ἀφροδίτης... Προβαίνω δὲ εἰς τὴν δήλωσιν αὐτὴν –ἤμουν δικηγόρος τότε– διότι καὶ ἐγνώριζα καὶ γνωρίζω πόσα ἀφαντάστως πολλὰ καὶ ποικίλα ἐφόδια πρέπει νὰ ἔχη κανεὶς, διὰ νὰ εἶναι ἄξιος τοῦ τίτλου ἀρχαιολόγος».

10. Πετράκος, ὁ.π. σημ. 9, 71· ΑΔ 7, 1891, 13· ΠΑΕ 1891, 12-13· ΑΔ 8, 1892, 4, 21, 37-39, 49, 72· ΠΑΕ 1892, 11-13.

παρημποδίζει γήλοφος τις»¹¹. Στο 'Αρχείο 'Ι. Τραυλοῦ, τὸ ὁποῖο περιήλθε τὸ 1993 στὴν 'Αρχαιολογικὴ 'Εταιρεία, βρέθηκαν οἱ ἐκθέσεις τῶν ἐργασιῶν τοῦ Καμπούρογλου καθὼς καὶ φωτογραφίες τῶν εὐρημάτων¹² (εἰκ. 16-19) ἐκείνων τῶν ἀνασκαφικῶν περιόδων.

Ἡ ἀμέσως ἐπόμενη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα διεξήχθη 40 χρόνια μετὰ. Ὁ Κ. Κουρουγιώτης ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὸν ἀρχιτέκτονα 'Ι. Τραυλὸ ἐρεύνησαν τὸ 'Ιερὸ τῆς 'Αφροδίτης τὸ 1932¹³ σὲ συνάφεια μὲ τὴν παρακειμένη 'Ιερὰ Ὀδό· κατὰ τὴν ἴδια περίοδο ὁ 'Ι. Τραυλὸς συνεργαζόταν καὶ μὲ τὸν Ο. Βroneer στὸ 'Ιερὸ τῆς Βόρειας κλιτύος τῆς 'Ακροπόλεως τῶν 'Αθηνῶν¹⁴, γιὰ τὸ ὁποῖο βρίσκουμε σημειώσεις στὰ κατάλοιπά του. Στὰ *Πρακτικὰ τῆς ἐν 'Αθήναις Αρχαιολογικῆς Ἐταιρείας* τοῦ 1939¹⁵ φαίνεται ὅτι εἶχε κατὰ νοῦ νὰ προχωρήσει στὴν τελικὴ δημοσίευση τῆς ἀνασκαφῆς στὸ Δαφνί, πράγμα ποὺ ὅμως –ἄγνωστο γιὰ ποιὸς λόγους– δὲν ἔγινε. Ἐκτοτε, πλὴν τῶν τακτικῶν καθαρισμῶν τοῦ χώρου τοῦ ἱεροῦ ἀπὸ τὴν Γ' Ἐφορεία Προϊστορικῶν καὶ Κλασικῶν 'Αρχαιοτήτων, δὲν ἔχει πραγματοποιηθεῖ ἄλλη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα. Μόλις τὸ 2000 ὁλοκληρώθηκε ἡ ἀπαλλοτρίωση τοῦ παρακειμένου οἰκοπέδου ὑπὲρ τοῦ ἑλληνικοῦ Δημοσίου. Ἀπὸ τὸ φθινόπωρο τοῦ 2002 ξεκίνησαν οἱ ἐργασίες γιὰ τὴν ἀνάδειξη τοῦ περιβάλλοντος χώρου: κατὰ πρῶτον ἀντικαταστάθηκε ἡ παλαιότερη περίφραξη, ποὺ πατοῦσε στὴ νοτιοδυτικὴ γωνία τοῦ ὄχυροῦ. Δόμοι αὐτοῦ τοῦ ὄχυροῦ, ποὺ εἶχαν κυλήσει ἐκτὸς τῆς περιφράξεως μετὰ ἀπὸ ὑπερχείλιση τοῦ παρακειμένου χειμάρρου σὺς πρὸ τοῦ 1980 δεκαετίες (1960 ἢ 1970)¹⁶, συγκεντρώθηκαν ὥστε νὰ ἀποκατασταθεῖ τμημα τοῦ τοίχου.

Ἐκατὸ χρόνια περίπου μετὰ τὴν πρώτη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὸν ἄνθρωπο, τὸ 1990, ἀνετέθη στὴ γράφουσα ἡ μελέτη τοῦ 'Ιεροῦ τῆς 'Αφροδίτης, ποὺ συνιστᾷ τὸν κορμὸ αὐτῆς τῆς δημοσίευσης.

11. Ἐφημ. «Ἐστία» 12 Μαΐου 1932: *ΑΑΕ* ('Αρχεῖο 'Ιω. Τραυλοῦ).

12. Τὰ εὐρήματα βρίσκονται σήμερα σχεδὸν στὸ σύνολό τους στὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο καὶ χάρις σὲ αὐτὲς τὶς φωτογραφίες κατέστη δυνατὴ ἡ ταύτιση καὶ καταγραφή τους.

13. *ΠΑΕ* 1936, 27. Τότε περιφράχθηκε καὶ τὸ ἱερό.

14. Βλ. ἀναλυτικὰ Μέρος II.1.

15. *ΠΑΕ* 1939, 41.

16. Τὴν πληροφορία ὀφείλω στὴν Κ. Παπαγγελῆ, σύμφωνα μὲ στοιχεῖα τοῦ Ἀρχείου τῆς Γ' Ε.Π.Κ.Α. Ὁ τοίχος ὡστόσο τῆς περίφραξης πρέπει νὰ ἦταν σὲ αὐτὴ τὴ θέση ἀπὸ τὸ 1932 (πίν. 1).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ

ΓΕΝΙΚΑ

Δημήτριος Καμπούρογλου, *ΑΔ* 7, 1891, 113. Δ. Καμπούρογλου, *ΠΑΕ* 1891, 12-13 (δήλωση ἔναρξης τῆς ἀνασκαφῆς). Δ. Καμπούρογλου, *ΑΔ* 8, 1892, 4-5, 21, 49, 72. Δ. Καμπούρογλου, *ΠΑΕ* 1892, 11-13. E. A. Gardner, *Archaeology in Greece*, *JHS* 13, 1892/3, 143. A.L. Frothingham, *Archaeological news*, *AJA* 8, 1893, 265-266. Sam Wide, Τὸ ἐν Δαφνίῳ Ἱερὸν τῆς Ἀφροδίτης, *ΑΕ* 1910, 35-52. Δ. Γρ. Καμπούρογλου, *Τὸ Δαφνί* (1920) 25-28: Τὰ ντουλαπάκια.

ΑΑ 1932, 130. Κωνσταντῖνος Κουρουγιώτης, Ἰωάννης Τραυλός, *ΠΑΕ* 1936, 27. Ἰ. Τραυλός, *ΠΑΕ* 1937, 25-33. Κ. Κουρουγιώτης, Ἰ. Τραυλός, *ΠΑΕ* 1939, 39-41. *ΑΑ* 1940, 170-171.

John Travlos, *Bildlexikon zur Topographie des antiken Attika* (1988) 177, 179, πίν. 184-185, εἰκ. 231 (σχέδιο τοῦ 1931) 232-233 (τὰ περιστέρια μὲ ἀρ. εὐρ. 1592, 1593), 234 (= *ΠΑΕ* 1937, 32, εἰκ. 10: φωτογραφία τῶν ἀνασκαφῶν Δ. Καμπούρογλου, ἀρχεῖον Τραυλοῦ). M.-Chr. Hellmann, *L'architecture grecque. 2. Architecture religieuse et funéraire* (2006) 211 εἰκ. 282.

J. Ober, *Fortress Attica. Defense of the Athenian Land Frontier 404-322 B.C. (Mnemosyne Suppl. 84, 1985)* 151-152. A. Mersch, *Studien zur Siedlungsgeschichte Attikas von 950 bis 400 v. Chr.* (1996) 116-117 ἀρ. 1.

ΟΙ ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ

CIG 507-509. A. R. Rangabé, *Antiquités helléniques ou répertoire d'inscriptions et autres antiquités découvertes depuis l'affranchissement de la Grèce* II (1855) 1064-1065. *IG* III, 3823. A. Milchhöfer, *AM* 13, 1888, 347, ἀρ. 593-595. Markellos Th. Mitsos, Eugene Vanderpool, *Inscriptions from Attica*, *Hesperia* 19, 1950, 26-27. *IG* II² 4570, 4574-4585, 4959, 5182, 13230.

ΤΑ ΓΛΥΠΤΑ

L. von Sybel, *Katalog der Skulpturen zu Athen* (1881). Π. Καστριώτου, *Τὰ Γλυπτὰ τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου* (1908) 283-285, 321. J. Svoronos, W. Barth, *Das Athener Nationalmuseum* III (1937) 630-632, 648-649, πίν. τόμ. II 129-130, 164-165. Σέμνη Παπασπυρίδη-Καροῦζου, Ἑλληνιστικὰ ἀντίγραφα καὶ ἐπαναλήψεις ἀρχαίων ἔργων, *ΑΕ* 1956, 164-180. Angelos Delivorrias, *Die Kultstatue der Aphrodite von*

Daphni, *AntPl* 8, 1968, 19-31, πίν. 7-9. Νικόλαος Γιαλούρης, 'Ο μαρμάρινος κορμὸς ἀπὸ τὸ Δαφνὶ καὶ ἡ ἀντιθετικὴ κίνησις, *Στήλη*. Τόμος εἰς μνήμην Ν. Μ. Κοντολέοντος (1980) 249-250, πίν. 73-79.

ΤΑ ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ

Δ. Καμπούρογλου, *ΠΑΕ* 1892, 13, ἀρ. 15.

Ο ΤΥΠΟΣ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ

Δ. Γρ. Καμπούρογλου, *ΕΣΤΙΑ* 12ης Μαΐου 1932, σ. 1: Εἰς τὸ Ἱερὸν τῆς Ἀφροδίτης (ὑπογράφει ὡς Ἀναδρομάρης ὁ Δ. Γρ. Καμπούρογλου με ἀφορμὴ τῆ δεύτερη συστηματικὴ ἀνασκαφὴ στὸ ἱερό).

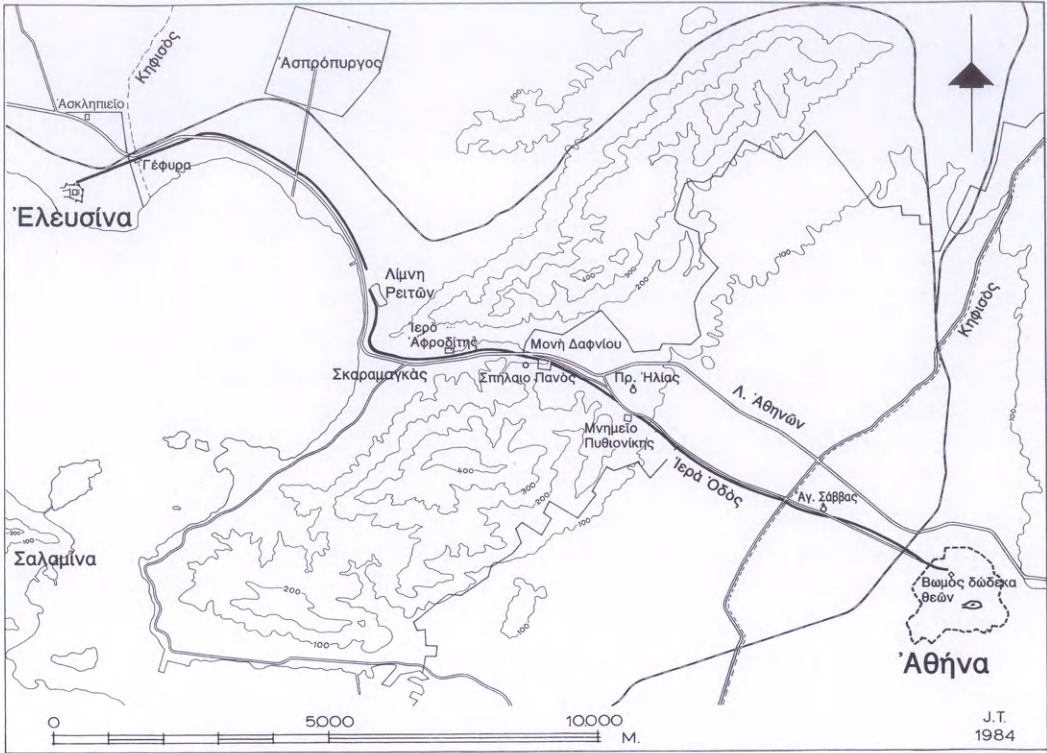
Α. ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ

Ἡ Ἱερὰ Ὀδὸς ἀπὸ τὸν Βωμὸ τῶν 12 θεῶν στὴν Ἀρχαία Ἀγορὰ ἕως τὴν εἴσοδο τοῦ Ἑλευσινιακοῦ ἱεροῦ μετρᾷ 20.5 χιλιόμετρα. Τὸ Ἱερὸ τοῦ Ἀπόλλωνος Πυθίου, ποῦ ὑποθέτουμε ὅτι βρίσκεται στὸν περίβολο τῆς Μονῆς Δαφνίου, εἶναι στὴ μέση τῆς διαδρομῆς Ἀθηνῶν - Ἑλευσίνας. Ἡ ἀπόσταση ἀπὸ τὴ Μονὴ Δαφνίου ἕως τὸ ἱερὸ τῆς Ἀφροδίτης εἶναι 1.500 μέτρα. Τὸ Ἱερὸ τῆς Ἀφροδίτης βρίσκεται, συνεπῶς, 11.5 περίπου χιλιόμετρα δυτικὰ τῆς Ἀθήνας σὲ ἓνα μυχὸ ποῦ σχηματίζεται ἀπὸ τὶς προεκτάσεις τῆς ὄροσειρᾶς τῆς Πάρνηθας· τὸ σημεῖο αὐτὸ εἶναι μέρος τοῦ ὄρους Αἰγάλεω καὶ οἱ κορυφές του ὀνομάζονται ἀκριβέστερα Δαφνοβοῦνι (σημερινὴ ὀνομασία Ποικίλον) ἐνῶ ἀπέναντί του παραδίδεται τὸ Στεφανοβοῦνι (σημερινὴ ὀνομασία Κορυδαλλός)¹⁷. Ἡ ὀνομασία «Δαφνὶ» ἔχει πιθανῶς καθιερωθεῖ ἐξ αἰτίας τῆς θέσεως τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀπόλλωνος· δηλώνεται ἴσως ἀνάμνηση ἀλουλλίου μὲ δάφνες στὴν περιοχὴ. Ἦδη ὁ Wheeler, ὁ ὁποῖος περιηγεῖται τὴν Ἑλλάδα μὲ τὸν Spon κατὰ τὰ ἔτη 1675-1676, θυμᾶται ὅτι ἐκεῖ εὐδοκιοῦσαν πικροδάφνες¹⁸. Ὁ βράχος μὲ τὶς κόγχες πρέπει νὰ ἦταν ὀρατὸς στὴ διάρκειά τῶν αἰῶνων καὶ νὰ τραβοῦσε πάντα τὴν προσοχὴ τῶν διερχομένων, ποῦ θὰ ἦταν πολυάριθμοι ἀφοῦ στὸ σημεῖο αὐτὸ ἔχουμε τὸν μοναδικὸ μυχὸ τῆς ὄροσειρᾶς τῆς Πάρνηθας. Ἡ θέση αὐτὴ συνιστᾷ στρατηγικὸ πέρασμα τῆς Ἱερᾶς Ὀδοῦ καθ' ὁδὸν πρὸς τὴν Ἑλευσίνα, σημαντικὸ δὲ ὀδικὸ ἄξονα Ἀττικῆς - Πελοποννήσου (εἰκ. 2, 3). Χαρακτηριστικὴ εἶναι πάντως ἡ δυνατότητα θέασης τοῦ χώρου ἀπὸ τὴν βόρεια κλιτὴ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν.

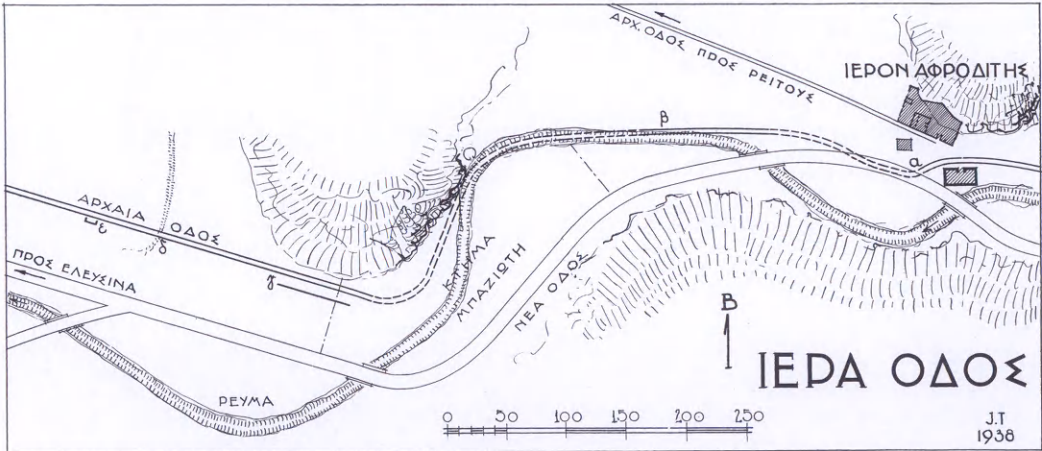
---

17. Ἀναφορὰ σὲ αὐτὲς τὶς ὀνομασίες κάνει ὁ Δ. Γρ. Καμπούρογλου, *Δαφνί* (1920) 5.

18. A. Milchhöfer, *Erläuternder Text zu den Karten von Attika* herausgegeben von E. Curtius und J. A. Kaupert II (1883) 47; J. Spon - G. Wheeler, *Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grèce, et du Levant* (1678).

Εικ. 2. Πορεία τῆς Ἱερᾶς Ὀδοῦ (ΑΑΕ, Ἀρχεῖο Τραυλοῦ ἀρ. 873).

Εικ. 3. Τοπογραφικὸ Σκαρμαγκᾶ (ΑΑΕ, Ἀρχεῖο Τραυλοῦ ἀρ. 1650).

1. Ἡ φιλολογικὴ παράδοση

Παυσανίας, *Ἀπικὰ* 1, 37.7. Μετὰ δὲ τοῦτο Ἀφροδίτης ναὸς ἔστι καὶ πρὸ αὐτοῦ τείχος ἀργῶν λίθων θέας ἄξιον.

Ὁ Παυσανίας κάνει πολὺ μικρὴ ἀναφορὰ στὸ ἱερὸ χωρὶς τοπογραφικὲς ἢ λατρευτικὲς λεπτομέρειες. Ἐξαίρει μόνον τὸ ὄχυρὸ καὶ τὴν τοιχοδομία του¹⁹.

2. Οἱ περιηγητὲς

E. Dodwell, *A Classical and Topographical Tour through Greece* (1819) II, 170 κέ. «Σὲ δύο γυναικὲς ἐξόχου ὠραιότητος, τὴν Πυθονίκη²⁰ (ἀγαπημένη τοῦ Ἀρπάλου) καὶ τὴ Φίλα, δόθηκε ὁ τίτλος Ἀφροδίτη (Venus). Ναὸς Ἀφροδίτης δωρικὸς, οἱ μετόπες ἀντιστοιχοῦν σὲ φαρδύτερους ναοὺς».

W. M. Leake, *The Topography of Athens and the Demi* I-II (London 1841). Βλ. II, 146-147: «Here therefore stood the temple of Venus called the Philaeum... Some remains of the wall of rude stones are still to be seen. A little westward square tower, probably another work for the defence of the pass».

L. Ross, *Die Reisen des Koenigs Otto und der Koenigin Amalia in Griechenland* II (1848) 97-98: «.. Turme aus polygonischen Steinen zu Verteidigung des Passes; hinter den Trümmern sieht man eine senkrecht ausgeschnittene Felswand ... Nischen zu Aufnahme von Votivgeschenke ... ἐπιγραφὰς ἀναφερόμενες στὰ ἀναθήματα. Um diese Felswand lehnt das Philäon, ein Tempel der Phila Aphrodite, erbaut und geweiht zu Ehren der Phile. Κάτω ἀπὸ τὶς κόγχες εἶχαν βρεῖ παλαιότεροι περιηγητὲς ὀρισμένα ἀκόμα ἀναθήματα, ζευγὸς περιστεριῶν χάλκινων²¹ .. ἥδη διακρίνονται σήμερα θρύμματά τινα τριγλύφων λευκοῦ μαρμάρου, ἐξ ὧν θὰ εἰκαζέ τις τὴν ὑπαρξιν ναοῦ δωρικοῦ πολὺ μικροῦ μεγέθους²². Αὐτά, ὑποθέτει ἐν κατακλείδι, εἶναι ὅσα σώζονται ἀπὸ τὸ μνημεῖο μιᾶς

19. Μὲ ἀντίστοιχο τρόπο περιγράφει ὁ περιηγητὴς καὶ τὰ τείχη τῆς Τίρυνθος.

20. Ἀθῆν. 13, 595: Ἀφροδίτη Πυθιονίκη.

21. Ἐκ παραδρομῆς τὰ ἀναφέρει χάλκινα· πρόκειται πιθανότατα γιὰ ἀναφορὰ στὰ δύο περιστέρια ποὺ εἶχε βρεῖ ὁ Fauvel, βλ. I.Δ., ἀρ. κατ. 89, 90.

22. Αὐτὰ ἀνήκουν ἴσως στὸν «ἐν παραστάσι ναό»: S. Wide, *AE* 1910, 43.

ισχυρῆς, ὡς θεότητος λατρευομένης γυναίκας· ἂν ὥστόσο δὲν ὑπῆρχαν οἱ κόγχες στὸ βράχο δὲν θὰ εἶχε ἀκόμα ἐντοπισθεῖ ἡ θέση του». Τὰ ταξίδια αὐτὰ πραγματοποιοῦνταν κατὰ τὸ ἔτος 1841.

A. R. Rangabé, *Antiquités helléniques ou répertoire d'inscriptions et autres antiquités depuis l'affranchissement de la Grèce* (1855), ἀρ. 163: συμπληρώνει στὶς εἰκασίες σχετικὰ μὲ τὸ Φιλαῖον καὶ τὰ ἀκόλουθα: «...temple beaucoup plus ancien et que sous la domination de Démétrius, Adimante ne fit que le restaurer, en y rattachant la memoire de la femme du conquérant, qui rappelait une des épithètes les plus communes de Vénus. Peut-être le temple avait-il une succursale dans la ville».

C. Bursian, *Geographie von Griechenland I* (1862) 327, σημ. 2. Ἀναφέρει ναὸ Ἀφροδίτης, βράχο μὲ κόγχες γιὰ ἀναθήματα καὶ ἐπιγραφές· ξεχωριστὴ μνεῖα κάνει στὸ τεῖχος ἀργῶν λίθων, ποὺ προστάτευε τὸ πέρασμα πρὸς τὰ δυτικά. Δὲν ἀποδέχεται τὴν ὑπόθεση ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ Φιλαῖον, ναὸ δηλαδὴ ποὺ ἤγειρε ὁ Ἀδεΐμαντος ἐκ Θρίας πρὸς τιμὴν τῆς Φίλας, συντρόφου τοῦ Δημητρίου Πολιορκητοῦ. Τὸ Φίλη, ποὺ ἀπαντᾶται στὴν ἐπιγραφή ἀρ. 3, εἶναι ἀττικὸ γυναικεῖο ὄνομα, προφανῶς ἀναθέτιδος.

E. Curtius und J. A. Kaupert, *Atlas von Athen* (1878) 30-31, Φύλ. VIII.

A. Milchhöfer, *Erläuternder Text zu den Karten von Attika* herausgegeben von E. Curtius und J. A. Kaupert (Heft I-IX. Berlin 1881-1900), II (1883) 47-48. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀναφορὰ στὴν ὀρατὴ κατάσταση τῶν ἐρειπίων καὶ στοὺς πρὸ αὐτοῦ περιηγητὲς (ἀναφέρει τοὺς Dodwell, Leake, Ross, Bursian), ἀναφέρεται καὶ στὴν ὑπόθεση περὶ Φιλαίου, ναοῦ δηλαδὴ τῆς Φίλας Ἀφροδίτης ποὺ ἰδρύθηκε ἀπὸ τὸν Ἀδεΐμαντο πρὸς τιμὴν τῆς Φίλας, συζύγου τοῦ Δημητρίου Πολιορκητοῦ²³, πράγμα ὅμως ποὺ δὲν τεκμηριώνεται ἐπαρκῶς.

Οἱ περιηγητὲς τοῦ 19ου αἰῶνος ἀναφέρουν κατὰ κανόνα ναὸ (πιθανῶς ἐννοοῦν ἱερὸ) Ἀφροδίτης, ταυτίζουσι δὲ τὸν χῶρο λόγῳ τῆς ὑπαρξῆς τῶν κογχῶν, ποὺ ἦταν πάντα σημεῖο ἀναφορᾶς (εἰκ. 1). Παρατηροῦμε ὁμοιομορφία στὴν περιγραφή τοῦ χώρου καὶ τῶν λειψάνων· σημεῖο ἀναφορᾶς ὅλων φαίνεται ὅτι εἶναι οἱ περιγραφές τοῦ Fauvel,

23. Ἀθήν. 6, 255 c.

οί όποιες ένίοτε καί παρανοοϋνται. Ἡ παράδοση τοῦ Ἴ�θηναίου σχετικὰ μὲ τὴν ὕπαρξη Φιλαίου, ποὺ ἐρμηνεύεται ὡς ναὸς Φίλας Ἀφροδίτης πρὸς τμὴν τῆς Φίλας, συντρόφου τοῦ Δημητρίου Πολιορκητοῦ, κάνει τοὺς περισσότερους περιηγητὲς νὰ ταυτίζουν τὸ «Φιλαῖον» μὲ τὸ ἱερὸ τῆς Ἀφροδίτης. Ἡ ταύτιση ἀποσυνδέεται ἀπὸ τοὺς Bursian καὶ Milchhöfer, ἐνῶ ὁ Ἀλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβῆς κάνει γιὰ πρώτη φορὰ μνεία σὲ συναφὲς ἱερὸ στὴν Ἀθήνα. Συχνὰ ἐπίσης συναρτᾶται ὁ χῶρος μὲ τὸν τάφο τῆς ἐταίρας Πυθονίκης²⁴, τοῦ ὁποίου ἡ θέσις ὅμως ἔχει ὑποτεθεῖ νοπιότερα, κοντὰ στὸ Χαϊδάρι²⁵. ἡ σύγχυση προκύπτει πιθανότατα λόγῳ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ θεὰ ἐτιμᾶτο καὶ ὡς *Ἀφροδίτη πυθιονίκη* μὲ ναὸ καὶ βωμὸ στὴ Βαβυλώνα²⁶.

24. Πανο. I, 37.6· Ν. Παπαχαιτζῆ, *Πανσανίου Ἑλλάδος περιήγησις. Ἄττικά* (1974), 468-470, σημ. 6.

25. Οἱ ἀναφορὲς στὴ θέσις τοῦ κενοταφίου ἀπαντοῦν στὸν Πλούταρχο, *Φωκ.* 22 καὶ Ἀθήν. 13, 594.

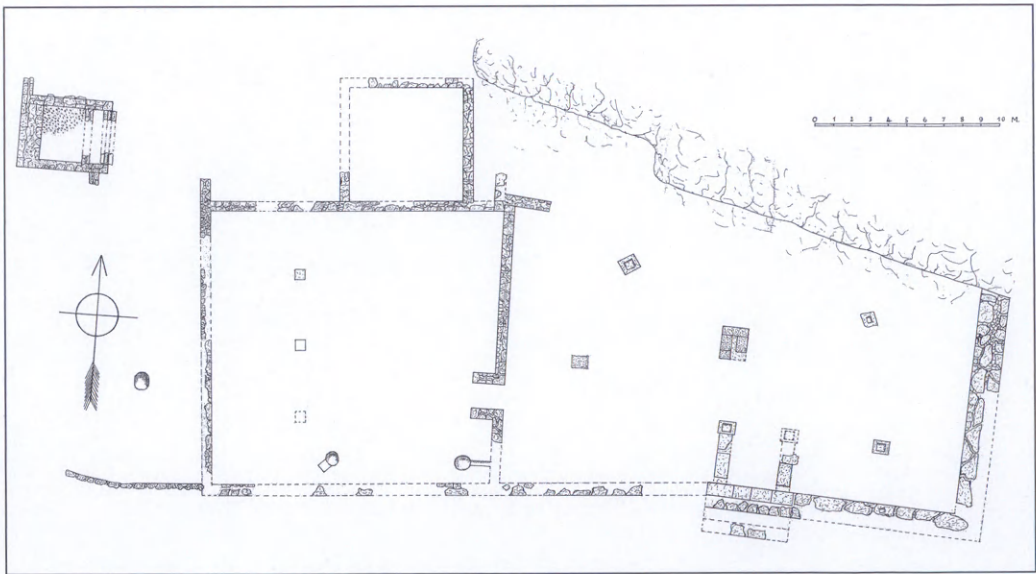
26. Ἀθήν. 13, 595.

Β. ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

Κάποια λείψανα τοῦ ἱεροῦ ἦταν ὀρατά, κυρίως δὲ ὁ βράχος μὲ τὶς κόγχες καὶ τὸ ὄχυρό.

Κατὰ τὶς ἀνασκαφές τοῦ Καμπούρογλου ἀποκαλύφθηκαν τμήματα τοῦ περιβόλου στὰ ἀνατολικά καὶ νότια (ΝΔ τμήμα ἕως τὴν ὁδὸν πρὸς Ρειτούς) - Πρόπυλο - Βωμός(:) - Στοά - Ναῖσκος - «τῆς διόδου ὄχυρωμα», ὅπως λεπτομερῶς περιγράφονται ἀπὸ τὸν S. Wide εἴκοσι περίπου χρόνια ἀργότερα (εἰκ. 4).

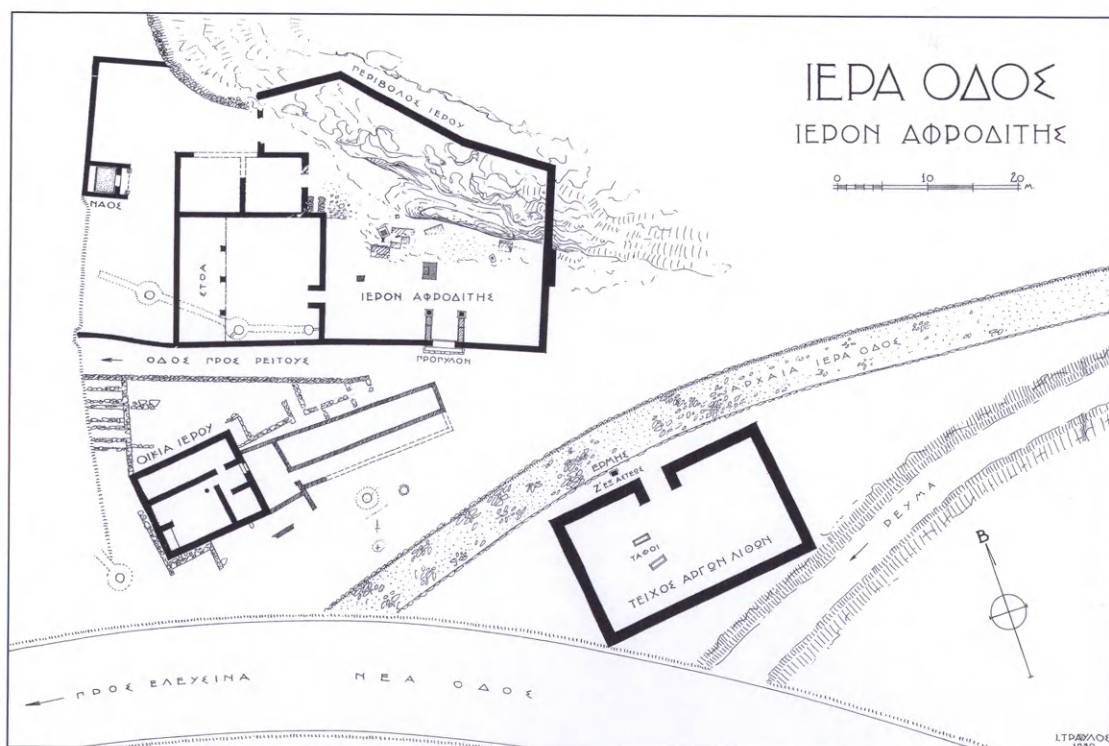
Ἡ ἔρευνα τῶν Κουρουνιώτη καὶ Τραυλοῦ ἐπικεντρώνεται: α) στὴ λεγομένη οἰκία τῶν ἱερέων (ἐκτὸς τοῦ περιβόλου), συγκρότημα δηλαδὴ μεταγενεστέρων δωματίων καὶ μακρόστενη αἴθουσα, β) σὲ τμήμα τῆς

Εἰκ. 4. Ἀποτύπωση τῆς ἀνασκαφῆς Καμπούρογλου (ΑΑΕ, ἀρ. 3350).

Ἱεράς Ὀδοῦ καθὼς καὶ γ) στὸ βορειοδυτικὸ τμήμα τοῦ τεμένους ἀπὸ τὸν ναῖσκο ἕως τὸ πέρας τοῦ περιβόλου καὶ τὸν βράχο. Κάποιες λεπτομέρειες βρίσκουμε σὲς ἐλάχιστες ἡμερολογιακὲς σημειώσεις στὸ Ἱ. Τραυλοῦ, ποὺ βρίσκονται στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία. Παρατίθενται ὅλα τὰ σχέδια, ὄχι μόνο συνολικὰ ἀλλὰ καὶ κατὰ κτίρια· οἱ μετρήσεις τοῦ Τραυλοῦ ἐπαληθεύθηκαν κατὰ τὶς αὐτοψίες μας. Τὰ σχέδια ποὺ εἶχαν ἐκπονηθεῖ ἀπὸ τὸν Ἱ. Τραυλοῦ κατὰ τὶς ἀνασκαφὲς τῆς δεκαετίας τοῦ 1930 κρίθηκε σκόπιμο νὰ δοθοῦν στὴ μορφὴ ποὺ εἶχαν τὰ ἐρείπια κατὰ τὴν ἀποκάλυψή τους, μὰ καὶ ἡ συνολικὴ δημοσίευση τοῦ Ἱεροῦ γίνεται τώρα γιὰ πρώτη φορά (εἰκ. 5).

Οἱ ἀνασκαφικὲς ἐκθέσεις τοῦ Καμπούρογλου εἶναι ἐλλιπέστατες· ἀπαριθμοῦνται μόνο οἱ ἐπιγραφὲς καὶ τὰ εὐρήματα μὲ συνοπτικὴ ἐκτίμηση, χωρὶς διαστάσεις, ἐνῶ τὴν περιγραφή τῶν ἀρχιτεκτονικῶν λειψάνων καθὼς καὶ μία πρώτη παρουσίαση ὀρισμένων εὐρημάτων ἔδωσε

Εἰκ. 5. Σχέδιο Ἱ. Τραυλοῦ, 1939 (ΑΑΕ, Ἱ. Τραυλοῦ ἀρ. 869).

δύο δεκαετίες αργότερα ό S. Wide. Για την περιγραφή του ιεροῦ λαμβάνουμε ὑπ' ὄψιν κατ' ἀρχήν τόν S. Wide, στή συνέχεια τούς Κουρουγιώτη καὶ Τραυλό (πίν. 1), τόσο σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὰ μνημεῖα ποῦ ἤλθαν στὸ φῶς μὲ τὶς ἀνασκαφές τους ὅσο καὶ τὶς ἐρμηνεῖες τους, στὰ σημεῖα ποῦ διαφοροποιοῦνται ἀπὸ τὴν παλαιότερη ἔκθεση τοῦ Wide. Τέλος, παρεμβαίνουμε καὶ μὲ ἐπισημάνσεις ποῦ ἀφοροῦν τὴν κατάσταση στὴν ὁποία βρίσκεται ὁ χῶρος στὶς μέρες μας. Ἀρχίζουμε τὴν περιγραφή μας μὲ τὰ ἐκτὸς τοῦ ιεροῦ κτίσματα.

Στὶς κατὰ καιροὺς ἀνασκαφές πλὴν τοῦ κυρίως ιεροῦ ἐρευνηθήκαν καὶ τμήματα τῆς Ἱερᾶς Ὀδοῦ, πράγμα ποῦ δικαιολογεῖ τὴ συναρίθμηση μὲ τὰ γλυπτὰ ἀπὸ τὸ Ἱερὸ τῆς Ἀφροδίτης καὶ μικροῦ ἀριθμοῦ ἐπιτυμβίων στηλῶν, ποῦ προφανῶς ἐσήμαιναν τάφους παρὰ τὴν Ἱερὰ Ὀδό.

Τὸ ὄχυρό [τετράγωνος πύργος]

Στὴν ἀπέναντι ἀπὸ τὸ Ἱερὸ πλευρὰ, ὅπου βρέθηκε ὁ ὄρος Ζ' ἐξ ἄστεως²⁷, βρίσκονται τὰ λείψανα «μεγάλου κτίσματος ἐκ πολυγωνικῶν καλῶς εἰργασμένων μεγαλολίθων συγκειμένου» μὲ μῆκος 25 μ. καὶ πλάτος 15.50 μ. Οἱ πεσοὶ τῆς εἰσόδου ἔχουν μῆκος 1.30 μ. Τὸ θεμέλιο μὲ ὕψος 0.45 μ. ἀποτελεῖται ἀπὸ ὀρθογώνιους κροκαλοπαγεῖς λίθους. Σῶζεται ὡς μέγιστο ὕψος 1.60 μ., τὸ πάχος του δὲ εἶναι 1.25 μ. (εἰκ. 6, πίν. 4α-β). Ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ καὶ ἐν μέρει ἡ νότια εἶναι καὶ οἱ καλύτερα σωζόμενες· ἡ ἀνωδομὴ εἶναι κατασκευασμένη ἀπὸ πολυγωνικοὺς λίθους, ποῦ εἶναι λειασμένοι μόνο κατὰ τὶς ὀψεις τοῦ τείχους ὄχι ὅμως καὶ στὶς μὴ ὀρατὲς ἐπιφάνειες· τὸ μεταξὺ τῶν μετωπαίων λίθων διάστημα γεμίζεται ἀπὸ μικροὺς λίθους. Ἀρχικὰ στὸ ἀνατολικὸ τμήμα εἶχε πάχος 1.50 μ.· σήμερα (στὴν ἀρχὴ τοῦ 20οῦ αἰῶνα) σῶζεται ἡ κατώτατη διάστρωση ἕως ὕψος 1 μ.²⁸, ἄδηλο δὲ εἶναι κατὰ πόσον ἡ ἀνωδομὴ συνεχιζόταν μὲ λίθους ἢ ὠμὲς πλίνθους.

27. Βλ. σ. 40.

28. S. Wide, *AE* 1910, 37- 38.

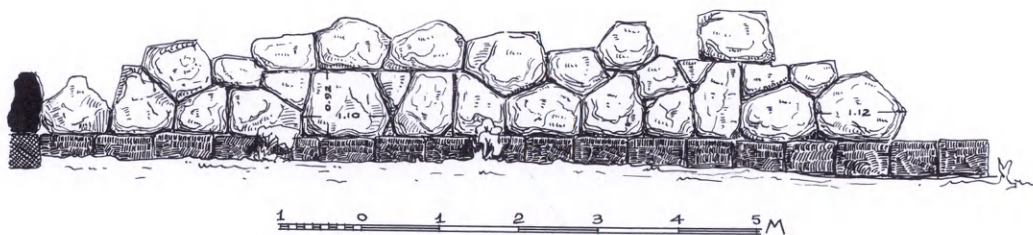
29. Πανσ., *Αττικά* 37.7.

30. S. Wide, *AE* 1910, 36-37. J. Ober, *Fortress Attica. Defense of the Athenian Land Frontier 404-322 B.C. (Mnemosyne, Suppl. 84, 1985)*, 151-152.

Τὸ κτίσμα αὐτὸ πρέπει νὰ ταυτίζεται μὲ τὸ *τεῖχος ἀργῶν λίθων θεᾶς ἄξιον*²⁹ καὶ πάντως ἦτο παλαιὸ ὄχυρωμα τῆς διόδου³⁰. χρονολογεῖται στὰ κλασικὰ χρόνια. Ἡ πολυγωνικὴ τοιχοδομία χρονολογεῖ τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ πύργου στὰ ὕστερα ἀρχαῖκὰ χρόνια, ἂν ὄχι καὶ στὰ κλασικὰ μὲ ἐπιβίωσιν ἀρχαῖζόντων στοιχείων. Στὴ σκέψιν γιὰ χαμηλότερη χρονολόγησιν μᾶς ὀδηγεῖ ἡ διαμόρφωσις τοῦ θεμελίου κατὰ τὸ ἰσόδομο σύστημα. Ἀντίστοιχοι πύργοι εἴτε ὄχυρὰ βρίσκονται δίπλα σὲ ὁδοὺς στὴν Ἀττικὴ· ἡ κατάστασις διατήρησός του ὡστόσο δὲν ἐπιτρέπει σχετικὰς συγκρίσεις. Στὸ ἐσωτερικὸν τοῦ βρίσκονται δύο σαρκοφάγοι ρωμαϊκῶν χρόνων (πίν. 4α)· πρέπει συνεπῶς νὰ ὑποθέσουμε ὅτι στὰ ρωμαϊκὰ χρόνια θὰ εἶχε ἐκπέσει ἡ ἀρχικὴ χρῆσις.

Ὁ Leake³¹ ἀναφέρει θεμέλια τοίχων καὶ λείψανα ἑνὸς τετραγώνου πύργου μὲ πολυγωνικὴ τοιχοδομία λίγο δυτικότερα τοῦ Ἴερου τῆς Ἀφροδίτης καὶ στὸ δυτικότερον ἄκρον τοῦ περάσματος. Ὑποθέτει ὅτι οἱ τοῖχοι καὶ ὁ πύργος ἔχουν τώρα καταστραφεῖ· «δὲν μπορεῖ νὰ προσδιορισθεῖ ἂν κάποτε χρησίμευαν γιὰ στρατιωτικὸς σκοποῦς, δὲν πρέπει ὅμως κατ' οὐδένα τρόπο νὰ ἦταν τμηματικὸ ἀμυντικὸν σύστημα»³². Ὅταν ἔπαυσε νὰ εἶναι χρῆσιμο σὲ φρουρὰ, χρησιμοποιήθηκε γιὰ ταφάς³³.

ΤΕΙΧΟΣ ΑΡΓΩΝ ΛΙΘΩΝ ΘΕΑΣ ΑΞΙΟΝ ΠΑΥΣ. Α.37.7

Εἰκ. 6. Τὸ ὄχυρό. Ἡ ἐσωτερικὴ ὄψη τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου (ΑΑΕ, Ἀρχεῖο Τραυλοῦ).

31. W.M. Leake, *The Topography of Athens and the Demi* II (1841), 147.

32. J. Ober, ὁ.π. σημ. 30, 152.

33. Βλ. γενικὰ ἀναφορὰ στὸν χῶρον: Παπαχατζῆς, *Ἀττικά*, 471, σημ. 1, εἰκ. 285-287.

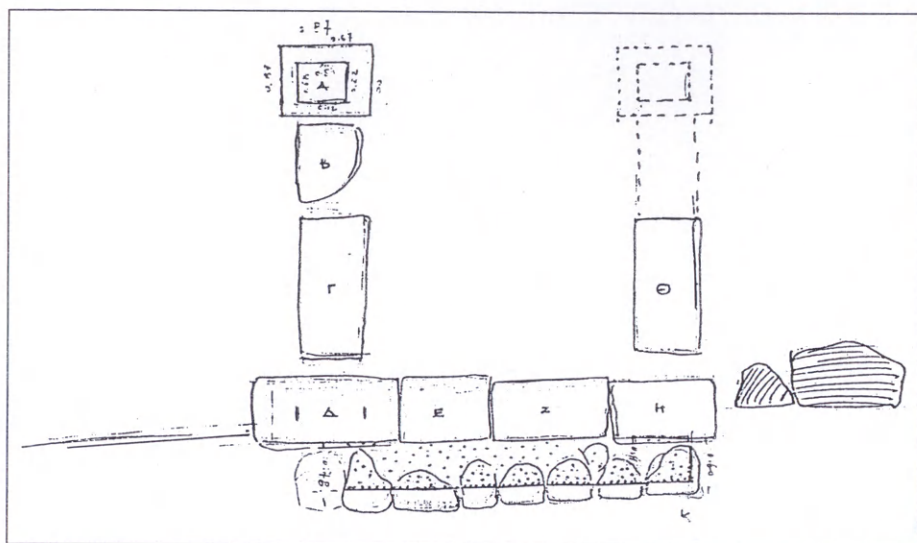
Τὸ ἱερὸ

Ἀνατολικά τῆς Ἱερᾶς Ὀδοῦ βρίσκεται τὸ ἱερὸ τέμενος, τὸ ὁποῖο περικλείεται κατὰ τὶς τρεῖς πλευρὲς ἀπὸ περίβολο ἐνῶ κατὰ τὴν τετάρτη ἔχει φυσικὸ ὄριο τὸν βράχο πάνω ἀπὸ τὸν ὁποῖο συνεχίζεται ὁ περίβολος (εἰκ. 5, 13). Οἱ διαστάσεις τοῦ περιβόλου εἶναι περίπου 73 μ. ἡ νότια πλευρά, 21 μ. ἡ δυτικὴ καὶ 11.60 μ. ἡ ἀνατολική. Μικρὸ τμήμα τοῦ περιβόλου διαπιστώνεται στὴ βορειοδυτικὴ γωνία τοῦ ἱεροῦ ἕως τὴν ἀνωφέρεια τοῦ βράχου καὶ θὰ συνεχιζόταν καὶ στὸν λοφίσκο· αὐτὸ τὸ τμήμα του ἀναφέρεται ἤδη ἀπὸ τὸν Καμπούρογλου³⁴, ἀποτυπώθηκε ἀπὸ τὸν Τραυλὸ τὸ 1932, ἐνῶ λίθοι του σώζονται ὡς τὶς μέρες μας (πίν. 3, 5α, 6α).

Τὸ κυρίως τέμενος βρισκόταν μπροστὰ στὸν βράχο, στὸ μέτωπο τοῦ ὁποῖου ἔχουν λαξευθεῖ κόγχες γιὰ τὴν τοποθέτηση τῶν ἀναθημάτων. Ἡ πρόσβαση στὸ τέμενος γίνεται διὰ τοῦ προπύλου μὲ δύο βαθμίδες (πίν. 46), πιθανὸν μαρμάρινες, τῶν ὁποίων ἡ κατώτερη μὲ ὕψος 0.26 μ. στηριζόταν στὴ σωζόμενη σειρὰ λίθων ποὺ ἔχει τὴν κατάλληλη γιὰ τὴν ὑποδοχὴ ἐπεξεργασία· ἡ ψηλότερη, μὲ ὕψος 0.28 μ., βαθμίδα θὰ χρησίμευε καὶ ὡς κατώφλι καὶ θὰ στηριζόταν στοὺς μεγάλους ὀρθογωνικούς λίθους³⁵. Τὸ κατώφλι τῆς θύρας καὶ τὰ θεμέλια τοῦ προπύλου ἀποτελοῦνται ἀπὸ καλοδουλεμένους ὀρθογωνίους λίθους (εἰκ. 7, πίν. 4β). Στὸ πρόπυλο πρέπει νὰ ὑπῆρχαν δύο κίονες ποὺ ἐδράζονταν σὲ βάσεις· ἐξ αὐτῶν σώζεται ἡ μία –πλάτους 0.59 μ.– μὲ ὀρθογώνια βάθυνση πλευρᾶς 0.45 μ. καὶ βάθους 0.07 μ. Τὸ ἄνοιγμα τοῦ προπύλου εἶναι περίπου 2 μ. Μέρος τοῦ νοτίου τμήματος τοῦ περιβόλου –δυτικὰ τοῦ προπύλου– δὲν βαίνει στὴν εὐθεία μὲ τὸ λοιπὸ, παρεκκλίνει λίγο πρὸς Νότο καὶ δὲν εἶναι τόσο παχύ, οἱ λίθοι δὲ εἶναι μικρότεροι. Ὁ Wide ὑποθέτει ὅτι ἔγινε συμπλήρωση ἢ μετασκευὴ αὐτοῦ τοῦ τμήματος σὲ

34. ΠΑΕ 1891, 13: «...ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου, ἄνωθεν ἀκριβῶς τοῦ ναοῦ τῆς Ἀφροδίτης, διέκριναν ἐπὶ τοῦ βράχου χειροποίητα ἴχνη ἀρχαίου ὀχυρώματος».

35. Κ. Κουρουγιώτης, Ἱ. Τραυλός, ΠΑΕ 1939, 40-41: διακρίνονται οἱ ὀπές γιὰ τὴν τοποθέτηση τῶν λίθων τοῦ κατωφλίου. Πιστεύουν ὅτι ὁ Wide ἐξέλαβε ὡς βαθμίδες τοὺς λίθους ποὺ τοποθετήθηκαν γιὰ τὴ διευκόλυνση τῆς ἀναβάσεως· ὑπέθεσε δηλαδὴ τέσσερις βαθμίδες ὕψους 0.30 μ. M.-Chr. Hellmann, *L'architecture grecque. 2. Architecture religieuse et funéraire* (2006) 180, 211.

Είκ. 7. Ἀποτύπωση τοῦ Προπύλου (ΑΑΕ, Ἀρχεῖο Τραυλοῦ).

μεταγενέστερα χρόνια. Τόσο γιὰ τὸν περίβολο ὅσο καὶ γιὰ τὰ λοιπὰ οἰκοδομήματα χρησιμοποιεῖται ἀσβεστόλιθος ὑποκυάνου χρώματος, ποὺ προφανῶς ἐλατομήθη ἀπὸ τὸ γειτονικὸ ὄρος.

Μεταξὺ προπύλου καὶ βράχου σχηματίζεται πλατεία ὅπου διακρίνονται λαξεύματα ἀπ' εὐθείας στὸν φυσικὸ βράχο (εἰκ. 8, πίν. 6α) γιὰ τὶς βάσεις τῶν ἀναθημάτων, τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος, τραπεζῶν λατρείας ἢ βωμῶν κ.ἄ. Χαρακτηριστικὲς εἶναι οἱ πολυάριθμες κόγχες στὴν παρεῖα τοῦ βράχου γιὰ τὴν ἐναπόθεση τῶν ἀναθημάτων· μεταξὺ τῶν κογχῶν σώζονται καὶ ἀναθηματικὲς ἐπιγραφὲς συγκεντρωμένες σὲ ἓνα σημεῖο (εἰκ. 9, πίν. 7β).

Ὁ βράχος εἶναι ἔντονα ρηγματωμένος σὲ διάφορα σημεῖα τοῦ τμήματος τοῦ βράχου –μὲ κόγχες– ἔχουν ἀποκοπῆ ἀπὸ παλαιότερα χρόνια.³⁶

36. Ἡ παρατήρηση στὶς ἡμερολογιακὲς σημειώσεις τοῦ Ἰ. Τραυλοῦ, 24 Ἰουνίου 1932 (ΑΑΕ) ἔχει ὡς ἐξῆς: «τμήματα τοῦ βράχου... μέχρι σήμερα καταγῆς, ὅσα ἀνεγνώρισα ἀπὸ τὸρμους γιὰ τὴν ὑποδοχὴ ἀναθημάτων, ἐτοποθέτησα στὴ μεσημβρινῇ γωνία (τοῦ περιβόλου)». Παρατηρεῖ δὲ ὅτι ὁ Wide δὲν εἶχε ἀντιληφθεῖ ὅλους τοὺς τὸρμους.

Εικ. 8. Λαξεύματα και βάσεις στὸν βράχο. Σχέδιο 'Ι. Τραυλοῦ, συμπληρώσεις Εὐ. Ὀλυμπίου (ΑΑΕ).

καὶ βρίσκονται ἐντὸς τοῦ περιβόλου. Σὲ ὀρισμένα σημεῖα –πρὸς τὰ δυτικὰ– ὑπάρχουν καὶ μεμονωμένες κόγχες, κυρίως μικρὲς ὀρθογώνιες.

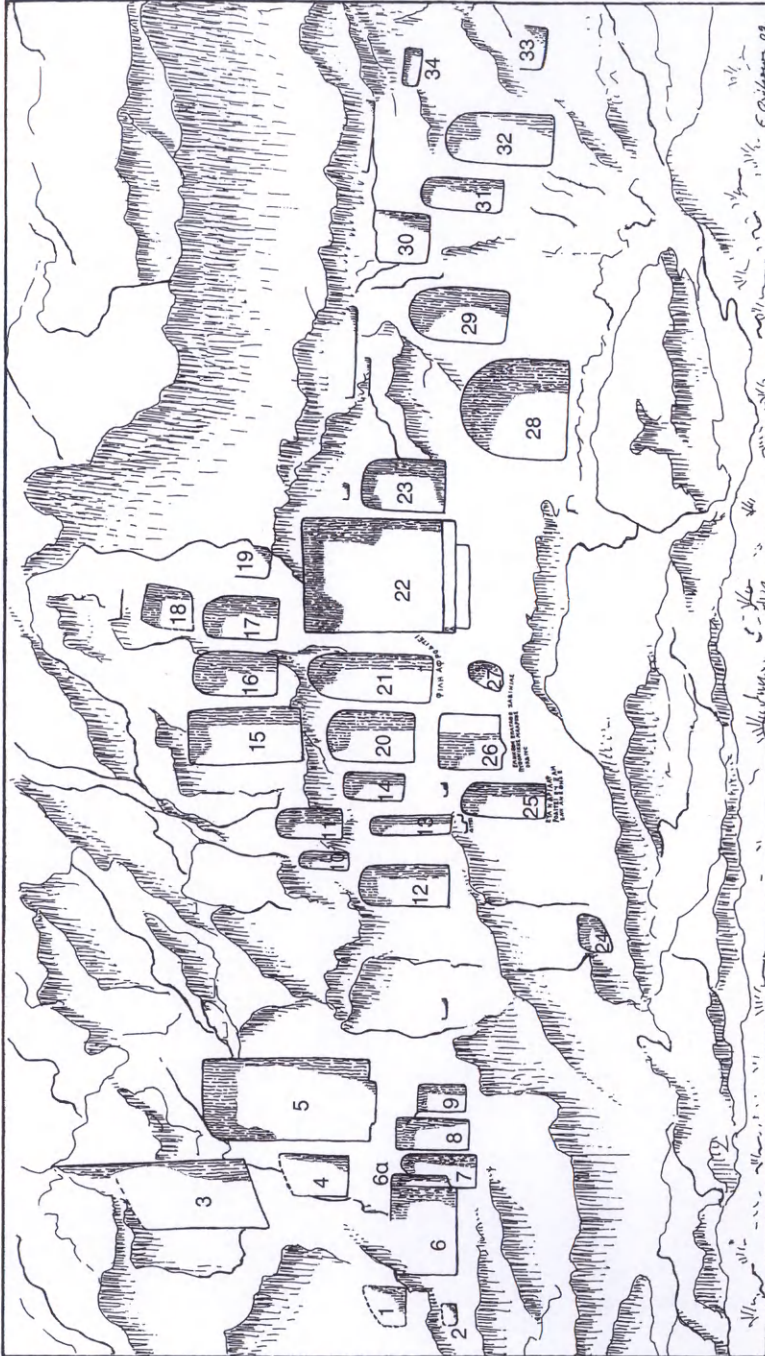
Ἡ μεγάλη βάση ἢ βωμὸς ἀπὸ κροκαλοπαγῆ λίθο (εἰκ. 8, ἀρ. 1), μήκους 1.75 μ. καὶ πλάτους 1.40 μ., ποὺ δηλώνει καὶ περιγράφει ὁ S. Wide³⁷ καὶ διατηρεῖτο καὶ πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο, δὲν σώζεται σήμερα· ὑποθέτει ὅτι θὰ χρησίμευε γιὰ τὴ στήριξη τοῦ βωμοῦ ἢ τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος³⁸. Ἀπὸ αὐτὴν σώζεται μόνο ὁ ἓνας ἐκ τῶν δόμων ποὺ τὴν ἀπάρτιζαν, διαστάσεων 0.90×0.55 μ. καὶ ὕψους 0.40 μ. (εἰκ. 8, ἀρ. 1, πίν. 6α-β, 7α).

Μία ἀκόμα βάση (εἰκ. 8, ἀρ. 3), πιθανῶς στὴν ἀρχικὴ τῆς θέσης, εἶναι ἀποτεθειμένη σὲ λάξευμα τοῦ βράχου, στὰ δυτικὰ τοῦ τεμένους· ἔχει ὕψος 40 ἐκ., καὶ μετρᾷ 1 μ.×0.98 μ., μὲ βάθοςμα πλευρῶν 0.40 μ.×0.45 μ. καὶ βάθους 0.08 μ. Βρίσκεται μεταξὺ συστάδος λαξευμάτων, κατὰ κανόνα ὀρθογωνίου σχήματος, πάνω στὸν φυσικὸ βράχο. Αὐτὰ τὰ λαξεύματα/ ἐντορμίες κυρίως στὰ ἀριστερὰ καὶ λιγότερο στὰ δεξιὰ τῶν

37. *AE* 1910, 40 ὑποθέτει ὅτι ἴσως ἦταν καὶ θεμέλιο βωμοῦ.

38. Κ. Κουρουγιώτης, 'Ι. Τραυλός, *ΠΑΕ* 1939, 40.

Εικ. 9. 'Αποτύπωση τών κογχών του βράχου 2000-2002. Σχέδιο Ευ. Όλμπιού.

κογχῶν περὶ τὸν βῶμὸ πρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι προορίζονταν νὰ ὑποδεχθοῦν στήλες εἴτε βάσεις μνημείων. Ἐντυπωσιακὸ εἶναι τὸ μεγάλο μῆκος αὐτῶν τῶν λαξευμάτων (εἰκ. 8): (4) 1.67 μ.×0.50 μ., (6) 1.88 μ.×0.68 μ., (5) στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ ἀνδῆρου 1.27 μ.×0.20 μ.

Στὸ ἀνατολικὸ ἄκρο τῆς συστάδας τῶν κογχῶν βρίσκεται (εἰκ. 8, ἀρ. 2) βάση (;) διαστάσεων 0.75 μ.×0.40 μ. μὲ βάθοςμα πλευρᾶς 0.20 μ.×0.30 μ. καὶ βάθους 0.05 μ. Πιθανῶς πρόκειται³⁹ γιὰ τμήμα τοῦ βράχου ποὺ ἀποκολλήθηκε, καθὼς παρουσιάζει ὁμοιότητες μὲ τὶς ἄλλες ὀρθογώνιες ποὺ βρίσκονται στὴ θέση τους.

Ἀπέναντι ἀπὸ τὸ πρόπυλο ἔχουμε τὴν κατ' ἐξοχὴν συγκέντρωση κογχῶν καθὼς καὶ ἀναθηματικῶν ἐπιγραφῶν στὸν βράχο (εἰκ. 9, πίν. 5β, 7α). Καλύπτουν σχεδὸν ὅλη τὴν ἔκταση μεταξὺ τοῦ περιβόλου στὰ ἀνατολικά καὶ τῆς «στοᾶς» στὰ δυτικὰ ἀντιστοιχώντας στὴν πλατεία, ποὺ σχηματίζεται μεταξὺ προπύλου καὶ βράχου (πίν. 7α). Οἱ περισσότερες εἶναι αὐτὲς μὲ τοξωτὴ ἄνω ἀπόληξη, δηλαδὴ οἱ ἀρ. 12. 13. 14. 16. 17. 20. 21. 25. 28. 29. 31. 32. ἀπαντῶνται ἐξ ἴσου ὀρθογώνιες. Μία ἄλλη κατηγορία συνιστοῦν πολὺ μικρὰ βαθύσματα ἑλλειψοειδοῦς διατομῆς, ὅπως οἱ ἀρ. 24. καὶ 27., ποὺ προφανῶς χρησίμευαν γιὰ τὴν ἔνθεση τῶν πῶδ μικρῶν ἀναθημάτων. Κάποιες μεμονωμένες μὲ ἀμελῶς ὀρθογώνιο σχῆμα ἀπαντῶνται ἔνθεν καὶ ἔνθεν τοῦ σημείου συγκέντρωσης (πίν. 7α). Ἔχει ἐπιχειρηθεῖ, προκειμένου γιὰ ἄλλα ἱερά⁴⁰, ἡ χρονολόγηση τῶν κογχῶν μὲ βάση τὸ σχῆμα ἢ τὸ βάθος τους· πρωιμότερες –περὶ τὸν 5ο - 4ο αἰῶνα π.Χ.– πάντως θεωροῦνται οἱ μεγάλες, καλοσχηματισμένες ποὺ ἔχουν μεγαλύτερο βάθος· μοναδικὰ εἶναι τὸ ἐξαιρετικὰ ἐπιμελημένο σχῆμα τους, ἢ λάξευση ὄλων τῶν πλευρῶν τους μὲ φροντίδα καθὼς καὶ ἡ δημιουργία τόρμων ἢ εὐρύτερων βαθύνσεων στὴν κάτω ἐπιφάνεια γιὰ τὴν πλίνθο τῶν ἀναθημάτων ποὺ θὰ ἀπετίθεντο σὲ αὐτές.

39. Ὁ Wide, *AE* 1910, 40, ἀναφέρει δύο μικρότερες βάσεις κατὰ χώραν· πιθανῶς ἔννοεῖ αὐτὴν καὶ μία ἀκόμα ποὺ δὲν ἔχει σωθεῖ, ὑπῆρχε ὅμως στὸ σχέδιο τοῦ Wide.

40. Βλ. π.χ. τὰ ἱερά τοῦ Ἀπόλλωνος Ὑποακράτου στὸν βράχο τῆς Ἀκρόπολης ἢ τοῦ Διὸς Ὑψίστου στὴν Πνύκα: καὶ τὰ δύο χρονολογοῦνται στὰ ρωμαϊκὰ χρόνια. Β. Forsén, *The Sanctuary of Zeus Hypsistos and the Assembly Place on the Pnyx*, *Hesperia* 62, 1993, 507-521. Βλ. ἐπίσης στὸ Ἱερὸ τῆς Εἰλειθυίας στὴν Πάρο: S. Pingiatoglou, *Eileithyia* (1981) 36 σημ. 78, πίν. 1.1.

Οί κόγχες ἀριθμοῦνται ἀπὸ τὰ ἀριστερὰ τοῦ βράχου πρὸς τὰ δεξιὰ (κατὰ τὸν θεατὴν)· ὅπου δὲν ἀναφέρεται τὸ ὕψος σημαίνει ὅτι δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ προσδιοριστῆ ἑπακριβῶς λόγῳ τῆς φθορᾶς τοῦ βράχου· οἱ μετρήσεις στὶς ψηλότερα εὐρισκόμενες κόγχες ἀποδίδονται κατὰ προσέγγιση στο σχέδιο τῆς εἰκ. 9.

1. Ὑψ. 0.31 μ., πλ. 0.10 μ.
2. Ὑψ. 0.15 μ., πλ. 0.16 μ.
3. Ὑψ. 1.40 μ., πλ. 0.62 μ., βάθ. 0.66 μ.
4. Ὑψ. 0.47 μ., πλ. 0.30 μ., βάθ. 0.30 μ. (μὲ ἔσοχή, πλευρῶν 5×14 ἐκ., γιὰ τὴν ἔνθεση τῆς πλίνθου)
5. Ὑψ. 1.19 μ., πλ. 0.61 μ., βάθ. 0.52 μ. (μὲ ἔσοχή, 0.30×0.40×0.06 μ., γιὰ τὴν ἔνθεση πλίνθου)
6. Ὑψ. 0.535 μ., πλ. 0.64 μ., βάθ. 0.50 μ. (τόρμος 9×5.5 ἐκ. καὶ διάφορες ἀποκρούσεις)
- 6 α. δίπλα στὴν (6) διαμορφώνεται ρηχὴ ἀψιδωτὴ κόγχη, σὺν τελείωμα, πλ. 0.24 μ.
7. Ὑψ. 0.52 μ., πλ. 0.24 μ.
8. Ὑψ. 0.60 μ., πλ. 0.24 μ., βάθ. 0.17 μ. (ἔσοχή, πλευρῶν 13.5×2.5 ἐκ., γιὰ τὴν ἔνθεση πλίνθου).
9. Ὑψ. 0.365 μ., πλ. 0.20 μ., βάθ. 0.17 μ. (ἡ βάση τῆς ἔχει ξεκουφωθεῖ σὲ βάθος).

Οἱ κόγχες 1-9 σχηματίζουν μία συστάδα πού ἔχει ἀπόσταση περ. 1.30 μ. ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ συστάδα 10-34. Ἀνάμεσα σὲ αὐτὲς τὶς δύο συστάδες διαπιστώνεται βαθειὰ ρηγματώση καὶ ἐκτεταμένο σπάσιμο τοῦ βράχου. Σὲ ἀπόσταση 0.46 μ. ἀπὸ τὴν κόγχη 9 καὶ 0.70 μ. ἀπὸ τὴν 12 καὶ στὸ ἴδιο μὲ αὐτὲς ὕψος διακρίθηκε ἀβαθῆς βάση κόγχης μ. 0.20 μ. καὶ βάθ. 0.10 μ. μὲ ἄδηλη τὴν μορφή ἀλλὰ καὶ τὸ ὕψος τῆς λόγω τῆς μεγάλης φθορᾶς τοῦ βράχου. Ἀντίστοιχες βάσεις διακρίνονται καὶ ψηλότερα, μεταξὺ τῶν κογχῶν 5 καὶ 15.

10. Ὑψ. 0.39 μ., πλ. 0.16 μ., βάθ. 0.07 μ.
11. Ὑψ. 0.50 μ., πλ. 0.28 μ.
12. Ὑψ. 0.64 μ., πλ. 0.35 μ., βάθ. 0.25 μ. (βάθυσμα, πλευρῶν 0.165×0.30 μ., γιὰ τὴν ἔνθεση πλίνθου).
13. Ὑψ. 0.65 μ., πλ. 0.12 μ., βάθ. 0.10 μ. Λίγο χαμηλότερα ἀπὸ τὴν βάση τῆς, σὲ ὕψος 0.76 μ. στὰ Α, 0.74 μ. στὰ Β διακρίνεται ἄλλη βάση

στο οπάσιμο του βράχου με άναβαθμὸ ὕψ. 0.04 μ. στὰ Α καὶ συνολικὸ πλ. 0.32 μ.

14. Ὑψ. 0.47 μ., πλ. 0.26 μ., βάθ. 0.20 μ. 0.31 μ. κάτω ἀπὸ τὴ βάση τῆς ἄλλῃ βάσει, πιθανῶς πλάκας, πλ. 0.20 μ.

(οἱ ἀρ. 15 - 19 δὲν ἔχουν μετρηθεῖ [15. ὕψ. περ. 0.75 μ.]).

20. Ὑψ. 0.62 μ., πλ. 0.40 μ., βάθ. 0.20 μ. (βάθυσμα πλευρῶν 10×13 ἐκ., γιὰ τὴν ἔνθεση πλίνθου).

21. Ὑψ. 0.90 μ., πλ. 0.38 μ., βάθ. 0.28 μ. (βάθυσμα ἰδιόμορφου σχήματος, σὰν σφήνα ἢ κλειδί μ. 0.18 μ., πλ. 0.06 ἕως 0.09 μ.· διάμ. ἕσω σχήματος 8 ἐκ.).

22. Ὑψ. 1 μ., πλ. 0.83 μ., βάθ. 0.46 μ. Ταινία ὕψ. 0.17 μ. ἔφερε ἐπιγραφὴ σὲ δύο στίχους (στὸ κάτω τμήμα τῆς καὶ στὸ πρόσωπο τοῦ βράχου ρηχὸ ὀρθογώνιο βάθυσμα πλ. 0.55 μ., ὕψ. 0.13 μ., βάθ. 0.12 μ.).

23. Ὑψ. 0.67 μ., πλ. 0.47 μ., βάθ. 0.52 μ. (βάθυσμα, πλευρῶν 9×4 ἐκ. γιὰ τὴν ἔνθεση πλίνθου).

24. Ὑψ. 0.33 μ., πλ. 0.27 μ.: πρόκειται γιὰ ἐλλειψοειδῆ ὀπή, ποὺ χρησίμευε πιθανὸν μόνο γιὰ τὴν τοποθέτηση περιστεριῶν.

25. Ὑψ. 0.63 μ., πλ. 0.26 μ., βάθ. 0.15 μ. (βάθυσμα, πλευρῶν 0.11×0.225 μ., γιὰ τὴν ἔνθεση πλίνθου).

26. Ὑψ. 0.46 μ., πλ. 0.40 μ., βάθ. 0.24 μ. (βάθυσμα, πλευρῶν 0.15×0.22 μ., γιὰ τὴν ἔνθεση πλίνθου).

27. Ὑψ. 0.28 μ., πλ. 0.24 μ., βάθ. 0.35 μ. – ἐλλειψοειδῆς· ὑπάρχει βάθυσμα 0.11×0.12 μ.

28. Ὑψ. 0.76 μ., πλ. 0.75 μ., βάθ. 0.47 μ. (τόρμος 6×8 ἐκ.) (πίν. 8α-β).

29. Ὑψ. 0.72 μ., πλ. 0.38 μ., βάθ. 0.38 μ. (ἐλλειψοειδῆς βάθυσμα 0.38×0.20 μ.).

30. Σώζεται ὡς τὴν ἀπόκρουση τοῦ βράχου ὕψ. 0.40 μ., πλ. 0.37 μ., βάθ. 0.33 μ.

31. Ὑψ. 0.60 ἢ 0.65 μ., πλ. 0.24 μ., βάθ. 0.20 μ.

32. Ὑψ. 0.74 μ., πλ. 0.38 μ., βάθ. 0.41 μ. (βάθυσμα, πλευρῶν 15×24 ἐκ., γιὰ ὑποδοχὴ τῆς πλίνθου).

33. Πλ. 0.36 μ., βάθ. 0.21 μ. Καθ' ὕψος ἀποκεκρουμένη, μόνο ἡ βάση τῆς προσδιορίζεται.

34. Ὑψ. 0.13 μ., πλ. 0.32 μ., βάθ. 0.17 μ. (μικρὸ ὀρθογώνιο βάθυσμα στὸ μέτωπο τοῦ βράχου).

Οἱ κόγχες 3 καὶ 5 ἔχουν τὸ μεγαλύτερο βάθος, 0.62 μ. καὶ 0.52 μ. ἀντίστοιχα, ἀλλὰ καὶ τὸ μεγαλύτερο ὕψος. Ἀκολουθοῦν οἱ 28 καὶ 22.

Στη μεγάλη κόγχη, άρ. 22, θα μπορούσε να άποκατασταθεΐ μνημειακὸ γλυπτό, ἴσως ἕνα σύνταγμα Ἐρωδΐτης καὶ Ἐρωτος. Μεταξὺ προπύλου καὶ βράχου, ἢ καὶ σὲ ἐπαφή μὲ τὸν βράχο, πρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι εἶχαν ἰδρυθεῖ καὶ οἱ ἐνεπίγραφες μνημειακὲς βάσεις (πίν. 18α-β, 19α-β), ποὺ φυλάσσονται στὸ Ἐπιγραφικὸ Μουσεῖο⁴¹. Στὸ ἀνατολικὸ ὑπαίθριο τμῆμα τοῦ ἱεροῦ πρέπει νὰ δοῦμε τὴν κατεξοχὴν λατρεία πρὸς τμῆν τῆς Ἐρωδΐτης μὲ πάρεδρο τὸν Ἐρωτα.

Τέτοιες κόγχες ποὺ πλαισιώνουν ἄνδρα ἔχουν ἐπίσης ἐντοποθεῖ σὲ διάφορες θέσεις στὴν Ἑλλάδα⁴², στὴ Μικρὰ Ἀσία (κυρίως στὴν περιοχὴ τῆς Φρυγίας⁴³), καθὼς καὶ στὴ Μεγάλῃ Ἑλλάδα (κατεξοχὴν στοὺς Ἐπιζεφυρίους Λοκροὺς) καὶ στὴν Κυρηναϊκὴ⁴⁴. Ἡ παρουσία τους ἔχει συσχετισθεῖ καὶ μὲ ἱερὰ Νυμφῶν⁴⁵. Ἡ παρατήρηση τοῦ P. Amandry⁴⁶ ὅτι ἀκόμα καὶ τὶς πρὸ ἡλιόλουστες ἡμέρες, ὁ ἥλιος δὲν φθάνει στὴν κόγχη τῆς Κασταλίας πρὶν ἀπὸ τὸ μεσημέρι, μᾶς ὑπενθύμισε ὅτι τόσο στὸ Δαφνὶ ὅσο καὶ στὴ Βόρεια κλιτύ, ὁ ἥλιος πέφτει στὶς κόγχες μετὰ τὶς 11 π.μ., ἐνῶ τὸν χειμῶνα περνάει γιὰ ἐλάχιστο χρόνο (πίν. 6α, 7α).

Τὸ δυτικὸ τμῆμα τοῦ περιβόλου καταλαμβάνεται, κλείνοντας κατὰ κάποιον τρόπο τὴν πλατεία, ἀπὸ ἕνα τετράπλευρο οἰκοδόμημα (πίν. 9)

41. Ἄρ. εὐρ. 4028, 10705/6. Βλ. I.G., άρ. 6, 9.

42. Γιὰ τὴ Θῆρα: M. Antkowiak, *Felsheiligtum im Nordosten der Stadt*, ἐν W. Hoepfner (έκδ.), *Thera V. Stadtgeschichte und Kultstätten am nördlichen Stadtrand* (1997) 185-187. Γιὰ τὴν Κάρπαθο, θέση Ἰτσια: N. K. Μουτσόπουλος, *Κάρπαθος. Σημειώσεις ιστορικής τοπογραφίας καὶ ἀρχαιολογίας* (1978) 163, πίν. 17-19· M. Μελᾶς, *Ποιῖδαιον Καρπάθου. Ἀπὸ τὴν προϊστορικὴ ἐποχὴ ὡς τὴν ὕστερη ἀρχαιότητα* (1991) 30-32.

43. G. de Francovich, *Santuari e tombe rupestri dell'antica Frigia e una indagine sulle tombe della Licia* (1990).

44. M. E. Micheli e A. Santucci (έκδ.), *Il santuario delle Nymphai Chthoniai a Cirene. Il sito e le terrecotte* (2000) 23-25, πίν. I-V· γιὰ τὴν ἐρμηνεία τῶν κατασκευῶν, 119-128.

45. Βλ. κυρίως γιὰ κόγχες λαξευμένες ἐντὸς καὶ ἐκτὸς σπηλαίων, ὅπου ἐλάμβανε χώρα λατρεία Νυμφῶν μὲ ἢ χωρὶς τὸν Πάνα: P. Amandry, *Le cultes de Nymphes et de Pan, L'Antre Corycien II* (BCH Suppl. IX 1984) 416-419. Βλ. ἐπίσης γιὰ τὸν Τροφώνιο, τὸ φαράγγι τῆς Ἐρκυνας: P. Bonnechere, *Trophonios de Lébadée. Cultes et mythes d'une cité béotienne au miroir de la mentalité antique* (2003) 10, εἰκ. 13-15.

46. Note de topographie et d'architecture delphiques, *Études Delphiques* (BCH Suppl. IV 1977) 179; J. Spon - G. Wheeler, *Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grèce, et du Levant* (1678) II (βιβλίο IV) 65.

πλευρᾶς 20.65 μ. στὰ δυτικὰ μὲ 15.25 μ. στὰ βόρεια, ὅπου διαπιστώνονται καὶ δύο κλειστοὶ ὀρθογώνιοι χώροι. Οἱ τοῖχοι ἀποτελοῦνται ἀπὸ δύο ἐπάλληλες σειρὲς λίθων μὲ γέμισμα ἀνάμεσα, ἐνῶ κατὰ τόπους συνδέονται ἐγκάρσια καὶ μὲ «μπατικούς» δόμους· τὸ πάχος τους φθάνει περίπου τὰ 0.50 μ. Ἡ εἴσοδος του εἶναι ἀπὸ Ἀνατολάς, ὅπου καὶ δύο παράλληλοι τοῖχοι, μήκους 1.80 μ., τῆς προσδίδουν μνημειακότητα καὶ ἀπολήγουν σὲ παραστάδες. Ὁ ἐνιαῖος χώρος, 12 μ. × 15 μ. περίπου, πρέπει νὰ χωριζόταν μὲ τρεῖς στύλους –προφανῶς ξύλινους– στὸ δυτικὸ του τμήμα κατὰ τὸ 1/3 τῆς ὅλης ἔκτασης· σώζονται ὡς σήμερα οἱ δύο λίθινες βάσεις πλευρᾶς 0.53 μ., καὶ ὑπολείμματα τῆς τρίτης⁴⁷, χωρὶς ἕχνη τῶν κίωνων (πίν. 9)· σχηματιζόταν πιθανῶς ἓνα εἶδος στοᾶς κατὰ μήκος τοῦ δυτικοῦ τοῖχου, ἐνῶ στὸ ἀνατολικὸ τμήμα θὰ εἶχαμε μιὰ αὐλή-ὑπαίθριο χώρο. Εἶναι μάλλον ἀπίθανο οἱ τρεῖς κίονες ἔκκεντρα διευθετημένοι νὰ βάσταζαν στέγη γιὰ ὀλόκληρο τὸ οἰκοδόμημα.

Στὰ βόρεια διακρίνονται δύο δωμάτια, πλευρᾶς περίπου 6 μ., μὲ ἰδιαίτερη εἴσοδο ἀπὸ τὰ ἀνατολικά· ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος εἶναι κατὰ 1.5 μ. μικρότερος, ὥστε νὰ δημιουργεῖται ἓνα μικρὸ πέρασμα ἀπὸ τὸ ἄνδηρο μὲ τὶς κόγχες πρὸς τὸν βράχο, τὸ ὁποῖο θὰ ὀδηγοῦσε στὸ ΒΔ τμήμα τοῦ ἱεροῦ, ἀλλὰ καὶ σὲ ὑψηλότερο ἄνδηρο πρὸς τὴν κορυφὴ τοῦ λοφίσκου, ὅπου καὶ ἔχει ὑποτεθεῖ πρωιμότερη λατρεία. Αὐτὰ τὰ δωμάτια φαίνεται ὅτι δὲν ἐπικοινωνοῦν μὲ τὸ ὀρθογώνιο κτίσμα στὰ νότια, ἀλλὰ οὔτε καὶ μεταξὺ τους.

Στὸ νοτιοδυτικὸ τμήμα τοῦ ἱεροῦ καὶ ἐν μέρει περιλαμβανόμενο στὸ ὑπόστυλο οἰκοδόμημα διατηρεῖται σύστημα δεξαμενῶν⁴⁸ καὶ ἀγωγῶν (εἰκ. 10), προοριζόμενο προφανῶς γιὰ τὴν περισυλλογὴ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων ἢ/ καὶ τὴν ὑδρευση. Δύο δεξαμενὲς βρίσκονται στὸ ἀνατολικότερο τμήμα τοῦ οἰκοδομήματος μπροστὰ ἀπὸ τὴ στοᾶ, καὶ μία ἔξω ἀπὸ τὸ οἰκοδόμημα στὰ δυτικά· τὸ σύστημα πρέπει νὰ συνεχιζόταν δυτικότερα, πιθανῶς καὶ ἐκτὸς τοῦ περιβόλου τοῦ ἱεροῦ στὴ γειτονικὴ ἰδιοκτησία, ὅπου δὲν ἔχει ποτὲ διενεργηθεῖ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα. Α) Τὸ στόμιο ἔχει διάμετρο 0.62-0.68 μ., καὶ δὲν εἶναι ἀπολύτως κυκλοτερές· στὸ

47. S. Wide, *AE* 1910, 41-42: αὐτὴ ἡ βάση ἀφαιρέθηκε μετὰ τὴν ἀνασκαφὴ.

48. Βλ. Κ. Κουρουγιώτη, *Ἐλευσινιακὰ Α'* (1932) 245-246, εἰκ. 7. Γιὰ τὸν τύπο τῶν δεξαμενῶν βλ. Μ.-Chr. Hellmann, ὅ.π. σημ. 35, 211, 252.

στόμιο ἔχει διαμορφωθεῖ ὑδρορροή ἐπιχρισμένη μὲ πλάτος μειούμενο ἀπὸ 0.28 μ. σὲ 0.24 μ.⁴⁹ Β) Στόμιο διαμέτρου 0.70-0.72 μ. καὶ ἐπίπεδη ὑδρορροή, μήκους 0.60 μ. καὶ πλάτους 0.40 μ. Γ) Διάμετρος στομίου 0.72-0.82 μ. Καὶ οἱ τρεῖς δεξαμενές φέρουν ἐπιμελὲς ἐπίχρισμα, καὶ δὲν εἶναι ἀπολύτως κυλινδρικές· συγκοινωνοῦν μεταξύ τους μὲ ἀγωγούς, ἐπίσης ἐπιχρισμένους, στὸ ὕψος σχεδὸν ἀνθρώπου (εἰκ. 10, πίν. 10α). Χρησίμευαν γιὰ τὴν περισυλλογὴ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων⁵⁰ καὶ συνεπῶς τὸ ἀνατολικότερο τμήμα τοῦ οἰκοδομήματος θὰ ἦταν πιθανότατα ὑπαίθριο. Μία ὑπόθεση συνεπῶς εἶναι ἢ ὅτι τὸ ὑδραυλικὸ αὐτὸ σύστημα προϋπήρξε τοῦ οἰκοδομήματος⁵¹, ἢ ὅτι τὸ νερὸ συλλεγόταν ἐκτὸς τοῦ κτιρίου, ἐνῶ οἱ δύο δεξαμενές μέσα σὲ αὐτὸ χρησίμευαν γιὰ καθαρμούς ἢ ἄλλες λατρευτικὲς πράξεις ἐκ μέρους τῶν πιστῶν καὶ τοῦ ἱερατείου. Αὐτὴ τὴν ἄποψη ἐνισχύει καὶ ἡ θέση τους παράλληλα στὸν τοῖχο τοῦ κτίσματος⁵² καὶ στὶς δύο γωνίες τοῦ μεγαλύτερου, πιθανῶς ὑπαίθριου, ἐνιαίου χώρου.

Τὸ οἰκοδόμημα αὐτὸ ἔχει ὑποτεθεῖ ὅτι ἦταν στοὰ ἢ ἓνα εἶδος ἱεροῦ χώρου, ὅπου φυλάσσονταν ἱερὰ σκεύη ἀλλὰ καὶ ἐλάμβαναν χώρα τελε-

Εἰκ. 10. Δεξαμενές, ἀγωγοί (ΑΑΕ, Ἀρχεῖο Τραυλοῦ).

49. Μήπως ἡ λεοντοκεφαλή, ἀρ. κατ. 61 ΕΑΜ ἀρ. εὐρ. 7031, ἐπέστεφε αὐτὴ τὴν ὑδρορροή ἢ κάποια κρήνη [ἀποτελοῦσε ἐπίστεψη κτιρίου;].

50. Πρβ. καὶ F. Gräber, *AM* 30, 1905, 7-21 γιὰ τὶς ἀρχαῖες δεξαμενές μεταξύ δυτικῆς κλιτύς, Ἀκροπόλεως καὶ Πνύκας.

51. Wide, ὁ.π. σημ. 47, 43.

52. Ὁ S. Wide, ὁ.π. ὑποστηρίζει ὅτι οἱ δεξαμενές προϋπήρχαν τοῦ κτιρίου καὶ ὅτι ὁ τοῖχος ἀπέκοψε τὴν εἰσορὴ ὀμβρίου ὕδατος στὴν ἀνατολικότερη δεξαμενὴ.

τουργίες, ἢ ὅπου διανυκτέρευαν οἱ προσκυνητές. Ἡ ὑπαρξη δικτύου δεξαμενῶν στὸ νότιο τμήμα του ἐνισχύει μιὰ τέτοια ὑπόθεση, ἢ ὁποία ὡστόσο δὲν τεκμηριώνεται ἀπὸ ἀνασκαφικὰ στοιχεῖα. Ἡ ἐρμηνεία ὡστόσο τῶν χώρων σὲ συνάρτηση πρὸς τὰ εὐρήματα θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν στὴ σύνθεση τῶν δεδομένων.

Δυτικότερα ἀπὸ αὐτὸ τὸ οἰκοδόμημα καὶ σὲ ἐπαφή πρὸς τὸν δυτικὸ περίβολο τοῦ ἱεροῦ βρίσκεται ἓνας μικρὸς ναῖσκος ἐν παραστάσι (εἰκ. 11, πίν. 10β), διαστάσεων 4.95×3.90 μ.⁵³. οἱ μετρήσεις αὐτὲς ἐπαληθεύθηκαν ὡς ἑξῆς: μῆκ. ἀπὸ τὸν περίβολο 3.60 μ., πλ. ἔξωτ. 4.95 μ., ἔσωτ. 2 μ., ἐνῶ τὸ πλάτος τοῦ τοίχου εἶναι 0.60 μ. (στὰ Β) καὶ τοῦ περιβόλου 0.50 μ. (στὰ Δ). Γιὰ τὰ θεμέλια χρησιμοποιήθηκαν λευκοκίτρινοι ἀβεστόλιθοι καλοδουλεμένοι· καλύτερα σώζονται αὐτοὶ τῶν παραστάδων. Ὁ σηκός, μήκους 2.26 μ., ἔσωζε ἀπλὸ ψηφιδωτὸ δάπεδο (πίν. 11α), τὸ ὁποῖο σήμερα δὲν διακρίνεται, ἀλλὰ ἤδη ἀπὸ τὸ 1910 ὁ Wide τὸ ἀναφέρει ὡς φθαρέν⁵⁴. Ἴσως τὰ κομμάτια τριγύφων, ποὺ ἀναφέρει ὁ L. Ross, νὰ προέρχονταν ἀπὸ αὐτὸν τὸν ναῖσκο τὸν ὁποῖο ὑποθέτει δωρικὸ ὅπως καὶ ὁ Leake. Τὰ θραύσματα ἀπὸ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ποὺ βρέθηκαν σὲς ἀποθήκες τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου⁵⁵ καὶ προέρχονται μᾶλλον ἀπὸ τὶς ἀνασκαφὲς τοῦ Ἰ. Τραυλοῦ, περιλαμβάνουν κομμάτια ἀπὸ δωρικοὺς καὶ ἰωνικοὺς κίονες (πίν. 40β). Τὰ πενιχρὰ λείψανα ἀπὸ δωρικοὺς κίονες σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ τρίγλυφα μᾶς ὀδηγοῦν νὰ ὑποθέσουμε ὅτι αὐτὰ ἦταν τμήμα τῶν ἐν παραστάσι κίωνων. Στὰ ἡμερολόγια τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Ἰ. Τραυλοῦ πιθανολογεῖται βαθεῖα σκαφή στὸν σηκὸ τοῦ ναῖσκου εἴτε ἀπὸ τὸν Καμπούρογλου ἢ ἀπὸ ἀρχαιοκαπήλους. Γιὰ τὸν ναῖσκο αὐτὸ εἰκάζεται⁵⁶ ὅτι λόγφ τοῦ μεγέθους ἀλλὰ καὶ τῆς θέσεώς του στὸ ἱερὸ πρέπει μᾶλλον νὰ εἶχε χρῆση θησαυροῦ παρὰ ναοῦ· στὴν ξυλογραφία τοῦ von Falke ἀναπαρίσταται ὡς ἰωνικὸς πρόστυλος (εἰκ. 1).

Αὐτὰ τὰ κατάλοιπα εἶχαν ἐντοπισθεῖ ἀπὸ τὸν Καμπούρογλου κατὰ τὶς ἀνασκαφὲς τοῦ 1891 καὶ 1892 καὶ τὰ περιγράφει ὁ S. Wide, ὁ ὁποῖος δίνει

53. Ἡμερολογιακὲς σημειώσεις Ἰ. Τραυλοῦ, 1932.

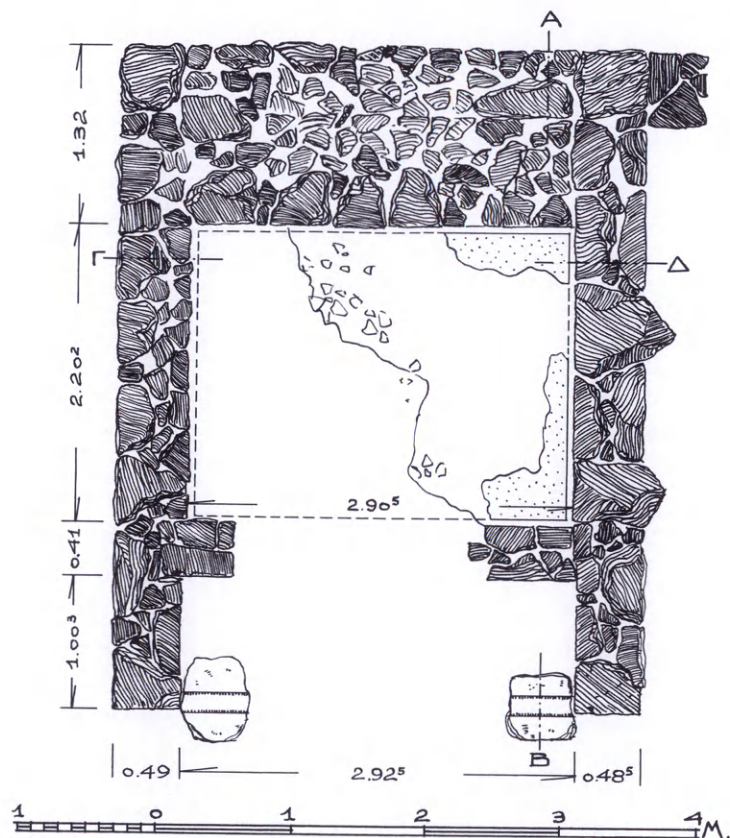
54. *AE* 1910, 43: «ἐκ ψήφων στρογγύλων, φθαρὲν ἔκτοτε». Προφανῶς ἐννοεῖ τὸ 1892, περίοδο τῆς ἀνασκαφῆς.

55. Βλ. ἀρ. κατ. 42-46, 49-61, 67.

56. S. Wide, *AE* 1910, 43.

μία πρώτη άποτύπωση του χώρου τὸ 1910 (εἰκ. 4)· παρατηροῦμε ὅτι δὲν ἔχει ἀποκαλυφθεῖ ὁ περίβολος τοῦ ἱεροῦ σὲ ὅλο του τὸ μήκος. Λείπουν τὸ δυτικὸ καὶ τὸ βόρειο ἕως τὸν βράχο πέρασ του⁵⁷. Τὸ δυτικὸ του τμήμα, ἀπὸ τὸν ἐν παραστάσι ναῖσκο ἕως τὸ νότιο τμήμα του, κατελαμβάνετο ἤδη στὴ δεκαετία τοῦ 1930 ἀπὸ τὴν παρακείμενη ἰδιοκτησία⁵⁸ (πίν. 1, 2).

Εἰκ. 11. Σχέδιο τοῦ ναῖσκου (ΑΑΕ, Ἄρχεῖο Τραυλοῦ).

57. Ἰ. Τραυλός, *ΠΑΕ* 1937, 31 εἰκ. 7.

58. Κ. Κουρυνιώτης - Ἰ. Τραυλός, *ΠΑΕ* 1939, 41: τότε μὲν ἀναφέρεται ὡς ἀγρός, στὴ συνέχεια ὅμως οἰκοδομήθηκε· ἡ ἀπαλλοτρίωση τῆς ἰδιοκτησίας αὐτῆς συνετελέσθη μόλις τὸ φθινόπωρο τοῦ ἔτους 2000.

Ἡ ἐπίχωση ὄλου τοῦ ἱεροῦ, ὅπου θεμελιώθηκαν τὰ διάφορα κτίσματα, ἦταν φυσικὴ ἐκ προσχώσεων καὶ εἶχε ἀφαιρεθεῖ ἀπὸ τὴν παρεῖα τοῦ βράχου ἕως σχεδὸν τὴν Ἱερὰ Ὀδὸν κατὰ τὴν πρώτη ἀνασκαφὴ τοῦ Δ. Καμπούρογλου⁵⁹.

Τμήμα τῆς «Οἰκίας» εἶχε ἀποκαλυφθεῖ ἀπὸ τὸν Καμπούρογλου, ἡ ἔρευνα ὁμως ὀλοκληρώθηκε ἀπὸ τὸν Τραυλό⁶⁰. Οἱ τοῖχοι εἶναι χτισμένοι μὲ ὑλικὸ ἀπὸ προηγούμενες χρήσεις (εἰκ. 12, πίν. 11β-13)· σῶζονταν τὸ 1937 –ἐποχὴ τῆς ἀνασκαφῆς– σὲ ὕψος 1.60 μ.⁶¹. «Εἶναι κτισμένο κατὰ τὸν ἀγροτικὸν τρόπον διὰ μετρίου μεγέθους ἀσβεστολίθων ἀνευ κονιάματος· τὰ μεταξὺ τῶν λίθων μικρὰ κενὰ συμπληρώνονταν διὰ μικροτέρων λίθων ἀρμολογημένων μὲ μεγάλη ἐπιμέλεια. Θεμελιώνονται ἀπευθείας στὸ φυσικὸ ἔδαφος, ὅπως καὶ οἱ τοῖχοι ὄλων τῶν ἄλλων οἰκοδομημάτων τοῦ ἱεροῦ, καὶ σῶζονται ὡς ὕψος 0.60 μ.»⁶². Σὲ αὐτοὺς ἦταν ἐντοιχισμένα καὶ θραύσματα ἐπιγραφῶν⁶³ ἀπὸ τὸ ἱερό, τὰ ὁποῖα παρὰ τὴς προσπάθειές μας δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἐντοπισθοῦν κατὰ χώραν ἢ στὰ μουσεῖα. Τὸ οἰκοδόμημα σχεδὸν ὀρθογωνίου σχήματος, ἔχει πλευρὲς 10.35×11.77×10.15×12.39 μ. Τὸ πάχος τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων εἶναι 0.75 μ., τῶν ἐσωτερικῶν 0.70 μ. καὶ 0.44 μ. Ἡ εἴσοδος εἶναι ἀπὸ Ἀνατολάς, τὸ δὲ κατώφλι εἶναι μαρμάρينو καὶ σὲ δεύτερη χρῆση (πίν. 13α). Στὰ βόρεια διαμορφώνεται ἐπίμηκες μεγάλο δωμάτιο (Γ), διαστάσεων 10.27×2.59 μ., στὰ δυτικὰ ἕνας ὀρθογώνιος μέγας χώρος (Δ), διαστάσεων 7.13×5.47 μ., ἐνῶ νότια τοῦ σχεδὸν τετραγώνου προδόμου (Α) (2.20×2.96 μ.) σχηματίζεται ἀντιστοιχοῦ μεγέθους μικρὸ δωμάτιο (Β) (2.80×2.96 μ.). Εἶδος προστεγάσματος ὑποθέτει ὁ Τραυλὸς πρὸ τοῦ μαρμαρίνου κατωφλίου στὰ ἀνατολικά (πίν. 12) ἀλλὰ καὶ ἀπέναντι στὴ νότια παραστάδα τοῦ μεγάλου ὀρθογωνίου χώρου (δυτικά).

59. Κ. Κουρουνιώτης, Ἱ. Τραυλός, *ΠΑΕ* 1939, 39-40.

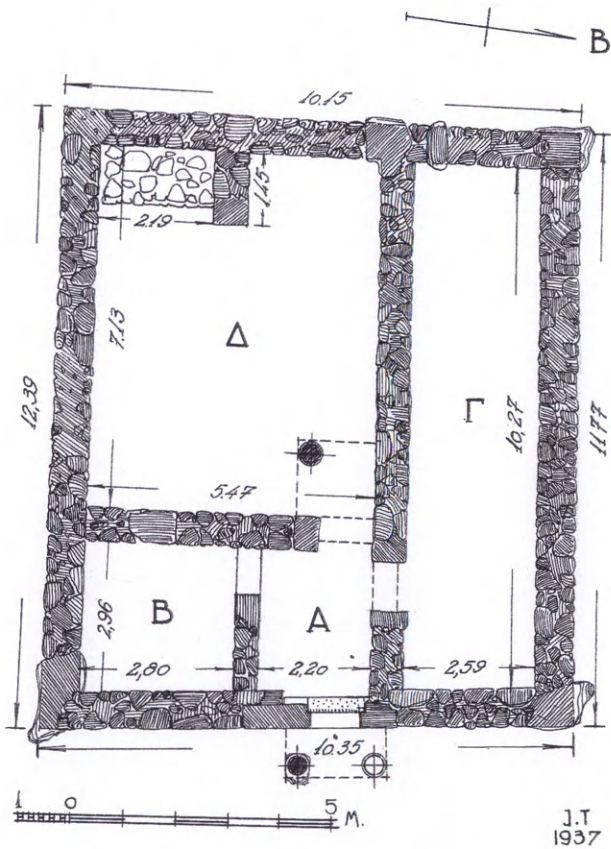
60. *ΠΑΕ* 1937, 25-30, σχέδιο εἰκ. 2, καὶ εἰκ. 3-4· τὰ εὐρήματα εἰκ. 5-6, τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουν ἐντοπισθεῖ στὴν ἀρχικὴ τους θέση ἢ σὲ μουσεῖο! Ἡ ἔρευνα πρέπει νὰ ἔγινε τὸ θέρος τοῦ 1932, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴς ἡμερολογιακῆς σημειώσεις.

61. *ΠΑΕ* 1937, 26 καὶ εἰκ. 3-4. Σήμερα τὸ ὕψος τους εἶναι πολὺ χαμηλότερο.

62. Ἡμερολογιακῆς σημειώσεις Ἱ. Τραυλοῦ (1932).

63. Βλ. παρακάτω Ι.Γ., ἀρ. 16-20.

Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις σώζονται κατὰ χώραν ἀνὰ μία λίθινες βάσεις ὅπου πιθανῶς ἐδράζονταν οἱ ξύλινοι (;) κίονες. Στὴ νοτιοδυτικὴ ἄκρη τοῦ μεγάλου ὀρθογωνίου χώρου (Δ) ποὺ εἰκάζεται ὅτι ἦταν ὑπαίθριος, δηλ. αὐλή⁶⁴, δημιουργεῖται μὲ μικρὸ τοῖχο, κάθετο πρὸς τὴ δυτικὴ πλευρὰ, μικρότερος χώρος (2.19 μ.×1.45 μ.), τοῦ ὁποῖου τὸ δάπεδο

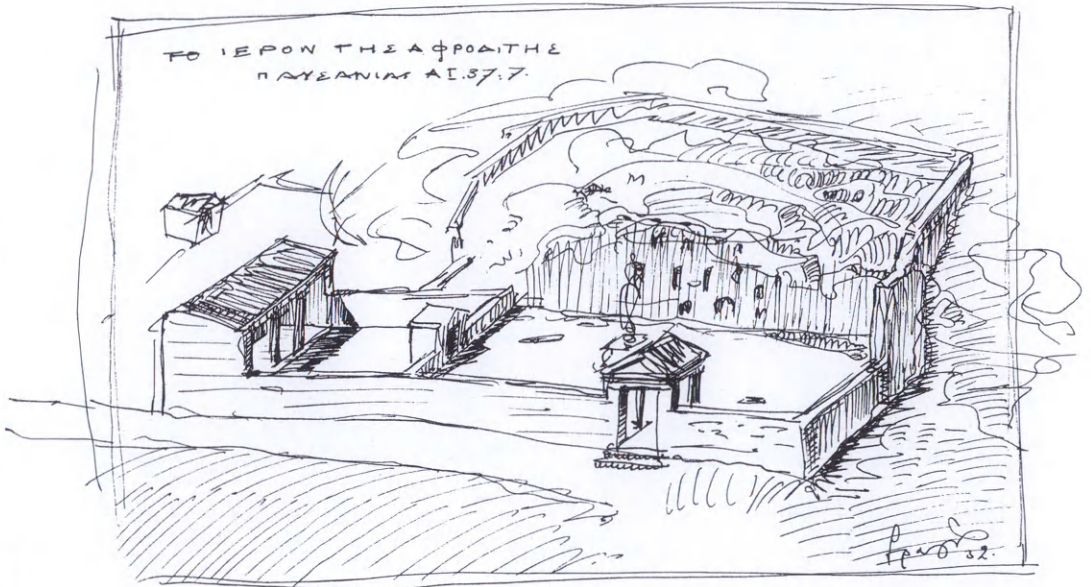

Εἰκ. 12. Ἀποτύπωση τῆς «Οἰκίας Ἱεροῦ Ἀφροδίτης». Σχ. Ἰω. Τραυλοῦ (ΑΑΕ).

64. Ἰ. Τραυλός, ΠΑΕ 1937, 26-29.

είναι κατά 0.50 μ. ψηλότερο του δαπέδου της αύλης. Πρόκειται για θρανίο ή ίσως κλίμακα (πίν. 12). Μπροστά, στα ανατολικά της οίκιας, διαμορφώνεται ακανόνιστη, τραπεζίσοχημη περίπου αύλη, και πρό αυτής διπλή στοά («δρόμος») μήκους 21.90 μ. ή μία και 17.50 μ. ή άλλη (πίν. 12, 14α). Στα νότια της οδοῦ πρὸς Ρεϊτούς και παράλληλα πρὸς τὸν περίβολο τοῦ ἱεροῦ ἔχουν διαπιστωθεῖ λείψανα εὐτελῶν κατασκευῶν, πὸν προηγούνται χρονικὰ τῆς κατασκευῆς τῆς «οίκιας».

Ἡ «οίκια» χρονολογεῖται ἀπὸ τὸν ἀνασκαφέα σὲ ἐποχὴ μεταγενέστερη ἀπὸ αὐτὴ τῶν ἐντοιχισμένων στοῦς τοίχους τῆς ἐπιγραφῶν, οἱ ὁποῖες χρονολογοῦνται σὲ γενικὲς γραμμὲς στὸν 4ο αἰῶνα π.Χ. Ὑποθέτει δὲ ὅτι ὁ οἰκίσκος, παρότι δὲν βρίσκεται ἐντὸς τοῦ περιβόλου, ἀνήκε στοῦ ἱεροῦ καὶ χρησίμευε ὡς κατοικία τῶν ἱερέων ἢ ξενώνας⁶⁵.

Εἰκ. 13. Πρόταση ἀναπαράστασης τοῦ ἱεροῦ. Σχ. Ἰω. Τραυλοῦ (ΑΑΕ, Ἀρχεῖο Τραυλοῦ).

65. ΠΑΕ 1937, 30-31. Βλ. πρόσφατα Μ.-Chr. Hellmann, ὁ.π. σημ. 35, 211, 227.

Ἄξιο παρατηρήσεως εἶναι τὸ γεγονός ὅτι τόσο τὸ ὄχυρὸ ὅσο καὶ ἡ οἰκία, καὶ τὰ δύο ἐκτὸς τοῦ περιβόλου τοῦ ἱεροῦ, ἔχουν τὸν ἴδιον προσανατολισμό (εἰκ. 5, πίν. 3)· τὰ οἰκήματα καὶ τὸ πρόπυλο τοῦ ἱεροῦ ἀκολουθοῦν λίγο παρεκκλίνοντα ἄξονα. Ἴσως αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ μᾶς προβληματίσει δεδομένου ὅτι κάτω ἀπὸ τὴν οἰκία αὐτὴ διακρίνονται ἀρχαιότερες κατασκευές, ποὺ ἀκολουθοῦν τὸν προσανατολισμὸ τοῦ ἱεροῦ· πιθανῶς, δηλαδή, πρὶν ἀπὸ τὴν οἰκοδόμησιν τῆς «οἰκίας» ὑπῆρχε στὴν ἴδια θέσιν ἄλλο οἰκοδόμημα. Τὰ ὑλικά δομῆς αὐτῶν τῶν κτισμάτων εἶναι ἐξ ἴσου εὐτελή.

Γ. ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ

Κατὰ χώραν

Οἱ ἐπιγραφές εἶναι χαραγμένες στοῦ τμήμα τοῦ βράχου ἀπέναντι ἀκριβῶς ἀπὸ τὸ πρόπυλο (εἰκ. 9, πίν. 5β, 7β): S. Wide, *AE* 1910, 51 ἀρ. 1-3. *IG* II² 4574 a-c, 13230. M.Th. Mitsos - E. Vanderpool, *Inscriptions from Attica*, *Hesperia* 19, 1950, 26-27, εἰκ. 1.

1. M.Th. Mitsos - E. Vanderpool, *Inscriptions from Attica*, *Hesperia* 19, 1950, 27 (εἰκ. 9, πίν. 16α).

[Ἄφρο]δίτει.

Βρίσκεται κάτω ἀπὸ τὴν κόγχη ἀρ. 13.

2. *AE* 1910, 51 ἀρ. 1. *IG* II² 4574 α (εἰκ. 9, πίν. 16β).

Εὐα[ν]δρία : Ἄφ-
ροδίτει εὐξαμ-
ένη ἀνέθηκε.

Βρίσκεται κάτω ἀπὸ τὴν κόγχη ἀρ. 25. Τὸ ὄνομα Εὐανδρία εἶναι σχετικὰ σπάνιο, ἀπαντᾶται μόνο δύο ἀκόμα φορές στὴν ἀττικὴ προσωπογραφία· τὸ ἓνα ἐξ αὐτῶν ἔχει χαραχτεῖ σὲ ἐπιτύμβια στήλη ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὸν Θρασεά Περιθοίδη, τοῦ ὁποῖου εἶναι πιθανῶς σύζυγος⁶⁶.

3. *AE* 1910, 51 ἀρ. 2. *IG* II² 4574 b (εἰκ. 9, πίν. 17α).

Φίλη Ἄφροδίτει.

Βρίσκεται κάτω ἀπὸ τὴν κόγχη ἀρ. 21. Τὸ ὄνομα Φίλη εἶναι σύνηθες γυναικεῖο ὄνομα στὴν Ἄττικὴ· ἀναθέτιδα μὲ τὸ ἴδιο ὄνομα μαρτυρεῖται καὶ στοῦ ἀθηναϊκοῦ Ἀσκληπιεῖο⁶⁷.

66. Βλ. καὶ Forsén, 171, σημ. 39.

67. *IG* II² 4407· Forsén, 33, ἀρ. 1.5: ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή σὲ ἀνάλυφο μὲ στήθη.

4. *IG* II² 4574 c (εἰκ. 9, πίν. 17α).

Π[- - -]
Α[- - -]

Βρίσκεται σὲ κανόνα κάτω ἀπὸ τὴν κόγχη ἀρ. 22.

Χρονολογοῦνται ὅλες περὶ τὰ μῆσα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

5. *AE* 1910, 51 ἀρ. 3. *IG* II² 13230. M.Th. Mitsos - E. Vanderpool, *Inscriptions from Attica, Hesperia* 19, 1950, 27 (εἰκ. 9, πίν. 17β).

Ἐμνήσθη ἐπ' ἀγαθῶ [Σ]αβινίας
Πυθονίκης Μάαρκος
Orbius.

Βρίσκεται κάτω ἀπὸ τὴν κόγχη 26· ἡ πρώτη γραμμὴ συνεχίζεται καὶ κάτω ἀπὸ τὴν κόγχη 27. Ἔχει σημειωθεῖ ἡ σύνδεση τοῦ ἑλληνικοῦ προσηγορικοῦ (*praenomen*) μὲ τὸ λατινικὸ ὄνομα (*cognomen*)⁶⁸ ἤδη ἀπὸ τὸν S. Wide. Ἀντίθετα στὴν Πυθονίκη μεταγράφεται στὰ ἑλληνικὰ καὶ τὸ *praenomen*⁶⁹. Ἡ ἐπιγραφὴ χρονολογεῖται στὰ αὐτοκρατορικὰ χρόνια ἀπὸ τὸν Kirchner· ἀπὸ τὸν Woloch προτείνεται ὡστόσο πρῶιμότερη χρονολόγησι⁷⁰, στὰ ἑλληνιστικὰ ἤδη χρόνια.

Ἐπιγραφικὸ Μουσεῖο

Ἡ χρονολόγησι ποῦ παρατίθεται εἶναι σὲ γενικὲς γραμμὲς αὐτὴ τῆς ἐπιγραφῆς. Πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅτι ὡς μνημεῖα δημοσιεύονται πλήρως

68. M. Woloch, *Roman Citizenship and the Athenian Elite, A.D. 96-161: Two Prosopographical Catalogues* (1973), γιὰ τὸν M. Orbius: ἡ χρῆσι ἑλληνικῶν χαρακτήρων γιὰ τὸ ὄνομα δηλώνει πιθανῶς ρωμαῖο ἀπὸ τὴν Ἰταλία· ἡ ὀρθογραφία τοῦ *praenomen* ὀδηγεῖ σὲ πρῶιμη χρονολόγησι· ἦταν νικητῆς σὲ ἀθλητικὸς ἀγῶνας. Τὸ Orbius ἐξελληνισμένο ἀπαντάται ὡς ὄνομα καὶ στὴ Δῆλο: J. Hatzfeld, *BCH* 36 (1912) 61-62, ἀρ. 1-4 καὶ 209, ἀρ. 21. Βλ. καὶ A. D. Rizakis, *Anthroponymie et société. Noms romains dans les provinces hellénophones de l'Empire*, στὸ *Roman Onomastics in the Greek East, Μελετήματα* 21 (1996) 20-21 γιὰ τοὺς μικτοὺς τύπους.

69. Ὁ Forsén, 169, σημ. 23: θεωρεῖ τὴν ἀνάγνωσι ὄχι σωστή, καὶ προτείνει ἀντὶ τοῦ [Σαβινία] κάποιο ἀπὸ τὰ ρωμαϊκὰ *gentilicia* Cavinius, Gavinius, κλπ.

70. J. Hatzfeld, *Les trafiquants italiens dans l'Orient hellénique* (1919) 42, σημ. 10· M. Woloch, *Roman Citizenship and the Athenian Elite, A.D. 96-161: Two Prosopographical Catalogues* (1973), 89: περὶ τὰ τέλη τοῦ 2ου αἰῶνα π.Χ.

για πρώτη φορά· ή παρουσίασή τους τόσο στην αρχική δημοσίευση όσο και στις *Inscriptiones Graecae* είναι έλλιπέστατη όσον άφορα τή μορφή του μνημείου.

6. EM 4028. Μαρμάρινη βάση. Μάρμαρο πεντελικό. Ύψ. 0.10 μ., μήκ. 0.607 μ., πλ. 0.48 μ. (πίν. 18α-β).

ΑΔ 8, 1892, 72· ΠΑΕ 1892, 12 άρ. 10 α· ΑΕ 1910, 51 άρ. 4· IG II² 4570.

Στήν πρόσθια όψη είναι χαραγμένη ή έπιγραφή:

Καλλίας Χαρίο Περιθοίδης Άφροδίτη[ι].

Δέν έχει χαραχτεί ή όριζόντια κεραία του Α στη λέξη Άφροδίτη. Στην πάνω πλευρά τόρμος, βάθους 0.01 μ., περιτρέχει τις τρεις πλευρές σε σχήμα Π. Στόν δεξιό και άριστερό κρόταφο σχηματίζεται δόντι πάχους 0.015 μ. στη μία και 0.02 μ. στην άλλη πλευρά. Η πίσω πλευρά είναι σπασμένη, ίσως να προσαρμοζόταν με κάποιο τρόπο στόν βράχο. Στην αύλακα της πίσω πλευράς σώζονται 3 μικρές όπές (πιθανώς ήσαν 5 στό σύνολο), ίσως κάποι ένετίθετο. Πρέπει να υποθέσουμε ότι στους τόρμους των τριών πλευρών προσαρμόζονταν ισάριθμες όρθιες πλάκες κατά τρόπον ώστε να διαμορφώνεται ένα είδος ναύσκου με έσωτερικό πλάτος 0.50 μ. εμπρός και 0.41 μ. πίσω⁷¹. Στις όπές, οι όποιες έχουν κανονικές μεταξύ τους άποστάσεις, πρέπει να προσαρμόζονταν ράβδοι προφανώς για την συγκράτηση των άναθημάτων. Μπορούμε συνεπώς να υποθέσουμε ένα στεγασμένο χώρο για άναθήματα ή προσφορές.

Χρονολογείται πριν από τα μέσα του 4ου αιώνας π.Χ. και είναι ή πρωιμότερη έπιγραφή που σώζεται από τό ιερό. Τό όνομα με τό πατρωνυμικό και τό δημοτικό μαρτυρούν Άθηναίο πολίτη, ό όποιος άναθέτει στην Άφροδίτη.

7. EM 8789. Δεξιό τμήμα μικρής βάσεως. Ύμήτιο μάρμαρο. Ύψ. 0.06 μ., μήκ. 0.20 μ., πλ. 0.13 μ. (πίν. 18γ-δ).

ΑΔ 8, 1892, 4, β· ΠΑΕ 1892, 12 άρ. 10 γ· ΑΕ 1910, 51 άρ. 6· IG II² 4579.

71. Βλ. αναλόγου τύπου βάση από τό Άμφιάρειο του Ραμνούντος: Β. Χ. Πετράκου, *Ό Δήμος του Ραμνούντος. Σύνοψη των άνασκαφών και των έρευνών (1813-1998)*. I. Τοπογραφία (1999) 317, εικ. 226. Στη βάση από τό Άμφιάρειο, που είναι ανεπίγραφη, υπάρχει και κοιλότητα για την πλίνθο του άναθήματος έντός του «στεγασμένου» όρθογωνίου χώρου. Για την έρμηνεία και την υπόδειξη των παραλλήλων εύχαριστώ θερμά τον Β. Πετράκο.

[- - Ιη : εὐξαμέν[η - -]
[- - Ἄ]φροδίτει ἀνέθηκ[ε].

Στ. 1: εὐξαμένη· σήμερα σώζεται μέρος τοῦ γράμματος ν καὶ κανένα ἀπὸ τὸ η.

Στ. 2: ἀνέθηκε· σήμερα σώζεται μέρος τοῦ γράμματος κ.
Ἡ κάτω ἐπιφάνεια εἶναι δουλεμένη μὲ χοντρὸ βελόνι. Στὸν δεξιὸ κρό-
ταφο σπάσιμο. Ἡ λείανση ὄλων τῶν ἐπιφανειῶν ἔχει γίνει μὲ ράσιπα.
Στὴν πάνω πλευρὰ δημιουργεῖται κοιλότητα μὲ χρῆση βελονιοῦ.

Χρονολογεῖται στὰ μέσα τοῦ 4ου αἰῶνος π.Χ. Λεῖπει τὸ ὄνομα τῆς ἀναθέτιδος, ἡ ὁποία ἀνέθεσε στὴ θεότητα ἀφοῦ ἀνέπεμψε εὐχή.

8. *EM 9033*. Μικρὸ τμήμα βάσης. Πεντελικὸ μάρμαρο. Ὑψ. 0.08 μ.,
μῆκ. 0.16 μ., πλ. 0.09 μ. (πίν. 18ε-ς).

AE 1910, 52 ἀρ. 8· *IG* II² 4581.

[- - ; - - -]
[Ἄφροδ]ίτει.

Ἄφροδίτει· διακρίνεται ἡ κάτω δεξιὰ γωνία του δ.

Παλαιότερο σπάσιμο μὲ καφεκόκκινη πάπινα λόγῳ τοῦ χρώματος τῆς περιοχῆς· νεώτερο σπάσιμο ἐμπρός. Ἡ πάνω ἐπιφάνεια ἔχει ἀποκρου-
σθεῖ· δὲν διακρίνεται κανένα ἴχνος ὑποδοχῆς τῆς πλίνθου στὸ κέντρο
τῆς βάσης. Ἡ κάτω ἐπιφάνεια εἶναι πολὺ καλὰ δουλεμένη καὶ λεια-
σμένη· ὀρθογώνια βάθυνση, 0.035 μ., ἀλλὰ καὶ ἴχνος σφήνας μεταξὺ
αὐτῆς καὶ τοῦ πέρατος τῆς βάσης. Ἡ δεξιὰ πλάγια ὄψη ἔχει δουλευτεῖ
μόνο στὴ μπροστινὴ γωνία καὶ ἕως βάθος 0.058 μ· τὸ πίσω τμήμα της,
ποὺ μένει ἄπεργο, ἀντιστοιχεῖ μὲ τὸ ὀρθογώνιο βάθυσμα στὴν κάτω ἐπι-
φάνεια.

Χρονολογεῖται στὰ μέσα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

9. *EM 10705/6*. Βάση (;) συγκολλημένη ἀπὸ δύο κομμάτια. Ὑμήτιο
μάρμαρο. Ὑψ. 0.11 μ., μῆκ. 1.025-1.05 μ., πλ. 0.674 μ. (πίν. 19α-β).

AD 8, 1892, 4, α· *ΠΑΕ* 1892, 12 ἀρ. 10 β· *AE* 1910, 52 ἀρ. 9· *IG* II² 4582.

Γαλήνη ἀνέθηκε.

Ἡ κάτω ἐπιφάνεια εἶναι κυρτή, διαμορφώνεται ὡς εἶδος λεκάνης⁷². Ἡ

72. Πρβ. τράπεζες μὲ αὐτὴ τὴ μορφή στὸν D. Gill, *Greek Cult Tables* (1991). Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια ὡστόσο φέρνει στὸν νοῦ βάσεις ὅσο καὶ ἂν ἡ διαμόρφωση τῶν τόρμων δὲν βρῖσκει πρὸς τὸ παρὸν ἄμεσα παράλληλα.

πάνω ἐπιφάνεια ἔχει ἀπολαξευθεῖ μὲ χονδρὸ βελόνι κατὰ τρόπο ὥστε νὰ σχηματίζονται ἀνισοβαθεῖς κοιλότητες μὲ πλάτος 0.17 μ. ἢ μία καὶ 0.07 μ. ἢ ἄλλη· ἡ ἐργασία διαφοροποιεῖται κατὰ τόπους παρὰ τὴν χρῆση τοῦ ἰδίου ἐργαλείου. Περιμετρικὰ ταινία πλάτους 0.073-0.145 μ.· ἐμπρὸς εἶναι λειασμένη ἀκανόνιστη ἐπιφάνεια πλάτους 0.16 μ. ποὺ συνεχίζεται ἡμικυκλικὰ ἕως ἀπόσταση 0.12 μ. ἀπὸ τὴν πίσω ταινία. Στὸ κέντρο διαμορφώνεται ὀπή, διαμέτρου 0.10 μ. Ὁ πίσω κρόταφος μένει ἀδρός· οἱ λοιποὶ εἶναι λειασμένοι μὲ λεπτὸ βελόνι καὶ ράσπα. Πιθανὸ φαίνεται ὅτι τὸ μνημεῖο ἐγνώρισε καὶ δεύτερη χρῆση, μένει ὡστόσο προβληματικὸ νὰ ἀποφανθοῦμε ποιὲς διαμορφώσεις ἀφοροῦν τὴ δεύτερη χρῆση του. Θὰ ὑποθέταμε ὅτι ἔχουμε καὶ σὲ αὐτὴν τὴν περίπτωσιν⁷³ ἓνα εἶδος κλειστοῦ κουβουκλίου μέσα στὸ ὁποῖο θὰ εἶχε ἰδρυθεῖ κάποιον ἀνάθημα.

Χρονολογεῖται στὰ μέσα τοῦ 4ου αἰῶνος π.Χ. Τὸ ὄνομα Γαλήνη μαρτυρεῖται μόνον στὴν Ἀττικῇ⁷⁴, ὡς ὄνομα τόσο Ἀθηναίας ἀστῆς ὅσο καὶ ἐταίρας⁷⁵.

Καὶ γιὰ τὶς δύο βάσεις (ἀρ. κατ. 6 καὶ 9) ἔχουμε μία κατασκευὴ ποὺ ἐμμεῖτο τὶς λαξευμένες στὸν βράχο κόγχες (προφανῶς τὶς ὀρθογώνιες)· καὶ ἴσως σὲ αὐτὲς βρισκόταν μνημειακότερα γλυπτὰ ἐνῶ ἂν δὲν εἶναι σύγχρονες, οἱ ἐπιγραφές τους προηγοῦνται λίγο χρονικὰ αὐτῶν τῶν κογχῶν.

10. EM 3772+9057. Τμήμα μικρῆς βάσης. Ὑμήτιο μάρμαρο. Ὑψ. 0.042 μ., μῆκ. 0.31 μ., πλ. 0.115 μ. (πίν. 19γ).

ΑΔ 8, 1892, 4, δ· ΠΑΕ 1892, 12 ἀρ. 10 στ· ΑΕ 1910, 52 ἀρ. 10· ΙΓ II² 4583.

Πειθοῖ Καλλίμα[χος]
τὴνδ' ἀνέθηκε Σολεύς.

Ἡ κάτω ἐπιφάνεια εἶναι ἀδρὰ δουλεμένη μὲ χοντρὸ βελόνι. Στὶς τρεῖς πλευρὲς φέρει ἀναθύρωση. Στὴν πάνω ἐπιφάνεια ἔχει δημιουργηθεῖ κοιλότητα μὲ χοντρὸ βελόνι, ποὺ ἴχνη του διακρίνονται καὶ στὸ πλαί-

73. Βλ. παραπάνω, ἀρ. κατ. 6.

74. J. S. Traill, *Persons of Ancient Athens*, 4 (1995) βλ. λ.

75. M. J. Osborne, S. G. Byrne, *LGPN II. Attica* (1994), λ. Γαλήνη, ἀρ. 6· βλ. καὶ Forsén, 171, σημ. 40.

σιο. Ἀμελής ἐργασία. Ἀναθέτει στήν Πειθῶ⁷⁶ ὁ Καλλίμαχος ἀπὸ τοὺς Σόλους⁷⁷. λόγῳ τῆς ἀναγραφῆς τοῦ δημοτικοῦ προσδιορίζεται ὡς πολίτης. Τὸ τήνδ' ἀναφέρεται πιθανὸν στὸ ἀνάθημα (εἰκόνα τῆς θεότητας). Χρονολογεῖται στὰ μέσα τοῦ 4ου αἰῶνος π.Χ.

11. EM 3761+3763. Δύο κομμάτια ἀπὸ κυκλικὴ βάση. Ἐλευσινιακὸς λίθος. Ὑψ. 0.093 μ., διάμ. 0.26 μ. (πίν. 19δ).

ΑΔ 8, 1892, 72· ΠΑΕ 1892, 12 ἀρ. 10 ε· ΑΕ 1910, 52 ἀρ. 11· ΙΓ ΙΙ² 4584· ΑΔ 26, 1971, Χρον. Β 1, 14, πίν. 15 α.

Αἶγ[υπτ]ία ἀν[έθηκε - - -].

Στὸ ἓνα κομμάτι χαρακτηριστικὰ ἰζήματα. Δὲν φαίνεται νὰ ὑπῆρχε κοιλότητα στήν πάνω ἐπιφάνεια.

Χρονολογεῖται στὰ μέσα τοῦ 4ου αἰῶνος π.Χ. Τὸ ὄνομα Αἶγυπτία ἀπαντᾶται σπάνια στὶς ἀττικὲς ἐπιγραφὲς χωρὶς δημοτικὸ· ὡς γεωγραφικὸ ὄνομα πιθανῶς ἀφορᾷ δούλη ἢ γυναίκα χαμηλῆς κοινωνικῆς τάξης.

12. EM 3771+4109. Πλάκα· ἔχει πιθανότατα ἀποκοπεῖ ἀπὸ τὸν βράχο. Ἀσβεστολιθικὴ πέτρα. Συγκολλημένη ἀπὸ δύο τεμάχια· τὸ ἓνα μῆκ. 0.16 μ., τὸ ἄλλο μῆκ. 0.10 μ., ὕψ. 0.135 μ. Μῆκ. συνολ. 0.23 μ., ὕψ. μέγιστο 0.177 μ., πάχ. 0.07 μ. (πίν. 20α).

ΑΔ 8, 1892, 72· ΠΑΕ 1892, 12 ἀρ. 12· ΑΕ 1910, 52 ἀρ. 12· ΙΓ ΙΙ² 4959.

vac.

Ὑπὲρ το[ῦ - - -]

καὶ τῶν συνιερέων

Φάβιος.

vac.

Στ. 1: τοῦ· τὸ υ δὲν διακρίνεται σήμερα.

Ἡ πίσω ὄψη ἔχει βίαια ρηγματωθεῖ. Οἱ κρόταφοι εἶναι ἀδρὰ λειασμένοι, ἴσως ἐπρόκειτο γιὰ ἓνα εἶδος *tabula*. Πρέπει νὰ εἶχαν δουλευτεῖ

76. Πρβ. γιὰ τὴ συνάρφεια τῆς Ἀφροδίτης μετὰ τὴν Πειθῶ: ΙΚ Κνιδος I, 612 (Ἀφροδίται Πειθοῖ)· ΙΓ ΙΧ 2, 236 (τάφροδίται τῶν Πειθο[ῖ]). Πιθανῶς καὶ στὸ παράδειγμά μας νὰ χρησιμοποιεῖται τὸ Πειθοῖ ὡς προσδιορισμὸς ἀντὶ τοῦ ὀνόματος τῆς θεᾶς.

77. Η. Pape, *Foreigners in Attic Inscriptions* (1947) λ. Καλλίμαχος. Στέφ. Βυζ. λ. Σόλοι· πολίτης Σολεύς. Ἀπὸ τοὺς Σόλους τῆς Κιλικίας.

τὰ πέρατα ἀκόμα καὶ ἂν ἡ ἐπιγραφή ἀποτελοῦσε ἀρχικὰ τμήμα τοῦ βράχου· ὁ βράχος εἶναι ἀπολαξευμένος κατὰ τόπους περὶ τὴν ἐπιγραφή ἀρ. 5· μεταξὺ τῶν κογχῶν 26 καὶ 28 καὶ κάτω ἀπὸ τὴς κόγχης 22 καὶ 27, θὰ ὑποθέταμε τὴν ἀρχικὴ θέσιν τοῦ σπαράγματος αὐτοῦ.

Χρονολογεῖται στὰ αὐτοκρατορικὰ χρόνια· τὸ ὄνομα Φάβιος ἀπαντᾶται ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 2ου αἰῶνος μ.Χ. τόσο στὴν Ἀθήνα ὅσο καὶ στὴ Δῆλο⁷⁸. Ἡ μορφή τοῦ Ω ὥστόσο μᾶς ὀδηγεῖ σὲ χρονολόγησιν στὰ ὕστερα αὐτοκρατορικὰ χρόνια⁷⁹.

Ὁ Φάβιος ἀναθέτει ὑπὲρ ἱερέως (;), τοῦ ὁποῖου τὸ ὄνομα δὲν ἔχει σωθεῖ, ἴσως τῆς Ἀφροδίτης· οἱ συνιερεῖς δὲν μποροῦν νὰ προσδιορισθοῦν ἀκριβέστερα, ἂν δηλαδὴ ἦσαν τῆς ἴδιας ἢ ἄλλων θεοτήτων. Μένει ἀσαφὲς ἂν ἀναγραφόταν τὸ ὄνομα τῆς θεότητος στὸ τμήμα τοῦ λίθου ποὺ λείπει.

13. EM 10017. Μικρὴ ἀκέφαλη ἐρμαϊκὴ στήλη. Μάρμαρο πεντελικό. Ὑψ. 0.47 μ., πλ. 0.26 μ., πάχ. 0.19 μ. (πίν. 20β).

ΑΔ 8, 1892, 5· ΠΑΕ 1892, 13 ἀρ. 16· IG II² 5182· Travlos, *Attika*, 177, 180 εικ. 227.

Ζ'
ἐξ ἄστε-
ως.

Τὸ κεφάλι ἔχει ἀποκοπεῖ ἀπὸ τὴ βάση τοῦ λαιμοῦ. Ἔχει μικρὲς ἀποκρούσεις κατὰ τόπους, κυρίως στὴ δεξιὰ πλευρὰ τοῦ μπιόστου καὶ στὴς ἀκμές. Ἡ πίσω ὄψη εἶναι ἀδρὰ ξεχοντριωμένη μὲ βελόνι. Τὸ κάτω τμήμα ἔχει θραυσοθεῖ· ἐτίθετο ἀπευθείας στὸ ἔδαφος ἢ σὲ βάση;

Χρονολογεῖται στὸν 1ο/2ο αἰῶνα μ.Χ. (Ὁ Τραυλὸς τὴν χρονολογεῖ στὴν ἐποχὴ τοῦ Ἀδριανοῦ, στὰ μέσα τοῦ 2ου αἰῶνος μ.Χ.).

78. A. D. Rizakis, *Anthroponymie et société. Noms romains dans les provinces hellénophones de l'Empire*, στὸ *Roman Onomastics in the Greek East*, *Μελετήματα* 21 (1996) 16 σσμ. 15 καὶ 21-22.

79. E. Sironen, *The Late Roman and Early Byzantine Inscriptions of Athens and Attica* (1997) 382: τὸ τετραγωνισμένο Ω ἀπαντᾶται ἀπὸ τὰ πρῶτα αὐτοκρατορικὰ χρόνια ἕως τοῦλάχιστον τὰ τέλη τοῦ 4ου αἰῶνος. Γιὰ τὴν ἐπισημάνση καθὼς καὶ γιὰ τὴν ὑπόδειξη τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας εὐχαριστῶ θερμὰ τὴν Β. Μπαρδάνη.

Δὲν ἔχουν ἐντοπισθεῖ

Γιὰ τὶς ἀκόλουθες δύο ἐπιγραφές, εὐρήματα τῆς πρώτης ἀνασκαφικῆς περιόδου, παραδίδεται στὴ βιβλιογραφία, *IG* II² 4578, 4580, ἄδηλος ὁ τόπος φύλαξης καὶ δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἐντοπισθοῦν.

14. *AD* 8, 1892, 4· *ΠΑΕ* 1892, 12 ἀρ. 10 δ· *ΑΕ* 1910, 51 ἀρ. 5· *IG* II² 4578 (nunc ubi sit ignoratur).

Ἀγασίων Ἀφρο[δίτη]
ἀνέθηκεν.

Τὸ ὄνομα Ἀγασίων εἶναι σπάνιο· μαρτυρεῖται μία ἀκόμα φορὰ στὴν Ἀττικὴ⁸⁰ καὶ μία στὴ Βοιωτία⁸¹.

15. *ΑΕ* 1910, 52 ἀρ. 7· *IG* II² 4580.

[- - - Ἀφροδί]τη ἀν[έθηκε].

Χρονολογοῦνται περὶ τὰ μέσα τοῦ 4ου αἰῶνος π.Χ.

Δὲν ἔχουν ἐντοπισθεῖ σὲ μουσεῖο ἢ συλλογὴ οὔτε οἱ ἐπιγραφές, ποὺ βρέθηκαν κατὰ τὶς ἀνασκαφές τῆς δεκαετίας τοῦ 1930: *ΠΑΕ* 1937, 29-30, εἰκ. 5, 6. Ἦταν ὅλες ἐντοιχισμένες στοὺς τοίχους τοῦ οἰκοδομήματος («οἰκία ἱερέων» κατὰ Τραυλό), τὸ ὁποῖο βρίσκεται ἐκτὸς τοῦ περιβόλου τοῦ ἱεροῦ⁸² (εἰκ. 14-15).

16. Ἀριστερὴ πρόσθια γωνία χαμηλῆς βάσεως. Φαιδὸ μάρμαρο (Υμηττοῦ;) – ὡς ἀβεστόλιθος ἔχει καταγραφῆ στὸ ἡμερολόγιο τῆς ἀνασκαφῆς. Ἄνω στρογγυλὴ κοιλότητα. Μῆκ. 0.075 μ., ὕψ. 0.05 μ. (εἰκ. 15).

ΠΑΕ 1937, 29, α, εἰκ. 5 α.

Σι[- - - -]
ἀν[έθηκε - - - -]

17. Δεξιὰ πρόσθια γωνία βάσεως. Ἄνω στρογγυλὴ κοιλότητα. Μῆκ. 0.14 μ., ὕψ. 0.0821 μ. (εἰκ. 15).

80. *IG* II² 2435, στ. 10.

81. *IG* VII 2426, στ. 11.

82. Πρόκειται γιὰ μεταγενέστερο κτίσμα ποὺ πιθανῶς οἰκοδομήθηκε ἐν μέρει μὲ ὕλικό (*spolia*) ἀπὸ τὸ ἱερό.

ΠΑΕ 1937, 29, β, εικ. 5 β.

[- - -]μάχη
[- - - -]έους
[Ἀφροδ]ίτηι.

18. Ἀριστερὴ πρόσθια γωνία βάσεως. Φαιὸ μάρμαρο. Ὁρθογώνια κοιλότητα ἄνω. Μῆκ. 0.19 μ., ὕψ. 0.085 μ. (εἰκ. 15).

ΠΑΕ 1937, 29, γ, εἰκ. 5 γ.

Ἡδίστ[η - - - -]

Τὸ ὄνομα εἶναι σπάνιο στὴν ἀττικὴ προσωπογραφία.

Οἱ ἐπόμενες δύο βρέθηκαν «πλησίον τοῦ δαπέδου τῆς αὐλῆς καὶ ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως».

19. Κορυφὴ ναῖσκοειδοῦς ἀναθήματος καθ' ὁμοίωσιν θριγκοῦ. Σύμφωνα μὲ τὶς σημειώσεις τοῦ ἡμερολογίου (ἀρχεῖο Α.Ε.) βρέθηκε στὴν οἰκία τῶν ἱερέων. Ὑπὸ τὸ γέισο ἢ ἐπιγραφὴ (εἰκ. 14).

ΠΑΕ 1937, 30, α, εἰκ. 6 α.

[- - - -]η Ἀφροδίτηι.

20. Δεξιὸ τμήμα μικρῆς βάσεως. Πεντελικὸ μάρμαρο (εἰκ. 14).

ΠΑΕ 1937, 30, β, εἰκ. 6 β.

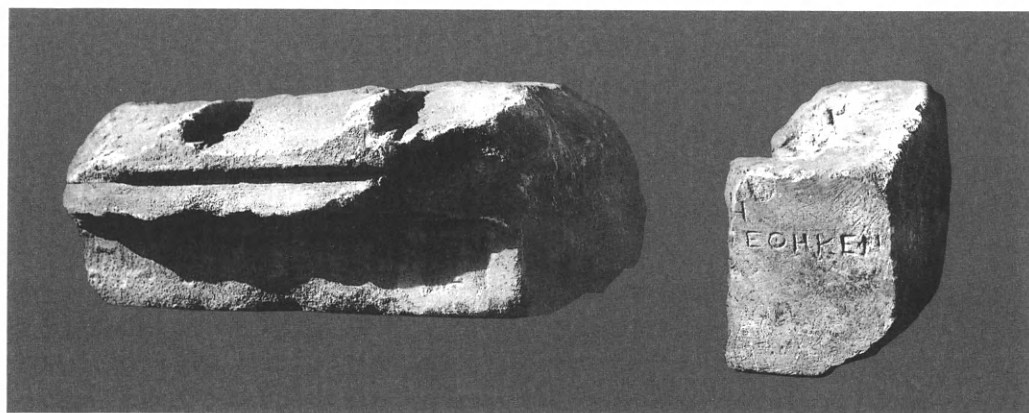
[- - - -]η
[- - - - - ἄ]νέθηκεν.

Ἐπιγραφές (IG II² 4577, 4576, 4585, 4575, 4635) ἔχουμε ἐπίσης σὲ ἀναθηματικὰ ἀνάγλυφα στὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο, βλ. στὴ συνέχεια, κεφάλαιο Δ, τοὺς ἀριθμοὺς καταλόγου 2, 4, 5, 11, 22, 23.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸν χαρακτήρα τῶν ἐπιγραφῶν μποροῦμε νὰ κάνουμε τὶς παρακάτω διαπιστώσεις, ἐξαιρώντας τὸν ὄρο (ἀρ. 13), ὁ ὁποῖος ἄλλωστε βρέθηκε ἐκτὸς τοῦ περιβόλου καὶ φυσικὰ δὲν ἀφορᾷ τὸ κυρίως ἱερὸ ἀλλὰ τὴν ὁδὸ. Χρονολογοῦνται κατὰ κύριο λόγο περὶ τὸν 4ο αἰῶνα π.Χ.· σὲ μεταγενέστερα χρόνια χρονολογοῦνται μόνο οἱ ἀρ. 5 καὶ 12, πού καὶ οἱ δύο εἶχαν λαξευθεῖ στὸν βράχο. Θὰ μπορούσαμε, συνεπῶς, νὰ τοποθετήσουμε τὴν ἀκμὴ τοῦ ἱεροῦ στὸν 4ο αἰῶνα π.Χ. ἐνῶ τὴ διάρκειά τῆς λατρείας στὸν χῶρο ἕως τὰ ὕστερα ρωμαϊκὰ χρόνια.

Ὅλες οἱ ἐπιγραφές δηλώνουν ἀνάθεση πρὸς τὴ λατρευόμενη στὸ

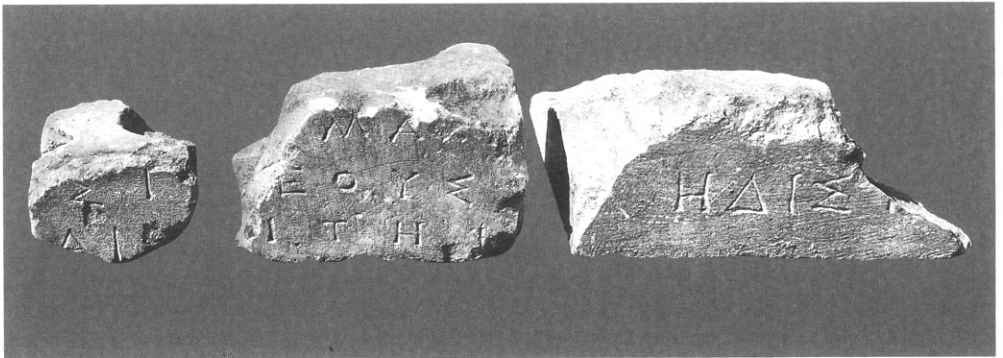
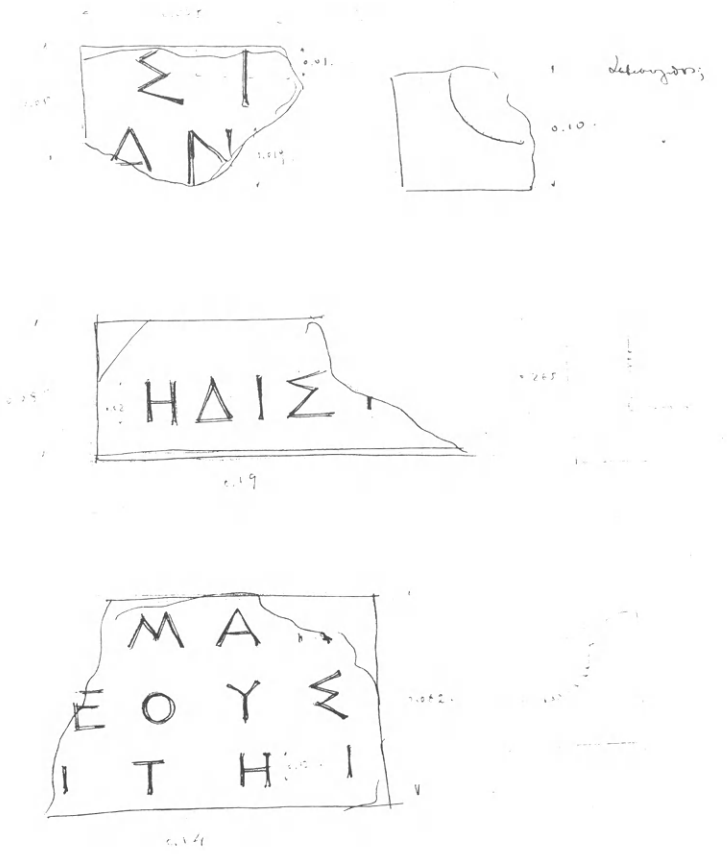
ιερό θεότητα, την Ἀφροδίτη, ἀλλὰ καὶ τὴν Πειθῶ⁸³, ποὺ ἀφορᾷ εἴτε προσδιορισμὸ τῆς Ἀφροδίτης εἴτε, πιθανότατα, συλλατρευόμενη θεότητα. Τὰ ἀναθήματα καθὼς καὶ οἱ ἐπιγραφές ποὺ τὰ συνοδεύουν γίνονται τόσο ἀπὸ γυναῖκες (Εὐανδρία, Γαλήνη, Αἰγυπτία, Ἡδίστη, Φίλη⁸⁴, Παμφίλη, Φιλουμένη, Δωριάς), ὅσο καὶ –πὸ περιορισμένα– ἀπὸ ἄνδρες (Ἀγασίων, Καλλίμαχος, Καλλίας, Μάρκος Οὐβίος, Φάβιος). Σὲ μία

Εἰκ. 14. Σχέδιο καὶ φωτογραφία τῶν ἐπιγραφῶν ποὺ δὲν ἔχουν ἐντοπιστεῖ, ἀρ. κατ. 19, 20 (ΑΑΕ).

83. Πιθανῶς νὰ συνιστᾷ ἐπὶ κλήση πρὸς τὴν Πειθῶ, γιὰ τὴν ὁποία ἔχει ὑποθεθεῖ ἀπὸ κοινοῦ λατρεία στὸ ἱερό αὐτό. Γυνακεῖο ὄνομα Πειθῶ ἀπαντᾷται ἐπίσης στὴν Ἀττικὴ.

84. M. J. Osborne, S. G. Byrne, *LGPN II. Attica* (1994) λ. Φίλη ἀρ. 4 (= PA 14256 b). Εἶναι σύνηθες στὴν ἀττικὴ προσωπογραφία.

Εικ. 15. Σχέδιο καὶ φωτογραφία τῶν ἐπιγραφῶν ποῦ δὲν ἔχουν ἐντοπιστεῖ ἀρ. κατ. 16, 17, 18 (ΑΑΕ).

περίπτωση μάλιστα αφιερώνει ο Μάρκος Ορβίος *ἐπ' ἀγαθῶ* τῆς Σαβινίας Πυθονίκης⁸⁵. Ἐνας, ὁ Καλλίμαχος, εἶναι ξένος, Σολεύς⁸⁶, ἐνῶ δύο, ὁ Μάρκος Ορβίος καὶ ὁ Φάβιος, εἶναι ῥωμαῖοι. Τὰ ὀνόματα Γαλήνη, Φίλη, Παμφίλη, Φιλουμένη, θὰ μπορούσαν νὰ ἀφοροῦν καὶ ἑταῖρες· μαρτυροῦνται ὥστόσο καὶ γιὰ Ἀθηναῖες ἀστές.

Οἱ ἀρ. 1-5 βρίσκονται περὶ τὶς κόγχες στὸ πρόσωπο τοῦ βράχου καὶ πιθανότατα ἀφοροῦσαν ἀναθήματα ἀποτεθειμένα ἐντὸς τῶν κογχῶν μὲ ἢ χωρὶς βάση. Οἱ ἀρ. 6 καὶ 9 εἶναι μεγάλες βάσεις, ποὺ θὰ βρίσκονταν μπροστὰ ἢ καὶ σὲ ἐπαφὴ πρὸς τὴν παρεῖα τοῦ βράχου. Βάσεις γιὰ μικρὰ ἀναθήματα –πιθανὸν μικρῆς κλίμακος γλυπτὰ– εἶναι οἱ ἀρ. 7, 8, 10 καθὼς καὶ οἱ 16, 17, 18, 20. Συνεπῶς ὑποθέτουμε μικρά, λαϊκὰ ἀναθήματα⁸⁷ μὲ ἀναγραφή τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀναθέτη, ἢ μόνο τῆς θεότητος στὴ βάση. Αὐτὲς οἱ βάσεις πρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι λόγω τοῦ μικροῦ τους μεγέθους θὰ τοποθετοῦνταν σὲς κόγχες· παρατηροῦμε ἐξ ἄλλου ὅτι δὲν ὑπάρχουν ἐντορμίες γιὰ ὑποδοχὴ πλίνθου σὲ ὅλες τὶς κόγχες. Προφανῶς ὀρισμένα ἀγαλμάτια τοποθετοῦνταν μὲ τὴν πλίνθο τους μόνο ἀπ' εὐθείας στὴ βάση τῆς κόγχης ἐνῶ ἄλλα εἶχαν καὶ ἰδιαίτερη βάση. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀρ. 11, δὲν θεωρεῖται ἀσφαλὲς ὅτι πρόκειται γιὰ βάση, ἀφού, λόγω τῆς ἀποσπασματικότητος τῆς διατήρησης εἶναι ἀδύνατον ἂν μεταξὺ τῶν δύο θραυσμάτων ὑπῆρχε διαμορφωμένη ἐπιφάνεια γιὰ τὴν ὑποδοχὴ τῆς πλίνθου.

Προκειμένου γιὰ τὸ ἱερὸ τοῦ Δαφνίου δὲν γνωρίζουμε τὴν προέλευση τῶν ἀναθημάτων, πιθανῶς ὅμως προέρχονται καὶ ἀπὸ ἐργαστήρια ποὺ βρίσκονταν περὶ τὴν ἀθηναϊκὴ Ἀκρόπολη καὶ τὸν Κεραμεικὸ μὲ ἀποδέκτες κατ' ἀρχὴν τὰ ἱερὰ τῶν κλιτύων τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τῶν παρλισίων ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τῆς ἀττικῆς ὑπαίθρου.

Οἱ ἐπιγραφὲς ποὺ ἔχουν χαραχτεῖ σὲ γλυπτὰ (βλ. ἐπόμενο τμήμα Δ, ἀρ. κατ. 2, 4, 5, 11, 22, 23), ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀρ. 11, ποὺ ἀφορᾷ ἀναθημα-

85. M. J. Osborne, S. G. Byrne, *LGPV* II. Attica (1994) λ. *Πυθονίκη* (:). Χαρακτηριστικὸς ὁ συνδυασμὸς τοῦ ἑλληνικοῦ ὀνόματος μὲ τὸ ῥωμαϊκὸ ἐξελληνισμένο.

86. H. Pope, *Foreigners in Attic Inscriptions* (1947), βλ. λ.

87. Μικρὰ κοινότυπα γλυπτὰ ἀπὸ τὴ δυτικὴ κλιτὴ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν ἔχει ὑποθέσει ἡ Bieber, *Anticopies*, 64, ὅτι ἀπευθύνονταν κυρίως στὰ ἥσοσα ἱερὰ ἀπὸ τὶς λαϊκότερες ὁμάδες ἐπισκεπτῶν.

τικὸ ἀνάγλυφο, στὴν ἀρ. 2 βρίσκεται στὸ φτερὸ περιστεριοῦ (ὁ ἀναθέτης εἶναι ἄνδρας, ὁ Φαλακρίων), ἐνῶ στὶς ἀρ. 4, 5, 22, 23 ἔχουν χαραχθεῖ σὲ πλάκες μὲ ἀνάγλυφα αἰδοῖα (τὰ τρία ἀνατίθενται ἀπὸ γυναῖκες, μὲ ὀνόματα ὅπως Παμφίλη, Φιλουμένη, Δωριάς).

Δ. ΤΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς περιπτώσεις ποὺ δηλώνουμε κάτι σχετικὸ μὲ τὴν προέλευση τῶν ἀρχαίων, τὰ λοιπὰ προέρχονται μὲ βεβαιότητα ἀπὸ τὶς ἀνασκαφὲς στὸ Ἱερὸ τῆς Ἀφροδίτης (οἰκισμὸς Ἀφαίας στὸν Σκαραμαγκά). Ἐπειδὴ οἱ ἀνασκαφὲς ἐπεκτείνονταν καὶ στὴν παρακειμένη Ἱερὰ Ὀδό, ἐνδείξεις ὅμως σχετικὰ μὲ τὴν ἀκριβή τους προέλευση δὲν ὑπάρχουν πάντα ἀπὸ τὰ ἀνασκαφικὰ σημειώματα, περιλαμβάνουμε σὲ κοινὸ κατάλογο ὅλα τὰ εὐρήματα ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν περιοχὴ κατ' αὐξοῦντα ἀριθμὸ εὐρετηρίου. Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι παρὰ τὶς μνεῖες στὰ Χρονικά, κεραμικὰ εὐρήματα μὲ τέτοια ἐνδειξη προέλευσης δὲν ἐντοπίστηκαν στὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο: ὁ Τραυλὸς πάντως δίνει στοιχεῖα χρονολόγησής μὲ βάση τὴν κεραμική! Πρέπει ἐξ ἴσου νὰ σημειωθεῖ ὅτι κάποια σπαράγματα γλυπτῶν καὶ ἐπιγραφῶν προερχόμενα ἀπὸ τὶς ἀνασκαφὲς τῆς δεκαετίας τοῦ 1930 δὲν ἐντοπίστηκαν στὰ Μουσεία Ἐθνικὸ, Ἐπιγραφικὸ, τῆς Ἐλευσίνας ἢ τὴν ἀποθήκη τῆς 1ης ΕΒΑ στὴ Μονὴ Δαφνίου (εἰκ. 14, 15, 21).

Τὰ γλυπτὰ μὲ ἀριθμοὺς καταλόγου 1-24 ἦταν αὐτὰ ποὺ εἶχαν καταγραφεῖ στὰ εὐρετήρια τοῦ ΕΑΜ ὡς προερχόμενα ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῆς Ἀφροδίτης· αὐτὰ συνιστοῦν καὶ τὴν ἀφετηρία τῆς παρούσας μελέτης.

Τὰ ὑπόλοιπα ταυτίστηκαν μὲ βάση τὶς φωτογραφίες τοῦ Δ. Καμπούρογλου στὸ Ἀρχεῖο τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας (εἰκ. 16-19).

1. ΕΑΜ 1591. Ἀνάγλυφη πλάκα. Μάρμαρο. Βρέθηκε τὸ 1891. Πλ. 0.26 μ., ὕψ. 0.28 μ., πᾶχ. 0.115 μ., ὕψ. ταινίας 0.026 μ. (πίν. 20γ).

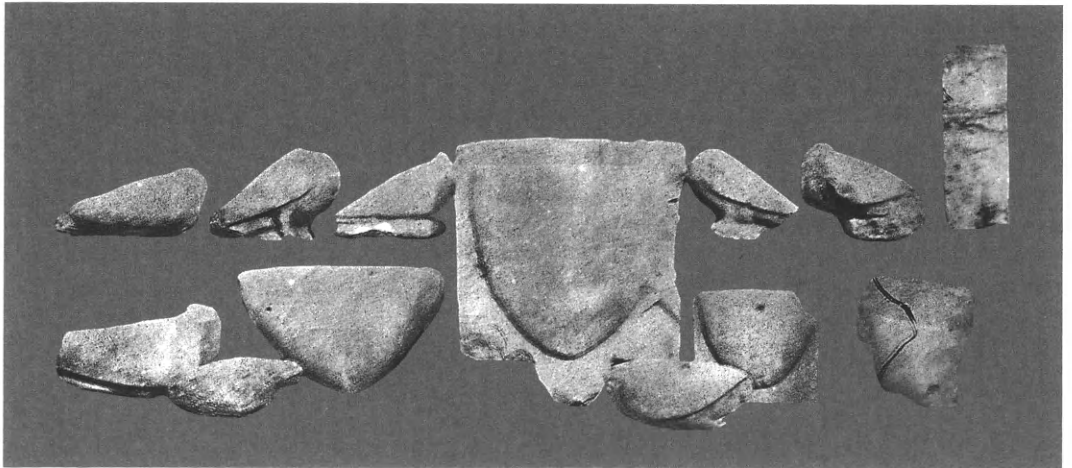
ΑΔ 8, 1892, 49, 1 γ. ΠΑΕ 1892, 11, ἀρ. 4. Καστριώτης, 283. Σβορώνος III, 630, πίν. II, 129 (χρονολόγηση στὴν ἐποχὴ τῶν Διαδόχων τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου). Ο. Broneer, *Hesperia* 8, 1939, 147. Σ. Παπασιπρίδη-Καρούζου, *ΑΕ* 1956, 164-165 εἰκ. 2, 170. Καρούζου, 94-95 (ἔργο τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. ἢ ἀργότερα).

Στὰ δεξιὰ ἔχουμε τὸ πέρασ τῆς πλάκας· ἡ ἀριστερὴ καὶ ἡ ἄνω πλευρὰ ἔχουν ἀποκρουσθεῖ. Μικρὲς ἀποκρούσεις στὸ δεξιὸ χέρι καὶ στὸν ἀριστερὸ μηρὸ τῆς μορφῆς.

Τμήμα ἀνάγλυφης πλάκας, ποὺ ἀποτελοῦσε μέρος θωρακείου.

Εικ. 16-17. Εύρηματα των ανασκαφών Καμπούρογλου 1891-1892 (ΑΑΕ).

Εικ. 18-19. Εύρηματα των ανασκαφών Καμπύρογλου 1891-1892 (ΑΑΕ).

Σώζεται μόνο το κάτω τμήμα γυμνής ανδρικής μορφής. Πρόκειται για Έρωτα, που βαδίζει προς τα δεξιά προβάλλοντας το αριστερό πόδι στο οποίο στηρίζεται ενώ το δεξί άκουμπάει μόνο στα δάκτυλα, υποδηλώνοντας έτσι την έντονη κίνηση προς τα εμπρός. Πιθανότατα κρατάει και με τα δύο χέρια θυμιατήριο· το δεξί δηλώνεται σαφέστατα, το αριστερό διακρίνεται σε δεύτερο επίπεδο. Δεν διακρίνονται τα φτερά· το ξέαρμα που σώζεται στην πλάτη ίσως να είναι άκρο ίματιδίου και όχι ίχνος των φτερών⁸⁸, που θα πρέπει να υποτεθούν λίγο ψηλότερα. Τόσο η ταυτότητα της μορφής όσο και η κίνησή της βρίσκουν συγγενέστατα παράλληλα στις πλάκες με αντίστοιχο θέμα και υποτιθέμενη προέλευση από το Ίερό της Αφροδίτης στη Βόρεια κλιτύ της Ακροπόλεως των Αθηνών, Π.1.Γ άρ. καταλόγου 11-13. Παρατηρούμε ωστόσο μικρές διαφοροποιήσεις, που συνίστανται κυρίως στα ακόλουθα: ο Έρωτας από το Δαφνί βαδίζει προς τα δεξιά, προς την αντίθετη δηλαδή κατεύθυνση· ο τύπος του θυμιατηρίου⁸⁹, που είναι βαρύτερο με σωζόμενο ύψος 0.13 μ., και το οποίο στο ανάγλυφό μας κρατείται με τα δύο χέρια· η στάση του Έρωτα, δηλαδή η κλίση του στήθους προς τα εμπρός, έξ αιτίας ίσως του μεγαλύτερου βάρους του θυμιατηρίου· το δεξιό πέλμα που πατάει μόνο με τα άκροδάκτυλα δίνοντας μεγαλύτερη ώθηση στην κίνησή του προς τα εμπρός.

Χρονολογείται λίγο πριν το 150 π.Χ. Πρόκειται για ελεύθερη μίμηση, επανάληψη παλαιότερου μνημείου και όχι πιστό αντίγραφο. Τα ραδινά σκέλη και η στενότης της όσφύος οδηγούν σε χρονολόγηση στον 2ο αιώνα π.Χ., υπέρ της οποίας συνηγορεί και «ή εκ πλαγίου παρά-

88. Βλ. και τον Έρωτα του ανάγλυφου ΕΑΜ 1597 (άρ. κατ. 7), όπου η κάτω απόληξη των μεγάλων του φτερών είναι απομακρυσμένη από την πλάτη, όπου παρατηρούμε αντίστοιχα λείψανα ενδύματος.

89. Βλ. για το θυμιατήριο γενικά Κ. Wigand, *Thymiateria*, *BJb* 122, 1912, 1-97 και ειδικότερα το κεφάλαιο 12, πίν. III, εικ. 81-90· *EAA* IV (1961) λ. *Incensiere*, σ. 128-129· C. Zaccagnino, *Il Thyiaterion nel mondo greco* (1998). Πρβ. για τον τύπο του θυμιατηρίου αυτά του χιτώνα της Δέσποινας από την Λυκόσουρα, ΕΑΜ άρ. εύρ. 1737 [P. Moreno, *Scultura ellenistica* (1994) 509 εικ. 633, 511, 513· Καλτσάς, 280, άρ. 586] καθώς και άπτικα άγγεϊα του κύκλου του Μειδία (Καρούζου, 169-170). Βλ. θυμιατήριο στον άριστερό πεσοδό αναθηματικού ανάγλυφου στο Μουσείο της Έλευσίνας, άρ. εύρ. 5065, το οποίο χρονολογείται περί το 320 π.Χ.: Baumer, 139 άρ. R 39, πίν. 33.5 (χρονολόγηση με βάση τυπολογικές-στυλιστικές αναλογίες της μορφής της Περσεφόνης)· Κ. Παπαγγελή, *Έλευσίνα. Ό άρχαιολογικός χώρος και το μουσείο* (2002) 240.

σταση τῆς μορφῆς ὥστε νὰ ἐπιτευχθεῖ ἡ ἐντύπωση τοῦ βάρους»⁹⁰. Στηριζόμενοι στὴ χρονολόγηση τοῦ τύπου τοῦ θυμιατηρίου⁹¹ πιστεύουμε ὅτι ὁ ἀρχικὸς τύπος θὰ εἶχε δημιουργηθεῖ περὶ τὰ τέλη τοῦ 4ου αἰῶνος π.Χ. · μιὰ τέτοια ἀρχικὴ ζωφόρος θὰ πρέπει νὰ κοσμοῦσε τὸ ἱερὸ στὸ Δαφνὶ καὶ στὴ Βόρεια κλιτὸ τῆς Ἀκροπόλεως. Τὸ σπάρραγμα συνιστᾷ καλὴ ἐπανάληψη τῶν ὕστερων ἑλληνιστικῶν χρόνων μὲ κριτήριον κυρίως τὸν τύπο τῆς γυμνῆς ἀνδρικής μορφῆς μὲ τὸ ἔντονα ραδινὸ σῶμα· κλασικίζουσα εἶναι καὶ ἡ ἀπόδοση τοῦ θυμιατηρίου.

2. EAM 1592. Ἀγαλμάτιο περιστεριοῦ. Μάρμαρο πεντελικό. Βρέθηκε τὸ 1891-1892. Μῆκ. 0.25 μ., ὕψ. 0.205 μ., πᾶχ. 0.08 μ. (πίν. 21.2).

ΑΔ 8, 1892, 4, α. ΠΑΕ 1892, 11, ἀρ. 7. Καστριώτης, 283. ΑΕ 1910, 50, ἀρ. 4. Σβορώνος III, 648, πίν. II, 164. L. Deubner, *Attische Feste* (1932), 715. Καρούζου, 95. Van Straten, 121, ἀρ. 11.1. Καλτσᾶς, 273 ἀρ. 570.

Ἐπιγραφή: IG II² 4577.

Φαλακρίων Ἀφροδίτει
ἀνέθηκεν.

Λεῖπει ἡ οὐρά, ἀποκεκρουμένο τμήμα τοῦ ράμφους. Τὸ πτέρωμα εἶναι ἐνιαῖο στὴ ράχη ἕως τὶς ἐκφύσεις τῶν ποδιῶν. Μὲ ἐγγάραξη διακρίνονται τὰ φτερὰ στὸ πίσω τμήμα τοῦ σώματος. Στὴν οὐρὰ διακρίνεται μικρὸς τὸρμος γιὰ τὴν στήριξη· ἀνάμεσα στὰ πόδια μάζα μαρμάρου δὲν ἔχει ἀφαιρεθεῖ.

Ὁ van Straten («vulva[?] attached to a marble pigeon») διακρίνει καὶ ἀνάγλυφο αἰδοῖο, ἴσως ἐρμηνεύει μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο τὸ ἄπεργο μεταξὺ οὐρᾶς καὶ βάσεως· μετὰ ἀπὸ ἐνδελεχὴ ἐξέταση τοῦ γλυπτοῦ δὲν μπορέσαμε νὰ διακρίνουμε ὁποιαδήποτε τέτοιου εἴδους λάξευση.

Τὸ περιστέρι εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ πλέον προσφιλῆ σύμβολα τῆς θεᾶς τοῦ Ἑρώτα· συνδέεται ὥστόσο μὲ τὴν Ἀφροδίτη καὶ τὴ λατρεία τῆς δευτερογενῶς⁹². ἦταν ἀρχικὰ σύμβολο τῆς σημτικῆς θεᾶς τῆς γονιμότητος. Ὡς ἐκ τούτου εἶχε ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὸν γονιμικὸ καὶ χθόνιο χαρακτήρα·

90. Σ. Καρούζου, ΑΕ 1956, 169.

91. Πρβ. τὸ ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο τοῦ Μουσείου Ἐλευσίνας, ἀρ. εὐρ. 5065, μὲ θυμιατήριον σὲ χαμηλὸ ἀνάγλυφο πάνω στὸν ἀριστερὸ πεσσό, ὁ.π. σημ. 89.

92. Αἰ. Κώστογλου-Δεοποιήνη, *Προβλήματα παριανῆς πλαστικῆς τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.* (διδ. διατριβή, Θεσσαλονίκη 1979) 114.

αὐτὴ εἶναι ἄλλωστε ἡ αἰτία τῆς συχνῆς ἀπεικόνισής του καὶ σὲ ἐπιτύμβια μνημεῖα. Τὸ περιστέρι παραδίδεται ὡς πιτηνὸ ἱερὸ γιὰ τὴν Ἀφροδίτη, κατ' ἐξοχὴν τῆς Ἑρικός⁹³, ὅπου καὶ λογίζονται ἀπὸ κοινοῦ μὲ τοὺς κύκνους ὡς πιτηνὰ τῶν οἰωνῶν.

Ἡ ἐπιγραφή ἀλλὰ καὶ ὁ τύπος τοῦ περιστεριοῦ τὸ χρονολογοῦν στὰ μέσα τοῦ 4ου αἰῶνος π.Χ. Τὸ ὄνομα Φαλακρίων εἶναι σπάνιο στὴν Ἀττική.

3. EAM 1593. Ἀγαλμάτιο περιστεριοῦ. Μάρμαρο πεντελικό. Βρέθηκε τὸ 1891-1892. Μῆκ. 0.155 μ., ὕψ. 0.135 μ., πάχ. 0.07 μ. (πίν. 21.1).

ΑΔ 8, 1892, 4, α. ΠΑΕ 1892, 11, ἀρ. 7. Καστριώτης, 283. ΑΕ 1910, 50, ἀρ. 4. Σβορώνος III, 648, πίν. II, 164. Καρούζου, 95. Καλτσᾶς, 273 ἀρ. 570.

Συμπληρωμένο τμήμα τοῦ λαιμοῦ. Βραχῶδες ἔξαρμα στὸ πίσω τμήμα τοῦ σώματος· τὸρμος ἐμπρὸς καὶ πίσω ἀπὸ τὸν βράχο. Σαφῆς διάκριση τῶν φτερῶν. Ἀδρομερῶς δουλεμένη ἡ περιοχὴ τῆς κοιλίας.

Μόνο αὐτὰ τὰ δύο περιστέρια σώζουν καὶ τὸν λαιμὸ καὶ τὴν κεφαλή. Στὰ ὑπόλοιπα (βλ. στὴ συνέχεια ἀρ. κατ. 25-38) ἔχει σωθεῖ σὲς περισσότερες περιπτώσεις μόνο ἡ ἄτρακτος τοῦ σώματος.

4. EAM 1594. Τραπεζιοσόχημη ἀναθηματικὴ πλάκα μὲ ἔμβολο. Μάρμαρο πεντελικό. Βρέθηκε τὸ 1891-1892. Ὑψ. συνολικὸ 0.21 μ., ὕψ. πλάκας 0.185 μ., πλ. 0.175 μ., μέγ. πάχ. 0.03 μ. (ἔμβολο: πλ. 0.065 μ., πάχ. 0.03 μ. Σπασμένη ἢ ἀπόληξη) (πίν. 22.2).

ΠΑΕ 1892, 12, ἀρ. 8α. ΑΔ 8, 1892, 4α. Καστριώτης, 283. ΑΕ 1910, 50, ἀρ. 5. Σβορώνος III, 648, πίν. II, 164. Van Straten, 121, ἀρ. 11.2. Forsén, 78 ἀρ. 11.1, εἰκ. 78.

Ἐπιγραφή ἄνω: IG II² 4576.

Παμφίλη Ἀφροδίτη[ι].⁹⁴

Ἀνάλυφο αἰδοῖο μὲ σαφῆ δήλωση τῶν ἀνατομικῶν λεπτομερειῶν. Ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή χρονολογεῖται περὶ τὰ μέσα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Τὸ

93. E.-M. Schmidt, *LIMC VIII* (1997) λ. *Venus* σ. 227· πρβ. καὶ Verg. *Aen.* 6, 190-204· A. Wlosok, *Die Göttin Venus in Vergils Aeneis* (1967). K. Welz, *Die Tauben der Aphrodite, SchwMüBl* 34, 1959, 33-37.

94. Στὸ IG ἀποδίδεται Ἀφροδί[τη]· διακρίνονται ὡστόσο σαφῶς ἡ ἄκρη τῆς κάθετης κεραίας τοῦ Τ, ὅσο καὶ οἱ δύο κεραῖες τοῦ Η. Λεῖπει μόνο τὸ τελικὸ ι, ἀλλὰ ὑπάρχει ὁ ἀνάλογος χώρος. Ὁ Forsén, ἀκολουθώντας τὸν Σβορώνο, τὸ μεταγράφει Ἀφροδίτ[ει].

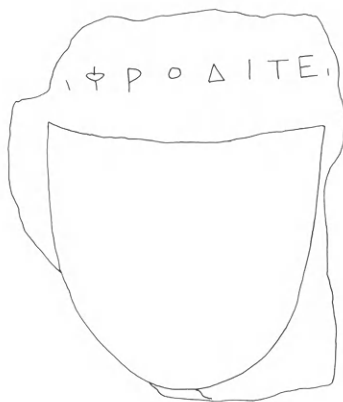

ὄνομα Παμφίλη εἶναι σύνηθες στὴν Ἀττικὴ κατὰ τὸν 4ο καὶ τὸν 3ο αἰ. π.Χ.· γνωστὴ ἑταίρα μὲ αὐτὸ τὸ ὄνομα παραδίδεται κατὰ τὸν 4ο αἰ.⁹⁵.

Τὰ ἀναθήματα αὐτὰ γνωρίζουν μεγάλη διάδοση κυρίως στὸν 4ο αἰώνα π.Χ. μὲ τὴν ἐξάπλωση τῆς λατρείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τῶν ἄλλων χθονίων, πλησιέστερων πρὸς τὸν ἄνθρωπο, θεοτήτων. Ἀνάγλυφα αἰδοῖα, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῆς Ἀφροδίτης, ἔχουν βρεθεῖ σὲ ἱερὰ ἱαματικῶν θεῶν, κυρίως σὲ Ἀσκληπιεῖα⁹⁶ –μαζὶ μὲ ὁμοιώματα καὶ ἄλλων τμημάτων τοῦ σώματος–, καθὼς καὶ σὲ ἱερὰ Δήμητρος⁹⁷. ἐκεῖ πρέπει νὰ εἶχαν σχέση μὲ κάποιο λατρευτικὸ τυπικὸ ποῦ λαμβάνει χώρα κατὰ τὰ Θεοδοφῶρια καὶ ποῦ εἶχε σχέση μὲ τὴ γονιμότητα. Τὰ Θεοδοφῶρια ἐξ ἄλλου συνιστοῦν μιὰ πρόδρομη βαθμίδα τῆς ἐλευσινιακῆς λατρείας.

5. *EAM 1595*. Ἀναθηματικὴ πλάκα. Λίθος (ἐλευσινιακός;). Βρέθηκε τὸ 1891-1892. Ὑψ. 0.15 μ., πλ. 0.13 μ., πάχ. 0.05 μ. (εἰκ. 19, 20, πίν. 22.5).

ΠΑΕ 1892, 12, ἀρ. 8. *ΑΔ* 8, 1892, 4. Καστριώτης, 283. Σβορώνος III, 648, πίν. II, 164. Ἴ. Τραυλός, *ΠΑΕ* 1937, 32 εἰκ. 10. Travlos, *Attika*, 185 εἰκ. 234. Van Straten, 121, ἀρ. 11.3. Forsén, 79-80 ἀρ. 11.3, εἰκ. 80.

Εἰκ. 20. Ἀνάγλυφη πλάκα, ἀρ. εὐρ. 1595. Σχέδιο ἀπὸ ἔκτυπο Εὐ. Ὀλυμπίου, 2006 (*ΑΑΕ*).

95. Ἀθήναιος, 591 d. Forsén, 78.

96. L. Beschi, *ASAtene* 45-46, N.S. 29-30, 1967-1968, 422· κυρίως Forsén, 145.

97. Α. Δάφφα - Νικονάνου, *Θεσσαλικά ἱερὰ Δήμητρος καὶ κοροπλαστικά ἀναθήματα* (1973) 32-33.

Ἐπιγραφή ἄνω: W. Peek, *Attische Inschriften*, *AM* 67, 1942, 51 ἀρ. 77.

Ἄφροδίτε[1].

Ἡ ἐπιγραφή ἦταν ἴσως ἀρχικὰ δίστιχη· στὴν πρώτη γραμμὴ μὲ τὸ ὄνομα πιθανότατα τοῦ ἀναθέτη ὑποθέτουμε 6-7 γράμματα. Διακρίνεται μόνο ἓνα Ν.

Ἀνάγλυφο αἰδοῖο, χωρὶς ἐπὶ μέρος ἀνατομικὲς λεπτομέρειες. Χρονολογεῖται στὸν 4ο αἰῶνα π.Χ.

6. EAM 1596. Πλαστικὸ αἰδοῖο. Μάρμαρο πεντελικό. Βρέθηκε τὸ 1891-1892. Ὑψ. 0.15 μ., πλ. 0.24 μ., πάχ. 0.08 μ. - 0.07 μ. στὴν πλευρά (εἰκ. 19, πίν. 22.1).

ΠΑΕ 1892, 12, ἀρ. 8. *ΑΔ* 8, 1892, 4. Καστριώτης, 283. Σβορώνος III, 649, πίν. II, 164. Ἰ. Τραυλός, *ΠΑΕ* 1937, 32 εἰκ. 10. Van Straten, 121, ἀρ. 11.6.

Ἦταν δουλεμένο ὡς ὀλόγλυφο· ἄνω πέρασ καὶ πίσω ὄψη φέρουν μόνο ἀδρὸ ξεχόντρισμα. Λοξὰ τὸρμος γιὰ ἐνθεση συνδέσμου· θὰ προσαρμοζόταν σὲ πλάκα ἢ σὸ βᾶθος κόγχης.

Κατ' ἀντιστοιχίαν πρὸς τὰ προηγούμενα χρονολογεῖται στὸν 4ο αἰῶνα π.Χ.

7. EAM 1597. Ἀναθηματικὴ ἀνάγλυφη πλάκα συγκολλημένη ἀπὸ δύο κομμάτια, ἐλλιπής. Μάρμαρο πεντελικό. Βρέθηκε τὸ 1892. Ὑψ. 0.435 μ., πλ. 0.565 μ., πάχ. 0.085 - 0.065 μ. (κανόνας: μῆκ. 0.565 μ., ὕψ. 0.09 μ., πάχ. 0.08 μ.) (εἰκ. 16-18, πίν. 27α-β).

ΑΔ 8, 1892, 49, 1β. *ΠΑΕ* 1892, 11, ἀρ. 3. Καστριώτης, 283-284. *ΑΕ* 1910, 44-48, ἀρ. 1, εἰκ. 5. Σβορώνος, III, 630-631, ἀρ. 326, πίν. II, 129. Δ. Οἰκονόμος, *ΑΕ* 1923, 95, εἰκ. 28 (τὴν Ἄφροδίτη συσχετίζει μὲ τὸν τύπο Doria-Pamphili). E. Buschor, *Zum Weihrelief von Mondragone*, *AM* 53, 1928, 48-49. Σ. Παπασπυρίδη-Καρούζου, *ΑΕ* 1956, 165. Lippold, *Plastik*, 197.9, 207.7. E. Harrison, *Hesperia* 29, 1960, 374, σημ. 17 καὶ 23. A. Linfert, *AM* 1967, 156 σημ. 11, πίν. 84. Καρούζου, 95-96 (ἡ ἀναφερόμενη ἡμερομηνία εὔρεσης, 1882, προφανῶς ὀφείλεται σὲ τυπογραφικὸ λάθος). Neumann, 52, 57 κέ. A. Peschlow-Bindokat, *JdI* 87, 1972, 116, σημ. 219. Γ. Δεοπίνης, *Συμβολὴ στὴ μελέτη τοῦ ἔργου τοῦ Ἀγορακρίτου* (1973) 41 σημ. 104-107 (γιὰ τὸν τύπο τῆς Ἄφροδίτης, ὁ ὁποῖος βρίσκεται στὴν παράδοση τῆς Νεμέσεως τοῦ Ραμνοῦντος) 61, 178-182 (γιὰ τὶς δύο ἄλλες γυναικεῖες μορφές, τὶς ὁποῖες ἐρμηνεύει ὡς Δήμητρα καὶ Κόρη). Delivorrias, *Aphrodite* ἀρ. 158. L. Beschi, *LIMC* IV (1988) λ. *Demeter* ἀρ. 439. G. Güntner, *Göttervereine und Göttersammlungen* (1994) 76-77, 160 ἀρ. G 3, πίν. 34.2 (περὶ τὰ τέλη τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.). N. Icard-Gianolio, *LIMC* VII (1994) λ. *Peitho* ἀρ. 43. G. Güntner, *LIMC* VIII (1997) λ. *Persephone* ἀρ. 328 (χωρὶς καμὰ ἀναφορὰ σὲ

τυπολογική συνάφεια). Baumer, 130-131 άρ. R 23 (στη μορφή της Δήμητρας άναγνωρίζει τόν εικονογραφικό τύπο της Δήμητρας του Καπιτωλίου, ό άρχικός τύπος της οποίας δημιουργείται λίγο πριν τó 420 π.Χ.). Καλτσάς, 132 άρ. 255. Άττικό έργο, χρονολογείται στα 420 / 410 π.Χ.

Έχει συγκολληθεί από δύο κομμάτια και συμπληρωθεί κατά τόπους με γύψο. Έη πίσω όψη είναι άδρομερώς δουλεμένη με βελόνι.

Στό δεξιό, μεγαλύτερο σωζόμενο τμήμα του άναγλύφου, άπεικονίζονται δύο γυναικείες μορφές που έχουν ταυτιστεί ως Άφροδίτη ή μία, Πειθώ είτε Δήμητρα⁹⁸ ή άλλη· και οί δύο μορφές είναι όρθιες, μετωπικές με τó δεξι πόδι στηρίζον, τó άριστερό άνετο. Φορούν ή πρώτη λεπτό χιτώνα ζωσμένο και ίμάτιο, ή δεύτερη πέπλο ζωσμένο κατά τόν άργείο τρόπο. Άνάμεσά τους και πάνω από τó προτεταμένο άριστερό χέρι της Άφροδίτης πεταρίζει προς τά άριστερά μικρός Έρωτας· τó άκρο του φτερού καθώς και ίχνος του ίματιδίου διακρίνονται στην πλάτη⁹⁹. Στό άριστερό τμήμα του άναγλύφου μία τρίτη γυναικεία μορφή, όρθια, κατενώπιον φοράει χιτώνα και ίμάτιο· έχει έρμηνευθεί ως Κόρη από τόν Δεσπίνη και τόν Buschor. Διαφοροποιείται από την κατά πολú μικρότερη άνδρική μορφή, που άπεικονίζεται σέ κατατομή προς τά δεξιά, φοράει ίμάτιο και άποδίδει λατρευτή. Ό Καστριώτης είχε άρχικά ταύτισει και τις δύο μορφές στα άριστερά ως σεβίζοντες· άς σημειώσουμε ώστόσο ότι μόνο ή μία μορφή άπεικονίζεται σέ κατατομή.

Έη ταύτιση της μητρικής γυναικείας μορφής με την Πειθώ στηρίζεται πλην της τυπολογίας –άς μη λησμονούμε ώστόσο ότι δέν ύπάρχει τύπος παγιωμένος– στό γεγονός ότι μαρτυρείται τόσο τó όνομά της σέ άναθηματική έπιγραφή¹⁰⁰ από τó ίδιο τó ιερό, όσο και κοινή λατρεία της με την Άφροδίτη, άν δέν ύπονοείται μία από τις ιδιότητες της θεάς. Έη ύπόθεση του Γ. Δεσπίνη, ότι δηλαδή πρόκειται για Δήμητρα και Κόρη¹⁰¹ που πλαισιώνουν την Άφροδίτη και τόν Έρωτα παρουσία ένός

98. Κυρίως από τούς Δεσπίνη, Peschlow-Bindokat, Baumer· Δήμητρα ή Έηρα κατά τόν Buschor.

99. Πρβ. και άνάλογο ύπόλειμμα στη μορφή του Έρωτος στο άνάγλυφο, EAM 1591, άρ. κατ. 1.

100. Βλ. παραπάνω, 38-39.

101. Έπέρ αυτής της ύπόθεσης συνηγορεί ή εικονογραφία τών έλευσιακών θεοτήτων στο ψηφισματικό άνάγλυφο τών Ρειτών, Μουσείο Έλευσίνος, άρ. εύρ. 5093, που

σεβίζοντας με σαφέστατες τοπογραφικές αναφορές στο έλευσινακό ιερό και σε αυτό του Δαφνιού στα όρια του Θριασίου Πεδίου, είναι εξαιρετικά ενδιαφέροντα και αιτιολογείται και από άλλα στοιχεία από το Ίερό της Αφροδίτης. Ο Δεληβορριάς στη δημοσίευση του λατρευτικού αγάλματος αναφέρει ότι πιθανώς και κάποια τελετουργία ελάμβανε χώρα στο ιερό κατά την πομπή των μεγάλων Έλευσινίων.

Χαρακτηριστικό είναι ότι τυπολογικά αντίστοιχες απεικονίζονται οι έλευσινακές θεότητες στο κατά μία δεκαετία αρχαιότερο ανάγλυφο του Μουσείου της Έλευσίνας, αρ. εύρ. 5093¹⁰², στηρίζοντας αυτή την έρμηνεία.

8. EAM 1598. Αναθηματική ανάγλυφη πλάκα, έλλιπης κατά το άριστερό τμήμα της. Μάρμαρο πεντελικό. Ύψ. 0.225 μ., μέγ. πλ. 0.14 μ., πάχ. κάμπου 0.025 μ., πάχ. κανόνος 0.08 μ., ύψ. 0.04-0.035 μ., βάρθ. 0.06 μ. Ίχνη έργαλείου στο βάθος και στην άνω έπιφάνεια του κανόνος. Άδρò ξεχόντρισμα με χονδρò βελόνι στην πίσω έπιφάνεια (είκ. 17, πίν. 23α).

Καστριώτης, 284 - Σβορώνος, III, 632, πίν. II, 130.

Σώζεται το κάτω δεξιò τμήμα της πλάκας με τòn κάτω κανòνα έπì του όποιου βαίνουν οι μορφές. Λείπει το άπό τούς ώμους και πάνω τμήμα του σώματος τών ένηλίκων μορφών.

Τρεις μορφές, πòυ προφανώς άπαρτίζουν οίκογένεια, βαδίζουν πρòς τὰ άριστερά διατεταγμένες σε δύο έπίπεδα. Προηγείται ή ώριμη άνδρική μορφή, ντυμένη με ίμάτιο στòn τύπο του φιλοσόφου με γυμνò τòn θώρακα· το δεξιò του χέρι είναι λυγισμένο σε χειρονομία σεβισμού, με το άριστερό συγκρατεί τις δύο άκρες του ίματίου. Άπεικονίζεται σε όψη 3/4, με το άριστερό πόδι στηρίζον ένω το δεξιò είναι λυγισμένο πρòς τὰ έμπρός. Άκολουθεί γυναικεία μορφή ντυμένη με χιτώνα και τυλιγ-

χρονολογείται στα 422/1 π.Χ.: L. Beschi, *LIMC IV* (1988) λ. *Demeter* αρ. 446· Meyer, 266 αρ. A 5· Lawton, 46, 82-83 αρ. 3· *IG I³*, 79· G. Güntner, *LIMC VIII* (1997) λ. *Persephone* αρ. 330· K. Παπαγγελή, *Έλευσίνα. Ο άρχαιολογικός χώρος και τò μουσειò* (2002) 263. Η Κόρη-Περσεφόνη κρατά σε αυτό το ανάγλυφο δύο δάδες. Αυτόι οι εικονογραφικοί τύποι του 5ου αιώνος π.Χ. άπαντώνται στην άνατολική ζωφόρο του ναού της Άθηνάς Νίκης, καθώς και στα σύγχρονα άναθηματικά ανάγλυφα.

102. Ό.π. Βλ. κυρίως Baumer, 53, 140-141 αρ. R 41 για τòn τύπο της Δήμητρας, 26-29 για τòn τύπο της Κόρης.

μένη με ἰμάτιο σὲ στάση δεομένης¹⁰³. φαίνεται νὰ σκύβει ἐλαφρὰ πρὸς τὰ ἔμπρῳς. Μεταξὺ τῶν δύο καὶ σὲ πρῶτο πλάνο στέκεται παιδικὴ μορφὴ –πιθανῶς ἀγοράκι– τυλιγμένη σὲ ἰμάτιο· στηρίζεται στὸ ἀριστερὸ πόδι· τὸ ἀριστερὸ χέρι ἔχει κατεβασμένο, τὸ δεξιὸ πρέπει νὰ εἶναι λυγισμένο στὸ μπουῖστο μέσα ἀπὸ τὸ ἰμάτιο. Ὁ τρόπος ἔνδυσης τῶν μορφῶν ἀνακαλεῖ παράλληλα σὲ ἀττικὰ ἀναθηματικὰ ἀνάγλυφα¹⁰⁴. Πίσω του καὶ ἐπίσης σὲ πρῶτο πλάνο διακρίνουμε προβαλλόμενο πόδι τέταρτης μορφῆς, δεύτερο παιδί μάλλον παρὰ μορφὴ ὑπηρέτη. Μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι θὰ ὑπῆρχαν μία ἢ δύο ἀκόμα μορφές. Στὰ ἀριστερὰ θὰ ἀπεικονιζόταν ἡ λατρευομένη θεότης· δημιουργεῖται σημαντικό κενὸ μεταξὺ τῆς θεότητος καὶ τῶν λατρευτῶν¹⁰⁵.

Πρόκειται γιὰ ἔργο τῆς σειρᾶς με συνοπτικὴ ἀπόδοση τῶν λεπτομερειῶν· μεγάλο εἶναι τὸ πάχος τοῦ κάτω κανόνος στὸ βάθος τοῦ ὁποίου συνωθοῦνται οἱ μορφές τῶν λατρευτῶν¹⁰⁶. Ἡ διάταξη τῶν ἱκετῶν σὲ σῶμα συμπαγῶς, ἡ ἀπόσταση ποὺ μεσολαβεῖ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῆς θεότητος ὀδηγοῦν σὲ μία κατὰ προσέγγιση χρονολόγηση στὰ τέλη τοῦ τρίτου τετάρτου τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.¹⁰⁷. Ὑπὲρ αὐτῆς τῆς χρονολόγησης συνηγορεῖ καὶ ἡ μεγάλη ἀνάπτυξη τοῦ βάθους παρ' ὅτι ἡ σκηνὴ ἐκτυλίσσειται ἐντὸς ναΐσκου.

9. EAM 1599. [Ἦταν γνωστὸ στὴν ἔρευνα με ἄλλο –λανθασμένο– ἀριθμὸ εὔρετηρίου (2167)· βλ. τὸ ἄγαλμα, ἀρ. κατ. 10, καὶ τὸ ἀνδρικό κεφάλι, ἀρ. κατ. 21]. Σύνταγμα Ἀφροδίτης καὶ Ἐρωτα. Μάρμαρο

103. Ὁ τύπος ἀποκρυσταλλώνεται στὴ σειρά τῶν θρηνοδῶν τῆς ὁμώνυμης σαρκοφάγου, R. Fleischer, *Der Klagefrauensarkophag aus Sidon* (1983). Ἀνευρίσκεται ὡστόσο ἐξαιρετικὰ συχνὰ τόσο σὲ ἀναθηματικὰ ὅσο καὶ σὲ ἐπιτύμβια ἀνάγλυφα κυρίως ἀπὸ τὸν 4ο αἰῶνα π.Χ. καὶ ἐξῆς.

104. Βλ. π.χ. γιὰ τὸ ἱερὸ τοῦ Παγκράτη: E. Vikela, *Die Weihreliefs aus dem Athener Pankrates-Heiligtum am Ilissos* (AM Beiheft 16, 1994) 185, πίν. 7, 34.2. Στὸ ἀνάγλυφο ἀπὸ τὸ Δαφνὶ ἔχουμε ὡστόσο ὀργανικότερη τὴ σωματικότητα, φυσιοκρατικότερη τὴν ἀπόδοση τῶν πιυχῶν.

105. Ἡ διάκριση τῶν σφαιρῶν γίνεται σαφέστερη κατὰ τὸν Neumann στὸν 4ο αἰῶνα π.Χ.

106. Meyer, 67: αὐτὴ ἡ τάση, χαρακτηριστικὴ τῆς δεκαετίας 340-330, φθάνει στὸ ἀκρότατο σημεῖο πρὸς τὸ 320 π.Χ.

107. Ἀργότερα, πρὸς τὸ 320, διαλύεται κατὰ κάποιον τρόπο αὐτὴ ἡ συνοχὴ τῶν μορφῶν τῶν λατρευτῶν· συχνὰ διαφοροποιεῖται καὶ ἡ στάση τοῦ καθενός τους. Meyer, 69.

πεντελικό. Συνολικὸ σωζόμενο ὕψ. 0.87 μ., πλ. 0.54 μ., πάχ. 0.185 μ., ὕψ. Ἴρωτα 0.42 μ. (πλίνθος: μῆκ. 0.41 μ., πάχ. 0.082 μ., ὕψ. 0.04-0.065 μ.) (εἰκ. 16, πίν. 28-29).

ΠΑΕ 1892, 11, ἀρ. 2. Καστριώτης, 284. ΑΕ 1910, 48-49, ἀρ. 2, εἰκ. 6 (ἀρ. εὐρ. 2167). Reinach, *RépSt* V, 164.5. G. S. Merker, *Studies in the Hellenistic Sculpture of the Island of Rhodes* (Διδ. διατριβή, Bryn Mawr College, 1970. Ann Arbor, 1979) 118, σημ. 167. Delivortias, *Aphrodite* ἀρ. 282. Machaira, 38-39, πίν. 4-5. Ἴρχές τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.

Οἱ δύο μορφές εἶναι ἀκέφαλες. Λείπουν τὸ δεξι χέρι τῆς γυναικείας μορφῆς ἀπὸ τὸν ὄμο, τὸ ἄκρο τῶν ἄκρων ποδῶν· τὸ δεξι χέρι τῆς ἀνδρικής μορφῆς ἀπὸ τὸν δικέφαλο, τὸ ἀριστερὸ πόδι ἀπὸ τὸ πάνω τμήμα τοῦ μηροῦ, ἐνῶ σπασμένος εἶναι ὁ ἀριστερὸς πῆχυς. Ἡ πλίνθος –σπασμένη ἐμπρὸς– στένευε λίγο πρὸς τὰ κάτω· διακρίνονται ἴχνη ἐργαλείου κάτω ἀπὸ τὸν κορμὸ τοῦ δένδρου, δίπλα στὴ μορφὴ τοῦ Ἴρωτα. Στὴν κάτω ὄψη τῆς ἀδρῆς λείανση. Τὸ δεξιὸ πρόσθιο τμήμα ἔχει ἀποκοπεῖ, προφανῶς λόγῳ τῆς ὑπαρξῆς κομποῦ. Στὰ ἀριστερὰ κάτω σχηματίζει δόντι.

Υἱοθετεῖ στὶς γενικὲς γραμμὲς τοῦ τὸν τύπο τῆς Ἴφροδίτης τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος (ἀρ. κατ. 14), ἀντιστρέφοντας ὅμως τὸν ρυθμὸ ὥστε ἡ στήριξη νὰ νοεῖται στὴ δεξιὰ πλευρὰ τῆς Ἴφροδίτης. Διαφοροποιεῖται μὲ τὴν ἀπλότητα τῶν γραμμῶν ποὺ δηλώνουν τὶς πτυχώσεις χωρὶς νὰ ἀξιοποιεῖ τὴ διαφορὰ τοῦ ὑφάσματος μεταξὺ χιτῶνα καὶ ἱματίου. Ὁ χιτῶνας συγκρατεῖται στοὺς ὄμους μὲ δύο ἱμάντες, τοὺς ἀναλάβους, μοτίβο οἰκεῖο τόσο σὲ μορφὲς Ἴφροδίτης, ὅσο καὶ σὲ μορφὲς Ἄρτέμιδος ἢ Θέμιδος, κατὰ κανόνα δηλαδὴ σὲ νεανικὲς γυναικεῖες θεότητες. Ἡ τριγωνικὴ ἐξάλλου ἀναδίπλωση τοῦ ἱματίου ἐμπρὸς φέρνει στὸν νοῦ μας γνωστοὺς εἰκονογραφικοὺς τύπους τῆς Περσεφόνης/Κόρης ἀπὸ τὸν 5ο/4ο αἰ. π.Χ.¹⁰⁸. Διαφοροποίηση ἐνδεικτικὴ εἶναι ὅτι ἡ Περσεφὸνὴ φορᾶ συνήθως πέπλο, ἐνῶ ἡ Ἴφροδίτη χιτῶνα, χωρὶς νὰ ἀποκλείεται ὅμως αὐτὸ νὰ ὀφείλεται στὴ χαμηλότερη χρονολόγηση τοῦ ἀγάλματος τῆς Ἴφροδίτης.

108. Βλ. σχετικὰ Baumer, 25-26 γιὰ μιὰ σύνοψη· ἀντίθετα, ὁ Lippold, *Plastik*, 154 ἀναφέρει σχολιάζοντας τὴν «Σαμφὼ» Albani «Der Tracht [...Mantel mit Dreieckzipfel] ist für verschiedene Gottheiten verwendet worden». Διακρίνει ὡστόσο φειδιακὰ στοιχεῖα (σ. 160) στὴν Περσεφὸνὴ τοῦ μεγάλου ἐλευσινιακοῦ ἀναγλύφου, χωρὶς ὅμως αὐτὰ νὰ συνιστοῦν καὶ πειστήρια γιὰ τὴν ταύτιση τῆς θεότητας.

Ὁμοιότητες ἐντοπίζονται σὲ ἕνα σύνταγμα τοῦ Μουσείου τῆς Ρόδου, ἀρ. εὐρ. 14808¹⁰⁹, τὸ ὁποῖο ὁμως διαφοροποιεῖται ὡς πρὸς τὴ θέση τοῦ ἀριστεροῦ χεριοῦ τῆς Ἀφροδίτης καὶ τὸ μέγεθος τοῦ Ἔρωτα· μένουν ὁμως τὰ δύο αὐτὰ συντάγματα στενὰ συγγενή. Αὐτὸς ὁ εἰκονογραφικὸς τύπος, ποὺ ἔχει τὴν ἀρχὴ του σὲ κλασικὸ πρότυπο, ἀντανακλᾷ παράλληλα ἀγαλματικούς τύπους τῆς ἐπιτύμβιας ὀλόγλυφης πλαστικῆς. Πρόκειται ὡστόσο γιὰ δημιουργία ποὺ κρατώντας ὡς πυρῆνα τὸν μεταπαρθενῶνιο τύπο τῆς στηριζομένης Ἀφροδίτης, μπολιάζεται καὶ μὲ νεωτερικότερους τρόπους ἔκφρασης.

10. ΕΑΜ 1600. Ἀγαλμάτιο γυναικείας ντυμένης μορφῆς. Μάρμαρο πεντελικό. Ὑψ. 0.465 μ., πλ. 0.15 μ., πάχ. 0.09 μ. (πλίνθος: μῆκ. 0.135 μ., πλ. 0.09 μ., ὕψ. 0.027 μ.) (πίν. 30-31).

ΠΑΕ 1892, 11, ἀρ. 1. Καστριώτης, 284 (τέχνη χειρωνακτικὴ, ὀλίγον ἀρχαῖζουσα προφανῶς λόγῳ τῆς ἀστηρότητος ὅσον ἀφορᾷ τὴ δομὴ τοῦ σώματος). *ΑΕ* 1910, 49-50, ἀρ. 3, εἰκ. 7 (λανθασμένος ἀρ. εὐρ. 2168· β' μιᾶς τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.). Καρούζου, 95 (κομψό, χαριέστατο ἔργο τῶν ἀρχῶν τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.). Καλιτσᾶς, 272-273 ἀρ. 569.

Ἀρχές τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.

Σῶζεται μὲ τὴ συμφυῆ πλίνθο, τμήμα τῆς ὁποίας εἶναι συμπληρωμένο μὲ γύψο. Λείπουν τὸ κεφάλι καὶ τὰ χέρια –ποὺ ἦταν ἔνθετα καὶ προσαρμόζονταν μὲ συνδέσμους– τὸ δεξι ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ δικεφάλου, τὸ ἀριστερὸ ἀπὸ τὸν πήχου· τὸ δεξι ἄκρο πόδι καὶ μιὰ ἄκρη τοῦ ἱματίου στὴν πλάτη. Χαρακτηριστικὴ κοκκινωπὴ πάπινα σὲ ὅλη τὴν ἐπιφάνεια. Ἡ Κόρη (;) ἀπεικονίζεται μετωπικῆ, μὲ στηρίζον τὸ δεξι σκέλος. Φοράει λεπτὸ χιτῶνα ζωσμένο κάτω ἀπὸ τὸ στήθος· ἀπὸ πάνω τὸ ἱματίδιο καλύπτει τὸ στήθος διαγώνια¹¹⁰ καὶ πέφτει στὴν πλάτη. Ἡ μία ἄκρη του, ποὺ καλύπτει τὸν δεξιὸ ὦμο καὶ ἴσως τμήμα τοῦ βραχίονα, σχηματί-

109. G. Jacopi, *CIRh* VI-VII (1932) 272, ἀρ. 4, εἰκ. 59-60· G. S. Merker, *Studies in the Hellenistic Sculpture of the Island of Rhodes* (1979) 117-118, ἀρ. 16· Delivorrias, *Aphrodite* ἀρ. 271· Machaira, 55-56, ἀρ. 23, πίν. 27, 174-175.

110. Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο καλύπτει τὸ στήθος μᾶς ὀδηγεῖ σὲ μορφὲς Κόρης τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., ὅπου ὁμως τὸ ἱμάτιο, μακρύτερο, καλύπτει καὶ τὸ κάτω τμήμα τοῦ σώματος. Βλ. σχετικᾶ: A. Peschlow-Bindokat, *JdI* 87, 1972, 137: τὸ χαρακτηριστικὸ τελείωμα τοῦ ἱματίου πάνω ἀπὸ τὸ στήθος σὲ ἑλευσινιακὰ ἀνάγλυφα συσχετίζεται κυρίως μὲ ἀπεικονίσεις Περσεφόνης. Baumer, 39-40 κυρίως σημ. 214, ὅπου καὶ παράθεση τῶν μορφῶν ποὺ ἀπαντῶνται κυρίως σὲ ἀναθηματικὰ ἀνάγλυφα τῆς ἐποχῆς. Τὸ ἱμάτιο στενὰ διευθε-

ζει τριγωνική απόληξη στην πλάτη (με μικρή φούντα στην ἄκρη), ή ἄλλη πέφτει πίσω ἀπὸ τὸν ἀριστερὸ ὦμο τυλίγοντας καὶ τὸν βραχίονα. Ἡ ἀπόδοση τοῦ τρόπου ἔνδυσης τοῦ ἱματίου ἐκ μέρους τοῦ καλλιτέχνη παρουσιάζει σημαντικό σφάλμα στὴν ἀριστερὴ πλευρά: οἱ τοξωτὲς πτυχὲς στὸν βραχίονα δὲν δικαιολογοῦν τὴν ἀπόληξη τοῦ ἱματίου πίσω ἀπὸ τὸν ἀριστερὸ ὦμο· ἀντίθετα ἡ βαρεία, ἀπύχωτη τριγωνικὴ μάζα τοῦ ἱματίου στὴν πλάτη μοιάζει νὰ καλύπτεται ἀπὸ τὶς τοξωτὲς πτυχὲς τοῦ μπούστου.

Εἶναι δύσκολο νὰ ταυτισεῖ ἡ μορφή, ἡ ὁποία ἔχει παρὰ ταῦτα ὀνομαστεῖ Περσεφόνη. Δὲν εἶναι ὅμως γνωστὸς κάποιος παγιωμένος ἀγαλματικὸς τύπος Περσεφόνης¹¹¹ στὰ ὑστεροκλασικὰ / ἑλληνιστικὰ χρόνια· συνήθως ἀναγνωρίζεται μόνο λόγῳ τῆς ἀπὸ κοινοῦ ἀπεικόνισής της μὲ τὴν Δήμητρα. Συχνὰ ἐξ ἄλλου ἀνευρίσκουμε τύπους Ἀφροδίτης μὲ βεβαιωμένη ταυτότητα Περσεφόνης¹¹², ἡ ταύτιση συνεπὸς τῆς μορφῆς ἐξαρτᾶται ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο ἀπὸ τὰ συμφραζόμενα. Τὸ μόνο στοιχεῖο διάκρισης εἶναι ἡ ἀναλογία ὅσον ἀφορᾷ στὴ διευθέτιση τοῦ ἱματίου πάνω στὸ στήθος μὲ τὶς μορφὲς τοῦ τύπου τῆς Κόρης τῆς Φλωρεντίας¹¹³, ἕναν ἀγαλματικὸ τύπο δηλαδὴ ποὺ χρονολογεῖται στὸ ἀ΄ μισὸ τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. Πιὸ κοντινὸς ὡστόσο εἶναι ὁ τρόπος διευθέτισης τοῦ ἱματίου σὲ ἀγαλματικὸς τύπους Δήμητρας, ὅπου τὸ ἱμάτιο φοριέται πάνω ἀπὸ τὸν πέπλο (καὶ ὄχι τὸν χιτῶνα ὅπως στὸ ἀγαλμάτιο τοῦ Δαφνιοῦ), ἐνίστε δὲ καλύπτει καὶ τὸ κεφάλι¹¹⁴. Ἀπαντᾶται ἀρχικὰ στὴ

τημένο ὥστε νὰ καλύπτει μόνο τὸ στήθος συνηθίζεται ἐπίσης πάνω ἀπὸ πέπλο, συνήθως ζωσμένο: βλ. καὶ παρακάτω σημ. 113 καὶ 116.

111. Ἡ G. Güntner, *LIMC* VIII (1997) λ. *Persephone* δὲν ἔχει ὀργανώσει τὸν κατάλογό της τυπολογικά.

112. Ὅπως π.χ. στὸ μεγάλο ἑλευσινιακὸ ἀνάγλυφο ὅπου Δήμητρα καὶ Περσεφόνη ἀπεικονίζονται ἀπὸ κοινοῦ: παρατήρηση τῆς G. Güntner, *LIMC* VIII (1997) 977, λ. *Persephone*.

113. Βλ. Baumer, 37-39 καὶ 43. Τὸ θέμα εἶναι ἐπίσης γνωστὸ ἀπὸ τὴ Μούσα μὲ τοὺς αὐλοὺς στὴ βάση τῆς Μαντίνειας καὶ πάντως στὴ διάρκεια τοῦ 4ου αἰῶνος δὲν χαρακτηρίζει ἀσφαλῶς συγκεκριμένη θεότητα· μπορεῖ νὰ εἶναι Μούσα (Οὐρανία), Ὑγεία, Ἄρτεμις Ἐκάτη εἴτε Περσεφόνη.

114. Πρβ. καὶ τὶς μορφὲς Grimani, R. Kabus-Jahn, *Die Grimmanische Figurengruppe in Venedig*, *AntPl* XI (1972) 51-57, εἰκ. 28-35: Βενετία, Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο, ἀρ. εὐρ. 21, κυρίως γὰ τὸ μοτίβο τοῦ ἱματίου, ποὺ ἀπὸ τὸν δεξιὸ ὦμο ἔρχεται διαγώνια πρὸς τὸν ἀριστερὸ βραχίονα. Βλ. πρόσφατα γιὰ τὰ ἀγάλματα τῆς Γόρτυνας: I. Romeo, *Gortina* III. *Le sculture* (1998) 231-235, ἀρ. 88, 89, εἰκ. 29 β, 30.

Δήμητρα τῆς Κνίδου¹¹⁵, καθὼς καὶ σὲ σειρά ἀγαλματίων, ποὺ ὁ Baumer συστηματοποίησε ὡς τύπο Βενετίας-Βιέννης-Ἡρακλείου¹¹⁶. Στὴν κοροπλαστική θὰ μπορούσαμε νὰ ἀναγνωρίσουμε κοντινὸ πρόδρομο αὐτοῦ τοῦ τύπου σὲ ἓνα εἰδῶλιο ἀπὸ τὸ Θεσμοφόριο τῆς Θάσου¹¹⁷. Δύσκολο μένει ὡστόσο νὰ ἀνευρεθεῖ ἀκριβὲς τυπολογικὸ ἀντίστοιχο.

Ὁ Wide εἶχε ἀρχικὰ συσχετίσει τὴ μορφή μὲ τὶς Μοῦσες τῆς βάσης τῆς Μαντινείας¹¹⁸. οἱ ἀπεικονίσεις ὡστόσο τῶν Μουσῶν στὰ ἑλληνιστικὰ χρόνια διαφοροποιοῦνται ἀπὸ αὐτὴ τὴ στατική μορφή. Πρβ. καὶ τὶς μορφὲς στὰ μεσοκίονια τῆς ἀνωδομῆς τοῦ βωμοῦ τῆς Πριήνης¹¹⁹. Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο τυλίγεται τὸ ἱμάτιο πάντως συνιστᾷ πρωτοτυπία, καὶ –πάντως– δὲν ἔχουμε ἐντοπίσει ἀκριβῆ παράλληλα. Τὸ ἀγαλμα ἐντάσσεται, τουλάχιστον ὡς πρὸς τὸ μοτίβο τοῦ ἐνδύματος, στὸν εὐρύτερο κύκλο μιᾶς παράδοσης ποὺ ἔχει τὴν ἀρχὴ τῆς στὸν ὕστερο 4ο αἰ. π.Χ.

11. EAM 1601. Ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο. Μάρμαρο. Βρέθηκε τὸ 1891-1892. Ὑψ. 0.42 μ. (ὑψ. παράστ. 0.30 μ.), πλ. 0.31 μ. ἄνω, 0.23 μ. κάτω, πᾶχ. 0.17 μ. (στέλεχος: πλ. 0.224 μ., πᾶχ. 0.11 μ.). Ἄγνωστο μὲ ποιὸν τρόπο ἐνετίθητο σὲ βάση) (εἰκ. 17, πίν. 23γ).

AD 8, 1892, 72, α. ΠΑΕ 1892, 11, ἀρ. 5. Καστριώτης, 284. Σβορώνος, III, 649, πίν. II, 165. S. Wide, AE 1910, 50, 52. Σ. Παπασπυριδῆ-Καρούζου, AE 1956, 173. Καρούζου, 95. Delivortias, Aphrodite ἀρ. 201. E. Vikela, AM 112, 1997, 228, πίν. 30.1. Baumer, 65 σημ. 454. Καλιτσᾶς, 122 ἀρ. 226.

Ἐπιγραφή στὸν κορμὸ τῆς στήλης: IG II² 4585.

115. Τὸν συσχετισμὸ μὲ τὴν Δήμητρα τῆς Κνίδου καὶ τὶς Μοῦσες τῆς βάσης ἀπὸ τὴ Μαντινεία, σκοπαδικὰ δηλαδὴ καὶ πραξιτελικὰ στοιχεῖα, ἔχει προτείνει ἡδη ὁ S. Wide, AE 1910, 50.

116. Baumer, 59-60: δύσκολο νὰ διευκρινιστεῖ ἂν ὁ ἀρχικὸς τύπος ἦταν Δήμητρα ἢ Περσεφόνη· τοποθετεῖ πάντως τὸ πρωτότυπο κοντὰ στὴν Εἰρήνη τοῦ Κηφισοδότου, δηλαδὴ περὶ τὸ 360 π.Χ.

117. A. Muller, *Les terres cuites votives du Thesmophorion de Thasos. De l'atelier au sanctuaire* (1996) 66-67, ἀρ. 1, πίν. 16. Πρόκειται στὴν οὐσία γιὰ μεγάλο εἰδῶλιο ποὺ μὲ τὸ κεφάλι μετρά 37 περίπου ἑκατοστά. Ἡ μορφή εἶναι ἐνδεδυμένη πέπλο κάτω ἀπὸ τὸ ἱμάτιο. Χρονολογεῖται στὸ δεῦτερο ἡμισυ τοῦ 4ου αἰῶνα π.Χ. μὲ παράλληλα τὶς πεπλοφόρους ἀπὸ τὴ Σάμο καὶ τὴ Θάσο: M. Gernant, *Hellenistische Peplosfiguren nach klassischen Vorbildern*, AM 90, 1975, 1-47. Διαφοροποιεῖται πάντως ἀπὸ τὴ νεανική μορφή τῆς Κόρης.

118. AE 1910, 50.

119. Lippold, *Plastik*, 373, πίν. 132.1. R. Horn, *Stehende weibliche Gewandstatuen in der hellenistischen Plastik* (RM ErgH 2, 1931) 62, εἰκ. 26.1.

Θεογένους Ἀγγελῆθεν
 [- - - - -]
 [- - - - - Ἀφροδίτη[ι]]
 [- - - - -]

Πάνω ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴ διαμορφώνεται ὀρθογώνιο πλαίσιο, ὅπου ἔχει λαξευθεῖ ἡ παράσταση. Στὸ δεξιὸ τμήμα Ἀφροδίτη, ποὺ φοράει χιτῶνα καὶ ἱμάτιο, στηρίζεται μὲ τὸν ἀριστερὸ βραχίονα σὲ κορμὸ δένδρου· στὸ δεξί προτεινόμενο χέρι κρατεῖ φιάλη· τὸ ἀριστερὸ τῆς πόδι σταυρώνει πάνω ἀπὸ τὸ δεξί. Ἀντίκρυ τῆς σεβίζων ἢ ἴσως καὶ ὁ ἴδιος ὁ ἀναθέτης. Δὲν εἶναι σαφές, λόγῳ τῆς φθορᾶς, ἂν ὁ σεβίζων στέκεται σὲ βᾶθρο. Μὲ βάση τὸν ἀγαλαματικὸ τύπο τῆς θεᾶς, ὅπως ἀποδίδεται σὲ αὐτὸ τὸ ἀνάγλυφο, ἀποκατέστησε ὁ Ἔγγ. Δεληβορριάς τὸν τύπο τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος (ἀρ. κατ. 14) σὲ αὐτὸ τὸ ἱερό· ἀποσπασματικὰ σωζόμενο ἀγαλμάτιο κατὰ τὸν ἴδιο εἰκονογραφικὸ τύπο ἔχει ἀποδοθεῖ χωρὶς σαφὴ τεκμηρίωση στὸ ἱερὸ τῆς Ἀφροδίτης τῆς Βόρειας κλιτύος τῆς Ἀκροπόλεως (βλ. σ. 122).

Χρονολογεῖται μετὰ τὰ μέσα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Ὁ Θεογένης εἶναι Ἀθηναῖος πολίτης λόγῳ τῆς μνείας καὶ τοῦ δημοτικοῦ του.

12. *EAM 1602*. Κορμὸς ἐνὸς παχουλοῦ γυμνοῦ παιδιοῦ. Μάρμαρο. Σωζόμενο ὕψ. 0.30 μ., πλ.0.18 μ., πάχ. 0.11 μ. (πίν. 24α-β).

Καστριώτης, 284.

Λείπει τὸ κεφάλι, τὸ δεξί χέρι καὶ μέρος τῆς πλευρᾶς ἕως πάνω ἀπὸ τὴ μέση· ἀπόκρουση πρὸς τὴ δεξιὰ ὠμοπλάτη. Ἀπολεπίσεις στὸ ἀριστερὸ τμήμα τῆς κοιλιάς, τοῦ γοφοῦ καὶ στὴν ἀριστερὴ ὠμοπλάτη. Τὰ γεννητικὰ μόρια ἔχουν ἀποκρουθεῖ. Ἀποκρούσεις σὲ ὅλη τὴν ἐπιδερμίδα τοῦ μαρμάρου.

Πρόκειται γιὰ νέο παιδί μὲ ἐλαφρὰ στροφὴ πρὸς τὰ δεξιά. Στηρίζεται στὸ ἀριστερὸ πόδι, τὸ δεξί θὰ προβαλλόταν. Τὸ δεξί χέρι φερόταν πρὸς τὰ κάτω καὶ λίγο πρὸς τὰ πίσω· οὔτε τὸ ἀριστερὸ θὰ ὑψωνόταν, ἴσως αἰωρεῖτο πρὸς τὰ κάτω. Εἶναι ἄδηλο ἂν ἡ ἀρχικὴ μορφή ἦταν Ἐρωτας· ἡ πολὺ ἀποσπασματικὴ διατήρησή του δὲν ἀφήνει περιθώρια γιὰ εἰκασίες. Τὸ γεγονὸς ὡστόσο ὅτι ἔχουμε ἀγαλμάτιο παιδιοῦ μᾶς ὀδηγεῖ στὸν 4ο αἰῶνα π.Χ.¹²⁰, ἐνῶ ἡ εὐρεσί του στὸ

120. P. C. Vol, AA 1981, 648: συγκεκριμένοι θεοὶ ἀποδίδονται μὲ χαρακτηριστικὰ παιδιοῦ ἀπὸ τὸν 5ο αἰῶνα π.Χ., ἢ ἀπόδοση ὡστόσο τοῦ παιδιοῦ ὡς παιδιοῦ καὶ ὄχι ὡς

συγκεκριμένο ιερό σε μιὰ υπόθεση για ἀπεικόνιση τοῦ Ἔρωτα¹²¹.

13. EAM 1603. Κορμός καὶ τμήμα τῶν μηρῶν γυμνοῦ νέου (μελλεφήβου). Μάρμαρο (πεντελικό;). Σωζόμενο ὕψ. 0.34 μ., πλ. 0.16 μ., πάχ. 0.125 μ. (εἰκ. 18, πίν. 24γ-δ).

Καστριώτης, 284.

Λείπουν τὸ ἄνω τμήμα τοῦ σώματος, τὰ πόδια ἀπὸ διαφορετικὰ ὕψη τῶν μηρῶν, ὁ φαλλός. Ἔντονες ἀποκρούσεις στὸ ἀριστερὸ τμήμα τοῦ σώματος, ἀπὸ τὴν ὠμοπλάτη καὶ ἕως τὴ μέση. Στὸν ἀριστερὸ μηρὸ τορμίσκος για τὴν ἐνθεση τοῦ ἐλλείποντος ἄκρου. Σπασμένο τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ δεξιοῦ γλουτοῦ. Στὸν δεξιὸ μηρὸ ἴσως ἀπέληγε στήριγμα ἢ κάποιο ἀντικείμενο. Στὸ στήθος λοξὴ θραύση πρὸς τὰ ἀριστερά: ἴσως περνοῦσε δορὰ ἢ ἔνδυμα, ἢ ἀπλῶς λυγισμένο τὸ ἀριστερὸ χέρι συκρατοῦσε ὕφασμα¹²². Στὸ κέντρο τοῦ κορμοῦ πάνω καὶ στὸ σημεῖο θραύσης διπλὸς τορμίσκος, πιθανῶς για τὴ θέση τοῦ συνδέσμου τῆς κεφαλῆς.

Πρόκειται για γυμνὸ νέο, ποὺ στηρίζεται στὸ ἀριστερὸ σκέλος, ἐνῶ προβαλλόταν τὸ δεξι ἔντονα προκαλώντας συστροφὴ τοῦ κορμοῦ. Φέρνει στὸ νοῦ πραξιτέλεια ἔργα τοῦ δευτέρου μισοῦ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Ὅπως ὑποθέσαμε για τὸ προηγούμενο γλυπτὸ ἔτσι καὶ ἐδῶ θὰ μπορούσαμε νὰ ἔχουμε ἓνα ἀγαλμάτιο Ἔρωτα σὲ ἡλικία ἀντίστοιχη μὲ αὐτὴ στὴν ὁποία ἀπεικονίζεται καὶ ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὴν Ἀφροδίτη (ἀρ. καταλόγου 9).

14. EAM 1604. Λατρευτικὸ ἀγαλμα τῆς Ἀφροδίτης. Μάρμαρο παριανό. Σωζόμενο ὕψ. 0.37 μ., πλ. 0.49 μ., πάχ. 0.27 μ. (σχεδὸν φυσικὸ μέγεθος) (πίν. 33α-β).

Καστριώτης, 284. Καρούζου, 95. Delivorrias, *Kultstatue*, 19-31, πίν. 7-9. Γ. Δεσπίνης, *Συμβολὴ στὴ μελέτη τοῦ ἔργου τοῦ Ἀγορακρίτου* (1973) 208. Delivorrias, *Aphrodite* ἀρ. 200. A. Delivorrias, *EAA Suppl. II 1* (1994), λ. *Alkamenes*, 175, εἰκ. 205. Καλτσᾶς, 122 ἀρ. 224.

Περὶ τὸ 430 π.Χ. χρονολογεῖται ὁ ἀρχικὸς τύπος· σχεδὸν σύγχρονο (420 π.Χ. ;) εἶναι καὶ τὸ ἀγαλμα τοῦ Δαφνιοῦ.

ἐνήλικα σὲ σμίκρυνση τοποθετεῖται στὸν 4ο αἰῶνα, ἐνῶ ἡ παιδικὴ ἡλικία τῶν θεῶν ἀπαντᾶται μόλις στὰ τέλη τοῦ 4ου αἰῶνα. Vorster, 249, 251, 253.

121. Πρβ. τὸν Ἔρωτα στὸ σύνταγμα ἀρ. κατ. 9, ὅπου ἀποδίδεται χωρὶς φτερὰ καὶ στὴν ἴδια περίπου ἡλικία.

122. Πρβ. Vorster, ἀρ. 105, πίν. 19.3: Μουσεῖο Πειραιῶς, ἀρ. εὐρ. 1802, ποὺ ὅμως χρονολογεῖται στὶς ἀρχὲς τοῦ 2ου αἰῶνα π.Χ.

Σώζεται μόνο το άνω τμήμα του κορμού (πρβ. για τη στάση της το ανάγλυφο ΕΑΜ 1601, άρ. κατ. 11). Φοράει χειριδωτό χιτώνα· ο λεπτός χιτώνας αφήνει γυμνό τον δεξιό ώμο, κολλάει στο σώμα αφήνοντας να διαγράφονται όλες οι λεπτομέρειες της γυναικείας ανατομίας. Από πάνω φοράει το ιμάτιο ριγμένο στον άριστερο ώμο, που καλύπτει τον αντίστοιχο βραχίονα και την πλάτη. Το άριστερο χέρι λυγισμένο άκουμπά σε κορμό δένδρου ενώ το δεξιό εκτείνεται προς τα κάτω και δεξιά προτείνοντας κάποιο σκευός. Πρόκειται για έναν τύπο στηριζομένης Ἀφροδίτης, όπως το βλέπουμε στο ανάγλυφο άρ. κατ. 11, που άντανεκλά τον τύπο του λατρευτικού αγάλματος¹²³. Υίοθετείται, σύμφωνα πάλι με τον Δεληβορριά, μία σύγχρονη επανάληψη της Ἀφροδίτης εν κήποις του Ἀλκαμένους ως λατρευτικό άγαλμα της Ἀφροδίτης του Δαφνίου. Το δένδρο στο οποίο στηρίζεται ή Ἀφροδίτη συμβολίζει προφανώς τη σχέση της θεάς με τη βλάστηση, την αναγέννηση κατ' επέκταση της φύσεως προσοδίδοντάς της από κοινού με τη γονιμική και χθόνια ιδιότητα.

15. ΕΑΜ 1605. Κορμός άνδρικής μορφής. Μάρμαρο παριανό. Σωζόμενο ύψ. 0.73 μ., πλ. 0.51 μ., βάθ. 0.23 μ. (πίν. 26).

A. Milchhöfer, Antikenbericht aus Attika, AM 13, 1888, 345, άρ. 575: χωριό Χαϊδάρι «πρό του Landhause des Hrn Nasos»· ο Γιαλούρης, 249, πιστεύει με βάση στοιχεία από την περιγραφή ότι ο Milchhöfer αναφέρεται σε άλλο γλυπτό. AD 8, 1892, 49, 1 α (: βρέθηκε το θέρος του 1892, δυτικά της μονής Δαφνίου, κοντά στον ναό της Ἀφροδίτης. 5 λήψεις σε γυάλινες πλάκες, πριν το 1910, στο φωτογραφικό άρχετο της Γαλλικής Ἀρχαιολογικής Σχολής από κοινού με το σπάραγμα του αγάλματος, άρ. εύρ. 1604 [άρ. κατ. 14], συνηγορούν ίσως υπέρ της προέλευσής του από αυτό το ιερό). R. Richardson, AJA 9, 1894, 53-62. AJA 10, 1895, 51. Καστριώτης, 284. K. A. Neugebauer, AA 1915, 274-278 (ίσως από το ιερό του Ἀπόλλωνος: Πaus. I, 37.6). Lippold, Plastik, 109, σημ. 4. X. Καρούζος, Ἀριστόδικος (1961) 59, 84. U. Knigge, Bewegte Figuren der Grossplastik in den Strengen Stil (1965) 61 άρ. K 15. Καρούζου, 23. N. Γιαλούρης, Ὁ μαρμαρίνος κορμός από το Δαφνί και ή άντιθετική κίνηση, Στήλη. Τόμος εις μνήμην Νικολάου Κοντολέοντος (1980) 249-250, πίν. 73-79. E. Walter-Karydi, Die Äginetische Bildhauerschule. Werke und schriftliche Quellen. Alt-Ägina II, 2 (1987) 87 άρ. 2, εικ. 108. Καλτσάς, 83 άρ. 143. 490 π.Χ.

123. Ὅπως έχει ήδη από το 1968 τεκμηριώσει ο Δεληβορριάς: Delivortias, Kultstatue, 24.

Σώζεται ὁ κορμός, ἡ ἀρχὴ τοῦ λαιμοῦ, μικρὸ τμήμα τοῦ ἀριστεροῦ βραχίονα, τὸ δεξι σκέλος ἕως τὸ γόνατο. Λείπουν τὸ δεξι χέρι μὲ τμήμα τοῦ ὤμου, ὁ ἀριστερὸς γλουτὸς καὶ τμήμα τῆς ἀριστερῆς πίσω πλευρᾶς, τὸ ἀριστερὸ σκέλος μὲ τὸ ἰσχίο: ἐὰν ὑποτεθεῖ ὅτι τὸ γυπτὸ προβαλλόταν σὲ φόντο, πιθανότατα σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο θὰ ἦταν προσαρμοσμένο. Τὸ τελείωμα τῆς πλάτης καὶ τοῦ ἔσω τμήματος τοῦ δεξιοῦ μηροῦ δὲν συνηγοροῦν ὑπὲρ μιᾶς τέτοιας ὑπόθεσης.

Γυμνὴ ἀνδρική μορφή ἀπεικονίζεται μὲ εὐρὴ διασκελισμὸ καὶ ἔντονη στροφή τοῦ κορμοῦ πρὸς τὰ ἀριστερά. Τὸ δεξι σκέλος θὰ ἦταν στηρίζον, ἐνῶ τὸ ἀριστερὸ θὰ πρόβαλλε λυγισμένο καθὼς τὸ κάτω τμήμα τοῦ σώματος στρέφει πρὸς τὰ δεξιά. Ὁ κορμὸς στρέφει πρὸς τὰ πίσω, ἀριστερὰ κατὰ τὸν θεατῆ. Τὸ ἀριστερὸ χέρι προβαλλόταν λοξὰ πρὸς τὰ κάτω, ἐνῶ γιὰ τὸ δεξι καμιά ὑπόθεση δὲν μπορεῖ νὰ ἐκφραστεῖ. Πλαστικὰ ἀποδίδεται τὸ θωρακικὸ τόξο ἀλλὰ καὶ τὰ πλευρά¹²⁴. Διακοσμητικὴ εἶναι ἡ ἀπόδοση τοῦ ἐφηβαίου. Πρόκειται πιθανότατα γιὰ σκηνὴ μάχης, ἐνῶ ὁ νέος πολεμιστὴς θεωρεῖται ὅτι ἠττημένος ὀπισθοχωρεῖ τρεκλίζοντας (E. Walter-Karydi). Ὁ Γιαλούρης¹²⁵ ὑποθέτει ὅτι ἀνῆκε σὲ σύμπλεγμα μαχομένων, καὶ ὅτι προέρχεται ἴσως ἀπὸ τὸ ἀέτωμα τοῦ ναοῦ τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος στὸ Δαφνί. Χρονολογεῖ τὸν κορμὸ –ἀκολουθώντας τὸν Lippold– ἀμέσως μετὰ τις μορφές τοῦ ἀνατολικοῦ αἰτώματος τοῦ ναοῦ τῆς Ἀφαιίας (πρὶν τὸ 480 π.Χ.¹²⁶). Τὸ γεγονός πάντως ὅτι τὰ γλυπτὰ ἀρ. κατ. 14 καὶ 15 ἔχουν φωτογραφηθεῖ σὲ κοινὴ πλάκα τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς συνηγορεῖ πιθανότατα ἢ ὑπὲρ κοινῆς τους προέλευσης ἢ ἀπὸ κοινοῦ εἰσαγωγῆς τους στὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο. Τόσο ὁμως τὸ θέμα ὅσο καὶ ἡ κλίμακα, κυρίως ὁμως ἡ χρονολόγησις του γλυπτοῦ τὸ διαφοροποιοῦν ἀπὸ τὰ ἄλλα γλυπτὰ τοῦ ἱεροῦ.

124. Ὁ τρόπος τῆς πλαστικῆς ἀπόδοσης τῶν πλευρῶν ἀλλὰ καὶ τοῦ θωρακικοῦ τόξου, κυρίως ὁμως ἡ στροφή τοῦ κορμοῦ μὲ συνακόλουθη τῆ δημιουργία διαφορετικῶν ὄψεων, μᾶς ὀδηγοῦν σιτὴν ὑπόθεσιν ὅτι σὲ αὐτὴ τῆ μορφῆ θὰ μπορούσαμε νὰ δοῦμε μιὰ πρόδρομη βαθμίδα τῆς μορφῆς τοῦ δισκοβόλου, ποῦ δημιουργεῖται ἀπὸ τὸν Μύρωνα λίγο ἀργότερα· βλ. τελευταῖα Cl. Rolley, *La sculpture grecque I. Des origines au milieu du Ve siècle* (1994) 378-380.

125. Στὴ σ. 250.

126. Βλ. τελευταῖα Cl. Rolley, ὁ.π. σημ. 124, 204-205.

16. EAM 1606. Δεξιὸς γλουτὸς καὶ τμήμα τοῦ δεξιοῦ μηροῦ γυναικείας ντυμένης μορφῆς. Μάρμαρο πεντελικό. Σωζόμενο ὕψ. 0.34 μ., πλ. 0.277 μ., πάχ. 0.16 μ. (0.145 μ. στὸν μηρό) (εἰκ. 18, πίν. 34α-γ).

Καστριώτης, 284 (περιγράφεται, ὅπως καὶ στὸ εὐρετήριο τοῦ Μουσείου, ὡς ἱματιοφόρος νέος).

Ἔχει κοπεῖ κάθετα σὲ πλάτος 20 ἐκ., ποὺ ἀντιστοιχεῖ σὲ κάπως μικρότερο ἀπὸ τὸ μισὸ τοῦ συνολικοῦ πλάτους τῆς μορφῆς. Ρηγματώσεις κατὰ τόπους στὴν πίσω ἐπιφάνεια θραύσης. Τοξωτὴ ρηγματώση στὴ βάση τοῦ μηροῦ. Ἴχνη ἐργαλείου στὸν μηρό, κάτω ἀπὸ τὸν γλουτό. Ἔχουν ἀποκρουσθεῖ οἱ ἄκρες τοῦ ἐνδύματος μπρὸς καὶ πίσω· σπασμένες καὶ οἱ ἄκμεις τῶν πτυχῶν ἐμπρός.

Πρόκειται γιὰ γυναικεία ντυμένη μορφή ποὺ στηριζόταν πιθανότατα στὸ δεξιὸ πόδι· σώζεται τμήμα τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς ἀπὸ τὴν ὀσφὺ ἕως τὸ ἄνω τμήμα τοῦ μηροῦ. Φοράει πέπλο (;) μὲ ἀπόπτυγμα πιθανῶς ζωσμένο, ποὺ ἀνοίγει στὴ δεξιὰ πλευρὰ γυμνώνοντας τὸν δεξιὸ γλουτὸ καὶ μηρό· σαφῶς διακρίνεται –στὴν πρόσθια καὶ τὴν πίσω ὄψη– τὸ ἄκρο τοῦ ἀποπτύγματος. Πίσω τὸ ἔνδυμα ἀποδίδεται ὀγκηρότερο καθὼς κυματίζει πρὸς τὰ πίσω. «Τρυπανιές» γιὰ τὴ διάκριση τῶν ὀφθαλμῶν τῶν πτυχώσεων. Ἡ μορφή φαίνεται ὅτι εἶναι σὲ κίνηση πρὸς τὰ ἐμπρὸς ἐνῶ τὸ ἔνδυμα ἀνεμίζει. Πρέπει νὰ ὑποθέσουμε ἔντονη κίνηση πρὸς τὰ ἐμπρὸς καὶ σὲ ἐλαφρὰ περιδίνηση.

Ὁ τρόπος ἀπόδοσης τοῦ πέπλου ἀνακαλεῖ τὶς Νηρηίδες τοῦ ὁμόνυμου ταφικοῦ μνημείου ἀπὸ τὴν Ξάνθο τῆς Λυκίας¹²⁷, ἢ ἴσως Νίκη. Ἡ διαφοροποίηση τοῦ σπαράγματος ἀπὸ τὸ Δαφνὶ ἀπὸ αὐτὲς τὶς μορφές ἔγκειται στὸ ὅτι ἐδῶ τὸ ἕφασμα δὲν κολλάει στὸ σῶμα γιὰ νὰ διαγραφεῖ ἡ ἀνατομία, ἀλλὰ ἀνοίγει ἀφήνοντας νὰ φανεῖ ἡ γυμνότητα τοῦ σώματος· εἶναι πολὺ κοντινὸ πρὸς γλυπτὰ τῆς Τεγέας. Σίγουρο πάντως εἶναι ὅτι αὐτὸ τὸ κομμάτι, ποὺ βρέθηκε στὴν πρώτη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τοῦ Καμπούρογλου ἐντὸς τοῦ χώρου τοῦ ἱεροῦ, ἀνῆκε σὲ ἄγαλμα φυσικοῦ ἢ λίγο μεγαλύτερου τοῦ φυσικοῦ μεγέθους. Ἡ εὐλογη ἀπορία μας ἀνδηλαδὴ ἦταν τμήμα τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος (ἀρ. κατ. 14) δὲν φαίνεται νὰ ἐπαληθεύεται· τόσο ἡ κλίμακα καὶ ἡ τυπολογία, ὅσο καὶ στυλι-

127. Βλ. κυρίως W. Childs - P. Demargne, *Le monument des Néréides. Le décor sculpté (Fouilles de Xanthos 8, 1989)* πίν. 94· Cl. Rolley, *La sculpture grecque II. La période classique* (1999) 231, εἰκ. 228.

στικὰ στοιχεῖα ἀποτρέπουν μιὰ τέτοια ὑπόθεση. Ὑπῆρχε συνεπῶς ἕνα τουλάχιστον ἀκόμα ἀγάλμα φυσικοῦ περιήπου μεγέθους, τοῦ ὁποῖου ἡ ταυτότητα δὲν εἶναι γιὰ τὴν ὥρα βεβαιωμένη.

17. EAM 1607. Ἐπιτύμβια στήλη, πιθανῶς ναόσημη. Μάρμαρο. Σωζόμενο ὕψ. 0.63 μ., πλ. 0.55 μ., πάχ. 0.095-0.12 μ. (πίν. 37α).

Καστριώτης, 285.

Ἡ παράσταση πλαισιώνεται ἀπὸ παραστάδες, ποὺ θὰ βάσταζαν θριγκὸ καὶ ἀέτωμα. Σώζεται μόνο τὸ κάτω τμήμα τῆς στήλης μὲ ἀποκρούσεις κατὰ τόπους, κυρίως στὸν δεξιὸ πεσοδὸ καὶ τὸ ἀριστερὸ πόδι τῆς ἰσταμένης μορφῆς καθὼς καὶ στὸν κανόνα.

Γυναίκα ντυμένη μὲ χιτῶνα (;) καὶ ἰμάτιο κάθετα σὲ κλισμὸ πρὸς τὰ δεξιά· στὰ πόδια φοράει πιθανῶς ὑποδήματα ἀφοῦ δὲν διακρίνονται ἀνατομικὲς λεπτομέρειες. Τὸ δεξιὸ χέρι, ποὺ δὲν διακρίνεται ἴχνος του στὸν γοφὸ ἢ στὸν μηρό, πρέπει νὰ ἀπλωνόταν ἐμπρὸς ἢ νὰ ὑψωνόταν. Τὸ δεξιὸ πόδι συνεσταλμένο πρὸς τὰ πίσω, τὸ ἀριστερὸ προβάλλεται· καὶ τὰ δύο πατοῦν σὲ ὑποπόδιο. Σὲ αὐτοῦ τοῦ τύπου τὸ κάθισμα προβάλλεται συνήθως τὸ πρὸς τὸν θεατὴ πόδι τῆς καθημένης μορφῆς. Τὰ πόδια τοῦ κλισμοῦ ἀποδίδονται τοξοειδῆ, τὸ ἕνα μάλιστα σὲ χαμηλὸ ἀνάγλυφο πάνω στὸν πεσοδὸ τοῦ ναῖσκου· τοξωτὸ ἀποδίδεται καὶ τὸ ἐρεισίνωτο¹²⁸. ἕνα κομμάτι ὑφάσματος καλύπτει τὸ κάθισμα¹²⁹. Ἀντίκρυ τῆς, στὸ δεξιὸ τμήμα τῆς στήλης, ἀνδρική μορφή μὲ ἰμάτιο ποὺ ἀφήνει γυμνὸ τὸ κάτω τμήμα τῆς δεξιάς κνήμης. Στήριζεται στὸ δεξιὸ πόδι ἐνῶ τὸ ἀριστερὸ ἀναπαυόμενο φέρεται πρὸς τὰ πίσω. Αὐτὸ τὸ σχῆμα εἶναι ἐξαιρετικὰ διαδεδομένο στὶς ἀττικὲς ἐπιτύμβιες στήλες ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 5ου καὶ ἕως τὸν 3ο αἰ. π.Χ. Πρόκειται γιὰ καθισμένη γυναικεὶα μορφή, πρὸς τὰ δεξιά ἢ τὰ ἀριστερά, σὲ χειρονομία δεξίωσης μὲ ἀνδρική μορφή¹³⁰ ἢ

128. Γιὰ τὸν τύπο αὐτὸ τοῦ καθίσματος, ποὺ ἀπαντᾶται ἀρχικὰ στὴν ἀγγειογραφία ἀπὸ τὸ δεῦτερο ἡμισιο τοῦ 5ου αἰῶνα π.Χ. καὶ στὴν πλαστικὴ κατ' ἐξοχὴν στὰ χρόνια τοῦ πλούσιου ρυθμοῦ βλ. τελευταῖα A. Scholl, *Die attischen Bildfeldstelen des 4. Jhs. v. Chr. Untersuchungen zu den kleinformatigen Grabreliefs im spätklassischen Athen* (AM, Beiheft 17, 1996) 101 καὶ σσημ. 676-679.

129. Γιὰ τὴν κανονικότητα μὲ τὴν ὁποία ἀπαντᾶται ὕφασμα σὲ αὐτοῦ τοῦ τύπου τὸ κάθισμα βλ. Scholl, σποράδην καὶ σ. 104.

130. Πρβ. κυρίως ἐπιτύμβια στήλη στὴ Ρώμη, Museo Barracco, ἀρ. εὐρ. 137· λέγεται ὅτι εἶναι ἀπὸ τὸν Πειραιά. Chr. W. Clairmont, *Classical Attic Tombstones* (1993) II, 169, ἀρ. 2.227 α.

θεραπαινίδα¹³¹. Φέρει στὸν νοῦ μας πρότυπα τοῦ τύπου τῆς Ἑγησοῦς ὅσον ἀφορᾷ τὸ θέμα, ἔργα δηλαδὴ ἀπὸ τὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. καὶ ἐξῆς. Ἡ κοινότητα ἐργασία ὡστόσο, ἡ ἀδρομερῆς δήλωση τῶν λεπτομερειῶν, ὅπως π.χ. ἡ χονδροειδῆς ἀπόδοση τῶν ἄκρων ποδῶν κυρίως τῆς ἀνδρικήσ μορφῆς, καθὼς καὶ ἡ στενότης τοῦ χώρου τῆσ παράστασης μᾶς ὀδηγοῦν σὲ χρονολόγησὶ σὺς ἀρχῆς τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

18. *ΕΑΜ 1608*. Ἐπιτύμβια στήλη. Μάρμαρο πεντελικό. Σωζόμενο ὕψ. 0.38 μ., πλ. 0.22 μ., πάχ. 0.06 μ. (εἰκ. 17, πίν. 37β).

Καστριώτης, 285.

Σώζεται μόνο ἡ ἀριστερὴ κάτω ἄκρη τοῦ ἀναγλύφου, δηλαδὴ ἡ κάτω ἀπόληξὶ τῆσ στήλης, ἡ ἀριστερὴ παραστάδα καὶ τμήμα τῆσ καθημένησ μορφῆς. Τὸ πρόσωπο καὶ τὸ πάνω τμήμα τῆσ κεφαλῆς ἔχουν πλήρως ἀποκρουσθεῖ.

Παραστάδα μειούμενη πρὸς τὰ πάνω ὀρίζει τὴν παράστασὶ ἀπὸ ἀριστερά. Πρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἡ παράστασὶ βρίσκεται μεταξὺ δύο παραστάδων, ποὺ βάσταζαν τόξο¹³². Γυναίκα κάθεται σὲ δίφρο πρὸς τὰ δεξιὰ. Φοράει χειριδωτὸ χιτῶνα καὶ εἶναι τυλιγμένη σὲ ἱμάτιο· ἡ ἄκρη τῆσ χειρίδας διακρίνεται πάνω ἀπὸ τὸν ἀγκῶνα. Τεῖνει τὸ δεξί τῆσ χέρι πρὸς τὰ ἐμπρὸς παράλληλα πρὸς τοὺς μηρούς. Τὰ μαλλιά ποὺ ἦταν μακριὰ θὰ μαζεύονταν στὴν ὀπισθοσφενδὸν σὲ ἓνα εἶδος σάκκου. Σπάνια ἡ γυναικεῖα μορφή ἀπεικονίζεται μόνη τῆσ νὰ κάνει κάποια ἐργασία, νὰ παίζει λύρα ἢ νὰ καθρεφτίζεται¹³³. Συνήθως ἀπέναντί τῆσ ἀπεικονίζεται ὄρθια ἀνδρική μορφή ἢ θεραπαινίδα. Οἱ ἐπιτύμβιες στήλες μὲ αὐτὴ τὴν τεκτονική διαμόρφωση καὶ αὐτοὺς τοὺς εἰκονογραφικοὺς τύπους χρονολογοῦνται στὴν ἐποχὴ τοῦ Αὐγούστου¹³⁴.

131. Βλ. π.χ. Clairmont, ὁ.π. ἀρ. 2.328: σὲ λήκυθο τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου, ἀρ. εὐρ. 3923 ἔχουμε τὸ ἴδιο σχῆμα μὲ θεραπαινίδα. Β. Schmalz, *Untersuchungen zu den attischen Marmorlekythen* (1970).

132. Βλ. τελευταῖα γιὰ τὸν τύπο καὶ τὸ θέμα τῆσ στήλης D. W. von Moock, *Die figürlichen Grabstelen Attikas in der Kaiserzeit* (1998) ἀρ. 133 καὶ 552, πίν. 16 β καὶ 68 α.

133. Conze IV, πίν. 390.

134. Βλ. γιὰ τὴν ἀναλυτικὴ διαπραγμάτευση τῆσ ἐπιτύμβιασ στήλης: Ἀ.-Β. Καραναγιώτιου, *Ἡ εἰκόνα τῆσ γυναίκασ στὴν Ἀθήνα τῶν ὑστερων ἑλληνιστικῶν καὶ αὐτοκρατορικῶν χρόνων. Ἡ μαρτυρία τῶν ἐπιτυμβίων ἀναγλύφων* (ἀδημοσίευτη διδ. διατριβή, Ἀθήνα 2001) ἀρ. κατ. 76: ὕστερος 1ος αἰ. π.Χ. / πρόμος 1ος αἰ. μ.Χ.

19. *EAM 1609*. Ἀναθηματικὴ πλάκα. Μάρμαρο πεντελικό. Σωζόμενο πλ. 0.245 μ., ὕψ. 0.22 μ., πάχ. 0.06 μ., 0.075 μ. στὸ ἐπιστύλιο (εἰκ. 17, πίν. 23β).

Καστριώτης, 285.

Σώζεται μικρὸ κομμάτι ἀπὸ τὴν πάνω δεξιὰ ἄκρη τῆς πλάκας. Στὰ ἀριστερὰ ὑπάρχει πέρασ με διαμόρφωση ἐπιφανείας προσαρμογῆς στὸν κρόταφο. Ὁ πάνω κανόνας (ἐπιστύλιο), τοῦ ὁποῖου διατηρεῖται τὸ συνολικὸ ὕψος, ἔχει ἔντονα ἀποκρουσθεῖ καὶ δὲν μπορούμε νὰ εἴμαστε βέβαιοι ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ ἐπίστεψη με ἀκροκεράμους.

Τρεῖς σεβίζοντες βαδίζουν πρὸς τὰ δεξιὰ. Προηγεῖται ὁ νέος, ἀγένηιος, με κοντὸ μαλλί, τυλιγμένος σὲ ἱμάτιο· ἀκολουθεῖ ὄριμη ἀνδρική μορφή, γενειοφόρος, με *στρόφιο* στὴν κόμη, τυλιγμένος ἐπίσης στὸ ἱμάτιο¹³⁵ μέσα ἀπὸ τὸ ὁποῖο διακρίνεται ἡ χειρονομία σεβισμού τοῦ δεξιοῦ τοῦ χεριοῦ. Πίσω ἀπὸ τὴ δευτέρη μορφή διακρίνουμε τμήμα ἀσπίδος (:). Πιθανῶς ἀκολουθοῦσε μία ἀκόμη ἀνδρική μορφή (:). Παρὰ τὶς ἀποκρούσεις στὰ πρόσωπα οἱ μορφὲς ἔχουν ἔντονα ἀτομικὰ χαρακτηριστικά, ὅπως π.χ. τὴ σιμὴ μύτη. Ἴσως στὰ δεξιὰ προσαρμοζόταν ἄλλη πλάκα, ὅπου θὰ ἀπεικονίζόταν ἡ λατρευόμενη θεότητα, τεχνικὴ ποῦ μᾶς εἶναι γνωστὴ καὶ ἀπὸ ἄλλα ἀνάγλυφα κατὰ τὰ ἑλληνιστικὰ χρόνια.

20. *EAM 1610*. Κεφαλὴ γυναικείας μορφῆς (Ἀφροδίτη). Μάρμαρο. Ὑψ. 0.19 μ., πλ. 0.12 μ., πάχ. 0.13 μ. (εἰκ. 18, πίν. 39α-γ).

Καστριώτης, 285.

Σώζεται τὸ κεφάλι καὶ τμήμα τοῦ λαιμοῦ. Συγκολλημένο ἀπὸ τέσσερα κομμάτια· λείπει τμήμα τῆς ὀπισθοσφενδόνης. Σπασμένη ἡ μύτη καὶ τὸ πηγούνι. Ἡ κεφαλὴ κλίνει ἐλαφρὰ πρὸς τὰ δεξιὰ· τὰ μαλλιά τραβηγμένα πρὸς τὰ πάνω εἶναι χτενισμένα «σὲ φέτες πεπονιοῦ» (*Melonenfrisur*)· κοιτίδες περιβάλλουν τὴν κορυφὴ τῆς κεφαλῆς¹³⁶. Τὸ

135. Γιὰ τὸν τρόπο με τὸν ὁποῖο τὸ ἱμάτιο τυλίγεται ψηλὰ ἔως τοὺς ὤμους καλύπτοντας καὶ ὀλόκληρο τὸ χέρι βλ. τὸ ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο τοῦ Μουσείου Ἀκροπόλεως, ἀρ. εὐρ. 3030: Ο. Walter, *Beschreibung der Reliefs im kleinen Akropolismuseum in Athen* (1923) 32-33, ποῦ χρονολογεῖται στὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 4ου αἰῶνα π.Χ.

136. Πρβ. τὴν κόμμωση σὲ ἀγάλματα τοῦ τύπου τῆς μικρῆς Ἡρακλειώπισσας: Cl. Rolley, ὁ.π. σημ. 127, 264 εἰκ. 270. Βλ. ἐπίσης ἀγάλματιο κορτιοῦ στὸ Μόναχο, Γλυπτοθήκη, ἀρ. εὐρ. GL 490: B. Vierneisel-Schlörb, *Klassische Grabdenkmäler und Votivreliefs. Glyptothek München, Katalog der Skulpturen*, τ. III (1988) 135-139, ἀρ. 23, πίν. 51-54.

μέτωπο τριγωνικό, ένιαϊες έπιφάνειες για τις παρειές, τὰ χείλη μισάνοιχτα, σαρκώδη, άπολήγουν σέ άνεπαίοθητα λακάκια. Στη δεξιά πλευρά συγγέεται τὸ μαλλί με τὸ αὐτί. Τὰ μάτια εἶναι άμυγδαλόσχημα, τὸ τόξο τοῦ φρυδιοῦ καλοσχηματισμένο. Ἡ κεφαλή χρονολογεῖται στο δεύτερο μισὸ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Ἀπεικονίζει πιθανότατα νεανική γυναικεία μορφή, ἴσως καὶ Ἀφροδίτη· αὐτὴ ἢ κόμμωση άπαντᾶται έπίσης σέ μορφές Ἀρτέμιδος τόσο σέ άναθηματικά άνάγλυφα ὅσο καὶ σέ άγαλμάτια.

21. EAM 1611. Ἀνδρική γενειοφόρος κεφαλή, πιθανότατα άπό έρμαϊκή στήλη. Μάρμαρο. Ὑψ. 0.225 μ., πλ. 0.155 μ., σωζ. πάχ. 0.115 μ. (εἰκ. 18, πίν. 39δ-ε).

Καστριώτης, 285. [Έκτεθειμένο μακριά άπό τὰ λοιπά συνευρήματα, με άλλον άριθμό εύρετηρίου, 2189 (για άντίστοιχο πρόβλημα βλ. καὶ άρ. καταλόγου 9, 10), καὶ άγνωστη προέλευση (!), άνεσύρθη άπό τὸν συντηρητὴ Μιχάλη Δημητριάδη καὶ άπεδόθη στο σύνολο πὸν άνήκε. Ἔως τὰ 1967 –κατάλογος Σ. Καρούζου– δέν εἶχε έκτεθεῖ άγνωστο ποῖος Ἔφορος Γλυπτῶν τὸ άπέκοψε στα μετέπειτα χρόνια άπό τὰ συνευρήματά του].

Σώζεται μόνο ἡ κεφαλή· κομμένο κάθετα τὸ πίσω τμήμα της¹³⁷. Ἐκτεταμένη άπόκρουση τῶν μαλλιῶν στο δεξιὸ τμήμα· ἔχει άποκρουσθεῖ κατὰ μεγάλο τμήμα ἢ μύτη καὶ τὸ πρόσθιο τμήμα τοῦ πηγουνιοῦ· μικρότερες άποκρούσεις στην κόμη καὶ στη γενειάδα.

Ἀπεικονίζεται κατ' ένώπιον· ἔχει τριγωνικὸ τὸ μέτωπο, άμυγδαλόσχημα μάτια με πλαστική δήλωση τῶν βλεφάρων, έντονα ζυγωματικά, σαρκώδη χείλη. Ἄξια προσοχῆς εἶναι ἡ φωτοσκίαση για τὴ μετάβαση άπό τὰ ζυγωματικά πρὸς τὸ στόμα καὶ τὴ μύτη. Τὰ μαλλιά πλούσια, χωρίζονται στη μέση καὶ πλαισιώνουν τὸ μέτωπο με κοχλιωτοὺς βοστρύχους, φουσκωτὰ πέφτουν έμπρὸς άπό τὰ αὐτιά θυμίζοντας έργα τοῦ αὐστηροῦ ρυθμοῦ¹³⁸, καὶ λιγότερο τὶς άρχαῖζουσες έρμαϊκές κεφαλές τῶν κλασικῶν χρόνων. Λεπτὴ κυλινδρική ταινία περιβάλλει τὴν κεφαλή. Σχηματικά ἔχει άποδοθεῖ τὸ μουστάκι, με τὶς άκρες του νὰ φθάνουν στη γενειάδα. Ἡ γενειάδα εἶναι πλούσια, οἱ βόστρυχοι διακρίνονται με άξιοσημείωτη πλαστικότητα. Διαπιστώνονται κάποια άρχαῖ-

137. Ἐχει ύποτεθεῖ –για τὸν λόγο αὐτὸ– ὅτι ἴσως ἡ μορφή προέρχεται άπό έπιτύμβια στήλη. Καὶ σέ αὐτὴ τὴν περίπτωση πάντως ἡ μορφή άπεικονίζεται κατενώπιον.

138. Ξανθὴ κεφαλή, Ἀπόλλων δυτ. άέτώματος τῆς Ὀλυμπίας, κ.ά. Στὸν Ἀλκαμένη σύμφωνα με μιὰ άποψη προογράφεται τὸ δυτικὸ άέτωμα τῆς Ὀλυμπίας.

ζοντα στοιχεῖα, ὅπως π.χ. τὸ στυλιζαρισμένο μουστάκι, τὰ ὁποῖα ἐντάσσονται στὸ γενικότερο κλασικὸ σχῆμα τῆς κεφαλῆς. Ἀκολουθεῖ σὺς γενικὲς γραμμὲς τὸν ἀλκαμένειο τύπο τοῦ Ἑρμοῦ Προπυλαίου χωρὶς ὅμως τὴ μακριὰ γενειάδα τῶν Ἑρμῶν ἢ τὴ σχηματοποίηση σὲ μαργαριταρόσχημους βοστρύχους τῆς κόμης περὶ τὸ μέτωπο¹³⁹. Μιὰ πρώτη σκέψη μας ἦταν ὅτι ἡ κεφαλὴ αὐτὴ θὰ ταίριαζε ὡς ἐπίστεψη στὸν ὄρο ποῦ φυλάσσεται στὸ Ἐπιγραφικὸ Μουσεῖο. Ὡστόσο καὶ ἡ κλίμακα ἀλλὰ καὶ ὁ τύπος καὶ ἡ χρονολόγηση τῶν δύο μνημείων διαφέρουν (βλ. παραπάνω Γ, ἀρ. κατ. 13). Θὰ μπορούσε ἐξ ἴσου νὰ προέρχεται ἀπὸ ἐπιτύμβιο μνημεῖο, ὅπου οἱ μορφὲς θὰ ἀποδίδονταν σχεδὸν ὀλόγλυφες¹⁴⁰. Ἄξιο παρατήρησης εἶναι ὡστόσο τὸ καλὸ τελείωμα τῶν σωζομένων ὄψεων.

Πρόκειται γιὰ μετάπλαση πιθανότατα σιὰ ὕστερα ἑλληνιστικὰ χρόνια (πρβ. Μουσεῖο Δήλου, ἀρ. εὐρ. Α6960: J. Marcadé, *Au Musée de Délos* [1969] 155, 298-299, πίν. 11-12) ἢ τὰ πρόγραμμα ρωμαϊκά. Υἱοθετεῖται πρότυπο τοῦ τέλους τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. μὲ στοιχεῖα κυρίως κλασικίζοντα καὶ ἐν μέρει αὐστηρορυθμικά.

22. ΕΑΜ 1821. Ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο μὲ ἔμβολο. Μάρμαρο πεντελικό. Βρέθηκε τὸ 1891-1892. Ὑψ. 0.325 μ., πλ. 0.26-0.27 μ., πάχ. 0.045 μ. (ἔμβολο: ὕψ. 0.05 μ., πλ. 0.085 μ., πάχ. 0.025 μ.) (εἰκ. 19, πίν. 22.4).

ΠΑΕ 1892, 12, ἀρ. 8, β. ΑΔ 8, 1892, 4, β. Καστριώτης, 321. ΑΕ 1910, 50, ἀρ. 5. Σβορώνος III, 648-649, πίν. II, 164. Ἴ. Τραυλός, ΠΑΕ 1937, 32 εἰκ. 10. Van Straten, 121, ἀρ. 11.4, εἰκ. 63. Forsén, 79 ἀρ. 11.2, εἰκ. 79.

Ἐπιγραφή: IG II² 4575.

139. Πρβ. Cl. Rolley, *La sculpture grecque II. La periode classique* (1999) 145-146. Βλ. εἰδικότερα E. Krämer, *Hermen bärtiger Götter. Klassische Vorbilder und Formen der Rezeption* (2001) 116 σημ. 709, ἀναφέρει τὴν κεφαλὴ τοῦ ΕΑΜ μὲ τὸν ἐσοφραμένο ἀριθμὸ εὐρετηρίου ὡς «nicht nur typologisch sondern auch stylistisch nahe stehend, chronologisch vielleicht später...» πρὸς τὴν ἐρμαϊκὴ κεφαλὴ τῆς Καρλορούης, Badisches Landesmus., ἀρ. εὐρ. Β 2173 (σ. 26-27 ἀρ. 6, πίν. 3), τῆς ἴδιας περιήπου κλίμακος, ποῦ χρονολογεῖ περὶ τὸ 430 π.Χ.

140. Βλ. π.χ. τὶς μορφὲς στοὺς ἐπιτύμβιους ναῖσκους ΕΑΜ 2574, καθὼς καὶ κατ' ἐξοχὴν αὐτὲς τῶν ταφικῶν μνημείων τοῦ Ραμνοῦντος, ποῦ χρονολογοῦνται στὴ διάρκεια τοῦ 4ου αἰῶνος π.Χ. Γενικὰ Β. Χ. Πετράκος, *Ὁ δῆμος τοῦ Ραμνοῦντος I. Τοπογραφία* (1999) 375-394.

Φιλουμένη Ἀφρο[δ]ίτε[ι χ]αριζομέ-
νη· ἐπαινεῖτε οἱ παριόντες.

Αἰδοῖο μὲ σχηματικὴ δήλωση τῶν λεπτομερειῶν.

Χρονολογεῖται περὶ τὰ μέσα τοῦ 4ου αἰῶνος π.Χ. Τὸ Φιλουμένη εἶναι συνηθισμένο γυναικεῖο ὄνομα στὴν Ἀττικὴ κατὰ τὸν 4ο καὶ 3ο αἰῶνα π.Χ.· κατὰ τὴν ἴδια ἐποχὴ μαρτυρεῖται καὶ ἑταῖρα μὲ αὐτὸ τὸ ὄνομα¹⁴¹.

23. EAM 2730. Ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο μὲ ἔμβολο. Μάρμαρο πεντελικό. Ὑψ. 0.192 μ., πλ. 0.20 μ., πάχ. 0.037 μ. (ἄνω, 0.057 μ.) (ἔμβολο: μῆκ. περίπου 0.10 μ., πάχ. 0.03 μ.) (πίν. 22.3).

Ἰούnius 1870. Μεταξὺ Πειραιῶς καὶ Φαλήρου· ἠγοράσθη παρὰ Κ. Δαυίδ. Συλλογὴ Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, πρβ. ἀρ. 15945. ΑΕ 1583: ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀφροδίτης Παμφίλης. v. Sybel, 197, ἀρ. 2703 (ἀπέκειτο στὸ Βαρβάκειο Λύκειο, Μουσεῖο τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας). Σβορώνος III, 649, πίν. II, 164 (ἀναφέρει προέλευση ἀπὸ τὸ Δαφνί, ἐνῶ στὴν προγενέστερη βιβλιογραφία –Καμπούρογλου, Wide– δὲν ὑπάρχει σχετικὴ μνεία). Van Straten, 121, ἀρ. 11.5. Forsén, 80 ἀρ. 11.4, εἰκ. 81.

Συγκολλημένο ἀπὸ δύο κομμάτια.

Ἐπιγραφή: *IG* II² 4635. W. Peek, *Attische Inschriften*, *AM* 67, 1942, 51¹⁴².

Δωριάς

Ἀφροδίτει : ἀνέ[θηκεν].

Ὁ Osborne¹⁴³ καταγράφει τὸ ὄνομα ὡς ἀρσενικό, Δωριάς· κάτι τέτοιο εἶναι μάλλον ἀπίθανο καθότι στὰ ὅμοια ἀναθήματα (ἀρ. κατ. 4, 22) ἔχουμε γυναικες ἀναθέτιδες. Τὸ ὄνομα Δωριάς εἶναι σπάνιο στὴν Ἀττικὴ, ἐνῶ ὡς γεωγραφικὸ ὄνομα, χωρὶς δημοτικὸ, πρέπει νὰ εἶναι ὄνομα δούλης.

Ἀνάγλυφο αἰδοῖο μὲ σχηματικὲς τὶς λεπτομέρειες. Χρονολογεῖται περὶ τὰ μέσα τοῦ 4ου αἰῶνος π.Χ.

24. EAM 3047. Ἀνάγλυφη πλάκα. Μάρμαρο πεντελικό. Ὑψ. 0.215 μ.,

141. Forsén, 79· PCG 4, 352, frg. 5.

142. Ἀναφέρει ὅτι ὁ Σβορώνος ἔχει ἀποδώσει τὸ ἀνάγλυφο στὸ Ἴερό τῆς Ἀφροδίτης.

143. M. J. Osborne, S. G. Byrne, *LGPN* II. Attica (1994), λ. Δωριάς.

πλ. 0.153 μ., πάχ. 0.072 μ.· κανόνας πλ. 0.045 μ., παραστάδα πλ. 0.04 μ. (είκ. 17, πίν. 23δ).

ΠΑΕ 1891, 13. Β. Χ. Πετράκου, *Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία. Ἡ ἱστορία τῶν 150 χρόνων τῆς 1837-1987* (1987) 74 εἰκ. 42 (εἶναι πιθανὸν ὅτι πρόκειται γιὰ εὐρήματα ἀπὸ τὸ ἱερὸ τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος· πρβ. καὶ ἀρ. κατ. 15). Στὸ εὐρετήριο τοῦ ΕΑΜ ἀναφέρεται: ἀνασκαφὴ Δ. Καμπούρογλου (Α.Ε.), ἱερὸ Παμφίλης.

Ἀποσπασματικὰ σωζόμενη ἀνάγλυφη πλάκα· ἔντονα ἀποκρουσμένη ἢ ἐπιδερμίδα τοῦ ἀναγλύφου κατ' ἐξοχὴν ἢ μορφὴ στὰ πόδια, τὸ ὑπογάστριο, τὸν δεξιὸ βραχίονα, στὸ κεφάλι.

Νέος (ἀκριβέστερα μεγάλο παιδί) γυμνὸς σὲ ὄψη 3/4 καὶ ἔντονο διασκελισμὸ πρὸς τὰ δεξιὰ. Τὸ ἀριστερὸ πόδι προβάλλεται ἔντονα ἔμπρός. Τὸ κεφάλι κατὰ τομὴν πρὸς τὰ δεξιὰ. Ἰμάτιο, προφανῶς σὲ κάποιον σημεῖο πορπωμένο, ἀναπέπταται ὡς φόντο. Τὸ δεξιὸ χέρι ἐκτείνεται πρὸς τὰ πίσω, σὲ μὴ ἀναγνώσιμη κίνηση, τὸ ἀριστερὸ ἐκτείνεται λυγισμένο ἔμπρός· πιθανῶς μὲ τὰ δύο χέρια κρατᾷ τὴν ἄκρη τοῦ ἱματίου. Ὁ Καμπούρογλου εἰκάζει σκηνὴ μάχης. Δὲν ἔχουμε κανένα τεκμήριον γιὰ νὰ τὸν ὑποθέσουμε Ἔρωτα, ἀφοῦ δὲν ἔχει φτερά. Πιθανότατα πρόκειται γιὰ ἀπεικόνιση τοῦ Ἔρωτα σὲ σκηνὴ κυνηγίου ἢ συμπλοκῆς¹⁴⁴.

Τὰ ἀκόλουθα εὐρήματα μὲ ἀρ. κατ. 25-80, ἄγνωστο ἀπὸ ποιὸς ἀνασκαφικὲς περιόδους προέρχονται, ταυτίστηκαν ἀρχικὰ λόγω τῆς ἀπὸ κοινοῦ ταξινόμησής τους στὴς ἀποθῆκες τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου μὲ τὸ περιστέρι, ἀρ. εὐρ. 6796, ἀρ. κατ. 25, εὐρημα τῶν ἀνασκαφῶν Κ. Κουρουγιώτη καὶ Ἰ. Τραυλοῦ, τὸ ὁποῖο εἶχε καταγραφεῖ λίγο πρὶν ἀρχίσει αὐτὴ ἡ ἔρευνα. Ὅρισμένα ἐπαληθεύθησαν ἐκ τῶν ὑστέρων ὡς εὐρήματα τῆς ἀνασκαφῆς Καμπούρογλου ἀπὸ φωτογραφία τῆς ἐποχῆς (εἰκ. 19), ποὺ βρέθηκε στὸ Ἀρχεῖο Τραυλοῦ¹⁴⁵. Πρέπει πάντως, μὲ κάθε ἐπιφύλαξη, νὰ πρόκειται γιὰ εὐρήματα τῶν ἀνασκαφῶν κυρίως τοῦ Καμπούρογλου, ἀλλὰ καὶ τῶν Κουρουγιώτη καὶ Τραυλοῦ. Ἀπὸ αὐτὴ τὴ δεύτερη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα δὲν ἔχουν ὥστόσο

144. Πρβ. ἀνάλογη ἀνάγλυφη πλάκα ἀπὸ τὸ Μουσεῖο Ρόδου, ἀρ. εὐρ. Ε 441: G. Gualandi, *ASAtene* 54, N.S. 38, 1976, 225-226, ἀρ. 244.

145. Ἡ φωτογραφία ἔχει δημοσιευθεῖ στὰ *ΠΑΕ* 1937, 32 εἰκ. 10 καὶ στὸ Travlos, *Attika*, πίν. 234.

έντοποθεῖ δύο ανάγλυφα καὶ κυρίως μικρὰ κομμάτια βάσεων καὶ ἐπιγραφῶν, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται, ἀποτυπώνονται καὶ ἀπεικονίζονται ὄχι μόνο στὰ ἡμερολόγια ἀλλὰ καὶ στὰ χρονικὰ τῶν ἀνασκαφῶν (εἰκ. 14, 15, 21).

25. EAM 6796. Μαρμάρينو περιστέρι. Μῆκ. 0.24 μ., ὕψ. 0.16 μ., πάχ. 0.10 μ. Πλίνθος: μῆκ. 0.195 μ., πλ. 0.082 μ., ὕψ. 0.02 μ. (πίν. 21.3).

Ἰ. Τραυλός, *ΠΑΕ* 1937, 31 εἰκ. 9.

Βρέθηκε στὸ βορειοδυτικὸ τμήμα τοῦ βράχου καὶ ἐκτὸς τοῦ περιβόλου σὲ ἐπιφανειακά, ἄσκαπτα, χρώματα.

Σώζεται μὲ τὴ συμφυῆ πλίνθο του. Λείπουν ἡ οὐρὰ καὶ τὸ κεφάλι μὲ τὸν λαιμό. Πλαστικὰ διακρίνονται τὰ φτερὰ καὶ τὸ οὐραῖο τμήμα. Δὲν διακρίνονται τὰ πόδια· ἀπεικονίζεται σὲ καθήμενη στάση, μὲ συντετμημένα τὰ πόδια. Αὐτὸ τὸ περιστέρι ὅπως καὶ ὁ ἀρ. κατ. 2 εἶναι τὰ καλύτερα σωζόμενα ἀπὸ τὸ σύνολο.

26. EAM 6996. Ἀγαλμάτιο περιστεριοῦ. Πεντελικὸ μάρμαρο. Μῆκ. 0.18 μ., ὕψ. 0.112 μ., πάχ. 0.10 μ. (εἰκ. 19, πίν. 21.13).

Ἰ. Τραυλός, *ΠΑΕ* 1937, 32 εἰκ. 10. Travlos, *Attika*, πίν. 234.

Εἶναι ἀποκρουσμένο τὸ κεφάλι, τὸ πίσω μέρος τοῦ σώματος, τὰ πόδια· ἴχνη ράσπας σὲ ἀρκετὰ σημεῖα. Δηλώνεται πλαστικὰ τὸ περιγραμμα τῶν πτερῶν του, ὄχι ὅμως ἄλλες λεπτομέρειες.

27. EAM 6997. Ἀγαλμάτιο περιστεριοῦ. Πεντελικὸ μάρμαρο. Μῆκ. 0.16 μ., ὕψ. 0.08 μ., πάχ. 0.08 μ. (εἰκ. 19, πίν. 21.9).

Ἰ. Τραυλός, *ΠΑΕ* 1937, 32 εἰκ. 10. Travlos, *Attika*, πίν. 234.

Λεῖπει ὁ λαιμὸς καὶ τὸ κεφάλι, τὸ πίσω τμήμα τοῦ σώματος καὶ τὰ πόδια· σπασμένο τμήμα τῆς ράχης. Ἡ ἐπιφάνεια εἶναι λειασμένη· στὴν κάτω ἐπιφάνεια τοῦ πίσω σώματος ἔντονα ἴχνη λεπτοῦ βελονιοῦ. Δηλώνονται τὰ περιγράμματα τῶν πτερῶν. Σώζεται μόνο ἡ ἔκφυση τῶν ποδιῶν.

28. EAM 6998. Ἀγαλμάτιο περιστεριοῦ. Πεντελικὸ μάρμαρο. Μῆκ. 0.15 μ., ὕψ. 0.12 μ., πάχ. 0.065 μ. (εἰκ. 19, πίν. 21.7).

Ἰ. Τραυλός, *ΠΑΕ* 1937, 32 εἰκ. 10. Travlos, *Attika*, πίν. 234.

Τὸ περιστέρι εἶναι καθισμένο σὲ βάση μὲ κυμάτιο. Λεῖπει τὸ κεφάλι καὶ τμήμα τοῦ λαιμοῦ. Ἡ ἐπιφάνεια εἶναι λειασμένη μὲ ράσπα. Ἡ ἀπόληξη τῶν πτερῶν δηλώνεται μόνο στὸ κάτω πίσω τμήμα τοῦ σώματος καὶ ἔλλειψοειδῶς φθάνει ὡς τὴ βάση τοῦ λαιμοῦ.

29. EAM 6999. Ἀγαλμάτιο περιστεριοῦ. Πεντελικὸ μάρμαρο. Μῆκ. 0.142 μ., ὕψ. 0.132 μ., πάχ. 0.082 μ. (εἰκ. 19, πίν. 21.6).

Ἰ. Τραυλός, *ΠΑΕ* 1937, 32 εἰκ. 10. Travlos, *Attika*, πίν. 234.

Τὸ περιστέρι εἶναι καθισμένο σὲ ἄμορφη βάση. Λεῖπει τὸ κεφάλι καὶ ὁ λαιμός. Δηλώνεται τὸ περίγραμμα τῶν πτερῶν, ὄχι ὅμως τὰ πόδια. (Στὴν παλιὰ φωτογραφία τοῦ Καμπούρογλου φαίνεται νὰ ὑπῆρχε ἀριθμός -ἢ ἀπλῶς σπάσιμο- δυστυχῶς αὐτὸ τὸ σημεῖο ἔχει σήμερα ἀποκρουθεῖ.)

30. EAM 7000. Ἀγαλμάτιο περιστεριοῦ. Πεντελικὸ μάρμαρο. Μῆκ. 0.17 μ., ὕψ. 0.12 μ., πάχ. 0.04 μ. (εἰκ. 19, πίν. 21.4).

Ἰ. Τραυλός, *ΠΑΕ* 1937, 32 εἰκ. 10. Travlos, *Attika*, πίν. 234.

Λεῖπει τὸ κεφάλι, ὁ λαιμός καὶ εἶναι σπασμένο τμήμα τῆς ράχης καὶ τὸ ἄκρο πίσω τμήμα τοῦ σώματος (μόνο οὐρά;). Εἶναι ἀναγλυφικὰ δουλεμένο: ἡ μία πλευρὰ εἶναι ἐπιμελῶς λειασμένη, ἐνῶ ἡ ἄλλη ἐπίπεδη καὶ ἀπλῶς ξεχοντριωμένη. Χαρακτηριστικὰ μικρὰ εἶναι καὶ τὸ πλάτος τοῦ γλυπτοῦ. Διακρίνονται πλαστικὰ τὸ περίγραμμα τοῦ πτεροῦ καὶ τὸ ἕνα πόδι· ἀπόκρουση μὲ αἰχμηρὸ ἀντικείμενο στὸ φτερό. Ἰχνη ράσπας γιὰ τὴ λείανση, πρὸ ἔντονα στὴν κοιλιά.

31. EAM 7001. Ἀγαλμάτιο περιστεριοῦ. Πεντελικὸ μάρμαρο. Μῆκ. 0.135 μ., ὕψ. 0.114 μ., πάχ. 0.068 μ. (πίν. 21.5).

Λεῖπει τὸ κεφάλι καὶ τμήμα τοῦ λαιμοῦ, τὰ πόδια καὶ ἡ βάση. Μολυβδοχόηση (;) στὸ σημεῖο ἔκφυσης τῶν ποδιῶν. Φέρει ἀποκρούσεις σὲ ὅλη τὴν ἐπιφάνεια. Ἀδρομερῶς δηλώνεται τὸ περίγραμμα τῶν πτερῶν.

32. EAM 7002. Ἀγαλμάτιο περιστεριοῦ. Πεντελικὸ μάρμαρο. Μῆκ. 0.14 μ., ὕψ. 0.085 μ., πάχ. 0.07 μ. (πίν. εἰκ. 19, πίν. 21.16).

Ἰ. Τραυλός, *ΠΑΕ* 1937, 32 εἰκ. 10 (;).

Λεῖπει τὸ κεφάλι, ὁ λαιμός, τὸ πίσω ἄκρο τοῦ σώματος καὶ τὰ πόδια. Ἐντονες ἀποκρούσεις σὲ ὅλη τὴν ἐπιφάνεια.

33. EAM 7003. Ἀγαλμάτιο περιστεριοῦ. Μάρμαρο ἴσως πεντελικό (ἢ Κοκκιναρᾶ;): ἴσως οἱ διαφοροποιήσεις στὴν ὑφή (ἀσβεστοποιημένο, ἀπολεπίζεται εὐκόλα) καὶ στὸ χρῶμα (μελανὸ) νὰ ὀφείλονται μόνο σὲ καύση ἢ συνθῆκες περιβάλλοντος. Μῆκ. 0.116 μ., ὕψ. 0.071 μ., πάχ. 0.06 μ. (πίν. 21.15).

Λεῖπει τὸ ἐμπρὸς καὶ πίσω τμήμα τοῦ σώματος· ἀποκρουσμένη ἡ κάτω ἐπιφάνεια. Ἰχνη ράσπας. Δηλώνεται πλαστικὰ τὸ περίγραμμα

των πτερῶν· ἐγχαράξεις/ ἀυλακώσεις στο πίσω τμήμα γιά τήν διάκριση τοῦ πτερώματος.

34. EAM 7004. Ἀγαλμάτιο περιστεριοῦ. Μάρμαρο ὅπως καί στο προηγούμενο· ιδιαίτερα έντονα τὰ ἴχνη τῆς φωτιᾶς στή μιὰ πλευρὰ καί στήν κάτω ἐπιφάνεια, ἐνῶ ἡ ράχη εἶναι ἀπασβεστωμένη ἀπό τή φωτιά. Μῆκ. 0.153 μ., ὕψ. 0.105 μ., πάχ. 0.078 μ. (πίν. 21.14).

Λείπει τὸ κεφάλι καί ὁ λαιμός, ἡ οὐρὰ καί τὰ πόδια, τὰ ὁποῖα, ὅπως φαίνεται ἀπό τήν ἐκφυσή τους, πού σώζεται, θὰ ἦταν συμπαγῆ. Λειασμένο, ἀπό νερό ἢ φωτιά, τὸ περίγραμμα τῶν φτερῶν.

35. EAM 7005. Ἀγαλμάτιο περιστεριοῦ. Πεντελικὸ μάρμαρο. Μῆκ. 0.13 μ., ὕψ. 0.075 μ., πάχ. 0.09 μ. (πίν. 21.10).

Λείπει τὸ κεφάλι, ὁ λαιμός, τὸ πίσω τμήμα τοῦ σώματος καί τὰ πόδια. Τὸ κάτω τμήμα τῆς κοιλίας εἶναι ὀριζόντιο μὲ παραλληλόγραμμο σπᾶσιμο στή θέση ὅπου θὰ ἦταν τὰ πόδια· ἴσως αὐτὰ ἦταν συμπαγῆ ὅπως στο παραπάνω. Μικρὲς ἀποκρούσεις στο περίγραμμα τῶν πτερῶν. Ἰχνη ράσπας. Αὐλακα σὶδ σιῆθος.

36. EAM 7006. Ἀγαλμάτιο περιστεριοῦ. Πεντελικὸ μάρμαρο. Μῆκ. 0.18 μ., ὕψ. 0.10 μ., πάχ. 0.09 μ. (εἰκ. 19, πίν. 21.8).

Ἰ. Τραυλός, ΠΑΕ 1937, 32 εἰκ. 10 - Travlos, *Attika*, πίν. 234.

Λείπει τὸ κεφάλι, ὁ λαιμός καί τὰ πόδια. Μικρὲς ἀποκρούσεις σὲ ὅλη τήν ἐπιφάνεια, πού ἴσως ὀφείλονται σὲ δευτέρη χρήση.

Ἰδιαίτερα ραδινὸ αὐτὸ τὸ περιστέρι, ἀναπτύσσεται σὲ μῆκος καθὼς μειοῦται πρὸς τήν οὐρά. Τὸ φτερό δηλώνεται περισσότερο πλαστικὰ καί ἀκολουθεῖ τὴ μείωση τοῦ κορμοῦ πρὸς τὰ πίσω. Τορμίσκος διακρίνεται στήν κοιλία στο σημεῖο ὅπου θὰ ἐκφύονταν τὰ πόδια.

37. EAM 7007. Ἀγαλμάτιο περιστεριοῦ. Πεντελικὸ μάρμαρο. Μῆκ. 0.15 μ., ὕψ. 0.125 μ., πάχ. 0.08 μ. (πίν. 21.11).

Λείπουν τὸ κεφάλι, ὁ λαιμός καί τμήμα τῆς ράχης, τὸ πίσω ἄκρο τοῦ σώματος καί τὰ πόδια πού ἀποδίδονται ἀναλυφικὰ. Μὲ ἐλαφρὰ πλαστικότητα δηλώνεται τὸ περίγραμμα τῶν φτερῶν. Χαμηλὴ ἀυλάκωση στο κέντρο τοῦ σιῆθους γιά τὴ διάκριση τῶν φτερῶν.

38. EAM 7008. Ἀγαλμάτιο περιστεριοῦ. Πεντελικὸ μάρμαρο. Μῆκ. 0.155 μ., ὕψ. 0.11 μ., πάχ. 0.065 μ. (εἰκ. 19, πίν. 21.12).

Ἰ. Τραυλός, ΠΑΕ 1937, 32 εἰκ. 10. Travlos, *Attika*, πίν. 234.

Τὸ περιστέρι στέκεται σὲ μικρὴ βάση πού ἀντιστοιχεῖ στο μισὸ περίπου μῆκος του. Λείπει τὸ κεφάλι καί ὁ λαιμός, τὸ ἄκρο πίσω σῶμα καί

τμήμα της βάσης που πρέπει να ήταν σύμφυτη με την ούρα –σε έναία μάζα από το σημείο επαφής των ποδιών. Ἀποκρουσμένο τμήμα τοῦ στήθους καὶ τῆς ράχης. Ἀμυδρὴ ἢ δήλωση τοῦ περιγράμματος τῶν πτερῶν που ἀπολήγουν σὲ δύο ἐπίπεδα. Ἡ ἀυλάκωση στὸ πίσω τμήμα πρέπει νὰ δηλώνει συμβατικὰ τὴ διάκριση τῶν φτερῶν.

39. EAM 7009. Τμήμα ντυμένης γυναικείας μορφῆς, πιθανότατα ἀπὸ ἐπιτύμβια στήλη. Πεντελικὸ μάρμαρο. Ὑψ. 0.11 μ., πλ. 0.25 μ., πᾶχ. 0.12 μ. (πίν. 36β).

Ἀπότμημα τῆς ἀριστερῆς πλευρᾶς μετὸ ἄκρο ἀριστερὸ χέρι· οἱ ἀναλογίαις ὀδηγοῦν νὰ ὑποθέσουμε κορασίδα νεαρῆς ἡλικίας. Φοράει χιτῶνα, ἐνῶ τὸ ἱμάτιο φέρεται πρὸς τὰ ἀριστερὰ καὶ πρέπει νὰ ἐκάλυπτε τὸ κάτω τμήμα τοῦ σώματος· ἡ παρυφή του σχηματίζει τεθλασμένη. Ἐνα ἄλλο τμήμα τοῦ ἱματίου συναντᾶται στὴν ἀριστερὴ πλευρά, πράγμα που μᾶς κάνει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι οἱ δύο ἄκρες θὰ συγκρατοῦνταν. Τὸ ἀριστερὸ χέρι θὰ ἦταν παράλληλο στὸ σῶμα, ἐνῶ τὸ ἄκρο χέρι φέρεται ἐλαφρὰ πρὸς τὰ ἐμπρὸς καὶ κρατᾶει ἀπροσδιόριστο, ἐπίμηκες ἀντικείμενο ἢ ἀπλῶς τμήμα τοῦ ἐνδύματος.

Φέρνει στὸν νοῦ κορασίδες-θεραπαινίδες σὲ ἐπιτύμβιες στήλες τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. (πρβ. EAM 832: Καλτοᾶς 196, ἀρ. 391· Conze 337, πίν. 85). Ὁ τρόπος ἐνδυσης ἀνάγεται σὲ μνημειώδη πρότυπα τοῦ τέλους τοῦ 5ου/ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰῶνα π.Χ. καὶ μάλιστα σὲ ἀγάλματα Ἀφροδίτης.

40. EAM 7010. Τμήμα ἀναγλύφου μετὸ ἀπροσδιόριστη παράσταση.

Πεντελικὸ μάρμαρο. Ὑψ. 0.14 μ., πλ. 0.125 μ. (πίν. 38α.1).

Ἀπεικονίζεται ἴσως λύχνος ἢ σκεῦος προσφορῶν.

41. EAM 7011. Τμήμα βραχίονος καὶ πῆχυ παιδικῆς μορφῆς. Μάρμαρο λεπτόκοκκο (πεντελικό). Σωζόμενο μῆκ. 0.10 μ. (πίν. 38α.2).

Ἡ ἄνω καὶ κάτω ἐπιφάνεια φέρουν τορμίσκο γιὰ ἐνθεση. Πρόκειται γιὰ τὸν βραχίονα, που θὰ προσαρμοζόταν ἀκριβῶς κάτω ἀπὸ τὴ μασχάλη, διπλώνει πρὸς τὰ ἔσω στὸν ἀγκῶνα καὶ σώζεται μόνο ἡ ἀρχὴ τοῦ πῆχυ ὁ ὁποῖος θὰ ἦταν ἀπὸ ἄλλο κομμάτι μαρμάρου. Εἴτε πρόκειται γιὰ τμήμα ἀγαλματίου, που ἔχει κατασκευαστεῖ ἀπὸ περισσότερα συναρμοζόμενα κομμάτια (*piecing technique*), γνωστὴ κατὰ τὰ ἑλληνιστικὰ χρόνια καὶ κυρίως σὲ νησιωτικὰ κέντρα, εἴτε πρόκειται γιὰ ἐπισκευή. Τὸ παχουλὸ μπράτσο ἴσως μπορούμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι προέρχεται ἀπὸ ἀγαλμάτιο παιδιοῦ.

Varia

42. *EAM 7012*. Ὁρθογώνια ἀκροκέραμος [ἢ τμήμα σίμης;] με ἀνάγλυφο ἀνθέμιο. Μάρμαρο λεπτόκοκκο με κομούς. Μῆκ. 0.235 μ., ὕψ. 0.09 μ., πάχ. 0.062 μ. (πίν. 38γ.1).

Ἡ μία πλευρὰ φέρει ἀναθύρωση· τὸ πίσω τμήμα εἶναι ἀδρό. Ἡ πίσω ἐπιφάνεια ἔχει ἀποκρουσθεῖ. Ἀπὸ κεντρικὸ πυρήνα φύονται ἕξι διπλὰ φύλλα, ποὺ οἱ ἄκρες του καμπυλώνονται πρὸς τὰ πάνω, χαρακτηριστικὸ ποὺ ἀπαντᾶται σὲ κορινθιακοῦ τύπου ἠγεμόνες καλυπτῆρες. Πρβ. τοὺς ἀνθεμωτοὺς ἠγεμόνες καλυπτῆρες ἀπὸ τῆ Μεσσήνη, οἱ ὁποῖοι χρονολογοῦνται στὸν 3ο αἰώνα π.Χ., καὶ τὴν ἀνθεμωτὴ στήλη τῆς Ξενοκράτειας στὸ Μόναχο¹⁴⁶.

43. *EAM 7013*. Τμήμα ἀπὸ τὴν ἀνωδομή (σίμη;) οἰκοδομήματος. Μάρμαρο λεπτόκοκκο. Μῆκ. 0.165 μ., σωζ. ὕψ. 0.118 μ. σώζεται ὁ κανόνας, ὕψ. 0.022 μ., με «δόντι» στὴν πίσω ὄψη του (πίν. 38γ.2).

Πάνω σὲ κανόνα ἐλλειψοειδῆς ἀνάγλυφος πυρήνας, πλ. 0.055 μ., ἀπὸ τὸν ὁποῖο φύονται τέσσερα φύλλα, ποὺ ἀποδίδουν σχηματικὰ ἀνθέμιο (ἄκανθα). Χρονολογεῖται στὸ β' μισὸ τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.

44. *EAM 7014*. Τμήμα σίμης πιθανότατα ἀπὸ μικρὸ οἰκοδόμημα ἢ βωμό. Μάρμαρο λεπτόκοκκο. Ὑψ. 0.175 μ., πλ. 0.16 μ. (πίν. 38γ.3).

Ἡ πίσω ὄψη δὲν διατηρεῖται. Διακρίνονται δύο ζῶνες με φυτικὸ διάκοσμο ποὺ χωρίζονται με πλαστικὲς λεπτὲς ταινίες. Στὸ πάνω τμήμα του κανόνας με ὀρθογώνια ἐξώγλυφα διάχωρα, πιθανῶς ὡς: δύο καὶ ἡ ἀρχὴ τρίτου. Στὴν κάτω ζώνη πεντάφυλλο ἀνθέμιο, με πεπλατυσμένα φύλλα¹⁴⁷, φύεται ἀπὸ κεντρικὸ πυρήνα σὲ σχῆμα ρόμβου, ποὺ πιθανῶς ἐδράζεται σὲ ἕλικες· διακρίνεται τμήμα τῆς μιᾶς.

146. P. Themelis, *Hellenistic Architectural Terracottas from Messene*, ἐν N. Winter (ἐκδ.), *Proceedings of the International Conference on Greek Architectural Terracottas of the Classical and Hellenistic Periods* (*Hesperia* Suppl. 27. 1994), 152, 154 εἰκ. 12: κυρίως ὁ τύπος 5, ὁμάδα 8. Vierneisel-Schlörb, ὁ.π. σῆμ. 136, ἀρ. 14, πίν. 29-30.

147. Πρβ. ἀνάλογο γραπτὸ διάκοσμο ἀπὸ τὸ ναὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ στὴν Κόρινθο: M. C. Roebuck, *Architectural Terracottas from Classical and Hellenistic Corinth*, ἐν N. Winter (ἐκδ.), *Proceedings of the International Conference on Greek Architectural Terracottas of the Classical and Hellenistic Periods* (*Hesperia* Suppl. 27. 1994) 48, πίν. 18 b, ποὺ χρονολογεῖται στὰ τέλη τοῦ 4ου/ ἀρχὲς 3ου αἰ. π.Χ.

45. *EAM 7015*. Τμήμα (έχινος) κιονοκράνου ἢ διάκοσμος ἀττικῆς σαρκοφάγου. Μάρμαρο. Μῆκ. 0.148 μ., πλ. 0.124 μ., ὕψ. 0.073 μ. (πίν. 40α.1). Ὡὰ ἐντὸς πλαισίου. Ἄνω κανὼν ὕψ. 0.029 μ.
46. *EAM 7016*. Τμήμα (έχινος) κιονοκράνου. Μάρμαρο. Μῆκ. 0.07 μ., ὕψ. 0.07 μ. (πίν. 40α.3).
Ὡδὸ μὲ τμήμα τοῦ πλαισίου του καὶ ἀρχὴ ἄλλου. Ἀποκρουσμένος ὁ κανὼν, ὕψ. 0.029 μ.
Καὶ τὰ δύο παραπάνω θραύσματα (ἀρ. 45, 46) πρέπει νὰ προέρχονται ἀπὸ τὸ ἴδιο μνημεῖο· χρονολογοῦνται σὲ ὕστερα χρόνια.
47. *EAM 7017*. Βάση ἀγαλματίου (ἢ μικρὸ περιρραντήριο;). Μάρμαρο. Ὑψ. 0.065 μ., μῆκ. 0.108 μ. (πίν. 38α.4).
Σῶζεται τμήμα τοῦ τόξου καὶ μικρὸ τμήμα τῆς ὀριζόντιας ἐπιφάνειας, ἡ ὁποία ἐσωτερικὰ εἶναι ἀμελέστερα δουλεμένη. Πρόκειται γιὰ κυκλική, ἢ ἐλαφρὰ ἐλλειψοειδῆ βαθμιδωτὴ βάση. Πάνω ὑπόδημα ἢ ὀπλὴ ζῶου ἢ μουσοῦδα δελφινιοῦ. Ἄν πρόκειται γιὰ περιρραντήριο, ἢ μικρὴ φιάλη δὲν ἔχει λειανθεῖ στὸ ἐσωτερικὸ τῆς.
48. *EAM 7018*. Τμήμα θωρακείου. Μάρμαρο. Μῆκ. 0.158 μ., ὕψ. 0.06 μ. (πίν. 38β.2).
Ἡ πίσω ὄψη εἶναι ἀπλῶς ξεχοντρισμένη μὲ βελόνι. Περίτμητο κόσμημα· ἄνω διαμορφώνεται ρομβοειδὲς σχῆμα.
49. *EAM 7019*. Τμήμα θριγκοῦ. Μάρμαρο. Μῆκ. 0.196 μ., ὕψ. 0.085 μ., πᾶχ. 0.064 μ. Κανὼν, μ. 0.14 μ., μὲ τρεῖς σταγόνες καὶ τὴν ἔκφυση τέταρτης. Ἄνω ἐπίπεδη ἐπιφάνεια, ὕψ. 0.045 μ. (πίν. 38β.1).
Φέρει ἴχνη ἀναθύρωσης. Δὲν ἔχει σωθεῖ ἢ πίσω ἐπιφάνεια.
50. *EAM 7020*. Ἀρχιτεκτονικὸ μέλος. Μῆκ. 0.185 μ., ὕψ. 0.057 μ. (πίν. 40γ.3).
Πρόκειται γιὰ θραῦσμα βάσης ἢ ἀνωδομῆς, μὲ κανόνα καὶ κυμάτιο.
51. *EAM 7021*. Τμήμα τοιχοβάτη. Μάρμαρο. Ὑψ. 0.125 μ., μῆκ. 0.14 μ., πᾶχ. 0.068-0.10 μ. (πίν. 40γ.1).
Ἔντονα ἴχνη καύσης. Λειασμένη ἢ πρόσθια καὶ πίσω ἐπιφάνεια.
Φέρει ἀναθύρωση στὴ μία πλευρὰ καὶ πάνω. Στὴν πρόσθια ὄψη βαθμιδωτὴ βάση. Πάνω φέρει τορμίσκο καὶ ὀρθογώνια ἐντορμία.
52. *EAM 7022*. Τμήμα ἐπίστεψης μὲ λέσβιο κυμάτιο. Μάρμαρο. Ὑψ. 0.17 μ., πλ. 0.14 μ., πᾶχ. 0.052-0.055 μ. (πίν. 40γ.2).
Προέρχεται εἴτε ἀπὸ μικρὸ οἰκοδόμημα εἴτε ἀπὸ βωμό.

53. *EAM 7023*. Θραύσμα γλυπτοῦ (;) με ὄψη μήκ. 0.16 μ. καὶ ὕψ. 0.055 μ. (πίν. 38β.3).
Ίσως εἶναι πτυχῆς· ἡ τομή του εἶναι σὰν τόξο κύκλου. Μάρμαρο λεπτόκοκκο.
54. *EAM 7024*. Τμήμα ἀνάγλυφης πλάκας. Μάρμαρο λεπτόκοκκο. Ὑψ. 0.12 μ., πάχ. 0.095 μ. (πίν. 38α.3).
Ὁ ἓνας κρόταφος σώζεται. Τὸ φόντο τῆς παράστασης σχηματίζει βάθυνη ὅπου ἀποδίδεται τὸ ἀνάγλυφο. Ἡ παράσταση εἶναι δυσδιάγνωστη· μάλλον πρόκειται γιὰ τὸν βραχίονα ἀνακεκλιμένης μορφῆς σὲ ἔκταση.
55. *EAM 7025*. Ἀπότμημα ἰωνικοῦ κίονος. Μάρμαρο με φανερά ἴχνη σκουριάς, κυρίως στὴν ἐπίστεψη. Ὑψ. 0.135 μ., πλ. 0.15 μ., ἀκτ. 0.12 μ. Σώζεται μικρὸ μέρος τοῦ ἀνωτέρου σφονδύλου (πίν. 40β.4).
56. *EAM 7026*. Ἀπότμημα ἰωνικοῦ κίονος. Μάρμαρο πεντελικό. Ὑψ. 0.177 μ., πλ. 0.108 μ. (πίν. 40β.3).
57. *EAM 7027*. Ἀπότμημα ἰωνικοῦ κίονος. Μάρμαρο πεντελικό. Ὑψ. 0.152 μ., πλ. 0.18 μ., πάχ. 0.07 μ. (πίν. 40β.2).
58. *EAM 7028*. Ἀπότμημα σφονδύλου δωρικοῦ κίονος. Μάρμαρο. Ὑψ. 0.149 μ., πλ. 0.172 μ., πάχ. 0.072 μ. (πίν. 40β.1).
Σώζεται ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ σφονδύλου.
59. *EAM 7029*. Ἐλικά ἰωνικοῦ κιονοκράνου. Μάρμαρο πεντελικό. Διαμ. 0.13 μ., πάχ. 0.05 μ. (πίν. 40α.2).
Ἐντονη διάβρωση (ἀπασβέσιωση) ἀπὸ τὸ κάψιμο.
60. *EAM 7030*. Ἐχίνος ἰωνικοῦ κιονοκράνου. Μάρμαρο πεντελικό. Ὑψ. 0.072 μ., πάχ. 0.16 μ., πλ. 0.10 μ. (πίν. 40α.4).
Σώζεται ἰωνικὸ κυμάτιο: τμήματα τῶν δύο ὠν.
61. *EAM 7031*. Λεοντοκεφαλὴ ὑδρορροή. Μάρμαρο λεπτόκοκκο. Πλ. 0.195 μ., μήκ. 0.14 μ., ὕψ. 0.105 μ. (πίν. 37δ).
Ἰχνη καύσης καὶ ἀπολέπιση τῆς ἐπιδερμίδας τοῦ μαρμάρου. Σημανμένη ἢ ἀριστερὴ πίσω πλευρά. Φέρει ἴχνη ἀπὸ τρυπάνι στὸ ἐσωτερικὸ καὶ ράσπα στὴν ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια.
Σώζεται τὸ ἄνω τμήμα τῆς λεοντοκεφαλῆς ἐντὸς πλαισίου πάχ. 0.037 μ. Φυσιοκρατικὴ ἢ ἀπόδοση τῆς κεφαλῆς. Τὰ μάτια ἔντονα σὲ ἀμυγδαλόσχημες κόγχες. Φλογωτοὶ βόστρυχοι στὸ ἄνω τμήμα τῆς κεφαλῆς δια-

μορφώνονται σε επίπεδες βαθμιδωτές επιφάνειες. Παρά την άποσπασματική του διατήρηση, μπορούμε να διαπιστώσουμε άντιστοιχίες, ὅσον ἀφορᾷ στη φυσιοκρατική ἀπόδοση τῶν χαρακτηριστικῶν του, με λεοντοκεφαλή ἀπὸ τῆ στοᾶ του Φιλίππου V στῆ Δῆλο¹⁴⁸.

62. EAM 7032. Θραῦσμα ἀπὸ τὴν ἐπίστεψη ἐπιτύμβιας στήλης. Μάρμαρο. Ὑψ. 0.10 μ., πλ. 0.14 μ. (πίν. 38δ.4).

Σώζονται ὡδ καὶ τμῆμα τοῦ ἀνθεμίου. Ἀποκρουσμένα τὰ φύλλα τοῦ ἀνθεμίου καθὼς καὶ ἡ πάνω καὶ πίσω ἐπιφάνεια ποῦ χρησίμευε γιὰ τὴν προσαρμογή.

63. EAM 7033. Θραῦσμα ἀπὸ τὴν ἐπίστεψη ἐπιτύμβιας στήλης. Μάρμαρο. Πλ. 0.105 μ., ὕψ. 0.093 μ., πάχ. 0.08 μ. ἔξεργο ἀνθέμιο με μίσχο (πίν. 38δ.1).

Σώζεται ὁ κεντρικὸς πυρήνας καὶ τὰ φύλλα. Σπασμένα τὰ ἄκρα τῶν πετάλων. Τὸ κάτω τμῆμα ἔχει ἀποκολληθεῖ ἀπὸ τὸ φόντο. β' μιὸδ τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.

64. EAM 7034. Τμῆμα ἀπὸ τὴν ἐπίστεψη στήλης. Μάρμαρο. Ὑψ. 0.088 μ., πάχ. 0.072 μ., μῆκ. 0.14 μ. (πίν. 38δ.3).

Ἀποκρουσμένη ἡ ἐπιφάνεια καὶ κυρίως τὰ ἄκρα τῶν πετάλων· ἀποκολλημένο πίσω. Ἡ κάτω ἐπιφάνεια μόνο ξεχοντρισομένη με βελόνι. Σώζεται ἐξώγλυφο ἀνθέμιο, ποῦ φύεται ἀπὸ ἐλλειψοειδῆ πυρήνα.

65. EAM 7035. Τμῆμα ἐπίστεψης(;) μικροῦ οἰκοδομήματος. Μάρμαρο. Μῆκ. 0.153 μ., ὕψ. 0.073 μ., πάχ. 0.089 μ. (πίν. 38γ.4).

Ἡ κάτω ἐπιφάνεια ἀπλῶς ξεχοντρισομένη συναρμοζόταν κάπου· σπασμένες οἱ ἄλλες ὄψεις.

66. EAM 7036. Θραῦσμα με ἀνάγλυφα φύλλα ἀκάνθου. Μάρμαρο. Μῆκ. 0.167 μ., πλ. 0.118 μ., πάχ. 0.08 μ. (πίν. 38δ.2).

Ἀδιάγνωστο μένει ἀπὸ ποῦ προέρχεται. Τμῆμα τῆς ἀνωδομῆς μικροῦ οἰκοδομήματος (;).

67. EAM 7037. Καλυπτῆρια κεραμίδα. Μάρμαρο. Σωζ. μῆκ. 0.22 μ., πλ. 0.147 μ., πάχ. 0.033-0.036 μ. Πλ. χείλους 0.041 μ. (πίν. 38ε.2).

Ἡ ἔσω ἐπιφάνεια ξεχοντρισομένη με βελόνι φέρει ἀναθύρωση στὸ χεῖλος· ἐξόγκωμα γιὰ τὴν ἔνθεση(;).

148. Fr. Willemsen, *Die Löwenkopf-Wasserspeier vom Dach des Zeustempels* (OF IV, 1959) 68-69, πίν. 73. Ἡ κατασκευὴ τῆς στοᾶς χρονολογεῖται περὶ τὸ 210 π.Χ.

68. EAM 7038. Λεοντόπους, πόδι θρόνου(;) ή βωμοῦ. Μάρμαρο λεπτόκοκκο. Ύψ. 0.11 μ., πλ. 0.11 μ., πάχ. 0.113 μ. (πίν. 40δ.1).

Σώζεται μόνο τὸ ἄκρο πόδι, ποῦ βαίνει ἐπὶ κανόνος, ὕψ. 0.04 μ. Σπαρμένο τμήμα τοῦ κανόνος στὰ δεξιά.

Πρβ. ἀντίστοιχη διακόσμηση σὲ θρανία ἢ βάσεις διαφόρων κατασκευῶν κυρίως κατὰ τὰ ἐλληνιστικὰ χρόνια: α) στὴ Δῆλο, R. Vallois, *Les portiques au sud du Hiéron I. Le portique de Philippe*, EAD 7, 1 (1923) 136, εἰκ. 203· W. Déonna, *Le mobilier délien*, EAD 18, 1 (1938) 11 εἰκ. 10, καὶ 47-48 εἰκ. 69 γιὰ τράπεζα· β) στὴν Κῶ, Ν. Χρ. Σταμπολίδης, *Ὁ Βωμὸς τοῦ Διονύσου στὴν Κῶ* (1987) 172, πίν. 1 β, 12 α.

69. EAM 7039. Τμήμα ποδιοῦ γρύπα (ἢ λέοντος;) πάνω σὲ κανόνα. Μάρμαρο λεπτόκοκκο. Μῆκ. 0.232 μ., ὕψ. 0.138 μ. (πίν. 40δ.2). Πανταχόθεν ἀποκεκρουμένο· ἴχνη ἐργαλείου στὴν ἐπιφάνεια τοῦ μεταταρσίου, τὸ φόντο ἀδρομερῶς τελειωμένο.

Σώζεται τὸ ἄκρο πόδι μὲ τμήμα τοῦ ταρσοῦ γρυπός, ποῦ ἀδράχνει μὲ τὰ νύχια ἀπροσδιόριστο ἀντικείμενο. Τὸ τύμπανο εἶναι παχύτερο στὴ μιὰ ἄκρη, σχηματίζοντας δόντι πάχ. 0.044 μ. Πρόκειται γιὰ πόδι θρόνου (πρβ. προεδρία στὸ θέατρο τοῦ Διονύσου, ἢ τοὺς θρόνους ἀπὸ τὴν Ἐπισκοπὴ [Α. Ντάτσουλη-Σταυρίδη, *Τὰ γλυπτὰ τοῦ Μουσείου Τεγέας. Περιγραφικὸς κατάλογος* (1996) 46-47, εἰκ. 1-2], ἢ πόδι θρανίου (στὴν οἰκία τῶν Ἑρμῶν στὴ Δῆλο) ἢ βωμοῦ.

70. EAM 7040. Τμήμα κυματίου μὲ ταινιωτὴ βάση (ἢ ἐπίστεψη). Μάρμαρο μὲ γκρίζες φλεβώσεις (Ἐλευσίνας). Ύψ. 0.075 μ., πλ. 0.116 μ., πάχ. 0.44 μ. (πίν. 40ε.2).

71. EAM 7041. Ἀκανόνιστο σφαιρικὸ ἀντικείμενο. Μάρμαρο· ἔντονα ἴχνη καύσης 0.118×0.09 μ. (πίν. 40ε.1).

Πιθανῶς ἡμίεργο· στὴ μιὰ πλευρὰ φέρει ἀποτύπωμα ἐργαλείου (στρογγυλὸ γλωσσάκι-λουκλουδάκι), καὶ κατὰ τόπους ἀχνότερα ἴχνη.

72. EAM 7042. Ὀλόγλυφο αὐγό. Μάρμαρο λεπτόκοκκο. Ύψ. 0.097 μ., μέγ. πλ. 0.067 μ. (πίν. 38ς.6).

Εἶναι ἀποτριμμένο στὸ κάτω τμήμα, ὅπου διαμορφώνεται βάση στήριξης· τορμίσκος στὴν κορυφή.

Πρβ. ἀντίστοιχα εὐρήματα στο Κωρύκιον Ἄντρο, ὅπου ἔχει ὑποτεθεῖ λατρεία πρὸς τὴς Νύμφες καὶ τὸν Πάνα: J. Marcadé, *La sculpture en pierre, L'Antre Corycien II* (BCH Suppl. IX. 1984) 307, ἀρ. 3-4, εἰκ. 2 (σ. 337: τὸ κυρίως σῶμα τῶν εὐρημάτων χρονολογεῖται ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 4ου καὶ στὸν 3ο αἰῶνα π.Χ.).

Τὰ ἀκόλουθα ἀντικείμενα (ἀρ. 73-77) ἔχουν σχῆμα τριπτήρος, παρα-

μένει όστόσο άδηλη ή λειτουργικότητά τους. Θα μπορούσε να ύποτεθει –κάπως ύπερβατικά– ότι πρόκειται για φαλλικά σύμβολα κατ' άναλογίαν πρός τους λίθους (έπιμήκη, λειασμένα βότσαλα έντός κονιάματος) που έρμήνευσε αντίστοιχα ό Bronner¹⁴⁹ στο έργο της βόρειας κλιτύς στην Άθήνα.

73. EAM 7043. Κωνικό άντικείμενο. Μαλακός πωρόλιθος. Ύψ. 0.11 μ., διάμ. 0.07 μ. (πίν. 38ζ.2).

Σαφώς διαμορφώνεται βάση στήριξης. Άνω μικρή κοίλαση.

74. EAM 7044. Κωνικό άντικείμενο. Μαλακός πωρόλιθος. Ύψ. 0.13 μ., σωζ. πάχ. 0.06 μ. (πίν. 38ζ.1).

Πανταχόθεν άποκεκρουμένο· φέρει ίχνη σκουριάς.

75. EAM 7045. Κωνικό άντικείμενο. Λευκό λεπτόκοκκο μάρμαρο. Ύψ. 0.08 μ., διάμ. 0.055 μ. Σπασμένο άνω καί κάτω (πίν. 38ζ.4).

76. EAM 7046. Κωνικό άντικείμενο. Λευκό λεπτόκοκκο μάρμαρο. Ύψ. 0.108 μ. Ίδιότητες επίμηκες (πίν. 38ζ.5).

77. EAM 7047. Κωνικό άντικείμενο. Κροκαλοπαγής λίθος. Ύψ. 0.102 μ., διαμ. 0.075 μ. (πίν. 38ζ.3).

EAM 7048-7051. Μικρότερα λίθινα θραύσματα.

Τά ακόλουθα τρία άντικείμενα (άρ. κατ. 78-80), που βρίσκονταν μαζί με τά προηγούμενα στις άποθήκες της Συλλογής Γλυπτών, καταγράφηκαν καί μεταφέρθηκαν στη Συλλογή Άγγείων.

78. EAM 26750. Κομμάτι κορινθιακής κεραμίδας. Πηλός ροδόχρους, ύποκίτρινο επίχρισμα. Σώζεται τμήμα του πλαισίου. Μήκ. 0.12 μ., πλ. 0.047 μ., ύψ. 0.035 μ. (πίν. 38ε.4).

79. EAM 26751. Άνάγλυφος ήγεμών καλυπτήρ. Πηλός. Ύψ. 0.06 μ., πλ. 0.015 μ., πάχ. 0.022 μ. (πίν. 38ε.3).

Έξι λογχοειδή φύλλα που διατηρούνται φύονται άπό κοινό πυρήνα. Τό περίγραμμα των φύλλων άποδίδεται με όδοντώσεις. Η μεταβολή του άνθεμίου πρός κλαδι φυτού έμφανίζεται άπό τά τέλη του 3ου αί. π.Χ.¹⁵⁰

149. *Hesperia* 2, 1933, 342 εικ. 14.

150. Βλ. πρόχειρα Ά. Βλαχοπούλου-Οικονόμου, *Ηγεμόνες καί κορυφαίες κέραμοι με διακόσμηση άπό την Ήπειρο* (ιδ. διατριβή Ίωάννινα 1986) 278, πίν. 30 γ.

80. EAM 26752. Ἐλλειψοειδῆς-ώοειδῆς ἀκροκέραμος. Πηλός. Ὑψ. 0.17 μ., πλ. 0.142 μ., πάχ. 0.058 μ. κάτω, 0.028 μ. ἄνω (πίν. 38ε.2).

Ἀποκρουσμένο τὸ πάνω τμήμα. Ἔχει σχῆμα 14φυλλου ἀνθεμίου, τοῦ ὁποίου δηλώνονται πλαστικὰ μὲ ὀδοντώσεις μόνο οἱ ἄκρες τῶν φύλλων, τὰ ὁποῖα θὰ δηλώνονταν μὲ χρῶμα. Γιὰ τὸν τύπο βλ. τὴν λίγο πρωιμότερη ἀπὸ τὸ Μητρῶο τῆς ἀθηναϊκῆς ἀγορᾶς (J. M. Camp, *Ἡ ἀρχαία ἀγορὰ τῆς Ἀθήνας*, 2005, εἰκ. 52).

Τὰ ἀκόλουθα ἀντικείμενα (ἀρ. κατ. 81-85) μὲ ἀρ. εὐρ. 7372-7375 καὶ 7396 ταυτίστηκαν (1993-1994) μὲ βάση τῆς δύο -ἄγνωστες ἕως τώρα- φωτογραφίες τοῦ Δ. Καμπούρογλου ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ στὸ ἱερὸ κατὰ τὰ ἔτη 1891 καὶ 1892 (εἰκ. 17-18), οἱ ὁποῖες βρίσκονται στὸ Ἀρχεῖον Ἰ. Τραυλοῦ (Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία).

81. EAM 7372. Ἄνω τμήμα τοῦ σώματος γυναικείας ντυμένης μορφῆς. Μάρμαρο λεπτόκοκκο (πεντελικό). Σωζ. ὕψ. 0.255 μ., πλ. 0.23 μ., πάχ. 0.155 μ. (εἰκ. 18, πίν. 32α-γ).

Λεῖπει τὸ κεφάλι καὶ ὁ λαιμός. Σπασμένη ἢ δεξιὰ πλευρὰ ἀπὸ τὸν ὦμο ἕως περίπου τὴ μέση· τὸ ἐξωτερικὸ τμήμα τοῦ ἀριστεροῦ χεριοῦ μὲ τὸ ἱμάτιο. Μικρὲς ἀποκρούσεις στὴ βάση τοῦ λαιμοῦ ἀλλὰ καὶ σὲ ὅλη τὴν ἐπιφάνεια τοῦ σώματος. Ἐντονη ἢ καφεκόκκινη πάτινα σὲ ὅλη τὴν ἐπιφάνεια. Ἰζήμα στὴν ἀριστερὴ ὠμοπλάτη.

Ἡ γυναικεία μορφή ἀπεικονίζεται κατενώπιον, φορᾶει λεπτὸ χιτῶνα μὲ σχηματοποιημένες πτυχώσεις ποὺ συγκρατεῖται μὲ λεπτὴ ζώνη κάτω ἀπὸ τὸ στήθος· κορδόνια συγκρατοῦν τὸ ἔνδυμα στοὺς ὤμους. Στὴ δεξιὰ πλευρὰ συγγέεται ὁ χιτῶνας μὲ τὸ ἱμάτιο, δίνουν τὴν ἐντύπωση ἀνοίγματος. Ἀπὸ πάνω φορᾶει τὸ ἱμάτιο ποὺ καλύπτει λοξὰ τὴν πλάτη ἀφήνοντας ἀκάλυπτη τὴν δεξιὰ ὠμοπλάτη, πέφτει κατακόρυφα στὴν ἀριστερὴ πλευρὰ καλύπτοντας καὶ τὸν βραχίονα, ἐνῶ στὴ δεξιὰ πλευρὰ πρέπει νὰ φερόταν πρὸς τὰ ἔμπρὸς ὥστε νὰ καλύπτει τμήμα τῶν μηρῶν. Τὸ δεξιὸ χερί θὰ ὑψωνόταν, ὅπως καταδεικνύεται ἀπὸ τὴ θέση τοῦ δεξιοῦ μαστοῦ λίγο ψηλότερα ἀπὸ τὸν ἀριστερὸ. Τὸ ἀριστερὸ ἢ θὰ φερόταν πρὸς τὰ κάτω παράλληλα στὸ σῶμα ἢ θὰ προτεινόταν. Τὸ ἄγαλμα χρονολογεῖται στὰ τέλη τοῦ 4ου ἢ ἀρχῆς τοῦ 3ου αἰῶνα π.Χ. καὶ ἀντανεκλᾷ σὲ μικρότερη κλίμακα τὸ λατρευτικὸ ἄγαλμα τῆς Ἀφροδίτης σὲ αὐτὸ τὸ ἱερό.

Ἄν ὑποθέσουμε ὥστόσο ὅτι λατρευτικὸ ἄγαλμα εἶναι αὐτὸ τῆς Ἀφροδίτης μὲ τὸν Ἔρωτα, ἀρ. κατ. 9, πράγμα ποὺ ἐνισχύεται ἀπὸ τὸν τύπο τῆς Ἀφροδίτης ποὺ υἰοθετεῖται στὸ ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο ἀρ.

κατ. 7, τότε ο κορμός άρ. κατ. 14, που έπαναλαμβάνεται ως εικονογραφικός τύπος και στο ανάγλυφο άρ. κατ. 11, και υποθέτει ο Δεληβορριάς ως λατρευτικό άγαλμα έλέγχεται.

82. *EAM 7373*. Άνω τμήμα του σώματος ντυμένης γυναικείας μορφής. Μάρμαρο πεντελικό (;). Σωζ. ύψ. 0.177 μ., πλ. 0.20 μ., πάχ. 0.11 μ. (εικ. 18, πίν. 32δ-ε).

Λείπει το κεφάλι με τον λαιμό (βάθος τόρμου 2.5 εκ.) και ο δεξιός πήχυς (βάθος τόρμου 1.5 εκ.), που ήταν ένθετα. Είναι σπασμένα το άριστερό χέρι από τον βραχίονα, το έξωτερικό τμήμα του άριστερου βραχίονος, το άνω τμήμα της πλάτης. Φέρει αποκρούσεις κατά τόπους και ίχνη καύσης (βλ. και σε όρισμένα άγαλμάτια περιστεριών). Καφεκόκινη πάτινα.

Η γυναικεία μορφή απεικονίζεται κατενώπιον με στάσιμο πιθανώς το δεξι πόδι. Φοράει χειριδωτό χιτώνα (ή χειρίδα διακρίνεται καθαρά στον δεξιό βραχίονα) ή / και πέπλο (;), που ζώνεται λίγο πάνω από τη μέση, ενώ πτυχοῦται έντονα στις άκρες· πρέπει μάλλον να υποθέσουμε και πέπλο από τον τρόπο που πτυχώνεται το ένδυμα πάνω από το ζώσιμο στα δεξιά. Από πάνω φοράει ιμάτιο, που καλύπτει τον άριστερό ώμο και βραχίονα, την πλάτη λοξά, το πρόσθιο σῶμα από τη μέση και θα το συγκρατούσε άριστερά το άριστερό χέρι. Το δεξι χέρι θα προτεινόταν καθώς προβάλλει μέσα από το ιμάτιο στο ύψος του άγκώνα· το ιμάτιο έρχεται πάνω από τον άγκώνα στο υπογάστριο. Ός πρότυπα χρησιμεύουν εικονογραφικοί τύποι του τέλους του 5ου αι. π.Χ.¹⁵¹. Συγγενείς τυπολογικά είναι και οι μορφές *Grimani*¹⁵². Ο τρόπος απόδοσης της πτυχολογίας στο μπουστο και ή άμελης απόδοση των πτυχών του ιματίου στην πλάτη, μās οδηγούν σε χρονολόγηση στον 4ο αιώνα π.Χ., όπως και στο προηγούμενο άγαλμα. Πρόκειται καταφανώς για χειρωνακτική έργασία της σειράς, άνάθημα στη θεά του Έρωτα σιενά συγγενές τυπολογικά προς το λατρευτικό της άγαλμα¹⁵³.

151. Βλ. πρόδρομο παράλληλο στη μνημειώδη κοροπλαστική: A. Muller, *Les terres cuites votives du Thesmophorion de Thasos. De l'atelier au sanctuaire* (1996) πίν. 29, σ. 100-101 για τη χρονολόγηση περί το 400 π.Χ. Το ιμάτιο έδω πέφτει χαμηλότερα στην κοιλιά έμπρός καθώς και στη δεξιά πίσω πλευρά κάτω από τη μασχάλη.

152. R. Kabus Jahn, *AntPl XI* (1972) 77, πίν. 45.

153. Βλ. παραπάνω άρ. κατ. 14.

Οι άρ. εύρ. 7372 καὶ 7373 πρέπει νὰ ἀντιστοιχοῦν σὲ αὐτὴ τὴν περιγραφὴ: Δ. Καμπούρογλου, *ΑΔ* 1892, 4: «...ἀγαλμάτιά τινα γυναικεῖα (Ἀφροδίτης;) ἠκρωτηριασμένα, ...».

83. EAM 7374. Λαιμὸς καὶ κεφαλὴ αἰγοειδοῦς (ἢ αἰλουροειδοῦς;). Μάρμαρο. Σωζ. ὕψ. 0.188 μ., μῆκ. μουσοῦδας 0.125 μ., πάχ. 0.08 μ., διάμ. λαιμοῦ 0.088 μ. (εἰκ. 18, πίν. 37γ).

Εἶναι σπασμένα τμήματα τῆς μουσοῦδας, τοῦ λαιμοῦ, τὰ κέρατα (ἢ αὐτιά;), τὰ «γένεια». Ἰχνη ράσπας στὸ λαιμό, κυρίως στὸ δεξί του τμήμα. Στὸν λαιμὸ ἔχει ἀποτριβεῖ τὸ μάρμαρο, ἐνῶ στὴ γύρω περιοχὴ εἶναι διαβρωμένη ἢ ἐπιφάνεια.

Φέρει μικρὴ θυσανωτὴ χαιτὴ στὸ πρόσθιο τμήμα τοῦ κεφαλοῦ· μικρὸς κυλινδρικός τὸρμος πάνω ἀπὸ τὸν θύσανο θὰ δεχόταν ἴσως λοφίον ἢ κάποιον κόσμημα. Ἐκατέρωθεν τοῦ θυσάνου ἀποδίδονται τὰ δύο αὐτιά ὡς μικρὴ προεξοχή, ἀποκεκρουμένα. Καμία ὑπόθεση γιὰ τὴν ταύτιση τοῦ ζώου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπαληθευτεῖ: θὰ μπορούσαμε νὰ ὑποθέσουμε τράγο, γιὰ τὸν λόγο ὅτι ἀπαντᾶται σὲ συνάφεια πρὸς τὴν Ἀφροδίτη, ἢ πάνθηρα ποὺ καὶ στὰ ἑλληνιστικὰ χρόνια ἀνευρίσκεται σὲ σύνθεση μὲ τὸν Ἔρωτα¹⁵⁴.

84. EAM 7375. Τμήμα γλυπτοῦ συντάγματος Ἀφροδίτης καὶ Ἔρωτα. Μάρμαρο πεντελικό. Σωζ. ὕψ. 0.23 μ., πλ. 0.16 μ., πάχ. 0.087 μ. Πλίνθος ἑλλειψοειδοῦς σχήματος: μῆκ. 0.14 μ., πάχ. 0.09 μ., ὕψ. 0.03 μ. (εἰκ. 17, πίν. 35α-δ).

Σώζεται τὸ κάτω τμήμα τοῦ σώματος τῆς γυναικείας μορφῆς, ἀπὸ τὴ μέση. Σπασμένος ὁ ἀριστερὸς μηρὸς καὶ τὰ ἄκρα πόδια τῆς Ἀφροδίτης, τὸ σῶμα τοῦ Ἔρωτα ὡς τὸ ὑπογάστριο, ἢ πλίνθος στὸ πρόσθιο ἀριστερὸ τμήμα τῆς. Τὸ κάτω τμήμα τῆς πλίνθου φέρει ἔντονα ἴχνη ἐργαλείου (τρυπάνι)· ἔντονα ἴχνη καύσης, κατὰ τὸπους ρηγματώνεται. Καφεκόκκινη πάχνα. Ἡ πίσω ὄψη εἶναι ἀμελέστατα ἐργασμένη.

Πάνω σὲ συμφυῆ πλίνθο, ὕψ. 0.03 μ., ἡ Ἀφροδίτη ἀπεικονίζεται κατενώπιον μὲ στάσιμον τὸ δεξὶ σκέλος, ἐνῶ τὸ ἀριστερὸ προβάλλεται ἐλαφρὰ καὶ πατᾶ μόνο στὰ ἀκροδάχτυλα. Φορᾶει λεπτὸ χιτῶνα, ποὺ οἱ

154. Βλ. γιὰ τὴν εἰκονογραφία τοῦ πάνθηρα ἤδη ἀπὸ τὸν 4ο αἰ. π.Χ., *LIMC* III (1986) λ. *Eros* άρ. 270, 271. Ἐνα σύμπλεγμα Ἔρωτα ποὺ ἀγκαλιάζει πάνθηρα στὴ ράχη καὶ προέρχεται ἀπὸ τὸ ἱερὸ τοῦ Ἀσκληποῦ στὴ Λισὸ βρῖσκεται στὸ Μουσεῖο Χανίων μὲ άρ. εύρ. Α 238.

πτυχές του διακρίνονται μόνο ανάμεσα στα πόδια. Τὸ ἱμάτιο, ποὺ σχηματίζει ἀναδίπλωση στὸ ἄνω τμήμα τῶν μηρῶν, τυλίγει τὸ κάτω τμήμα τοῦ σώματος καὶ ἡ ἄκρη του πέφτει ἀνάμεσα σὲς δύο μορφές δημιουργώντας ἓνα τεχνητὸ χωρίσμα. Ἡ πλάτη θὰ καλυπτόταν ἀφήνοντας ἀκάλυπτη μόνο τὴ δεξιὰ ὠμοπλάτη ἐνῶ τὴν ἄκρη τοῦ ἱματίου θὰ συγκρατοῦσε τὸ ἀριστερὸ χέρι. Στὰ ἀριστερά της γυμνὸ παιδί, ποὺ φθάνει ὡς τὸ γόνατο τῆς Ἀφροδίτης, πιθανῶς Ἔρωτας· στηρίζεται στὸ ἀριστερὸ σκέλος, σὲ ρυθμὸ ἀντίρροπο ἀπὸ αὐτὸν τῆς θεᾶς. Ἐντονος εἶναι ὁ χιασμὸς μὲ συνακόλουθη σύντμηση τῆς ἀριστερῆς πλευρᾶς του. Ὁ δεξιὸς ὄμος εἶναι λίγο χαμηλότερα ἀπὸ τὸν ἀριστερὸ καὶ τὸ δεξί του χέρι κατεβασμένο φέρεται παράλληλα πρὸς τὸ σῶμα. Τὸ ἀριστερὸ εἶναι λυγιόμενο καὶ ἀκουμπᾷ στὸν ἀριστερὸ γοφὸ. Στὴ δεξιὰ ὠμοπλάτη μακρὸ φτερό (;) συγγέεται μὲ τὸ ἱμάτιο ποὺ πέφτει ἀνάμεσα σὲς δύο μορφές.

Ἔχουμε, ὅπως καὶ στὰ προηγούμενα ἀγαλμάτια χειρωνακτικὴ ἀναπαραγωγὴ ὕστερου κλασικοῦ τύπου.

85. EAM 7396 (Α.Π. 986). Γυναικεῖα ντυμένη μορφή. Μάρμαρο. Σωζ. ὕψ. 0.445 μ., πλ. 0.24 μ., πᾶχ. 0.13 μ. (εἰκ. 18, πίν. 36α).

Λεῖπει τὸ κεφάλι, ποὺ ἦταν ἐνθετο, τὰ πόδια ἀπὸ τὰ μέσα τῆς κνήμης. Φέρει ἀποκρούσεις σὲ ὅλη τὴν ἐπιφάνεια, κυρίως στὰ ἄκρα χέρια. Μεγάλο λοξὸ σπάσιμο στὸ ἄνω ἀριστερὸ τμήμα τῆς πλάτης καὶ ἐμπρὸς στὰ δεξιὰ ἡ ἄκρη τοῦ ἱματίου κάτω ἀπὸ τὸν ἀριστερὸ ἀγκῶνα. Ἀμελὴς ἐργασία στὴν πίσω ὄψη.

Ἡ γυναίκα ἀπεικονίζεται κατενώπιον μὲ στάσιμο τὸ δεξί σκέλος καὶ τὸ ἀριστερὸ ἄνετο πρὸς τὰ ἐμπρός. Φοράει χιτῶνα, ποὺ διακρίνεται σὲ μικρὸ ἄνοιγμα τοῦ μπούστου καὶ σὲς κνήμες, καὶ εἶναι τυλιγμένη μὲ ἱμάτιο. Τὸ δεξί χέρι, ποὺ εἶναι πλήρως καλυμμένο, διαγράφεται μέσα ἀπὸ τὸ βαρὺ ἔνδυμα λυγιόμενο προτείνεται πρὸς τὰ ἐμπρός· τὸ ἀριστερὸ –ἐπίσης τυλιγμένο στὸ ἱμάτιο– συγκρατεῖ τὸ ἱμάτιο στὴν κοιλία καὶ ἀκουμπᾷ στὸν ἀριστερὸ μηρό. Ἡ λογικὴ τῆς ἐνδυμασίας αὐτῆς τῆς μορφῆς ἀπαντᾶται σὲς γυναικεῖες μορφές, ποὺ συμβατικὰ ὀνομάζονται *Pudicitiae*, πλησιέστερα στὴ λεγομένη Polla Valeria, καὶ εἶναι ἐξαιρετικὰ διαδεδομένες ἀπὸ τὰ μέσα ἑλληνιστικὰ ἕως τὰ ρωμαϊκὰ χρόνια. Κοντινὸ παράλληλο –διαφέρει μόνο ἡ στηρίξη– βρισκουμε στὴ λεγομένη Λιβία (ἢ Ἰουλία) τῆς ζωφόρου τοῦ βωμοῦ τῆς Εἰρήνης τοῦ Αὐγούστου¹⁵⁵.

155. Βλ. Bieber, *AncCopies*, 132-133, εἰκ. 611, 614: ἡ Bieber ἀναφέρει παράλληλα καὶ

Ἄντιστοιχία στὸν τύπο ἔνδυσης τοῦ ἱματίου βρίσκουμε σὲ μιὰ σειρά ἀνδρικῶν ἱματιοφόρων ἑρμαϊκῶν στηλῶν ἀπὸ τὴ Ρόδο, ποὺ χρονολογούνται στὰ ὄρια ἑλληνιστικὰ χρόνια καὶ ἔχουν τὴν ἀρχὴ τους στὴν Ἀττικὴ τοῦ τρίτου τετάρτου τοῦ 4ου αἰῶνα π.Χ.¹⁵⁶.

Τὸν Σεπτέμβριο 2001 καὶ στὸ πλαίσιο τῶν συνεχιζομένων καταγραφῶν στὴ Συλλογὴ Γλυπτῶν μοῦ ἐπισημάνθησαν τὰ ἀκόλουθα δύο γλυπτά (ἀρ. κατ. 87, 88), ποὺ ταυτίστηκαν ὡς ἀναθήματα προερχόμενα ἀπὸ τὸ Ἱερὸ τῆς Ἀφροδίτης. Κατὰ τὴν ἔρευνά μας στὶς ἀποθήκες ἀποδόθηκε στὸ σύνολο ἓνα ἀκόμα ἀγαλμάτιο νέου (ἀρ. κατ. 86), ποὺ ταυτίστηκε μὲ βάση τὴ φωτογραφία Καμπούρογλου (εἰκ. 18).

86. EAM 11921. Ἀγαλμάτιο παιδιοῦ. Μάρμαρο· σὲ ὅλη τὴν ἐπιφάνεια ἔχει ἀποθέσεις ἀπὸ τὸ καφεκόκκινο χῶμα ποὺ ἀπαντᾶται καὶ σὲ πολλὰ εὐρήματα ἀπὸ τὸ ἱερό. Στὸν λαιμό, στοὺς ὠμους καὶ σὲ τμῆμα τῆς πλάτης εἶχε τοιμέντο, ποὺ εἶχε πέσει κατὰ τὴ διάρκεια ἐργασιῶν στὶς ἀποθήκες τοῦ μουσείου· καθαρίστηκε τὸν Ἰανουάριο 2002. Ὑψ. 0.28 μ., πλ. 0.167 μ., πᾶχ. 0.11 μ. (εἰκ. 18, πίν. 25α-δ).

Λείπουν τὸ κεφάλι καὶ ὁ λαιμός, τμῆμα τοῦ στέρνου, ὁ δεξιὸς ὦμος, ὁ βραχίον καὶ τμῆμα τῶν πλευρῶν, ὁ ἀριστερὸς καρπὸς καὶ τὸ ἄκρο χέρι μὲ τμῆμα τοῦ ἱματίου· ἐπίμηκες σπάσιμο πρὸ τοῦ στήθους στὰ ἀριστερά, ποὺ συνεχίζεται ὡς τὸν ἀριστερὸ πῆχυ καὶ τὸ ἱμάτιο. Καὶ τὰ δύο πόδια ἔχουν σπάσει ἀπὸ τὸ μέσον τῶν μηρῶν. Ἔχει ἀποκρουσθεῖ ὁ φαλλός. Ἰχνη ἐργαλείου στὸ ἐξωτερικὸ τμῆμα τοῦ ἀριστεροῦ μηροῦ ποὺ θὰ καλυπτόταν ἀπὸ τὸ ἱμάτιο· ρηγματώση στὴν πίσω ὄψη μεταξὺ ἀριστεροῦ βραχίονα καὶ πλάτης.

Γυμνὸς νέος στηρίζεται στὸ ἀριστερὸ σκέλος, τὸ δεξιὸ προβάλλεται ἐλαφρά. Ἀποδίδεται στρουμπουλὸς μὲ φουσκωτὴ κοιλίτσα, δηλωτικὸ τῆς μικρῆς του ἡλικίας. Τὸ δεξιὸ χέρι πρέπει νὰ φερόταν πρὸς τὰ ἔμπροσ καὶ νὰ κρατοῦσε κάτι μπροστὰ στὸ στήθος· σώζεται μόνο τὸ ἄκρο χέρι ποὺ κρατοῦσε πτηνὸ ἢ μικρὸ ζῶο. Ὁ ἀριστερὸς βραχίον τραβιέται λίγο πρὸς τὰ πίσω καθὼς τὸ ἱμάτιο πέφτει στὸν πῆχυ¹⁵⁷. Ἀποδίδεται πλα-

τὸ ὄνομα *Palliatā*, ποὺ ὅμως δὲν ἔχει παγιωθεῖ ὡς ὄρος στὴν ἔρευνα. Γιὰ ἓνα σύνταγμα ἀπὸ τὴ Μαγνησία τοῦ Μαϊάνδρου βλ. κυρίως Linfert, *Kunstzentren*, εἰκ. 67-69 καὶ 24, 27.

156. Β. Χ. Πετράκου, *Ὁ Δῆμος τοῦ Ραμνοῦντος. Σύνοψη τῶν ἀνασκαφῶν καὶ τῶν ἐρευνῶν (1813-1998)*. I. *Τοπογραφία* (1999) 284-285.

157. Βλ. γιὰ ἀνάλογη ἀπόδοση τοῦ κορμοῦ νέων ἀγοριῶν, Vorster, 159-160, κυρίως

στικά τὸ ἐφηβαῖο, πιθανῶς πρόκειται μάλλον γιὰ μελλέφηβο καὶ ὄχι γιὰ παιδί.

87. EAM 13421. Ὁμοίωμα καρποῦ, πιθανῶς ρόδι. Μάρμαρο πεντελικὸ· κατὰ τόπους φέρει πάτινα, καφεκόκκινη στο κάτω τμήμα του, πὸ ἀνοικτόχρωμη πάνω, σὲ ἓνα σημεῖο γκριζωπὴ (πρόκειται γιὰ λεκὲ ἀπὸ τοιμέντο, ἀνάλογο μὲ αὐτὸν ποῦ ὑπῆρχε καὶ στὸ γλυπτὸ ἀρ. κατ. 86). Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ μαρμάρου ἀποτριβέται. Ὑψ. 0.0585 μ., πλ. 0.075 μ. (πίν. 22.7).

Δ. Καμπούρογλου, *ΠΑΕ* 1892, 12, ἀρ. 9.

Τὸ ρόδι εἶναι σὲ φυσικὸ μέγεθος καὶ οἱ λεπτομέρειες δηλώνονται μὲ πλαστικότητα. Ἀποδίδεται πεπλατυσμένο μὲ πλαστικὴ διάκριση τῶν τεταρτημορίων· στὸ κέντρο τῆς μιᾶς πλευρᾶς ἔχουν δηλωθεῖ σχηματικὰ οἱ στήμονες. Ἡ ἀπόδοση ροδιοῦ μὲ φυσιοκρατικὸ τρόπο εἶναι γνωστὴ ἤδη ἀπὸ τὰ γεωμετρικὰ καὶ τὰ ἀρχαῖκὰ χρόνια στὸν πηλὸ¹⁵⁸. Πλησιέστερα παράλληλα εἶναι ὁμοιώματα ροδιῶν σὲ πλαστικὸ κέρνο καθὼς καὶ ὁμοίωμα ροδιοῦ ἀπὸ τὸ Ἡραῖο τῆς Σάμου¹⁵⁹, ποῦ χρονολογοῦνται στὰ ἀρχαῖκὰ χρόνια. Πήλινο ρόδι μὲ ἀπολύτως σχηματικὴ ἀπόδοση βρέθηκε σὲ πηγάδι (V) στὴ Βόρεια κλιτὴ τῆς Ἀκρόπολης, ποῦ σύμφωνα μὲ τὰ συνευρήματα χρονολογεῖται στὶς ἀρχές τοῦ 5ου αἰῶνα π.Χ.¹⁶⁰, καὶ βρίσκεται πολὺ κοντὰ στὸ ἱερὸ τῆς Ἀφροδίτης. Καμιά ὡστόσο συνάφεια μὲ αὐτὸ τὸ ἱερὸ δὲν μπορεῖ νὰ ὑποστηριχθεῖ.

88. EAM 13780. Ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο. Μάρμαρο πεντελικὸ· καφεκόκκινη πάτινα στὴν ὄψη τοῦ ἀναγλύφου. Ὑψ. 0.135 μ., πλ. 0.14 μ., πάχ. 0.037 μ. ἄνω, 0.02 μ. κάτω. (εἰκ. 19, πίν. 22.6).

τοὺς ἀρ. κατ. 100, 113 τὰ ὁποῖα χρονολογοῦνται στὰ τέλη τοῦ 4ου μὲ ἀρχές τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.

158. Ν. Κούρου, Ῥόα γλυκεῖα, *Εἰλαπίνη* (1987) 101-116. Βλ. καὶ ἀναθήματα μὲ μορφή καρπῶν στὸν Τάραντα, Museo Nazionale: G. Pugliese Carratelli et al., *Megale Hellas. Storia e civiltà della Magna Grecia* (1983) εἰκ. 728, ὄπου καὶ ρόδια.

159. S. A. Immerwahr, The pomegranate vase: its origin and continuity, *Hesperia* 58, 1989, 397-410, κυρίως πίν. 72 b καὶ d.

160. Σύμφωνα μὲ τὸν ἀνασκαφέα τὸ πηγάδι πρέπει νὰ πληρώθηκε διὰ μιᾶς εἴτε λίγο μετὰ τὴ σκαφή του ἢ μετὰ ἀπὸ καλὸ καθαρισμό: O. Bronceer, *Hesperia* 7, 1938, 201. Ὁ K. Glowacki, ποῦ μελετᾷ τὸ ὑλικὸ τῶν ἀνασκαφῶν, μὲ πληροφόρησε ὅτι ὑπάρχει καὶ ὑλικὸ ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ 5ου αἰῶνα π.Χ.· ἐπισημαίνει ἐξ ἄλλου ὅτι τὰ συνευρήματα μπορεῖ νὰ προέρχονται ἐπίσης ἀπὸ τὸ βράχο τῆς Ἀκροπόλεως μετὰ τὴν περσικὴ καταστροφή καὶ ὅτι δὲν ἐπιβεβαιώνεται προέλευση μόνο ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῆς Ἀφροδίτης.

Δ. Καμπούρογλου, *ΠΑΕ* 1892, 12, άρ. 8· Ί. Τραυλός, *ΠΑΕ* 1937, 32, εικ. 10· Travlos, *Attika*, εικ. 234· Forsén, 80-81, άρ. 11.5.

Φέρει απόκρουση στην πάνω δεξιά γωνία και μικρότερη στην πάνω άριστερή· περιορισμένες άπολαξεύσεις στους κροτάφους. Ή πίσω όψη έχει λειανθεϊ με ράσπα ενώ ή πρόσθια επιφάνεια φέρει έμφανή ίχνη έργαλείου λείανσης.

Σε όρθογώνια πλάκα άποδίδεται ανάγλυφο αϊδοίο με άμελή δήλωση λοξής γραμμής για τις άνατομικές λεπτομέρειες. Στο άνω τμήμα και στο κέντρο της πλάκας φέρει όπη άνάρτησης· άπολεπίσεις περιι τις άπολήξεις της στην πρόσθια και πίσω όψη.

Το άριστερό ήμισυ άναθηματικού άναγλύφου με άπεικόνιση αϊδοίου και άρ. εύρ. 13781 δέν ταυτίζεται άσφαλώς με τα εύρήματα της άνασκαφής Καμπούρογλου.

Τα παρακάτω εύρήματα έπωλήθησαν άπό τον Rottiers στο Leiden, Όλλανδικό Έθνικό Μουσείο Άρχαιοτήτων¹⁶¹ το 1821.

89. Άγαλμάτιο περιστεριοϋ. Άρ. εύρ. *ROIA 26 m¹*. Λειπόκοκκο πεντελικό μάρμαρο με άνοιχτοκίτρινη πάτινα. Μ. 0.20 μ. (πίν. 32ζ).

C.J. Reuvens, *Ontwerp van eenen Catalogus van het Museum van Oudheden* (χειρόγραφο, 1824) 49, 78, 79· L.J.F. Janssen, *De Grieksche, Romeinse en Etrurische Monumenten van het Museum van Oudheden te Leyden, 1843-1848*, 25 άρ. 207. W. Pleyte, R. Jesse, *Catalogus der voorwerpen van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden*. I. Griekenland (1897), 30 άρ. 119. F.L. Bastet, H. Brunsting, *Corpus Signorum Classicorum Musei Antiquarii Lugduno-Batavi* (Zutphen 1983), 58 άρ. 120, πίν. 32. F.L. Bastet, *De drie collecties Rottiers te Leiden* (Zutphen 1987) 36 πίν. 6.46.

5ος - 4ος αι. π.Χ.

90. Άγαλμάτιο περιστεριοϋ. Άρ. εύρ. *ROIA 26 m²*. Μ. 0.245 μ. (πίν. 32ς).

Janssen, ό.π. 25 άρ. 206· Pleyte/ Jesse, ό.π. 30 άρ. 120· Bastet, ό.π. 36, πίν. 6.47.

Αύτα τα δύο άγαλμάτια περιστεριών καθώς και τα ύπ' άρ. κατ. **2, 3** και **25**, είναι τα πληρέστερα και καλύτερα σωζόμενα.

161. Θερμά εύχαριστώ την καθηγήτρια Ίομήνη Τριάντη, ή όποία μου έπεσήμανε αυτά τα γλυπτά στο Μουσείο τοϋ Leiden. Τόν έπιμελητή Άρχαιοτήτων στο Rijksmuseum, Dr. Ruurd B. Halbertsma, εύχαριστώ θερμά για όλες τις πληροφορίες που είχε την καλοσύνη να μου γνωστοποιήσει (έπιστολή της 13ης Ίανουαρίου 1995).

Ε. ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ

Εύρετήριο της ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας:

Ἄρ. 1071. Νόμισμα ἀργυροῦν. Ἀθηναϊκὸν τριῶβολον τῶν χρόνων τοῦ Φιλίππου Β'. Κεφαλὴ Ἀθηνᾶς μὲ ἐνώπιον δεξιὰ. Γλαῦξ κατενώπιον ἐντὸς στεφάνου. Ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς Δαφνίου διὰ Καμπούρογλου (βλ. ἀρ. κατ. 91).

Ἄρ. 1072. Νομίσματα χαλκᾶ 151 (ἑλληνικὰ 2 ἢ 3, ρωμαίων αὐτοκρατόρων, βυζαντινά, φράγκικα, τούρκικα καὶ νεώτερα) πάντα λίαν κατωμένα ἢ ἀποτετριμμένα καὶ ἄχρηστα. Τούτων περὶ τὰ 15 ἢ καὶ πλέον εἶναι τεμάχια μόνον νομισμάτων ἢ οἰωνδήποτε ἀλλοίων πετάλων. Ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς... (ἴδε ἀναφορὰν ἐπιμελητοῦ τῆς 16ης Ὀκτωβρίου 1892).

ΠΑΕ 1892, 13 ἀρ. 15 (: ἐντὸς τοῦ τετραπλεύρου τοῦ τείχους).

Μὲ βάση τὰ παραπάνω στοιχεῖα τοῦ εὐρετηρίου τῶν νομισμάτων τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας ἔγινε ἐφικτὴ ἡ εὐρεσίη τους στὸ Νομισματικὸ Μουσεῖο, στὴν κυριότητα τοῦ ὁποῖου περιῆλθαν καὶ κατεγράφησαν τὸ 1894/95.

91. 1) *NM 1894/95, H, 107, 2166* (=1071 AE) - «εὐχρηστο» (πίν. 22.8).

AR. Κεφαλὴ Ἀθηνᾶς κατὰ τομὴν πρὸς τὰ δεξιὰ. Γλαῦξ κατενώπιον.

Βλ. γὰ τὸν τύπο J. Svoronos, *Corpus of the Ancient Coins of Athens* (Ares-Chicago 1975) πίν. 21, 43-50. Γιὰ τὸ πύ-style (ἀπὸ τῆ μορφῆ τοῦ κοσμήματος στὴν περικεφαλαία τῆς Ἀθηνᾶς στὸν ἐμπροσθότυπο τοῦ νομίσματος) H. Nicolet-Pierre, J.H. Kroll, Athenian tetradrachm coinage of the 3rd c. B.C., *AJN* 2, 1990, 2-3. M. Thompson (1957, «bracket» style): J. Bingen, *Thorikos* 6, 1973, 7-59. ὁ ἴδιος, *Thorikos and the Laurion in Archaic and Classical Times* (Miscellanea Graeca I) (1975) 161-170. Γιὰ τὴ χρονολόγησι C.M. Kraay, *Coins of Ancient Athens* (1968): J.H. Kroll, *Athenian Silver Coins (The Athenian Agora XXVI)*, 1993), 8, 20-21 (κατενώπιον γλαῦκα· δύο κλαδιὰ ἐλιάς· ΑΘΕ): 390-295 π.Χ. καὶ πρὸ συγκεκριμένα στὰ 358/342 - 294 π.Χ. (The more crudely rendered owls are characteristic of the pi-style triobols of ca. 350-295 B.C.)

2) *NM 1894/95, H, 108, 2167-2317* (=1072 AE) - «ἄχρηστα». Εἶναι ἐξαιρετικὰ δύσκολο νὰ ἀνευρεθοῦν στὰ ἐρμάρια τοῦ Νομισματικοῦ Μουσεῖου διότι ἔχουν καταχωρηθεῖ ὁμαδικά.

Δὲν ἔχουν ἐντοπισθεῖ

Ἐκ τῶν παραδιδόμενων σὲ χρονικά, ἡμερολόγια, ἢ παντὸς εἴδους σημειώσεις, σκίτσα, φωτογραφίες ἀρχείου.

1. Ἀνασκαφὲς Καμπούρογλου (1891-1892):

- Δύο ἀνάγλυφα μὲ ἀπεικόνιση αἰδοίου· εἰδώλια τινὰ πῆλινα τεθραυσμένα.

- Ἀσὴμαντὰ τινὰ ἀγγεῖα* ἐντὸς καὶ πλησίον τῶν δύο λαρνάκων· λύχνος μὲ ἐπιγραφὴ Εὐκάρπου.

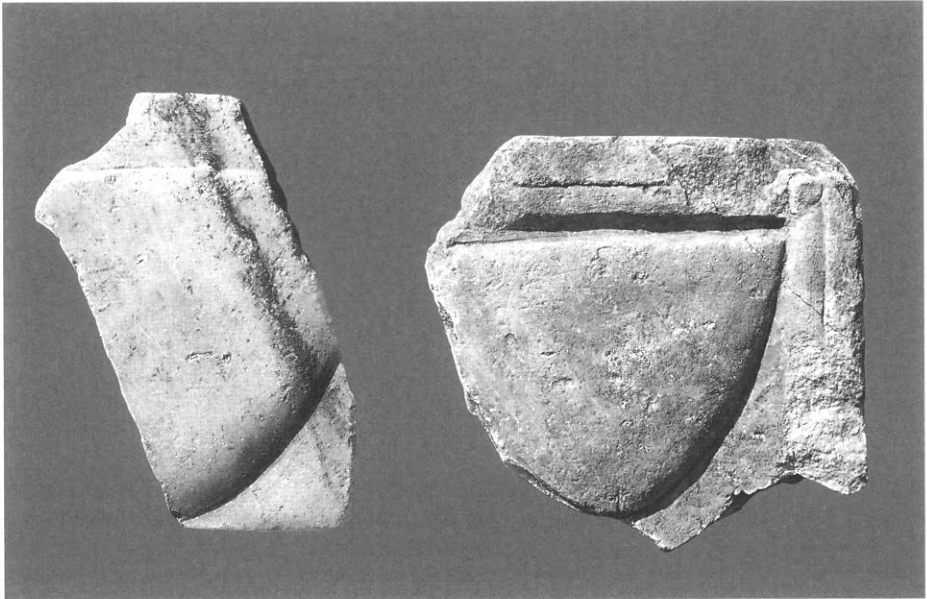
2) Ἀνασκαφὲς Κουρουνιώτη-Τραυλοῦ (1932-1939):

- Δύο ἀνάγλυφα μὲ ἀπεικόνιση αἰδοίου (εἰκ. 21).

- Λίθινα θραύσματα μὲ τμήματα ἐπιγραφῶν (εἰκ. 14, 15).

- Εἰδώλια (1937)· ὄστρακα 4ου αἰῶνος καὶ ρωμαϊκὰ* (1939).

*Παρὰ τὴν ἐπισταμένην ἔρευνα στὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο, δὲν ἐντοπίστηκαν κεραμικὰ εὐρήματα ἀπὸ τὴν περιοχὴν, πλην ἐλαχίστων ἀπὸ τὸ σπήλαιον τοῦ Πανός.

Εἰκ. 21. Δύο ἀνάγλυφες πλάκες ποὺ δὲν ἔχουν ἐντοπισθεῖ (ΑΑΕ).

ΣΥΝΟΨΗ

Ἡ κατ' ἐξοχήν προσπάθειά μας ἦταν νὰ ἐντοπισθοῦν ὅσο τὸ δυνατόν περισσότερα ἀπὸ τὰ σωζόμενα ὡς τις μέρες μας εὐρήματα ἀπὸ τὸ Ἱερὸ τῆς Ἀφροδίτης· οἱ καρποὶ τῆς συνοψίζονται στὴ συνέχεια.

Μὲ δεδομένο ὅτι στὴν περιοχή τοῦ Χαϊδαρίου λειτουργοῦσε ἀσβεστοκάμινος εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι κάποια ὄρατὰ γλυπτά, ποὺ διέφυγαν τὴν προσοχὴ τοῦ Fauvel, ἔγιναν ἀσβέστης. Ἡ ἀναζήτησις τῶν συλλεγέντων κατὰ τις δύο ἀνασκαφικὰς περιόδους εὐρημάτων ἀπέβη κατὰ τὸ πλεῖστον ἐξαιρετικὰ γόνιμη ἂν καὶ χρονοβόρα. Ἐὰς σημειωθεῖ ὅτι κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς μελέτης μου μόνον τὰ γλυπτά ἀρ. κατ. 1-24 ἦταν καταγεγραμμένα στὰ εὐρετήρια τῆς Συλλογῆς γλυπτῶν καὶ συνεπῶς τὰ μόνα μὲ γνωστὴ τὴν προέλευσιν ἀπὸ τὸ ἱερό. Θὰ ἐπιχειρήσουμε στὴ συνέχεια μιὰ σύνοψιν τῶν εὐρημάτων κατὰ κατηγορίας ὥστε νὰ ἔχουμε μιὰ πρὸ συγκροτημένη εἰκόνα τοῦ συνόλου.

Ἐξαιροῦμε ἀπὸ τὸ ἱερὸ τις ἐπιτύμβιες στήλες (ἀρ. κατ. 17, 18) ἐνδεχομένως καὶ τὴν κεφαλὴν (ἀρ. κατ. 21) γιὰ τὴν ὁποία δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀποφασίσουμε μὲ βεβαιότητα ἂν προέρχεται ἀπὸ ἐρμαϊκὴ στήλη καὶ κυρίως ἂν εἶχε ἰδρυθεῖ ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ. Ἐπίσης τὸ ἀγάλμα ἀρ. κατ. 15 διαφοροποιεῖται κατ' ἐξοχήν ὡς πρὸς τὴ χρονολόγησιν ἀπὸ τὰ λοιπὰ γλυπτά, ἀλλὰ καὶ τὸ θέμα του ξενίζει· ἔχει ἤδη ἀποσυσχετισθεῖ ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῆς Ἀφροδίτης. Ἴσως μιὰ ἀναλογία ἀντινακλᾶται στὸ περίεργον ἀνάγλυφο ἀρ. κατ. 24· θὰ κοσμοῦσε πιθανῶς τὴ στοὰ διευθετημένο σὲ θρανίον.

Τὰ ἀγάλματα καὶ ἀγαλμάτια ποὺ ἀποδίδονται στὸ ἱερό, εἶναι κατὰ κύριον λόγον σὲ κλίμακα μικρότερη τοῦ φυσικοῦ. Τὸ γνωστὸ ἤδη ὡς λατρευτικόν, ἀρ. κατ. 14, εἶναι κοντὰ στὸ φυσικὸ μέγεθος, ὅπως καὶ τὸ δυστυχῶς πολὺ ἀποσπασματικὰ σωζόμενον ἀρ. κατ. 16. Λίγο μικρότερον τοῦ φυσικοῦ ἀποδίδεται τὸ σύνταγμα Ἀφροδίτης καὶ Ἐρωτα, ἀρ. κατ. 9, γιὰ τὸ ὁποῖον εἰκάζουμε ὅτι ἂν δὲν ἦταν ἐπίσης λατρευτικὸ θὰ εἶχε πάντως κεντρικὴ θέσιν στὴ λατρεία. Ὑποθέτουμε μάλιστα ὅτι ἡ θέσιν του θὰ μπορούσε νὰ εἶναι σὲ κεντρικὴ κόγχη (ἀρ. 22). Σὲ ἀνάλογον κλίμακα ἔχουν ἀποδοθεῖ ἡ γυναικεία κεφαλὴ, πιθανότατα Ἀφροδίτη (ἀρ. κατ. 20), ἡ ἱματιοφόρος γυναικεία μορφή (ἀρ. κατ. 85), καθὼς καὶ τὰ τρία ἀγοράκια, ἀρ. κατ. 12, 13, 86. Μικρότερες παραλλαγές (ἀρ. κατ. 81, 82) υἱοθετοῦν τὸν τύπον τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος, ἐνῶ μιὰ ἐλεύθερη παραλλαγή (ἀρ. κατ. 84) προσγράφεται στὸ σύνταγμα ἀρ. κατ. 9. Ἐκτὸς ἀπὸ τις ἀπεικονίσεις Ἀφροδίτης, Ἐρωτα ἢ νεαροῦ ἄρρενος παρέδρου, ἓνα ἀγαλμάτιον Κόρης/ Περσεφόνης (ἀρ. κατ. 10) ἔχει σωθεῖ.

Μόνο τὸ σύνταγμα 1599 καὶ ἡ Κόρη 1610 (άρ. 9 καὶ 10) σώζονται μὲ τὴν πλίνθο, ἀλλὰ καὶ σὲ αὐτὰ εἶναι προβληματικὸ νὰ ἀποδοθεῖ βάση. Μόνο δύο βάσεις ἄλλωστε προορίζονταν γιὰ γλυπτὰ φυσικοῦ ἢ κοντὰ στὸ φυσικὸ μέγεθος· οἱ περισσότερες ὑποδεικνύουν μικρὰ γλυπτὰ. Κάτι ἀνάλογο συμβαίνει καὶ μὲ τὶς κόγχες στὸ βράχο: μόνο τρεῖς ἢ τέσσερις φθάνουν σὲ ὕψος τὸ 1 μ., μία μόνο τὰ 1.40 μ., σὲ γενικὲς γραμμὲς οἱ μεγαλύτερες ἔχουν ὕψος 60-70 ἐκ. Κρίνοντας ἀπὸ τὴ μορφὴ τους, ἀλλὰ καὶ τὸ βάθος τους, ὑποθέτουμε ὅτι σὲ αὐτὲς εἶχαν ἰδρυθεῖ μάλλον γλυπτὰ καὶ μόνο σὲ λίγες περιπτώσεις ἀνάγλυφα.

Τὸ ἀνάγλυφο, ἀρ. κατ. 1, θεωρεῖται ὅτι ἦταν τμήμα θωρακείου· δὲν μπορεῖ ὥστόσο νὰ ὑποστηριχθεῖ ἡ θέση ὅτι τὸ εὐτελὲς τοιχάριο τοῦ περιβόλου θὰ χρησίμευε ὡς ὑπόβαθρο ἐνὸς τέτοιας κλίμακος θωρακείου.

Ἡ πλέον πολυάριθμη κατηγορία γλυπτῶν εἶναι τὰ περιστέρια· ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ὑπ' ἀρ. κατ. 89 καὶ 90, ποὺ εἶχε πάρει ὁ Fauvel, καὶ ἀπὸ τὰ ὑπ' ἀρ. κατ. 2, 3 καὶ 25, γνωστὰ τὰ δύο πρῶτα ἀπὸ τὶς ἀνασκαφὲς τοῦ Καμπούρογλου, τὸ τρίτο ἀπὸ τὶς ἀνασκαφὲς Τραυλοῦ (ποὺ εἶχε καταγραφεῖ μόλις στὴ δεκαετία τοῦ 1990), τὰ ὑπ' ἀρ. κατ. 26-30, 32, 36, 38, ποὺ ἀπέκειντο ἀταύτιστα καὶ ἀκατάγραφα σὺς ἀποθήκες τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, ταυτίστηκαν μὲ βεβαιότητα χάρις σὲ φωτογραφία τοῦ Καμπούρογλου, ποὺ εἶχε περιέλθει στὸ Ἄρχεῖο Ἰ. Τραυλοῦ. Γιὰ τὰ λοιπὰ ἡ ταύτιση προέκυψε λόγῳ τῆς ἀπὸ κοινῶν ταξινομήσεώς τους μὲ τὰ παραπάνω. Σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις ἴσως ἡ κακὴ κατάσταση διατήρησης νὰ μὴν ἐπέτρεπε τὴν ταύτιση. Σὲ αὐτὰ μπορεῖ νὰ συμπληρωθεῖ ἓνα ἀγαλμάτιο πιθανότατα αἰλουροειδοῦς (ἀρ. κατ. 83).

Λίγα ἀναθηματικὰ ἀνάγλυφα, ἀρ. κατ. 7, 8, 11, 19, μᾶς ἔχουν σωθεῖ: μόνον οἱ ἀρ. 7 καὶ 11 δίνουν μιὰ εἰκόνα τῶν λατρευομένων θεοτήτων, τὰ λοιπὰ δύο ἀπεικονίζουν μόνον σεβίζοντες. Μία περισσότερο πολυάριθμη κατηγορία συνιστοῦν τὰ ἀνάγλυφα μὲ ἀπεικόνιση αἰδοίων· ὁ Καμπούρογλου ἀναφέρει¹⁶² «τὴν εὔρεση 7 γυναικείων γεννητικῶν μορίων –τὰ τρία ἐν καλῇ καταστάσει». Τὰ τέσσερα ἐξ αὐτῶν ὑπάρχουν ἤδη σὲ φωτογραφία τοῦ 1891-1892 (ἀρ. κατ. 5, 6, 22, 88), ποὺ ἔχει ἀπεικονισθεῖ ἀπὸ τὸν Τραυλό¹⁶³, στοῦ ὁποῦ τοῦ Ἄρχεῖο καὶ βρέθηκε· τοῦ ἀρ. κατ. 4

162. ΠΑΕ 1892, 12, ἀρ. 8.

163. ΠΑΕ 1937, 32, εἰκ. 10 καὶ Travlos, *Attika*, εἰκ. 234. Σήμερα βρίσκεται στὸ Ἄρχεῖο τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.

ἀναφερόταν ἢ ἐπιγραφῇ. Ὁ ἀρ. 23 ἔχει συσχετισθεῖ μὲ τὸ σύνολο ὑποθετικά, ἐνῶ τὰ δεδομένα τῆς ἀρχαιακῆς ἔρευνας ἀποκλείουν νὰ εἶναι ἀνασκαφικὸ εὔρημα· εἶχε μαρτυρημένα συλλεγεῖ περίπου 20 χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν πρώτη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὸ ἱερὸ τῆς Ἀφροδίτης ἀπὸ ἄλλῃ θέσῃ. Ὁ Τραυλὸς¹⁶⁴ ἀπεικονίζει δύο ἀκόμα ἀνάγλυφες πλάκες μὲ γυναικεῖα γεννητικὰ μόρια, ποὺ βρέθηκαν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1937, οἱ ὁποῖες ὅμως δὲν ἔχουν ἐντοπισθεῖ. Τὸ ἀνάγλυφο τοῦ EAM, ἀρ. εὐρ. 5196, ποὺ ὁ Forsén¹⁶⁵ ὑποθέτει ὅτι προέρχεται ἀπὸ τὸ Ἱερὸ τῆς Ἀφροδίτης λόγῳ τῆς ὁμοίας μὲ τὰ ἀσφαλῆ εὐρήματα –καφεκόκκινης– πάτινας, δὲν κρίνουμε ὅτι –μὲ βᾶση τὰ στοιχεῖα τοῦ εὐρετηρίου– θὰ ἔπρεπε αὐθαίρετα νὰ προσγραφεῖ στὸ σύνολο. Ἐξ ἴσου ὑποθετικὰ ἄλλωστε θὰ μποροῦσε νὰ προσγραφεῖ στὸ ἱερὸ καὶ τὸ ἀποσπασματικὰ σωζόμενο ἀνάγλυφο, ἀρ. εὐρ. 13781, γιὰ τὸ ὁποῖο δυστυχῶς δὲν ὑπάρχει δυνατότητα ἐπαλήθευσης.

Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὲς τὶς δύο κατηγορίες μὲ τὰ πιὸ χαρακτηριστικὰ καὶ πολυάριθμα εὐρήματα, πρέπει νὰ ἐπισημάνουμε τὰ δύο πλαστικὰ ὁμοιώματα, ἓνα ροδιοῦ (ἀρ. κατ. 87) καὶ ἓνα αὐγοῦ (ἀρ. κατ. 72), τὸ πρῶτο ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Καμπούρογλου, ὄχι ὅμως τὸ δεύτερο.

Τὰ εὐτελέστατα λείψανα ἀρχιτεκτονικῶν στοιχείων (ἀρ. κατ. 42-46, 49-61), ποὺ σώθηκαν ὡς τὶς μέρες μας, ταυτίστηκαν ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο λόγῳ τῆς ἀπὸ κοινοῦ ταξινομήσεως στὶς ἀποθήκες τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου μὲ τὰ περιστέρια. Πρέπει συνεπῶς νὰ προέρχονται ἀπὸ τὴν πρώτη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὸ ἱερὸ (1891-1892). Τὰ μεγέθη τους –μικρῆς κατὰ κύριον λόγο κλίμακος– εἶναι συμβατὰ μὲ αὐτὰ τῶν οἰκοδομημάτων ποὺ ἀπεκαλύφθησαν. Τὰ κομμάτια δωρικῶν κίωνων θὰ ταίριαζαν καὶ στὸ πρότυπο ἀλλὰ καὶ στὸν μικρὸ ἐν παραστάσι ναῖσκο, στὸν ὁποῖο ὁ Ross ἀποδίδει τρίγλυφα τὰ ὁποῖα ὅμως δὲν ἔγινε ἐφικτὸ νὰ ἐντοπισθοῦν. Τὰ κομμάτια ἀπὸ τὴν ἐπίστεψη, σίμη, ἀκροκέραμοι κλπ. θὰ μποροῦσαν νὰ ἐπιστέφουν τὸν ναῖσκο ἢ καὶ τὴ στοά· τὸ ἀντίστοιχο μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε καὶ γιὰ τὴν λεοντοκεφαλὴ ὑδρορροή. Οἱ χρονολογήσεις, ὅπου ἀνευρίσκονται παράλληλα, στὸν 4ο μὲ ἀρχῆς τοῦ 3ου αἰῶνα π.Χ. βρῖσκουν ἀντιστοιχία καὶ μὲ τὴ χρονολόγησι

164. ΠΑΕ 1937, 31, εἰκ. 8.

165. Forsén, 81, ἀρ. 11.6, εἰκ. 82.

τῶν γλυπτῶν. Ἐάν πράγματι τὰ εὐρήματα αὐτὰ προέρχονται ἀπὸ τὴν πρώτη ἀνασκαφικὴ περίοδο, τοῦ Καμπούρογλου, τότε εἶναι σίγουρο ὅτι ἀνήκουν στὰ ἐντὸς τοῦ περιβόλου οἰκοδομήματα τοῦ ἱεροῦ.

Τὰ μεγέθη τῶν εὐρημάτων, γλυπτῶν καὶ βάσεων, τῶν κογχῶν ἀλλὰ καὶ τῶν οἰκοδομημάτων συνηγοροῦν ὑπὲρ ἑνὸς μικροῦ ἱεροῦ, μὲ μεγαλύτερο ποσοστὸ ἀναθημάτων. Ὁ τύπος τῶν ἐπιγραφῶν καὶ ὁ χαρακτήρας τῶν ἀναθημάτων μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ συναγάγουμε ὀρισμένα συμπεράσματα ὡς πρὸς τὴ λατρευόμενη θεότητα καὶ τὸν τύπο τῆς ἐκεῖ ἀποδιδόμενης λατρείας. Γιὰ ὀρισμένα ἀπὸ τὰ ἀναθήματα μπορεῖ μὲ κάποια πιθανότητα νὰ ὑποτεθεῖ καὶ ἡ θέση τους στὶς κόγχες.

Σαφῆς καθίσταται ἡ ταυτότητα τῆς λατρευομένης θεότητος: τεκμηριώνεται κυρίως μὲ τὶς ἐπιγραφὰς ἀλλὰ καὶ τὰ ἀγάλματα καὶ τὰ ἀναθηματικὰ ἀνάγλυφα· σὲ δύο ἀγάλματα καὶ σὲ ἓνα ἀνάγλυφο συνοδεύεται ἀπὸ τὸν Ἔρωτα. Σύμβολά της καὶ προσφιλῆ ἀναθήματα σὲ αὐτὸ τὸ ἱερὸ εἶναι τὰ περιστέρια, στοιχεῖο ποὺ τὴν συνδέει καὶ μὲ τὴν Ἄφροδίτη Πάνδημο¹⁶⁶, ἐνῶ ἦταν ἀρχικὰ σύμβολο τῆς «μεγάλης θεᾶς» τῆς γονιμότητος (Ἄλατ, Ἀσιάρη/ Ἰστάρ) ἀπὸ τὴν ὁποία ἔλκει τὴν καταγωγή της ἡ Ἀφροδίτη (πρβ. καὶ Ἡρόδ. I, 131-132). Τὰ αἰδοῖα ἐπίσης ὑποδεικνύουν μιὰ θεότητα ποὺ δίνει ζωὴ, ἐνῶ τὸ αὐγὸ καὶ τὸ ρόδι¹⁶⁷ τὴν συσχετίζουν μὲ τὴ γονιμότητα τονίζοντας τὸν χθόνιο χαρακτήρα τῆς λατρευομένης σὲ αὐτὸ τὸ ἱερὸ θεότητος.

Ἡ λατρεία λαμβάνει χώρα σὲ ἓναν ἀμφιθεατρικὸ χῶρο πρὸ τοῦ προπύλου καὶ περὶ τὸν μνημειώδη βωμὸ. Στὰ δεξιὰ ὁ βράχος σχηματίζει εἶδος ἡμικυκλίου, στὸ κέντρο τοῦ ὁποίου βρίσκεται ἡ μνημειώδης κόγχη 22 μὲ τὸν κανόνα καὶ τὴν ἐπιγραφή, ὄρατὴ καὶ ἀναγνώσιμη ἀπὸ μακριὰ (πίν. 6α, 7β). Οἱ λοιπὲς ἐπιγραφές, μεταγενέστερες, βρίσκονται στὰ ἀριστερά της. Τὸ ἔδαφος, ποὺ σήμερα παρατηροῦμε ὅτι βαίνει ἀνερχόμενο ἀπὸ τὸν βωμὸ ἕως τὴν παρειὰ τοῦ βράχου μὲ τὶς κόγχες (εἰκ. 8, πίν. 15), εἶχε λαξεύματα σὲ ἐπάλληλα ἐπίπεδα κατὰ τρόπον ὥστε νὰ μπορούμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι σὲ αὐτὰ ἐνετίθεντο βάσεις γιὰ στήλες, ἀγάλ-

166. Βλ. καὶ στὴ συνέχεια, Κεφάλαιο III. Σχετικὰ μὲ ἀποθέτη ἀναθηματικῶν περιστεριῶν στὴ νότια κλιττὴ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ δυτικὰ τοῦ Ἰσείου, βλ. S. Walker, *BSA* 74, 1979, 248.

167. F. Muthmann, *Der Granatapfel. Symbol des Lebens in der alten Welt* (1982). Γιὰ τὰ σύμβολα γενικότερα, βλ. Delivorrias, *Aphrodite*, 4.

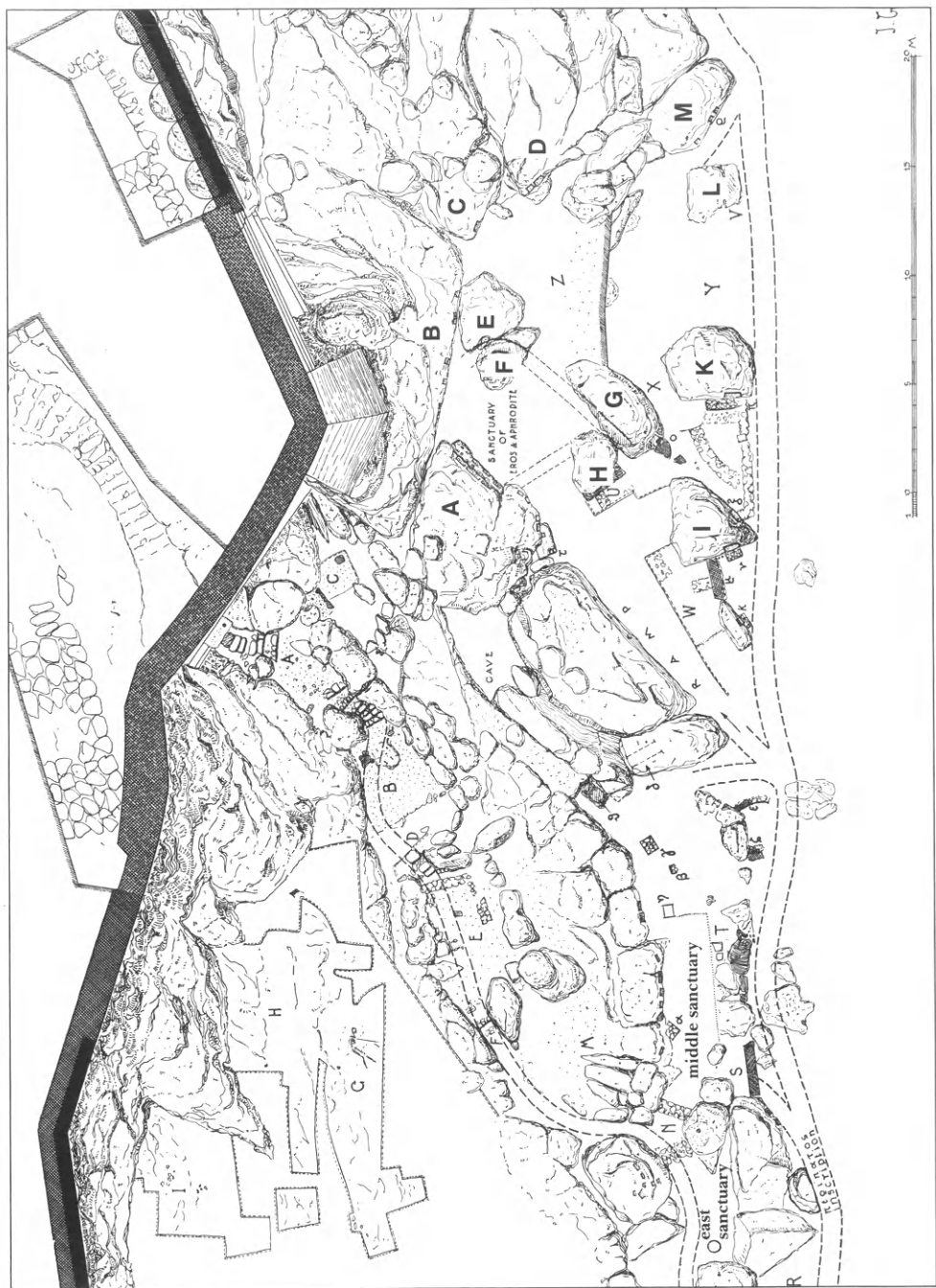
ματα, τράπεζες ἢ βωμίσκοι πρὸ τῶν κογχῶν. Αὐτὰ τὰ ἀναθήματα θὰ πλαισιῶναν τὸ ἱερὸ τμήμα τοῦ βράχου μὲ τὶς κόγχες, ἀπὸ τὸν ἀρ. 5 ἕως τὸν ἀρ. 32 (εἰκ. 9, πίν. 7α).

Στὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ ἀνδῆρου τὰ λαξεύματα εἶναι πολὺ περισσό-
τερα· στὸ ἀνατολικὸ ἢ διάταξη τοῦ ἐδάφους παρουσιάζεται πρὸ μαλακῆ.
Δυστυχῶς τὰ λαξεύματα ἐν πολλοῖς συγχέονται μὲ ἀπλὲς ρηγματώσεις
τοῦ βράχου: στὸ σχέδιο (εἰκ. 8) σημειώνονται μόνο αὐτὰ στὰ ὁποῖα δια-
κρίνεται ἀσφαλῶς ἡ λάξευση.

Μᾶς ἐπιτρέπεται ἡ ὑπόθεση ὅτι τὰ μεγάλα ἀναθήματα, ἴσως καὶ τὸ
λατρευτικὸ ἄγαλμα, θὰ βρίσκονταν ἀρχικὰ περὶ τὸν βωμό, στὸν ὑπαί-
θριο χῶρο ποὺ περικλείεται ἀπὸ τὸν περίβολο καὶ ὅπου δεσπόζει ὁ βρά-
χος μὲ τὶς κόγχες. Πιθανῶς σὺς μικρότερες κόγχες νὰ ἀπειθῆντο ἐφή-
μερες προσφορές (ὅπως π.χ. ἀπαρχές, θυμιάματα), ἐνῶ σὺς μεγαλύτε-
ρες ἀναθήματα πλαστικῆς (ὅπως π.χ. ἀγαλμάτια, εἰδώλια), ἀφοῦ τὸ
βάθος τῶν κογχῶν τὸ ἐπιτρέπει. Ἐνίστε ἦσαν ἀρχικὰ τοποθετημένα σὲ
βάση (πίν. 18γ-ς) ποὺ πατοῦσε στὸ δάπεδο τῆς κόγχης. Σὲ ἄλλες κόγχες
ὑπάρχουν κοιλότητες διαφορετικῆς κάτοψης καὶ βάθους (πίν. 8β). Μὲ
ἔστω καὶ μερικὴ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ τοῦ μικροῦ, ἀγροτικοῦ, ἱεροῦ, παρα-
τηροῦμε μεγάλη ὁμοιογένεια τῶν εὐρημάτων. Τὴν ἀκμὴ του τοποθε-
τοῦμε κατ' ἐξοχὴν στὸν 4ο αἰῶνα π.Χ., μὲ τὶς πρωιμότερες ἐνδείξεις ὅχι
πρὶν τὰ τέλη τοῦ 5ου αἰῶνα π.Χ. Οἱ ἐπιγραφές παράλληλα πιστοποιοῦν
τὴ συνέχεια τῆς λατρείας ἕως τὰ ρωμαϊκὰ χρόνια.

Ἐπιθέτουμε μὲ βάση τὴ σημερινὴ κατάσταση τῶν εὐτελῶν λειψάνων
ὅτι οἱ πιστοὶ εἰσήρχοντο διὰ τοῦ μνημειώδους προτύλου· πιθανῶς
ὄδευαν ἀρχικὰ σὴν ἐσωτερικὴ αὐλὴ τοῦ οἰκοδομήματος στὰ Δυτικὰ
τοῦ Ἱεροῦ γιὰ καθαρμούς ἢ ἀνάπαυση. Οἱ κατ' ἐξοχὴν τελετουργίες
ὡστόσο πρέπει νὰ ἐλάμβαναν χώρα στὸν ὑπαίθρο χῶρο περὶ τὸν βωμό
(πίν. 7α, 9).

II.
ΣΥΝΑΦΗ ΙΕΡΑ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

Εικ. 22. Βόρεια κλιτύς της Ακροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν. Σχ. Ἰω. Τραυλοῦ (1934).

1. ΤΟ ΙΕΡΟ ΤΗΣ ΑΦΡΟΔΙΤΗΣ ΣΤΗ ΒΟΡΕΙΑ ΚΛΙΤΥ ΤΗΣ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ

Ίστορικὸ τῆς ἔρευνας

Ἄν καὶ ἡ ὕπαρξη ἱεροῦ στὸ σημεῖο αὐτὸ δηλωνόταν ἀπὸ συγκέντρωση κογχῶν γιὰ ἀναθήματα στὸν βράχο¹⁶⁸, ἡ ταυτότητα τῶν λατρευομένων θεοτήτων ἀποκαλύφθηκε μόλις τὸν χειμῶνα τοῦ 1930-1931 ἀπὸ τὸν Ο. Broneer, ὁ ὁποῖος ἐντόπισε τὶς δύο ἐπιγραφὲς ἀνάμεσα στὶς κόγχες (εἰκ. 23). Οἱ ἀνασκαφὲς ἐκ μέρους τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς Κλασικῶν Σπουδῶν στὸν χώρο τοῦ ἱεροῦ διεξήχθησαν κατὰ τὰ ἔτη 1931 ἕως 1934 (εἰκ. 22). Ἔως τὰ τέλη τοῦ 1937¹⁶⁹ εἶχαν ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὴν κατώτερη βόρεια κλιτὴ ὅλα τὰ παραπήγματα ὥστε νὰ προχωρήσει ἡ ἔρευνα τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς. Γιὰ τὶς ἀνασκαφὲς τῶν ἐτῶν 1937-1939, στὸ βόρεια τοῦ Περιπάτου κατωφερὲς τμήμα τῆς κλιτύος, στηριζόμεστε στὴν ἔρευνα τοῦ Κ. Glowacki¹⁷⁰ ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀπόδοση κάποιων γλυπτῶν στὸ ἱερὸ τῆς Ἀφροδίτης καὶ τοῦ Ἔρωτος.

Συντήρηση τοῦ τμήματος τοῦ Περιπάτου ἀπὸ τὴν Κλεψύδρα ἕως τὸν ὄρο εἶχε πραγματοποιηθεῖ στὴ δεκαετία τοῦ 1960 καὶ ἕως τὸ 1972¹⁷¹. Ἡ συνέχεια τοῦ καθαρισμοῦ πρὸς τὰ ἀνατολικά ἔγινε ἐφικτὴ

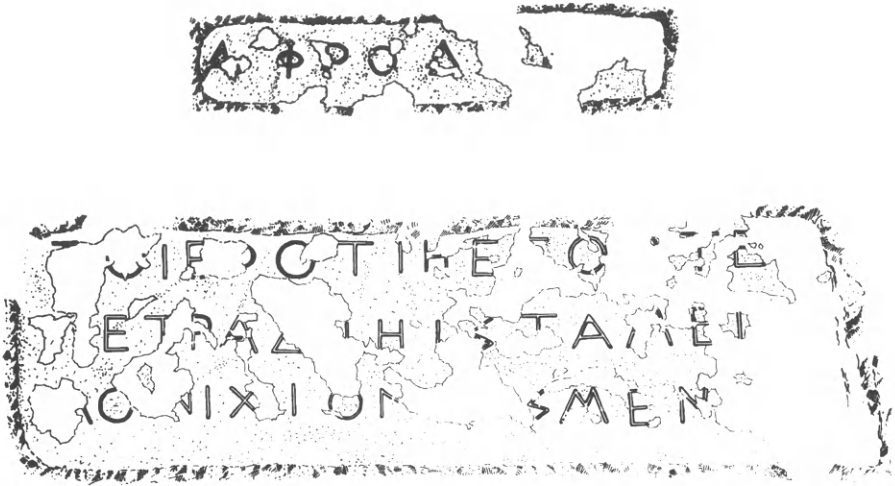
168. C. Boetticher, *Bericht über die Untersuchungen auf der Akropolis von Athen im Frühjahr 1862* (1863) 218-220.

169. O. Broneer, *Hesperia* 7, 1938, 165-167, ὅπου δίνονται ὅλες οἱ σχετικὲς πληροφορίες.

170. K. Glowacki, *Topics concerning the North Slope of the Acropolis at Athens* (1991) 46. Τὰ εὐρήματα τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Broneer ἀπὸ τὴ Βόρεια κλιτὴ, δημοσιευμένα καὶ μὴ, μελέτησε πρόσφατα ὁ Κ. Glowacki, τὸν ὁποῖο καὶ εὐχαριστῶ θερμὰ γιὰ τὴν συναδελφικότητα, μὲ τὴν ὁποία ἀνταποκρίθηκε στὸ αἴτημά μου.

171. Ν. Πλάτων, *ΑΔ* 21, 1966, Χρον. Β 1, 43-44· Ἰ. Παπαποστόλου, *ΑΔ* 22, 1967, Χρον. Β 1, 34-35· Γ. Δοντᾶς, *ΑΔ* 25, 1970, Χρον. Β 1, 25-26, πίν. 34-35· ὁ ἴδιος, *ΑΔ* 26, 1971, Χρον. Β 1, 27-29, πίν. 38. Γιὰ τὸ νέο σύστημα ἀπορροῆς τῶν ὑδάτων βλ. Γ. Δοντᾶς, *ΑΑΑ* III (1970) 167-170.

Εικ. 23α-β. Έπιγραφές βράχου, σχέδιο από έκτυπο.

μετά τὸ 1980, καὶ ἀφοῦ κατεδαφίστηκαν ὀρισμένα μικρὰ σπιτία στὰ Ἐναφιώτικα, τὰ ὁποῖα εἶχαν ἤδη ἀπαλλοτριωθεῖ. Κατὰ τὴν ἔρευνα τοῦ μεγάλου σπηλαίου στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ περιπάτου προέκυψε σημαντικώτατο ψήφισμα τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων χρονολογούμενο στὰ 247/246 ἢ 246/245 π.Χ., ὅπου ἀναθεωροῦνται πολλές ἀπὸ τὶς δεδομένες ἀπόψεις μας γιὰ τὴν ἀθηναϊκὴ τοπογραφία¹⁷². Ἄλλο ἓνα σημαντικώτατο εὔρημα, ποὺ ἔχει συσχετισθεῖ μὲ τὸ ἱερὸ τῆς Ἀφροδίτης καὶ τοῦ Ἐρωτα, ἦλθε στὸ φῶς στὴν ἴδια δεκαετία: εἶναι ἓνας μαρμαρίνος θησαυρός (κουμπάρας) τῆς Ἀφροδίτης Οὐρανίας¹⁷³, ποὺ χρονολογεῖται μὲ βάση τὴν ἐπιγραφή στὶς ἀρχὲς τοῦ 4ου αἰῶνα π.Χ.

Τὸ 1997, στὸ πλαίσιο τῆς ἐνοποίησης τῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων τῆς Ἀθήνας, πραγματοποιήθηκε καθάρισμός καὶ διαμόρφωση τοῦ βορείου

172. G. Dontas, The true Aglaurion, *Hesperia* 52, 1983, 48-63.

173. Κ. Τσάκος, Θησαυρὸς Ἀφροδίτης Οὐρανίας: ἡ ἐπιγραφή, *Ἡρόρος* 8-9, 1990-91, 17-27· Κ. Ν. Καζαμιάκης, Θησαυρὸς Ἀφροδίτης Οὐρανίας: ἡ κατασκευή, *Ἡρόρος* 8-9, 1990-91, 28-44· G. Kaminski, Thesauros, Untersuchungen zum antiken Opferstock, *JdI* 106, 1991, 154.

1. ΤΟ ΙΕΡΟ ΤΗΣ ΑΦΡΟΔΙΤΗΣ ΣΤΗ ΒΟΡΕΙΑ ΚΛΙΤΥ ΤΗΣ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ

τμήματος τοῦ περιπάτου καὶ τῶν παρ' αὐτὸν ἱερῶν. Ἐκτεταμένος καθαρισμὸς καὶ διευθέτησι τῶν ἀνδῆρων τοῦ ἱεροῦ ἄρχισε τὸν Ἰούνιο 1999· ἡ εἰκόνα τοῦ ἱεροῦ εἶναι αὐτὴ τῆ στιγμῆ πλησιέστατη πρὸς αὐτὴν τοῦ τέλους τῆς δεκαετίας τοῦ 1930, ὅταν ὀλοκληρώθηκε ἡ ἀνασκαφὴ Broneer.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΓΕΝΙΚΑ

C. Boetticher, *Bericht über die Untersuchungen auf der Akropolis von Athen im Frühjahr 1862* (1863) 218-220: μόνο στη βόρεια κλιτύ ἐντόπισε 80 κόγχες, κυρίως στις σηλιές - 'Ο ἴδιος, *Philologus* XXII, 1865, 69. A. Boetticher, *Die Akropolis von Athen* (1888) 50-53· W. Judeich, *Topographie von Athen* (München 1931²) 301-305: Β. κλιτύς.

O. Broneer, Eros and Aphrodite on the North Slope of the Acropolis in Athens, *Hesperia* 1, 1932, 31-55 [παρουσίαση ἀπὸ τοὺς R. Vallois, *REA* 35, 1933, 223-224 καὶ Ch. Picard, *RA* 1933 (2), 158-159]. O. Broneer, Excavations on the North Slope of the Acropolis in Athens, 1931-1932, *Hesperia* 2, 1933, 329-417 [κυρίως 329-349]. O. Broneer, Excavations on the North Slope of the Acropolis in Athens, 1933-1934, *Hesperia* 4, 1935, 109-188 [κυρίως 123-132 καὶ 140-148]. O. Broneer, Excavations on the North Slope of the Acropolis in Athens, 1937, *Hesperia* 7, 1938, 161-263. O. Broneer, Recent Discoveries on the North Slope of the Akropolis in Athens, *AJA* 42, 1938, 161-164, 445-450. O. Broneer, Excavations on the North Slope of the Akropolis, 1939, *AJA* 44, 1940, 252-256. J. Travlos, *Bildlexicon zur Topographie des antiken Athen* (1971) 228-232, πίν. 292-300. K. T. Glowacki, *Topics concerning the North Slope of the Acropolis at Athens* (διδ. διατριβή, Bryn Mawr College, 1991. Ann Arbor, 1992), Chapter III: The sanctuary of Eros and Aphrodite and vicinity, 46-64.

C. G. Yavis, *Greek Altars* (1949) 199: ground altars 2.14. Athens...«about 13 small platforms made of fist size stones were found before rock-cut niches; some had a stone on them, and some had a low bench behind them. It is doubtful whether these are altars». Cf. Broneer, *Hesperia* 2, 1933, 347· 4, 1935, 118-120.

L. Deubner, *Attische Feste* (1932) 215-216. H. W. Parke, *Festivals of the Athenians* (1977) 143. H. A. Shapiro, *Art and Cult under the Tyrants in Athens* (1989) 119.

ΟΙ ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ

Ἐπιγραφὲς στὸν βράχο ἀνάμεσα στὶς πολυάριθμες κόγχες: Π. Καββαδίας, *AE* 1897, 1-31, 87-92. *SEG* 10 (1949), 27, 324. *IG* I³ 1382 a, b. F. Sokolowski, *Lois sacrées des Cités Grecques* Suppl. (1962) 5.

Α. ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ

Στην απόκρημνη βόρεια πλαγιά του λόφου της Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν καὶ πρὸς τὸ ἀνατολικό της τμήμα συναντᾶμε λαξευμένες στὸν βράχο μιὰ σειρά κογχῶν μικροῦ βάθους σὲ διάφορα μεγέθη καὶ σχήματα, κυρίως παραλλαγές τοῦ ὀρθογωνίου. Δὲν εἶναι τὸ μόνο σημεῖο τῆς βόρειας κλιτύς ὅπου ἔχουμε κόγχες αὐτοῦ τοῦ τύπου. Ἀντίστοιχες ὑπάρχουν στὸ δυτικὸ τμήμα της, κυρίως μέσα σὲ σπηλιές, ἀλλὰ καὶ λίγο ἀνατολικότερα. Οἱ λατρεῖες στὴ Βόρεια κλιτὴ ἀφοροῦν τὸν Ἀπόλλωνα Ὑποκράϊο (ὑπὸ Μακραῖς), τὸν Δία Ὀλύμπιο, τὸν Πάνα, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀτιθίδα κόρη Ἄγλαυρο. Ἡ βόρεια κλιτὴς πρέπει ἀρχικὰ νὰ ἦταν ἕνα πραγματικὸ περιβόλι¹⁷⁴ ἀφιερωμένο σὲ ἀγροτικές-γονιμικές θεότητες τῆς ἀρχαιότατης λατρείας· γνωστὸ εἶναι ἄλλωστε ὅτι στὶς κλιτύες εἶχαμε πολλὲς ἀπὸ τὶς ἀρχέγονες λατρεῖες θεοτήτων ποὺ συνδέονται μὲ τὴ βλάστηση καὶ τὴ γονιμότητα. Μετὰ τὸ 416/415 π.Χ. μὲ ψήφισμα ἀπαγορεύεται ἡ ἴδρυση ἄλλων ἱερῶν ἐντὸς τοῦ Πελαργικοῦ τείχους (*IG I³ 78*).

Ἡ βόρεια κλιτὴς ἐξ ἄλλου ἔγινε θέατρο διαφόρων μυθολογικῶν ἐπεισοδίων μεταξὺ θεῶν καὶ θνητῶν. Χαρακτηριστικὸς εἶναι ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο παραδίδεται ἡ τοπογραφικὴ ἔνταξη τοῦ κάθε ἐπεισοδίου, π.χ. ἡ συνεύρεση Ἀπόλλωνος καὶ Κρέουσας: Εὐριπίδου, *Ἴων* 283, 494: *μυχῶδεσι Μακραῖς* (οἱ σπηλαιῶδεις –γεμάτες σπηλιές, κοιλόματα– Μακρὲς Πέτρες).

Ἡ συγκέντρωση κογχῶν ἀλλὰ καὶ οἱ δύο ἐπιγραφές στὸν βράχο ὀδήγησαν τὸν Oscar Broneer νὰ ταυτίσει τὸν χῶρο αὐτὸ μὲ τέμενος ἀφιερωμένο στὴν Ἀφροδίτη καὶ τὸν Ἔρωτα (εἰκ. 23). Ὁ χῶρος ποὺ προοριζόταν γιὰ τὴ λατρεία Ἐρωτος καὶ Ἀφροδίτης, περιορίζεται σὲ ἄνδηρο, τὸ ὁποῖο εἶναι προσβάσιμο ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τοῦ περιπάτου μὲ ἐπι-

174. I. C. T. Hill, *The Ancient City of Athens. Its Topography and Monuments* (1953) 101.

κλινη πρόσβαση (ράμπα)¹⁷⁵ καὶ ἡ εἴσοδος στὸ ἱερὸ εἶναι ἀπὸ τὰ ἀνατολικά (εἰκ. 22). Στὴν περιγραφή μας ἀκολουθοῦμε κυρίως τὴν περιγραφή τοῦ Broneer στὶς ἀνασκαφικές του ἐκθέσεις λαμβάνοντας ὑπόψη καὶ τὶς νεώτερες παρατηρήσεις τοῦ Kevin Glowacki σχετικὰ μὲ τὴ μεταγενέστερη (1937-1939) ἀνασκαφικὴ δραστηριότητα στὴν περιοχὴ (πίν. 41-44).

Ὁ κυρίως χῶρος τοῦ ἱεροῦ (πίν. 41-44) σχηματίζει ἕναν ἀκανόνιστο ὀρθογώνιο χῶρο διαστάσεων 30 μ. μήκους καὶ 14 μ. βάθους, ποὺ περικλείεται ἀπὸ τοὺς βράχους A, B, C, D, G, H, σύμφωνα μὲ τὴν ἀρίθμηση ποὺ τοὺς εἶχε δώσει ὁ Broneer κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ καὶ ποὺ φυσικὰ υἱοθετοῦμε κατὰ σύμβαση ὥστε νὰ μὴν ὑπάρξει σύγχυση (εἰκ. 22, πίν. 42-43). Διακρίνονται δύο ἄνδηρα, ἕνα ψηλότερα (πίν. 44β) προσβάσιμο μὲ χωμάτινη ράμπα, καὶ ἕνα χαμηλότερα (πίν. 41) ποὺ ὀρίζεται ἀπὸ τοὺς ἐξέχοντες βράχους ὡς βόρειο ὄριο τοῦ ἀνώτερου ἱεροῦ καὶ ἀπὸ τὸν περίπατο στὰ βόρεια. Διεπίστωσε ὅτι ὁ χῶρος εἶχε διαταραχθεῖ ὄχι μόνο στὰ βυζαντινὰ χρόνια (κυρίως τὸ κατώτερο ἱερὸ) ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰ νεώτερα, χωρὶς ὅμως νὰ μπορεῖ καὶ νὰ ἐντοπίσει χρονικὰ τὴ στιγμή¹⁷⁶. Τὸ τοιχάριο γ-γ χρονολογεῖ μὲ βάση τὴν κεραμικὴ πρὶν ἀπὸ τὰ κλασσικὰ χρόνια, ἐνῶ τὰ δύο ἄλλα β-β καὶ α-α θεωρεῖ ρωμαϊκῶν ἢ μεταγενεστέρων χρόνων· σὲ μεταγενέστερη ἐπιτόπια ἔρευνά του χρονολογεῖ τὸν β-β στὰ κλασσικὰ χρόνια θεωρώντας τὸν ἀναλημματικό¹⁷⁷.

Οἱ κόγχες¹⁷⁸ χρονολογοῦνται –μὲ ἐξωτερικὰ στοιχεῖα, ἢ ὑποθετικὰ– σὲ διαφορετικὲς περιόδους: ἀπὸ τὰ κλασσικὰ χρόνια, ὅποτε χρονολογοῦνται καὶ οἱ ἐπιγραφές πάνω ἀπὸ τὴν κόγχη 12 (ἀρ. 48) καὶ δίπλα στὴν 14 (ἀνάμεσα στὶς ἀρ. 50 καὶ 51)¹⁷⁹, ἕως πιθανῶς καὶ στὰ παλαιοχριστιανικὰ

175. Μένουμε πολὺ ἐπιφυλακτικοὶ στὴν περιγραφή τῶν χώρων διότι ἐκτὸς τῆς ἐπισώρευσης μιάζων ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ἀνασκαφῆς καὶ ἐντεῦθεν ἔχουν ἐπὶ πλέον διαμορφωθεῖ σκόπια ἄνδηρα γιὰ λόγους προφύλαξης τῶν εὐτελῶν τοιχαρίων τοῦ ἀρχικοῦ χώρου. Γιὰ νὰ συγκρατηθοῦν ὥστόσο τὰ χῶματα ἔχουν κτισθεῖ καὶ τοῖχοι ἀντιστήριξης ἀνάμεσα στοὺς βράχους.

176. *Hesperia* 1, 1932, 36 καὶ σημ. 1.

177. O. Broneer, *Hesperia* 4, 1935, 123-125· Glowacki, 48, σημ. 6.

178. O. Broneer, *Hesperia* 1, 1932, 39-40. Τὴν ἀρίθμηση αὐτὴ ἀκολουθεῖ καὶ ὁ Glowacki, 82-83 καὶ 88-89, ποὺ ὅμως υἱοθετεῖ νέα ἀρίθμηση γιὰ τὶς κόγχες, ἀφοῦ ἐντόπισε καὶ ἄλλες· ἔτσι θὰ κρατήσουμε καὶ τὴν ἀρίθμηση τοῦ Broneer ἀναφέροντας ἐντὸς παρενθέσεων τὴν πληρέστερη ἀρίθμηση τοῦ Glowacki.

179. Glowacki, 83.

χρόνια· ή διαφορετική αυτή χρονολόγηση αίτιολογείται και από τη θέση των κογχών στον βράχο: οι άρ. 1-4 και 20-22, που χρονολογούνται στα ρωμαϊκά χρόνια, βρίσκονται πολύ χαμηλότερα από τις πρωιμότερες (πίν. 42-43). Ο Broneer υπέθεσε ότι ή έπιγραφή Ι θα πρέπει να βρισκόταν σε ύψος 1.90 μ. περίπου από το έδαφος των ελληνικων χρόνων (είκ. 23β). Με βάση τη θέση και τη χρονολόγηση των κογχών, πιστεύει ο Broneer ότι το έδαφος στα κλασικά χρόνια ήταν υψηλότερα από αυτό των ρωμαϊκών χρόνων (πίν. 41-43).

Άξιζει να σημειώσουμε ότι στη μὲν περίπτωση του Δαφνιού έχουμε καλοσχηματισμένες κόγχες με τοξωτή κυρίως επίστεψη, με ικανό βάθος για την υποδοχή αναθημάτων (είκ. 9, πίν. 7β, 8α), στην δὲ περίπτωση της βόρειας κλιτύς οι κόγχες έχουν πολύ μικρό βάθος¹⁸⁰, όπου θα προσαρμόζονταν μόνο αναθηματικές πλάκες με τη χρήση προφανώς συνδετικού (πίν. 45α). Σε όρισμένες απαντώνται και τóρμοι για τη στερέωση των αναθημάτων με συνδέσμους.

---

180. Το βάθος τους κυμαίνεται από 6 έως 30 εκ.

Β. ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ

Κατὰ χώραν, ἀπευθείας στὸν βράχο τῆς κλιτύος:

1. O. Broneer, *Hesperia* 1, 1932, 43-44, εἰκ. 9, 10. Travlos, *Athen*, πίν. 295. *SEG* 10, 1949, 27. Sokolowski, *LSCG Suppl.*, 5. *IG* I³ 1382 a. 450-430 π.Χ. (εἰκ. 23β).

Τῶι Ἔροτι *ἡε* ἑορτῆ
[τ]ετράδι *ἡισταμέν[ο]*
Μονιχιῶν[ο]ς μεν[ός].

Ἡ ἑορτὴ ἐλάμβανε χώρα τὴν ἀνοιξη¹⁸¹. Ἡ τετάρτη ἡμέρα κάθε μηνὸς ἦταν ἀφιερωμένη στὴν Ἀφροδίτη· ἴσως μπορούμε νὰ ὑποθέσουμε μιὰ συνάφεια καὶ στὸν ἑορτιασμὸ τῶν δύο θεοτήτων κατὰ μῆνα Μουνιχιῶνα.

2. O. Broneer, *Hesperia* 1, 1932, 44, 46 εἰκ. 9, 11. Travlos, *Athen*, πίν. 296. *SEG* 10, 1949, 324. *IG* I³ 1382 b. 450-430 π.Χ. (εἰκ. 23α).

Ἀφροδ[ί]τ[ε]ς].

Πρόκειται μάλλον γιὰ ὄρο παρὰ γιὰ ἀνάθεση, ἀκολουθώντας τὴ συμπλήρωση τοῦ Raubitschek.

Βλ. ἐπίσης τὸ ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο, ἀρ. κατ. 6.

---

181. Πρβ. Σχολ. Πλάτωνος, *Φαῖδρος*, 231 ε. Ὁ βωμὸς τοῦ Ἐρωτα, ἀπὸ ὅπου ξεκινούσαν οἱ δρόμοι κατὰ τὰ Παναθήναια, πρέπει νὰ βρισκόταν σὲ ἄλλο σημεῖο τῆς Ἀθήνας.

Γ. ΤΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Τὰ παρακάτω εὐρήματα προέρχονται ἀπὸ τὶς ἀνασκαφὲς τοῦ Broneer καὶ ἀποδίδονται μὲ σχετικὴ βεβαιότητα στὸ ἱερὸ τῆς Ἀφροδίτης καὶ τοῦ Ἑρώτα.

1. *MAA AS 6*. Ἀνάγλυφη πλάκα. Μάρμαρο. Ὑψ. 0.053 μ., πλ. 0.115 μ., πάχ. 0.033 μ. (πίν. 46α).

2 Μαρτίου 1932 (O.B.¹⁸², σ. 105)· βρέθηκε σὲ διαταραγμένο στρώμα, κοντὰ στὸν βράχο στὴ βορειοανατολικὴ γωνία τοῦ ἱεροῦ (σημεῖο Z στὸ σχέδιο) καὶ κοντὰ στὸ παρθένο ἔδαφος, περίπου 2.50 μ. βορειοανατολικά τῆς κόγχης ἀρ. 20 (56) (εἰκ. 22, πίν. 43).

O. Broneer, *Hesperia* 2, 1933, 333-334, εἰκ. 4. Glowacki, 53, σημ. 27.

Πολὺ χαμηλὸ ἀνάγλυφο. Ἀναφέρονται ἴχνη ἐρυθροῦ χρώματος γιὰ τὴ μορφὴ καὶ γαλανοῦ γιὰ τὸ φόντο, ποὺ δὲν διακρίνονται σήμερα. Ἴχνη καύσης κυρίως στὸ πίσω τμήμα τῆς πλάκας.

Κορμὸς Ἑρώτος(;) σὲ βηματισμὸ πρὸς τὰ δεξιὰ. Σώζεται ἡ μορφὴ ἀπὸ τὴ μέση ἕως τὰ μέσα τῶν μηρῶν. Στηρίζον θὰ ἦταν τὸ δεξιὸ σκέλος, τὸ ἀριστερὸ προβάλλεται σὲ βηματισμό. Ὁ κορμὸς κλίνει πρὸς τὰ ἔμπρὸς κατὰ τρόπον ὥστε νὰ προβάλλονται ἔντονα οἱ γλουτοὶ πρὸς τὰ πίσω. Αὐτὴ ἡ παρατήρηση ὁδήγησε ἤδη τὸν Broneer¹⁸³ νὰ ὑποθέσει ὅτι ἔχουμε μιὰ φτερωτὴ μορφὴ· πέρας φτεροῦ μπορεῖ νὰ ὑποτεθεῖ πάνω ἀπὸ τὴ μέση. Ἡ τεχνοτροπία ἔχει στενὴ σχέση μὲ αὐτὴν τῆς ζωφόρου τῶν Ἑρώτων (ἀρ. κατ. 11-13), ἡ μορφὴ ὡστόσο εἶναι σὲ μικρότερη κλίμακα. Τὸ συνολικὸ ὕψος τῆς ὑπολογίζεται τοῦλάχιστον 20 ἐκ.

Ἄντιστοιχίες διαπιστώνουμε πρὸς τὶς σὲ λίγο μεγαλύτερη κλίμακα μορφὲς Ἑρώτων στὴ ζωφόρο τοῦ EAM¹⁸⁴ καθὼς καὶ πρὸς τοὺς πολεμιστὲς

---

182. Τὸ O.B. στὰ στοιχεῖα εὑρεσης ἀφορᾷ τὰ ἡμερολόγια τῶν ἀνασκαφῶν Broneer. Ὅρισμένα στοιχεῖα εὑρεσης ὡστόσο ὀφείλω σὲ ὑποδείξεις τοῦ Kevin Glowacki.

183. *Hesperia* 2, 1933, 334-335.

184. Βλ. παρακάτω ἀρ. κατ. 11 καὶ 12.

1. ΤΟ ΙΕΡΟ ΤΗΣ ΑΦΡΟΔΙΤΗΣ ΣΤΗ ΒΟΡΕΙΑ ΚΛΙΤΥ ΤΗΣ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ

της πλάκας, που έχει έντοιχιστεί στη μικρή Μητρόπολη¹⁸⁵. Τα αρχαίζοντα στοιχεία μάς οδηγούν σε χρονολόγηση στα ύστερα έλληνιστικά χρόνια.

Ἡ πλάκα με ἀρ. εὐρ. AS 13 βρίσκεται στοῦ ΕΑΜ, με ἀρ. εὐρ. 3969 (βλ. στή συνέχεια, ἀρ. κατ. 10).

2. *MAA AS 17*. Ἀναθηματική πλάκα. Μάρμαρο. Ὑψ. 0.35 μ., πλ. 0.22 μ., πάχ. 0.06 μ. (πίν. 46δ).

4 Ὀκτωβρίου 1933 (Ο.Β., σ. 117)· ἦταν έντοιχισμένο στόν τοῖχο σύγχρονου σπιτιοῦ στό βόρεια τοῦ ἱεροῦ καί παραδόθηκε ἀπό ἕνα ἀγόρι.

O. Broneer, *Hesperia* 4, 1935, 141-142 ἀρ. 16, εἰκ. 32.

Σώζεται μόνο τὸ δεξιὸ πέρασ τῆς πλάκας· ἀποκρουσμένη ἢ ἀπόληξή της σὲ πεσοδ. Τῆς μορφῆς που σώζεται ἔχουν ἀποκρουσθεῖ τὰ ἄκρα πόδια, τὸ δεξι ἄκρο χέρι με τμήμα τοῦ ἱματίου, τὸ μεγαλύτερο τμήμα τῆς κεφαλῆς.

Πρόκειται γιὰ ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο με μορφή ναῖσκου. Στὸ δεξιὸ πέρασ που διατηρήθηκε ὡς τίς μέρες μας πρέπει νὰ ἀναγνωρίσουμε μορφή λατρευτοῦ καί ὄχι θεότητος. Γυναικεῖα ντυμένη μορφή ἀπεικονίζεται ὄρθια πρὸς τὰ ἀριστερά. Φοράει χιτῶνα που ἢ ἀπόληξή του διακρίνεται στό κάτω τμήμα τῶν ποδῶν. Τὸ ἱμάτιο τυλίγει τὸ κεφάλι, καλύπτει τὴν πλάτη καί συγκρατεῖται στόν ἀριστερὸ λυγισμένο βραχίονα καί στό δεξι χέρι, που λυγίζει πρὸς τὰ πάνω· οἱ παρυφές –δεξιὰ καί ἀριστερὰ– σχηματίζουν τεθλασμένη. Τὸ ἱμάτιο ἀποδίδεται ὡς νὰ εἶχε ραφή· ἐνώνεται ἐμπρὸς ἢ ἄκρη τῶν δύο παρυφῶν, πράγμα που ἴσως ὀφείλεται στή χειρωνακτικὴ ἐργασία τοῦ γλύπτη. Τὸ δεξι πόδι εἶναι στάσιμο, τὸ ἀριστερὸ λυγισμένο. Κλασικοὶ τρόποι ἔκφρασης διαπιστώνονται στό κάτω μισὸ τοῦ προσώπου, που ἔχει σωθεῖ. Ἐδῆλη παραμένει ἢ ταυτότητα τῆς θεότητος, σὴν ὁποῖα ἀνετέθη ἢ πλάκα¹⁸⁶. Ἀλλὰ καί ὁ τύπος τῆς σεβιζούσης δὲν δίνει στοιχεῖα γιὰ τυχὸν σχετικὲς ὑποθέσεις.

Τὸ ὅτι εἶχε έντοιχισθεῖ λίγο βορειότερα ἀπὸ τὸ ἱερό, σὴν κατωφέρεια τῆς βορινῆς πλαγιᾶς, συνηγορεῖ πιθανότατα ὑπὲρ τῆς προέλευσῆς του ἀπὸ τὴν περιοχή.

---

185. P. Steiner, *Antike Skulpturen an der Panagia Gorgoepikoos zu Athen*, *AM* 31, 1906, 329-331, εἰκ. 2· M.-A. Zagdoun, *La sculpture archaïsante dans l'art hellénistique et dans l'art romain du Haut Empire* (1989) 187.

186. Βλ. παρακάτω, ἀρ. κατ. 7, ὅπου ὑπάρχει ἐπιγραφή στό ἐπιτύλιο.

Τὸ πλάτος τοῦ ἀναγλύφου δὲν θὰ ἦταν μικρότερο ἀπὸ περίπου 50 ἐκ. μὲ δεδομένο τὸ σωζόμενο ὕψος του. Θὰ μπορούσε δὲ νὰ εἶχε τοποθετηθεῖ στὴν κόγχη ἀρ. 5 (41). Χρονολογεῖται στὰ ὕστερα κλασικὰ χρόνια.

3. MAA AS 24. Ἀναθηματικὸ πλακίδιο. Μάρμαρο. Ὑψ. 0.085 μ., πλ. 0.07 μ., πάχ. 0.037 μ. (πίν. 46ε).

12 Ὀκτωβρίου 1933 (O.B., σ. 136)· βρέθηκε σὲ ἀρχαία ἐπίχωση στὸν τομέα Υ (εἰκ. 22), στὸ βορειοδυτικὸ τμήμα τοῦ ἱεροῦ κοντὰ στὸν σφόνδυλο ἀπὸ τὸν προπερικὸ Παρθενῶνα καὶ στὸ σημεῖο εὔρεσης τοῦ ἀρ. κατ. 1.

O. Broneer, *Hesperia* 4, 1935, 140, ἀρ. 13, εἰκ. 30. Van Straten, 115 ἀρ. 4.3. Glowacki, 53, σημ. 27 - Forsén, 57, ἀρ. 4.2, εἰκ. 46.

Ἀνδρικὰ γεννητικὰ μόρια σὲ ἔξεργο ἀνάγλυφο. Πολὺ λεπτὴ πλάκα χωρὶς περίγραμμα. [Θὰ μπορούσε νὰ ἦταν τοποθετημένο στὴν κόγχη ἀρ. 13 (49)].

4. MAA AS 36. Ἀναθηματικὸ πλακίδιο. Μάρμαρο. Ὑψ. 0.13 μ., πλ. 0.105 μ., πάχ. 0.04 μ. (πίν. 46ζ).

8 Δεκεμβρίου 1933 (O.B., σ. 23)· βρέθηκε ἀνάμεσα σὲ μεγάλες πέτρες στὸν τομέα Υ, στὸ βορειοδυτικὸ τμήμα τοῦ ἱεροῦ κοντὰ στὸ σφόνδυλο ἀπὸ τὸν προπερικὸ Παρθενῶνα (εἰκ. 22, πίν. 41).

O. Broneer, *Hesperia* 4, 1935, 140-141, ἀρ. 14, εἰκ. 31. Van Straten, 114-115, ἀρ. 4.2. Glowacki, 53, σημ. 27. Forsén, 57, ἀρ. 4.1, εἰκ. 45.

Τμήμα αἰδοίου ἀνάγλυφο· περὶ τὴν πλάκα κανόνας. Ἐὰν ὑπολογίσουμε ὅτι σώζεται λίγο λιγότερο ἀπὸ τὸ μισὸ τοῦ πλάτους καὶ σχεδὸν τὸ μισὸ τοῦ ὕψους, θὰ μπορούσε νὰ χωρέσει στὴν κόγχη ἀρ. 10 (46).

Τὸ ἀνάγλυφο μὲ ἀρ. εὐρ. AS 38 βρίσκεται στὸ MA (βλ. στὴ συνέχεια, ἀρ. κατ. 14).

Ἐνας κορμὸς γυμνοῦ ἀνδρικοῦ ἀγαλματίου (ἀρ. εὐρ. AS 20) καὶ ἓνα ἀνάγλυφο μὲ προβληματικὴ ἐρμηνεῖα (ἀρ. εὐρ. AS 19), ποὺ εἶχαν βρεθεῖ ἀπὸ τὸ 1933 σὲ διαταραγμένα χρώματα, δὲν ἀναφέρονται στὴν ἔκθεση τοῦ Broneer ὡς προερχόμενα ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῆς Ἀφροδίτης καὶ τοῦ Ἑρωτος¹⁸⁷, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι βρέθηκαν στὸ ἴδιο σημεῖο ὅπου καὶ τὰ ἀνάγλυφα ἀρ. κατ. 3 καὶ 4.

187. Βλ. τὸν κατάλογο τῶν εὐρημάτων ἀπὸ τὸ σύνολο τῆς κλιτύος: Glowacki, 103, ὁ ὁποῖος ἐπίσης τὰ ἐξαιρεῖ ἀπὸ τὸ ἱερὸ.

Τὰ ἀκόλουθα ἀντικείμενα βρέθηκαν στὴ Βόρεια Κλιτὺ κατὰ τὶς ἀνασκαφὲς τῶν ἐτῶν 1937-1939¹⁸⁸. Οἱ ἀνασκαφὲς αὐτῶν τῶν ἐτῶν ἔλαβαν χώρα στὴν κατωφέρεια τῆς κλιτύος, κάτω δηλαδὴ ἀπὸ τὸν περίπατο· ἀκριβῶς βόρεια τοῦ ἱεροῦ ἔγινε ἀνασκαφικὴ ἔρευνα κατὰ τὸ 1939 καὶ τὸ 1937 (στὸ δυτικότερο ἄκρο τοῦ ἱεροῦ), ἐνῶ τὰ ἔτη 1937, 1938 καὶ 1939 οἱ ἀνασκαφὲς συνεχίστηκαν δυτικότερα¹⁸⁹. Μὲ ὁδηγοὺ τὰ ἡμερολόγια τῶν ἀνασκαφῶν καὶ τὰ εὐρετήρια, ὁ Kevin Glowacki προσπάθησε νὰ ἀποδώσει κάποια ἀκόμα γλυπτὰ¹⁹⁰ στὸ Ἱερὸ τῆς Ἀφροδίτης καὶ τοῦ Ἑρώτος, ἀπὸ ὅπου προφανῶς εἶχαν κυλήσει στὴν πλαγιὰ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Σύμφωνα μὲ αὐτὴ τὴν πρόσφατη ἔρευνα, πρέπει νὰ προέρχονται ἀπὸ τὸ Ἱερὸ τῆς Ἀφροδίτης καὶ τοῦ Ἑρώτα καὶ τὰ ἀκόλουθα εὐρήματα. Ἄς σημειώσουμε ὡστόσο καὶ τὴν παρατήρηση τῆς Bieber¹⁹¹ σχετικὰ μὲ τὴν εὔρεση μικρῶν γλυπτῶν στὴν βόρεια κλιτὺ, δυτικότερα ὅμως ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῆς Ἀφροδίτης καὶ τοῦ Ἑρώτος.

5. *MMA AS 60*. Ἀγαλμάτιο Ἀφροδίτης. Μάρμαρο. Ὑψ. 0.125 μ. (πίν. 47α).

16 Μαρτίου 1937· βρέθηκε σὲ διαταραγμένη συνάφεια, κοντὰ στὸν βράχο βόρεια τοῦ ἱεροῦ.

Glowacki, 54, ἀρ. 1, 106, εἰκ. 34.

Σῶζονται μόνο τὰ σκέλη, ἀπὸ τὸ κάτω τμήμα τῶν μηρῶν, μὲ τὴ συμφυρὴ πλίνθο.

Στάσιμο τὸ δεξιὸ πόδι, τὸ ἀριστερὸ ἄνετο λυγίζει στὸ γόνατο. Φορᾷ ἱμάτιο, ποὺ τυλίγει τὰ πόδια καὶ ἴσως τὸ συγκρατοῦσε μὲ τὸ ἓνα χέρι πρὸ τῆς ἕβης· ἡ ἀπόδοση τοῦ ἐνδύματος εἶναι κάπως συγκεχυμένη, δὲν ἀποδίδονται δηλαδὴ οἱ παρυφὲς τοῦ ἐνδύματος ἀνάμεσα στὰ πόδια ἐνῶ τὸ ὕφασμα μοιάζει νὰ καλύπτει ἐξ ἴσου τὸ στήριγμα στὰ ἀριστερὰ τῆς μορ-

188. Βλ. O. Broneer, Excavations on the North Slope of the Acropolis, 1937, *Hesperia* 7, 1938, 161-263· τοῦ ἴδιου, Recent Discoveries on the North Slope of the Acropolis in Athens, *AJA* 42, 1938, 161-164, 445-450· τοῦ ἴδιου, Excavations on the North Slope of the Acropolis, 1939, *AJA* 44, 1940, 252-256.

189. Γιὰ τὰ ἀκριβῆ ὄρια τῶν ἀνασκαφῶν κατ' ἔτος, ἀλλὰ καὶ τὰ σημεῖα εὔρεσης τῶν ἀντικειμένων, βλ. Glowacki, 7-10, εἰκ. 2.

190. Πλήρη κατάλογο τῶν εὐρημάτων βλ. Glowacki, 54-57 (ποὺ ἀποδίδει στὸ ἱερὸ) καὶ 101-121 (τὸ σύνολο τῶν εὐρημάτων ἀπὸ τὴν κλιτὺ). Στὸν κατάλογο περιλαμβάνουμε μόνο ὅσα κρίνουμε ὅτι ἀποδίδονται μὲ μεγαλύτερη ἀσφάλεια στὸ ἱερό.

191. Βλ. παρακάτω, σημ. 193. Οἱ βιβλιογραφικὲς ἀναφορὲς ὡστόσο δὲν ἀφοροῦν ἀνασκαφὲς στὴ βόρεια κλιτὺ. Μάλλον ἔχει γίνῃ κάποια σύγχυση μὲ τὴ νότια.

φῆς καθὼς καὶ τὰ πόδια τῆς. Ἄριστερά τῆς βρίσκεται ἀγγεῖο, πιθανῶς μιὰ ὑδρία, ἀναφορὰ στὸν ἀρχικὸ τύπο, τὴν Ἄφροδίτη τοῦ Πραξιτέλη, τὴ γνωστὴ ὡς Κνιδία, ἢ ὁποῖα ἀπίθωνε τὸ ἱμάτιο στὸ ἀγγεῖο πρὶν νὰ ἀρχίσει τὸ λουτρό τῆς. Πρόκειται γιὰ κοινότυπες παραλλαγές, χειρωνακτικὰ ἀγαλμάτια τῆς σειρᾶς, ποὺ χρονολογοῦνται σὲ γενικὲς γραμμὲς στὰ ὕστερα ἑλληνιστικὰ χρόνια, καὶ προορίζονταν γιὰ ἀναθήματα πιθανῶς σὲ μικρότερης –σὲ σχέση μὲ τὰ ἐπίσημα τοῦ ἱεροῦ βράχου– σημασίας ἱερὰ.

Πολὺ συγγενὴ ὡς πρὸς τὴν τεχνοτροπία βρίσκουμε ὀρισμένα ὕστερα ἑλληνιστικὰ ἀγαλμάτια ἀπὸ τὴ Δῆλο¹⁹² καὶ ἀπὸ τὴ δυτικὴ κλιτὴ τῆς Ἀκροπόλεως¹⁹³.

6. ΜΑΑ ΑS 75. Ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο. Μάρμαρο. Ὑψ. 0.189 μ., σωζόμενο πλ. 0.102 μ., πᾶχ. 0.048 μ. (πίν. 46γ).

31 Μαρτίου 1937· βρέθηκε στὸ βόρειο ἄκρο τοῦ ἱεροῦ σὲ ἀρχαῖο γέμισμα κάτω ἀπὸ τὸ μικρότερο θραῦσμα σφονδύλου τοῦ προπερσικοῦ Παρθενώνα (σημεῖο Υ στὴν εἰκ. 22, πίν. 41).

Glowacki, 56 ἀρ. 5, 107, εἰκ. 38.

Σῶζεται τὸ ἀριστερὸ τμήμα τοῦ ἀναγλύφου. Ἀποκρούσεις στὸ κάτω ἥμισυ τῆς παραστάδος καὶ στὴν ἄνω γωνία τοῦ ἐπιστυλίου. Στὴν πίσω ὄψη ἀδρὸ τελείωμα ἀλλὰ καὶ ἐκτεταμένες ἀποκρούσεις. Ὁ δεξιὸς κρόταφος εἶναι ἐπιμελῶς λειασμένος· στὴν κάτω ὄψη φέρει συνοπτικὴ λείανση. Ἀνισοβαθεὲς εἶναι τὸ φόντο μὲ ἐμφανὴ ἴχνη ράσπας. Ἴχνη καύσης διακρίνονται στὸ ἄνω δεξιὸ τμήμα τῆς πλάκας.

Ἡ παράσταση πλαισιώνεται ἀπὸ παραστάδες καὶ ἐπιστύλιο μὲ ἀκροκεράμους· οἱ μορφὲς βαίνουν σὲ κανόνα. Γυναικεῖα μορφή, ποὺ φοράει

192. J. Marcadé, *Au Musée de Délos. Étude sur la sculpture hellénistique en ronde-bosse découverte dans l'île* (1969) 231 σημ. 5, πίν. 45 (ἀρ. εὐρ. Α 5430).

193. Bieber, *AncCopies*, 64 καὶ σημ. 34 καὶ 39, εἰκ. 224 καὶ 229-232: γιὰ τὴ χρονολόγηση στὰ ὕστερα ἑλληνιστικὰ χρόνια καὶ τὴν εὐτελή τους ποιότητα (ἢ ἀναφερόμενη στὴ σημ. 40 βιβλιογραφία δὲν ἀντιστοιχεῖ σὲ εὐρήματα ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῆς Πανθήμου –ἀνασκαφὲς κυρίως στὸ Διονύσιο καὶ στὸ Ἀσκληπιεῖο– οὔτε ὅμως ἀναφέρεται στὰ ἀγαλμάτια ποὺ ἀπεικονίζονται). Ἀντίθετα, βλ. Th. L. Shear, *Excavations in the Athenian Agora –The Sculpture found in 1933*, *Hesperia* 4, 1935, 394-395, εἰκ. 19-21: τὰ χρονολογεῖ στὰ ρωμαϊκὰ χρόνια στηριζόμενος κυρίως στὴν εὐτελή τους ποιότητα.

χιτώνα καὶ εἶναι τυλιγμένη σὲ ἱμάτιο¹⁹⁴, βαδίζει πρὸς τὰ δεξιὰ σὲ στάση σεβισμού μὲ τὸ δεξί της χέρι ἐνῶ προτείνει τὸ ἀριστερὸ πάνω ἀπὸ τὸν βωμὸ ποῦ βρίσκεται μπροστὰ της. Ἀποδίδεται σὲ ὄψη 3/4.

Στὸ ἐπιστύλιο ἐπιγραφή:

Καλλιστ[- - - -]¹⁹⁵.

Ὑψος τῶν γραμμάτων 0.005-0.008 μ.· τὸ Σ γράφεται μὲ ἀκραίμονες. Τὸ ἀνισοβαθὲς φόντιο τοῦ ἀναγλύφου καθὼς καὶ ἡ τυπολογία τῆς μορφῆς καὶ ὁ χῶρος ποῦ καταλαμβάνει καθ' ὕψος μᾶς ὁδηγοῦν σὲ χρονολόγηση στὸν 3ο αἰ. π.Χ.¹⁹⁶.

Πρόκειται εἴτε γιὰ ὄνομα θεότητος (Καλλίστη) ἢ ἀναθέτιδος (Καλλίστη, Καλλίστιον, Καλλιστράτη κ.ἄ.)¹⁹⁷. Στὴν πρώτη περίπτωση θὰ ἀκολουθοῦσε ἡ λέξη ἀνάθηκε, στὴ δευτέρη τὸ ὄνομα τῆς θεότητος· τὸ σωζόμενο ἄλλωστε τμήμα τοῦ ἀναγλύφου εἶναι λίγο μικρότερο ἀπὸ τὸ μισὸ τοῦ πλάτους.

Τὸ Καλλίστη ἐκτὸς ἀπὸ ὄνομα¹⁹⁸ θεότητος ἢ ἡρωίδας, ἀπαντᾶται καὶ ὡς ἐπίκληση τῆς Ἀρτέμιδος. Ἐὰν πράγματι ἦταν ἀνάθημα στὸ ἱερὸ τῆς Ἀφροδίτης μένει πρὸς ἐξέτασιν ἢ συνάφεια τῆς ὅποιας Καλλίστης μὲ τὴν Ἀφροδίτη σὲ αὐτὴ τὴ χθόνια γονιμικὴ ὑπόστασή της¹⁹⁹.

7. *MAA AS 109*. Ἀγαλμάτιο γυμνῆς γυναικείας μορφῆς. Ὑψ. 0.086 μ. (πίν. 47β).

21 Ἀπριλίου 1937· βρέθηκε σὲ διαταραγμένο ἐπιφανειακὸ στρώμα στὴν κατώτερη βόρεια κλιτύ.

Glowacki, 55-56 ἀρ. 4, 110, εἰκ. 37.

194. Πρβ. κυρίως μορφὲς λατρευτριῶν σὲ ἀναθηματικὰ ἀνάγλυφα τοῦ τέλους τοῦ 4ου αἰῶνα π.Χ. καθὼς καὶ τὶς μορφὲς τῶν θρηνωδῶν στὴν ὁμώνυμη σαρκοφάγο ἀπὸ τὴ Σιδώνα, ὁ.π. σημ. 103.

195. Ὁ Bronceer παραδίδει ὅτι τὴν ἐποχὴ τῆς εὐρέως διειρημένου ἢ ὀριζόντια κεραία τοῦ τελευταίου γράμματος καὶ μεταγράφει Καλλίστη. Ὁφείλω τὴν ἐπισήμανση στὸν K. Glowacki.

196. Τὴν ἴδια χρονολόγηση πιθανολογεῖ καὶ ὁ Glowacki, 57.

197. M. J. Osborne - S.G. Byrne, *LGN II. Attica* (1994) 251-253.

198. *RE* 10.2 (1919), 1673-1674, λ. *Kalliste* (Adler).

199. Πρβ. ἱερὸ Ἀρίστης καὶ Καλλίστης στὴν περιοχὴ τοῦ Κεραμικοῦ: Πασ., Ἀττικὰ 29.2. A. Philadelphus, *Le sanctuaire d'Artémis Kallisté et l'ancienne rue de l'Académie*, *BCH* 51, 1927, 155-163.

Σώζεται μόνο ο κορμός ως περίπου τη μέση. Λείπουν το κεφάλι και ο λαιμός, το δεξιό χέρι από τον δικέφαλο, το άριστερό από τον ὦμο. Ἐκτεταμένη απόκρουση στο άριστερό τμήμα του σώματος εμπρός και στον δεξιό μαστό.

Ἡ μορφή είναι γυμνή με έντονη κλίση του κορμού προς τα εμπρός. Το άριστερό της χέρι θα φερόταν, ὅπως διακρίνεται στην πλάτη, προς τα κάτω, πράγμα που ἴσως ἐπαληθεύεται από την ἐκτεταμένη απόκρουση στην περιοχή του άριστεροῦ μαστοῦ· το δεξιό θα ἐρχόταν προς τα εμπρός, ἄδηλο ὅμως σε ποιά ἀκριβῶς θέση. Ἔχουμε προφανῶς μιὰ κοινότυπη ἐπανάληψη τῆς Ἐφροδίτης Αἰδουμένης²⁰⁰. Πλατεῖα μάζα μαλλιῶν πέφτει στην πλάτη.

8. MAA AS 172. Ἐγαλμάτιο ντυμένης Ἐφροδίτης. Ὑψ. 0.068 μ. (πίν. 47γ).

18 Μαΐου 1938· βρέθηκε σε ἀναμειγμένη ἐπίχωση νοτιοανατολικά του φρέατος Ε στην κατώτερη βόρεια κλιτύ.

Glowacki, 55 ἀρ. 3, 115, εἰκ. 36 (εἰκάζει ἀναπαραγωγή του τύπου Λούβρου-Νεαπόλεως).

Σώζεται ο κορμός από τη μέση και πάνω και το άριστερό χέρι ως τον ἀγκῶνα. Ἐποκρούσεις στον άριστερό βραχίονα, στους μαστούς, στην παρυφή του ἐνδύματος, στην πλάτη.

Ἡ Ἐφροδίτη εἶναι ντυμένη με λεπτό χιτῶνα, που γλιστράει στα μέσα του βραχίονα ἀφήνοντας γυμνό τον άριστερό ὦμο²⁰¹. Ἀξίζει να παρατηρήσουμε τις διαφοροποιήσεις στην ἀπόδοση τῶν πτυχῶσεων, στην πίσω ὄψη χονδρές, ἄδρες, ἐνῶ εμπρός λεπτές, στα δεξιά με ἀπλές ἐγχαράξεις, τοξωτῆς ἀνάμεσα στα στήθη. Το δεξιό χέρι μάλλον ἐκτεινόταν προς τα πάνω, το άριστερό πιθανῶς λύγιζε. Πρέπει να ἔχουμε μιὰ κοινότυπη ἐπανάληψη του ἀγαλαματικοῦ τύπου τῆς Ἐφροδίτης ἐν Κήποις²⁰². Ἐδηλο

200. Βλ. Delivorrias, *Aphrodite*, σ. 49, ἀρ. 409, 419 για τις γνωστότερες παραλλαγές του τύπου.

201. Το θέμα αὐτό γίνεται ἰδιαίτερα ἀγαπητὸ σε ὅλη την ἑλληνιστικὴ περίοδο· ἐνίοτε ἱμάντες (*ἀνάλαβοι*) δένονται ἀπὸ τη ζώνη χωρίς ὥστόσο να ἐμποδίζουν το γλιστρημα του χιτῶνα στον ὦμο.

202. Βλ. κυρίως Delivorrias, *Aphrodite* ἀρ. 193 με ἀναφορὲς στις διαφορετικὲς ἀπόψεις· συμφωνοῦμε ὥστόσο στο γεγονός ὅτι ὁ ἀγαλαματικὸς τύπος τῆς Ἐφροδίτης ἐν Κήποις ἐπαναλαμβάνεται στο λατρευτικὸ ἄγαλμα του Ἱεροῦ τῆς Ἐφροδίτης στο Δαφνί, Delivorrias, *Aphrodite* ἀρ. 200 καὶ 201. Βλ. σχετικὰ παραπάνω, Κεφάλαιο Ι.Δ., ἀρ. κατ. 14 καὶ 11.

μένει ἂν φοροῦσε καὶ ἱμάτιο· εἶναι ὁ χιτώνας ποὺ καλύπτει τὸν ἀριστερὸ βραχίονα. Δὲν εἶναι ἐξ ἴσου σαφὲς κατὰ πόσον ἀκουμποῦσε σὲ στήριγμα στὰ ἀριστερά.

9. MAA AS 185. Ἀγαλμάτιο Ἀφροδίτης. Ὑψ. 0.079 μ. (πίν. 47δ).

19 Ἀπριλίου 1939· βρέθηκε σὲ ἀναμεμειγμένη ἐπίχωση βορειοανατολικά τοῦ ἱεροῦ.

Glowacki, 54-55 ἀρ. 2, 116, εἰκ. 35.

Σῶζεται ἀπὸ τὴ μέση περίπου ὡς τὸ πάνω τμήμα τῶν μηρῶν. Στὴν πίσω ὄψη ὀπὴ ἀνάμεσα στὰ σκέλη.

Πρόκειται γιὰ γυναικεία μορφή ἡμίγυμνη σὲ χειρονομία αἰδουμένης. Γυμνὸ εἶναι τὸ πάνω μέρος τοῦ σώματος, τὰ πόδια τυλίγονται σὲ ἱμάτιο, ποὺ συγκρατεῖται μὲ τὸ δεξι χέρι· σῶζονται τὰ δάκτυλα, ἐνῶ ἡ θέση του γίνεται σαφέστερη λόγω τῆς ἀπόκρουσης στὸν δεξιὸ γοφόν. Οἱ πτυχὲς τοῦ ἱματίου συγκλίνουν πρὸς τὴν ἦβη· στὴν πρόσθια ὄψη ἀποδίδονται σχηματικά. Γιὰ τὴ διευθέτηση τοῦ ἀριστεροῦ χεριοῦ δὲν ὑπάρχει ἔνδειξη. Τὸ ἱμάτιο θὰ γλιστροῦσε χαλαρὰ στὴν πίσω ὄψη ὥστε νὰ μένουν γυμνοὶ οἱ γλουτοὶ καὶ τὸ ἄνω τμήμα τῶν μηρῶν²⁰³. Ἡ πίσω ὄψη ἀποδίδεται σχεδὸν ἐπίπεδη, μὲ ἄδρὸ τελείωμα.

Τὰ λοιπὰ εὐρήματα, ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὶς προαναφερθεῖσες ἀνασκαφές, δὲν δηλώνονται μὲ βεβαιότητα ὡς προερχόμενα ἀπὸ τὸ ἱερό. Συναφῆ κρίνονται ὡστόσο ἀγαλμάτια, ἀνάγλυφα Ἑρώτων, Μητέρας Θεῶν κ.ἄ. Οὔτε ἄλλωστε τὰ ἀγαλμάτια Ἀφροδίτης, ποὺ περιελήφθησαν, εἶναι βεβαιωμένο ὅτι προέρχονται ἀποκλειστικά ἀπὸ τὸ ἱερό, ἀφοῦ ἔχουν βρεθεῖ σὲ ἀναμοχλευμένα χώματα ἢ σὲ ἐπιφανειακὰ στρώματα.

10. EAM 3969 (=ἀρχικά MAA, ἀρ. εὐρ. AS 13). Θραῦσμα ἀνάγλυφης πλάκας. Πεντελικὸ μάρμαρο. Ὑψ. 0.22 μ., μῆκ. 0.21 μ., πάχ. 0.07 μ. (πίν. 46β).

5 Ὀκτωβρίου 1932 (O.B., σ. 78)· ἦταν χτισμένο σὲ μεταγενέστερο τοῖχο στὸν βόρειο ἄκρο τοῦ ἱεροῦ· δυτικὰ τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ *Περιπάτου*.

O. Broneer, *Hesperia* 4, 1935, 143, ἀρ. 17, εἰκ. 33. Σβορώνος, II, πίν. 102. Σ.

Καρούζου, *AE* 1956, 172-173. Καρούζου, 95-96. Glowacki, 53, σημ. 29.

203. Πρβ. τὸ ἀγαλμάτιο Ἀφροδίτης στὰ Χανιά, Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο, ἀρ. εὐρ. Α 67: Β. Μαχαίρα, Δύο ἀγαλαμτικοὶ τύποι τῆς ροδιακῆς πλαστικῆς τῶν ὑστεροελληνιστικῶν χρόνων, *Ρόδος 2400 χρόνια Α'* (1999) 176, εἰκ. 70 δ.

Σπασμένη σε όλες τις πλευρές και κατά το ήμισυ σχεδόν του πάχους.

Χειρωνακτικό έργο από επιδιόρθωση στη ρωμαϊκή εποχή με άπεικόνιση πομπής Έρωτων. Σώζεται τμήμα δύο μορφών: τμήμα του άριστερου λυγισμένου βραχίονος και του φτερού του προπορευομένου Έρωτος, τὸ δεξι προτεινόμενο χέρι με τμήμα του ἄνω κορμού ἕως τὴ βάση του λαιμοῦ και τὴν ἄνω ἄκρη του φτεροῦ του ἀκολουθοῦντος Έρωτος. Ὁ πρῶτος θὰ κρατοῦσε στὸ λυγισμένο χέρι τὴ φιάλη, ὁ δεύτερος στὸ προτεταμένο χέρι του τὸ θυμιατήριο.

11. EAM 1451. Ἀνάγλυφη πλάκα. Μάρμαρο. Ὑψ. 0.46 μ., μῆκ. 1.21 μ., πᾶχ. 0.24 μ. (πίν. 50α, γ).

Βρισκόταν στὸν Πύργο τῶν Ἀνέμων (συλλογὴ) και δημοσιεύτηκε ἀρχικὰ ἀπὸ τὸν K. Bursian, *Berichte über die Verhandlungen der königlich sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig - Philologische Historische Classe* 12, 1860, 197-198.

P. Pervanoglou, *AZ* 19, 1861, 231. V. Sybel, 304, 1. *EA* 1254.11 (E. Löwy). Καστριώτης, 256-257. Σβορώνος, 452, ἀρ. 150, II, πίν. 102. Σ. Καρούζου, *AE* 1956, 165-168, 172-176. *AJA* 68, 1964, 50-51, A 58. Καρούζου, 94.

Και στὰ δύο πέρατα φέρει ἀναθύρωση και τὸρμους γιὰ ὑποδοχὴ συνδέσμων. Μικρὲς ἀποκρούσεις στὸν ἄνω κανόνα, στὰ μέλη του σώματος, κυρίως στὰ σκέλη· ἔχει ἀποκρουσθεῖ πλήρως ἡ κεφαλὴ του τελευταίου στὴ σειρά.

Τέλη του 2ου αἰ. π.Χ.

Πομπὴ πέντε Έρωτων με ἀπλωμένα τὰ μεγάλα φτερά τους. Τὰ μαλλιά τους εἶναι κοντά, ἀδρὰ δηλώνονται περὶ τὴν κεφαλὴ. Στὸ δεξι προτεταμένο χέρι κρατοῦν οἱ δύο θυμιατήριο, οἱ τρεῖς οἰνοχόη, ἐνῶ στὸ λυγισμένο ἄριστερό κρατοῦν ὅλοι φιάλη. Ἡ Καρούζου πιστεύει ὅτι αὐτὴ ἡ πλάκα σμιλεύτηκε ἀπὸ τὸν γλύπτη ὡς ὑπόδειγμα γιὰ τοὺς βοηθούς του, οἱ ὁποῖοι θὰ φιλοτέχνησαν τὲς ἄλλες πλάκες. Ὁ Bursian εἶχε ἀρχικὰ ὑποθέσει ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ ἀπεικόνιση Ἐλευσινίων Μυστηρίων και ἐρμήνευε τοὺς Έρωτες ὡς ἓνα εἶδος «*génie des mystères*». Ὁ Περβάνογλου ὑποθέτει συμβολικὴ ἀπεικόνιση λαμπαδηδρομίας ἢ ὑδροφορίας ἢ ἀντίστοιχου ἀγώνα και ὡς ἐκ τούτου ὑποθέτει ὅτι οἱ δύο πλάκες προέρχονται ἀπὸ κάποιο χορηγικὸ ἀνάθημα, ὑπόθεση ποὺ ἀσπάζονται και οἱ Stuart και Revett (βλ. στὴ συνέχεια).

12. EAM 1452. Ἀνάγλυφη πλάκα. Ὑψ. 0.46 μ., μῆκ. 0.78 μ., πᾶχ. 0.22 μ. (πίν. 50β-γ).

Βρέθηκε περὶ τὸ 1860 παρὰ τὸ Δίπυλον (Περβάνογλου)· ἴσως ἦταν

έντοιχισμένη στον ναό του Ἁγ. Δημητρίου Κατηφόρη (Σβορώνος).

P. Pervanoglu, *AZ* 19, 1861, 231. V. Sybel, 304, 1 b. Καστριώτης, 257. *EA* 1254.12 (E. Löwy). Σβορώνος, 452, ἀρ. 150, II, πίν. 102. Σ. Καρούζου, *AE* 1956, 165-168, 172-176. Καρούζου, 94.

Ἀποσπασμένη ἢ ἀριστερὴ πλευρά· δεξιὰ φέρει ἀναθύρωση καὶ τόρμος γιὰ ὑποδοχὴ συνδέσμου. Ἰσχυρὲς ἀποκρούσεις φέρει σὲ ὅλη τὴν ἐπιδερμίδα τοῦ μαρμάρου, ἐνῶ ἐντελῶς ἀποκρουσμένη εἶναι ἢ τρίτη μορφή.

Χειρωνακτικὸ ἔργο ἀπὸ ἐπιδιόρθωση στὴ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ.

Πομπὴ τεσσάρων Ἑρώτων. Τὰ μαλλιά δένονται στὴν κορυφὴ τῆς κεφαλῆς σὲ κόρυμβο. Ὁ δευτέρος ἀπὸ ἀριστερὰ κρατᾷ οἰνοχόη, ὁ τρίτος θυματήριον, ὁ τέταρτος φιάλη. Προέρχεται ἀπὸ τὸ ἴδιον μνημεῖο μὲ τὴν προηγουμένη· ἡ συνδεσμολογία τῶν πλακῶν στοὺς κροτάφους συνηγορεῖ ὑπὲρ μᾶς τέτοιας ὑπόθεσης. Σύμφωνα μὲ τὴν ἐπικρατέστερη ἄποψη²⁰⁴ αὐτὸ τὸ τμήμα κατασκευάστηκε σὲ μεταγενέστερα χρόνια γιὰ ἀντικατάσταση ἀχρηστευθέντος τμήματος τῆς ζωφόρου περὶ τὸ 150 π.Χ.

Ἔχει ὑποτεθεῖ ἀπὸ τὸν Σβορώνο ὅτι ὑπῆρχε καὶ μία τρίτη πλάκα τῆς ὁποίας τὸ σχέδιο παραδίδουν οἱ Stuart καὶ Revett²⁰⁵. Ὅμως τόσο ὁ Broneer²⁰⁶ ὅσο καὶ ἡ Καρούζου²⁰⁷ ὑποστηρίζουν ὅτι δὲν πρέπει νὰ ὑπάρχει τρίτη πλάκα, ἀλλὰ ὅτι τὸ σχέδιο τῶν Stuart καὶ Revett ἀποδίδει μὲ κάποιες παρερμηνεῖες τὴν ἴδια πλάκα.

Ὁ Σβορώνος²⁰⁸ συσχετίζει τὴ ζωφόρο μὲ τὴν πομπὴ²⁰⁹ τοῦ Πτολεμαίου Β' καὶ τὸ Πτολεμαῖο γυμνάσιον, ποὺ βρισκόταν στὴν περιοχὴ εὔρεσης τοῦ ἀρ. κατ. 11. Πιστεύει ὅτι ἀνήκε σὲ κάποιον χορηγικὸ μνημεῖο καὶ ὅτι γι' αὐτὸ παρερμηνεύεται ἡ παρουσία τοῦ τρίποδα στὴν ἄγνωστη πλάκα τῆς ὁποίας μᾶς ἔχει διασωθεῖ τὸ σχέδιο. Ἡ ὑπόθεση ὅτι ἴσως οἱ πλάκες συναποτελοῦσαν τὴ βᾶση τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος

204. Καρούζου, *AE* 1956, 168, 170.

205. J. Stuart - N. Revett, *The Antiquities of Athens* II (1787) 29: ἔχει θέση ἐπιτύλου στὸ κεφάλαιο τὸ σχετικὸ μὲ τὸ χορηγικὸ ἀνάθημα τοῦ Θρασύλλου. Ἀπεικονίζονται τρεῖς μορφὲς ἐκ τῶν ὁποίων οἱ δύο κρατοῦν οἰνοχόη στὸ δεξιὸ χερὶ καὶ φιάλη στὸ ἀριστερό, ἡ κεντρικὴ τρίποδα καὶ στεφάνη ἀντίστοιχα.

206. *Hesperia* 4, 1935, 144.

207. *AE* 1956, 171-172.

208. Σβορώνος, 455.

209. Βλ. γιὰ τὴν περιγραφή τῆς πομπῆς: E.E. Rice, *The Grand Procession of Ptolemy Philadelphus* (1983).

της θεᾶς, πού ὅμως δὲν εἶναι βεβαιωμένη ἢ ὑπαρξή του λόγω τοῦ ὑπαίθριου χαρακτήρα τῆς λατρείας, δὲν τεκμηριώνεται. Μιὰ ἀληθοφανῆς προσέγγιση μᾶς ὀδηγεῖ νὰ ὑποθέσουμε ὅτι κοσμοῦσαν τὸν περίβολο τοῦ τεμένους²¹⁰ τοῦ Ἱεροῦ τῆς Ἀφροδίτης²¹¹. Καὶ οἱ τρεῖς πλάκες, πού πιθανῶς προέρχονται²¹² ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῆς Ἀφροδίτης καὶ τοῦ Ἔρωτος στὴ Βόρεια κλιτὺ τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀκρόπολης, ἀνάγονται –τουλάχιστον ὡς πρὸς τὸν ἀρχικό τους τύπο– στὰ μέσα ἑλληνιστικὰ χρόνια. Τὸ ἀποσπασματικὰ σωζόμενο ἀνάγλυφο ἀπὸ τὸ Δαφνὶ διαφοροποιεῖται ἐν μέρει ὡς πρὸς τὴν τεχνική (π.χ. ὁ κάτω κανὼν) ὀδηγώντας στὴν ὑπόθεση ὅτι ἴσως τὸ ἀρχέτυπο εἶχε δημιουργηθεῖ στὰ ὕστερα κλασσικὰ χρόνια. Σὲ αὐτὴ τὴν ὑπόθεση ὀδηγεῖ κυρίως ὁ τύπος τοῦ θυμιατηρίου, πού, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀτυχή ἐρυθρόμορφη ἀγγειογραφία, ἀνευρίσκεται καὶ σὲ ἓνα ἀνάγλυφο ἀπὸ τὴν Ἐλευσίνα τὸ ὁποῖο χρονολογεῖται στὰ ὕστερο-κλασσικὰ χρόνια²¹³.

Οἱ ἀρ. κατ. **10** καὶ **12** εἶναι χειρωνακτικὰ ἔργα· κατὰ τὴν Καρούζου²¹⁴ ἀπὸ ἐπιδιόρθωση στὴ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ.

Σύμφωνα μὲ στοιχεῖα τῆς νεώτερης ἔρευνας τὰ ἀκόλουθα γλυπτὰ (ἀρ. κατ. **13** καὶ **15**) ἔχουν προσγραφεῖ στὸ ἱερὸ τῆς βόρειας κλιτύος. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις πάντως ἡ ταύτιση εἶναι ἐπισημάνει δεδομένου γιὰ τὸ πρῶτο τοῦ τόπου εὔρεσης καὶ γιὰ τὸ δεύτερο τῆς ἄγνωστης προέλευσης. Μόνο τὸ θέμα ὀδήγησε τοὺς ἐρευνητὲς καὶ στὶς δύο περιπτώσεις σὲ αὐτὴ τὴν ταύτιση.

13. EAM 3257. Ἀγαλμάτιο Ἀφροδίτης καθημένης μὲ τὸν Ἔρωτα(;) ὄρθιο στὸν βράχο. Μάρμαρο. Ὑψ. 0.35 μ., πλ. 0.27 μ., πάχ. 0.142 μ.· πλ. πλίνθου 0.25 μ., πάχ. 0.09-0.098 μ., ὕψ. 0.02-0.025 μ. (πίν. 48α-β).

210. O. Broneer, *Hesperia* 4, 1935, 146-147· E. Langlotz, *Aphrodite in den Gärten (SBHeidelberg 38.2, 1953/54)*, 8. Καρούζου, 94: θὰ ἀποτελοῦσαν ἴσως τὸ περίφραγμα τοῦ τεμένους.

211. Βλ. καὶ Μέρος I.Δ., ἀρ. καταλόγου I: τμῆμα πλάκας μὲ ἀνάλογο θέμα βρέθηκε καὶ στὸ ἱερὸ τῆς Ἀφροδίτης στὸ Δαφνί.

212. Παρὰ τὸ γεγονός ὅτι καὶ οἱ δύο πλάκες βρέθηκαν σὲ ἀρκετὰ ἀπομακρυσμένα σημεῖα στὴν πόλη, ὁ συσχετισμός τους μὲ τὸ ἱερὸ τῆς βόρειας κλιτύος ἔχει γίνει κατὰ γενικὴ ὁμολογία ἀποδεκτός. Ἡ ἀνακάλυψη ἐξ ἄλλου καὶ πλάκας μὲ ἀντίστοιχο θέμα στὸ ἱερὸ τῆς Ἀφροδίτης στὸ Δαφνὶ καθιστᾷ τὴν ὑπόθεση αὐτὴ ἀληθοφανή.

213. Γιὰ τὴν προβληματικὴ βλ. ἀναλυτικὰ παραπάνω σημ. 89.

214. Ὁ.π. σημ. 204, 94.

Βρέθηκε κατά τις ανασκαφές στο Βαρβάκειο, ὁδὸς Ἀθηνᾶς, στὴν πλατεία ἀπέναντι ἀπὸ τὴ δημοτικὴ ἀγορά (1913). Εἶχε ἐντοιχιστεῖ σὲ μεταγενέστερους (ρωμαϊκοὺς, βυζαντινοὺς) τοίχους μὲ ψηφιδωτά.

Κ. Κουρουγιώτης, *ΑΕ* 1913, 199-200, πίν. 6. Ο. Broneer, *Hesperia* 4, 1935, 147-148, πίν. 36. Lippold, *Plastik*, 316 σημ. 10. Κ. Lehmann, *Samothrace* 3, 1 (1969), 316-317, πίν. 265. Linfert, *Kunstzentren*, 90 σημ. 269. Delivortias, *Aphrodite* ἀρ. 878. Machaira, 39-40, πίν. 6-7.

Λείπει τὸ κεφάλι τῆς Ἀφροδίτης, τὰ δύο χέρια ἀπὸ τοὺς ὤμους· ὀλόκληρη ἢ μορφὴ τοῦ Ἔρωτα, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἴχνη τῶν πελμάτων στὴν ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ βράχου. Ἡ κάτω ὄψη καὶ τὰ πλάγια τῆς πλίνθου ἔχουν ἀδρὰ δουλευτεῖ μὲ βελόνι. Ἡ πίσω ὄψη τοῦ βράχου ἀποδίδει τὴν εἰκόνα τοῦ περιβάλλοντος· μὲ ἐξαίρεση τὴ διαμόρφωση ὀρθογώνιου τορμίσκου καὶ τὴν προεξοχὴ ὅπου στεκόταν ὁ Ἔρωτας, ἔχει δουλευτεῖ ὡς ὀλόγλυφο.

Χρονολογεῖται στὸ δεῦτερο ἡμῖο τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. στὴν παράδοση τῶν ροδιακῶν νυμφῶν²¹⁵.

Πάνω σὲ χαμηλὴ πλίνθο διαμορφώνεται βραχῶδες ἔδαφος ποὺ καταλαμβάνει τὸ ἀριστερὸ κάτω τμήμα μὲ μιὰ μικρὴ προεξοχὴ στὰ δεξιά. Ἡ πρόσθια πλευρὰ τοῦ βράχου, ὁ ὁποῖος χρησιμεύει ὡς κάθισμα, ἔχει λαξευθεῖ ὥστε νὰ σχηματισθεῖ μιὰ κόγχη. Πάνω σὲ αὐτὸ τὸν βράχο κάθετα ἢ Ἀφροδίτη πρὸς τὰ δεξιά μὲ τὰ πόδια σταυρωμένα ἐμπρός. Φοράει λεπτὸ χιτῶνα, ποὺ ζώνεται κάτω ἀπὸ τὸ στήθος· τὸ ἱμάτιο τυλίγεται γύρω ἀπὸ τοὺς γοφούς, καλύπτει τὰ πόδια καὶ οἱ παρυφές του πέφτουν πρὸς τὸ μὴ ὀρατό, ἀριστερὸ πλευρὸ τῆς θεᾶς. Τὸ δεξιὸ χέρι καὶ τμήμα τοῦ ὤμου καὶ τῆς πλευρᾶς προσαρμοζόταν σὲ λειασμένη ἐπιφάνεια προσαρμογῆς μὲ τορμίσκο· τὸ ἀριστερὸ χέρι θα ἐκτεινόταν καθὼς ἢ πλευρὰ ἀποδίδεται ἐκτεταμένη. Τὰ μαλλιά τῆς θὰ μαζεύονταν σὲ ἓνα εἶδος ἀλογοουρᾶς τῆς ὁποίας ἢ ἀπόληξη σῶζεται στὴν πλάτη. Στὸ δεξιὸ τμήμα τοῦ βράχου διακρίνονται ἴχνη τῶν πελμάτων παιδικῆς μορφῆς. Ἐχει εὐλόγα ὑποθεθεῖ ἓνας Ἔρωτας σὲ αὐτὴ τὴ θέση, ποὺ θὰ ἦταν ὄρθιος μὲ στηρίζον τὸ δεξιὸ σκέλος, τὸ ἀριστερὸ ἀναπαυόμενο πρὸς τὰ ἀριστερά, μὲ τὸ πέλμα πρὸς τὰ ἔξω.

215. H.-H. von Pritwitz und Gaffron, *Der Wandel der Aphrodite* (1988) 103 κέ., 125 κέ. Διάφορες χρονολογήσεις ἔχουν προταθεῖ: 250 π.Χ. ἀπὸ τὸν Lippold, τέλη 2ου ἀπὸ τὸν Lehmann, ὑστεροελληνιστικὸ ἀπὸ τὸν Linfert.

Ὁ Δεληβορριάς θεωρεῖ ἀρχέτυπό του τὸν τύπο τῆς λεγομένης Ἀφροδίτης Ὀλυμπιάδος²¹⁶, τὴν ὁποία θεωρεῖ ὡς τὸ πρωτότυπο τῆς Ἀφροδίτης ἐν κήποις.

Ἐχει ὑποτεθεῖ ἀπὸ τὸν Broneer ὅτι ἡ ἀρχικὴ θέση τοῦ ἀγαλματίου ἦταν τὸ ἱερὸ Ἀφροδίτης καὶ Ἐρωτος στὴ βόρεια κλιτὸ τῆς Ἀκροπόλεως, ἀπὸ ὅπου κύλησε σὲ μεταγενέστερα χρόνια. Ὁ τὸρμος ποῦ ὑπάρχει στὴν πίσω ὄψη του ὑποδηλώνει ὅτι κάπου στηριζόταν μὲ σύνδεσμο γι' αὐτὸ καὶ δίνει τὴν αἴσθησι ἀναγλύφου· ἔχει ὑποτεθεῖ ἄλλωστε ὅτι ἀποτελοῦσε τμῆμα ἀετώματικῆς σύνθεσης²¹⁷. Τὸ ἐνδιαφέρον σὲ αὐτὴ τὴ σύνθεσι ἀφορᾷ κυρίως τὸ κάθισμα τῆς Ἀφροδίτης, ποῦ εἶναι ἕνας βράχος στοῦ ὁποίου τὴν παρεῖα ἔχει λαξευθεῖ ἐπιμελέστατα μιὰ τοξωτὴ κόγχη σὰν αὐτὲς ποῦ ἀπαντῶνται στὸ ἱερὸ τοῦ Δαφνιοῦ (εἰκ. 9, πίν. 8α). Ὁ συνειρμὸς εἶναι προφανὴς κυρίως ἐὰν δεχθοῦμε τὴ σχέση μεταξὺ τῶν συναφῶν ἱερῶν στὸ Δαφνὶ καὶ στὴ βόρεια κλιτὸ. Τὰ πόδια, πιθανὸν ἐνὸς Ἐρωτα, ποῦ στέκεται στὸ βράχο ἀντίκρου τῆς, συνιστοῦν ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὶς ἐπιγραφὰς στὸν βράχο τεκμήρια στὴν ὑπόθεσι γιὰ κοινὴ λατρεία τῆς Ἀφροδίτης καὶ τοῦ Ἐρωτα στὸ ἱερὸ τῆς βόρειας κλιτύος.

14. MA AS 38²¹⁸. Ἀναθηματικὸ πλακίδιο. Μάρμαρο πεντελικό. Ὑψ. 0.16 μ., πλ. 0.14 μ., πᾶχ. 0.04 μ. (πίν. 46ς).

16 Δεκεμβρίου 1933· βρέθηκε σὲ διαταραγμένο στρώμα κοντὰ σὲ νεώτερα κτίσματα στὰ βόρεια τοῦ ἱεροῦ.

O. Broneer, *Hesperia* 4, 1935, 141, ἀρ. 15, εἰκ. 31.

Πανταχόθεν ἀποκεκρουμένο. Σῶζεται μόνον ἡ μία γωνία τῆς πλάκας, τὸ 1/4 περίπου τῆς ὅλης ἐπιφάνειας. Ἡ πίσω ἐπιφάνεια εἶναι δουλεμένη μὲ βελόνι.

Ἐντὸς ταινιωτοῦ πλαισίου ἀπεικονίζεται ἀνάγλυφον ἀσπίδιο σὲ πολὺ χαμηλὸ ἀνάγλυφο. Μία ἀκόμα ἀσπίδιο σὲ μαλακὴ λευκὴ πέτρα²¹⁹ καθὼς καὶ ἄλλες πῆλινες βρέθηκαν λίγο ἀνατολικότερα ἀπὸ τὸ ἱερό, σὴ «οπηλιά».

216. A. Delivorrias, *Das Original der sitzenden Aphrodite Olympias*, *AM* 93, 1978, 1-23.

217. K. Lehmann, *Samothrace* 3, 1 (1969) 316-317, σημ. 151, πίν. 265: χρονολόγησι στὸν ὕστερο 2ο αἰῶνα π.Χ. λόγῳ τῶν στυλιστικῶν ἀναλογιῶν του μὲ τὴν καθημένη μορφή τοῦ βορείου ἀετώματος τοῦ Ἱεροῦ, ποῦ βρίσκεται σήμερα στὴ Βιέννη, Μουσεῖο Ἱστορίας τῆς Τέχνης, ἀρ. εὑρ. 344, πρβ. εἰκ. 233.

218. Ὁ ἀριθμὸς εὑρετηρίου εἶναι τῶν ἀμερικανικῶν ἀνασκαφῶν, τοῦ Μουσείου Ἀρχαίας Ἀγορᾶς· δὲν ἔχει δοθεῖ ἀριθμὸς Μουσείου Ἀκροπόλεως.

219. O. Broneer, *Hesperia* 2, 1933, 337-338, εἰκ. 8.

15. ΜΑ 2861. Ἴαγαλμάτιο Ἰαφροδίτης στηριζόμενης στὰ ἀριστερά. Μάρμαρο παριανό. Ὑψ. 0.31 μ., πλ. 0.41 μ. (πίν. 49α-δ).

Ἰαγνωστη ἢ προέλευση· τίποτα σχετικὸ δὲν βρέθηκε στὰ παλιὰ εὐρετήρια τοῦ Μουσείου Ἰακροπόλεως.

EA 1286 (J. Sieveking). Delivorrias, *Kultstatue*, 25-26 σημ. 38. Delivorrias, *Aphrodite* ἀρ. 203. O. Dally, *Kulte und Kultbilder der Aphrodite in Attika im späteren 5. Jahrhundert vor Christus. Zu einem Fragment im Athener Akropolismuseum*, *JdI* 112, 1997, 16-19.

Σώζεται τὸ ἄνω τμήμα τοῦ κορμοῦ ἀπὸ τὴ μέση περίπου ἔως τοὺς ὠμους· λείπουν τὸ κεφάλι, ποὺ ἦταν ἔνθετο, καὶ οἱ δύο πῆχεις μὲ τὰ ἄκρα χέρια. Στὴ δεξιὰ ὠμοπλάτη διαμορφώνεται λεία ἐπιφάνεια γιὰ τὴν προσαρμογὴ τμήματος ἀπὸ ἄλλο κομμάτι μάρμαρο.

Χρονολογεῖται στὰ 410-400 π.Χ.

Ἡ γυναικεῖα μορφή ἀπεικονίζεται κατενώπιον, θὰ στηριζόταν στὸ δεξιὸ πόδι. Φοράει χειριδωτὸ χιτῶνα, κατὰ τὶς ἐνδείξεις ἄζωστο, καὶ ἱμάτιο ποὺ ἀπὸ τὸν δεξιὸ βραχίονα διέσχιζε τὴν πλάτη γιὰ νὰ φθάσει στὸν ἀριστερὸ πῆχυ, ὅπου τυλίγεται καθὼς ἀκουμπᾷ στὸν κορμὸ τοῦ δένδρου. Πρόκειται γιὰ ἀναθηματικὸ Ἴαγαλμάτιο μὲ στενὴ τυπολογικὴ συγγένεια πρὸς τὸ λατρευτικὸ Ἴαγαλμα τῆς Ἰαφροδίτης στὸ Δαφνὶ²²⁰ καὶ πρὸς δύο ἀναθηματικὰ Ἴαγαλμάτια ἀπὸ τὸ ἴδιο ἱερὸ²²¹ ὅσον ἀφορᾷ κυρίως τὸν τύπο. Δὲν ἔχουμε δυστυχῶς κανένα στοιχεῖο προέλευσης, συνεπῶς κάθε προσπάθεια ἔνταξῆς του στὸ σύνολο μένει ἀστήρικτη σὲ ἐξωτερικὰ στοιχεῖα· τὸ Ἴαγαλμάτιο εἶναι γνωστὸ στὴ βιβλιογραφία ἀπὸ τὸ 1902 καὶ χωρὶς προέλευση. Εἶναι γνωστὰ ἐξ ἄλλου Ἴαγαλμάτια, κυρίως Ἰαφροδίτης, ποὺ ἔχουν κατὰ καιροὺς βρεθεῖ σὲ ὅλη τὴν ἔκταση τῆς Βόρειας κλιτύος καὶ συνήθως θεωροῦνται ἀναθηματικά.

Ἰαπὸ τὸν Δεληβορριά ἔχει ἔνταχθεῖ στὶς παραλλαγές τοῦ τύπου τῆς Ἰαφροδίτης Οὐρανίας καὶ ἔχει πολὺ στενὰ συναφθεῖ πρὸς τὸ λατρευτικὸ Ἴαγαλμα τῆς Ἰαφροδίτης τοῦ Δαφνιοῦ. Στὴ βιβλιογραφία (Sieveking, Fuchs²²², Delivorrias) ἔχει συσχετισθεῖ τυπολογικὰ μὲ τὴ

220. Βλ. Ἰ.Δ., ἀρ. κατ. 14.

221. Βλ. Ἰ.Δ., ἀρ. κατ. 81, 82. 22. W. Fuchs, *Die Vorbilder der neuattischen Reliefs* (*JdI* 20. ErgH. 1959), 7-8, σημ. 8: προηγεῖται λίγο χρονικά.

222. W. Fuchs, *Die Vorbilder der neuattischen Reliefs* (*JdI* ErgH. 20. 1959), 7-8, σημ. 8: προηγεῖται λίγο χρονικά.

Νίκη πού διευθετεί τὸ σανδάλι της στὸ θωρακεῖο τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης²²³.

16. MA 4700. Ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο. Μάρμαρο. Ὑψ. 0.375 μ., πλ. 0.24 μ., πάχ. 0.09 μ.

O. Walter, *Beschreibung der Reliefs im kleinen Akropolismuseum in Athen* (1923) 121 ἀρ. 264. Delivorrias, Aphrodite ἀρ. 825. E. Vikela, Attische Weihreliefs und die Kult-Topographie Attikas, *AM* 112, 1997, 183 σημ. 50, πίν. 22.4.

Ὑστερος 5ος / πρόμος 4ος αἰ. π.Χ.

Ὑποθέτουν ἐλεύθερη ἀπόδοση τοῦ ἀγαλματικοῦ τύπου τῆς Ἀφροδίτης Ὀλυμπιάδος· ἡ μορφή ὡστόσο τῆς ἰκεύδος εἶναι σὲ μεγαλύτερη κλίμακα ἀπὸ τὴν ὑποτιθεμένη θεότητα.

Ἀναφορὰ στὸ ἱερὸ τῆς βόρειας κλιτύος θεωρεῖ ἡ Βικέλα ἕνα ἀκόμα ἀνάγλυφο²²⁴, πού βρέθηκε στὴν Ἀρχαία Ἀγορά, καὶ τὸ ὅποιο εἶχε συσχετισθῆ ἀπὸ παλαιότερα μὲ τὸ ὁμόλογο ἱερὸ τοῦ Ἴλισοῦ²²⁵. Ἄς σημειωθεῖ ὡστόσο ὅτι τὸ ἀνάγλυφο βρέθηκε στὴ βόρεια κλιτὺ τοῦ Ἀρείου Πάγου. Χαρακτηριστικὸ ἐδῶ εἶναι τὸ βραχῶδες ἔξαρμα πάνω στὸ ὅποιο πατὰ ἡ ἰκεύδα· ἡ Ἀφροδίτη ὡστόσο κάθεται σὲ θρόνο καὶ ἀπεικονίζεται σὲ χειρονομία ἀνακάλυψης.

17. MM 37583. Μάρμαρο πεντελικό (;). Ὑψ. 0.305 μ. (πίν. 48γ).

Βρέθηκε ἐντοιχισμένο σὲ μάντρα στὴν περιοχή τῶν Ἐξαρχείων· ἡ μάντρα, πού κατεδαφίστηκε στὶς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ 1960, εἶχε κτισθεῖ 50-60 χρόνια πρὶν.

B. Μαχαίρα, *Ἑλληνικὴ καὶ Ρωμαϊκὴ γλυπτικὴ ἀπὸ τὶς Συλλογὲς τοῦ Μουσείου Μπενάκη* (2004) 230-231, ἀρ. 64.

Σῶζεται ὁ κορμὸς τῆς Ἀφροδίτης ἀπὸ τὴ μέση περίπου καὶ ἕως τὴ

223. MA 973. M. Μπρούσκαρη, Τὸ Θωράκιο τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης, *AE* 137, 1998, 133. Ἡ Μπρούσκαρη ὡστόσο συνάπτει ἄμεσα μὲ αὐτὸν τὸν κορμὸ μίᾳ ἄλλῃ μορφῇ Νίκης ἀπὸ τὸ θωρακεῖο μὲ ἀρ. εὐρ. 1013: σ. 104, 106, 198-202, κυρίως 200-201 γιὰ τὸν συσχετισμὸ μὲ τὸν ἀγαλματικὸ τύπο. Σὲ αὐτὴ τὴν ἀκουμπισμένη Νίκη πιστεύει ὅτι ἔχομε ἐπανάληψη τοῦ ἀγαλματικοῦ τύπου τῆς Ἀφροδίτης ἐν *Κήποις*.

224. MAA, ἀρ. εὐρ. S 851. T. L. Shear, *AJA* 41, 1937, 181, εἰκ. 7· Delivorrias, *Aphrodite*, ἀρ. 812· E. Vikela, Attische Weihreliefs und die Kult-Topographie Attikas, *AM* 112, 1997, 202 σημ. 117, πίν. 26, 1: συσχετίζει τὸ ἀνάγλυφο μὲ τὴν Ἀγορὰ καὶ τὴν ἐγγύτερη περιοχή της.

225. Ὁ E. Langlotz, *Aphrodite in den Gärten (SBHeidelberg* 38.2, 1953-1954), 26, πίν. 7.3, τὸ συνδέει μὲ τὸ ἱερὸ τῆς Ἀφροδίτης στὸν Ἴλιό. Πρβ. καὶ τὴ βιβλιοκρισία τῆς M. J. Milne, *AJA* 60, 1956, 201-205, κυρίως 202 γιὰ τὴ θέση τοῦ ἱεροῦ καὶ τὸν τύπο τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος.

σύμφυτη πλίνθο. Έχει λοξὰ ἀποκοπεῖ τὸ πάνω τμήμα τοῦ σώματος, τὸ κάτω τμήμα τοῦ βράχου στὰ ἀριστερά της. Ὁ δεξιὸς βραχίονας, ἀπὸ ξεχωριστὸ κομμάτι μάρμαρο, προσαρμοζόταν μὲ μεταλλικὸ σύνδεσμο ποὺ σώζεται. Ἀποκεκρουμένο τὸ σύνολο σχεδὸν τῆς παιδικῆς μορφῆς· ἀποκρούσεις στὸ ἀριστερὸ γόνατο καὶ κατὰ τόπους στὶς ἄκμεις τῶν πτυχῶν τῆς γυναικείας μορφῆς.

Γυναικεία μορφή ὄρθια κατενώπιον φοράει λεπτὸ χιτῶνα, ποὺ διαγράφεται στὴν ἀριστερὴ πλευρὰ τοῦ σώματος, καὶ ἱμάτιο ποὺ κρέμεται ἀπὸ τὸν ἀριστερὸ ὦμο, καλύπτει διαγώνια τὴν πλάτη καὶ ἔρχεται ἔμπρὸς πάνω ἀπὸ τὸν δεξιὸ μηρό, καλύπτει τὸ κάτω τμήμα τοῦ σώματος καὶ πέφτει ἢ μία ἄκρη της μεταξὺ ἀριστεροῦ σκέλους καὶ βράχου. Στηρίζεται στὸ δεξιὸ πόδι, τὸ ἀριστερὸ ἄνετο, λυγισμένο πρὸς τὰ ἔμπρὸς πατάει σὲ ὑπερυψωμένο ἔδαφος· πρόκειται γιὰ σχηματικὰ ἀποδοσμένο κέλυφος χελώνης. Ἡ φορὰ τοῦ δεξιοῦ βραχίονα εἶναι ἄδηλη· ὁ ἀριστερὸς λυγισμένος στὸν ἀγκῶνα προτεινόταν. Στὰ ἀριστερά της βράχος, ὁ ὁποῖος στὸ πρόσθιο τμήμα του σχηματίζει κοιλότητα, δηλαδή λαξευμένη ἑλλειψοειδῆ κόγχη. Πάνω στὸν βράχο κάθετα ὁ Ἔρωτας ἱππασί: διακρίνονται ὁ ἀριστερὸς μηρός του, τὰ γεννητικὰ μόρια, ὁ δεξιὸς μηρός σὲ χαμηλὸ ἀνάγλυφο στὴν πίσω ὄψη τοῦ βράχου ὅπου καὶ τὰ περιγράμματα τῶν μεγάλων φτερῶν του.

Στὴ γυναικεία μορφή ἀναγνωρίζουμε μιὰ ἐλεύθερη παραλλαγή τοῦ κλασικοῦ τύπου τῆς Ἀφροδίτης ἀκουμπισμένης· ἡ ἀπόδοση ὡστόσο τοῦ ἱματίου, κυρίως ἔμπρὸς στὰ πόδια, βρῖσκει παράλληλα σὲ ὕστερες ἑλληνιστικὲς μεταπλάσεις τοῦ τύπου²²⁶. Ἡ ἀπόδοση τοῦ βράχου μὲ ἀπολύτως ἀντίστοιχο τρόπο, ὅπως στὸ ἀγαλμάτιο τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, ἀρ. κατ. 13, καθὼς καὶ ἡ ἀπεικόνιση τοῦ Ἐρωτα πάνω στὸν βράχο μᾶς ὀδηγοῦν ἀναπόφευκτα σὲ μιὰ ὑπόθεση συσχετισμοῦ καὶ αὐτοῦ τοῦ γλυπτοῦ μὲ τὸ ἱερὸ τῆς Ἀφροδίτης καὶ τοῦ Ἐρωτα στὴ βόρεια κλιτὴ τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀκρόπολης. Καὶ στὰ δύο γλυπτὰ ὡστόσο ἡ ἀπόδοση τῆς κόγχης εἶναι τυπολογικὰ ἐγγύτερα πρὸς τὶς καλοσχηματισμένες κόγχες τοῦ ἱεροῦ τῶν δύο θεοτήτων στὸ Δαφνί. Καὶ τὰ δύο γλυπτὰ χρονολογοῦνται στὰ ὕστερα ἑλληνιστικὰ χρόνια ὡς ἐπαναλήψεις / παραλλαγές κλασικῶν μοτίβων²²⁷.

226. Delivorrias, *Aphrodite*, 12, ἀρ. 307 κέ., κυρίως 324, 326.

227. Delivorrias, *Aphrodite*, ἀρ. 200 κέ.

ΣΥΝΟΨΗ

Ἔως καὶ τὸν ἀρ. καταλόγου **10** καθὼς καὶ ὁ ἀρ. **14** ἀφοροῦν εὐρήματα ἀνασκαφικὰ μὲ προέλευση ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀφροδίτης καὶ τοῦ Ἑρωτος· οἱ ἀρ. καταλόγου **11** ἕως **13, 15** ἔχουν συσχετισθεῖ ὑποθετικὰ στὸ ἱερό μὲ λιγότερο ἢ περισσότερο βάσιμες ὑποθέσεις· ἐξ ἴσου ὑποθετικὰ ἀποδίδουμε τὸ ἀγαλμάτιο ἀρ. κατ. **17** σὲ αὐτὸ τὸ ἱερό. Ὁ ἀρ. κατ. **13** κυρίως ἐνισχύει τὴν ὑπόθεση ὅτι, λόγῳ τῆς θέσεως τοῦ ἱεροῦ στὴν κατωφέρεια, πολλὰ ἀναθήματα θὰ εἶχαν κυλήσει ἤδη στὴν ἀρχαιότητα. Τὰ **15** καὶ **16** ἦταν γνωστὰ πρὶν ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ Bronzeer χωρὶς κάποια ἔνδειξη προέλευσης. Τὸ σύνολο τῶν ἀναθημάτων, ποὺ προφανῶς εἶχαν κυλήσει ἀπὸ παλαιότερες ἐποχὲς στὴν κλιτὴ εἴτε λόγῳ καιρικῶν συνθηκῶν ἢ γιὰ ἄλλους λόγους, εἶναι δύσκολο νὰ ὑποτεθεῖ μὲ θεματικὰ κριτήρια. Ἔτσι, μὲ κάθε ἐπιφύλαξη στηριζόμεστε γιὰ τὴ συνοψὴ μας μόνο στὰ ἐμπλεγμένα στὸν κατάλογο μνημεῖα.

Τὸ γεγονός ὅτι στὸ σημεῖο αὐτὸ τῆς βόρειας κλιτύος ἔχουμε λατρεία τῆς Ἀφροδίτης καὶ πιθανῶς καὶ τοῦ Ἑρωτα πιστοποιεῖται ἀπὸ τὴν δύο ἐπιγραφὰς ποὺ σώζονται στὸν βράχο. Ὅσον ἀφορᾷ τὰ εὐρήματα, γιὰ τὰ ἀγαλμάτια τῆς Ἀφροδίτης δὲν μπορούμε νὰ ἰσχυριστοῦμε ὅτι συνιστοῦν χαρακτηριστικὸ εὔρημα μόνο ἀπὸ αὐτὸ τὸ ἱερό. Ἄς μὴν ξεχνᾶμε ὡστόσο ὅτι ἀπαριθμοῦνται τρεῖς τοῦλάχιστον διαφορετικὲς λατρεῖες τῆς θεᾶς στὴν κλιτὴ τῆς Ἀκροπόλεως, ἐκτὸς βέβαια ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι τέτοια εὐρήματα εἶναι πιθανὸν νὰ προέρχονται καὶ ἀπὸ ἱερὰ ἄλλων θεοτήτων. Συντάγματα Ἀφροδίτης καὶ Ἑρωτα δὲν ἔχουν βρεθεῖ στὸν χώρο τοῦ ἱεροῦ, ἐνῶ μαρτυροῦνται στὸ ἱερό τοῦ Δαφνιοῦ μὲ τὴ θεὰ σὲ ὄρθια στάση (ἀρ. **9, 84**, εἰκ. 16, 17, πίν. 26-27, 33).

Τὰ γυναικεῖα γεννητικὰ μόρια βρέθηκαν σὲ μεγαλύτερο ἀριθμὸ στὸ ἱερό τοῦ Δαφνιοῦ (πίν. 22), ἐνῶ ἀνευρίσκονται ἐξ ἴσου σὲ ἱερὰ ἄλλων θεοτήτων, ὅπως π.χ. Ἀσκληπιοῦ, Δήμητρας. Ἀντίθετα, δὲν ἔχουμε καθόλου ἀνδρικὰ γεννητικὰ μόρια ἀπὸ τὸ Δαφνὶ παρὰ τὸ γεγονός ὅτι μαρτυροῦνται ἐπιγραφικὰ ἄνδρες ἀναθέτες. Εἶναι πιθανῶς αὐτὸ ἓνα στοιχεῖο ποὺ διαφοροποιεῖ τὴ λατρεία στὰ δύο ἱερά. Τὰ ἀναθηματικὰ ἀνάγλυφα ἀπεικονίζουν μορφὲς λατρευτῶν, σὲ μία δὲ περίπτωση ἡ ἐπιγραφὴ δίνει τὸ ὄνομα Καλλίστη.

Σύνταγμα Ἀφροδίτης καὶ Ἑρωτος –πλὴν τῶν ὑποθετικῶν ἀποδόσεων τῶν ἀγαλματίων ἀρ. κατ. **13** καὶ **17** σὲ αὐτὸ τὸν χώρο– δὲν ἔχει ἐντοπισθεῖ σὴ βόρεια κλιτὴ παρὰ τὴ βεβαιότητα σχετικῆς λατρείας λόγῳ τῶν ἐπιγραφῶν. Κοινὸ χαρακτηριστικὸ στὰ δύο ἀγαλμάτια συνι-

στὰ ὁ βράχος μετὴν κόγχη· στὸ ἕνα ἡ Ἀφροδίτη εἶναι ὄρθια, στὸ ἄλλο κάθεται στὸν βράχο, γεγονόςς ποῦ δὲν βοηθάει στὴ διαλευκάνση τοῦ ἀγαλματικοῦ τύπου τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος σὲ αὐτὸ τὸ ἱερό. Σίγουρα ὡστόσο ἔχουμε ἀπὸ τὸ Δαφνί δύο τοῦλάχιστον συντάγματα μετὶς δύο θεότητες ἰσάμενες.

Παρὰ τὴ μικρότερη «συγκομιδὴ» σὲ σύγκριση μετὰ τὰ εὐρήματα ἀπὸ τὸ ἱερὸ στὸ Δαφνί, μπορούμε νὰ παρατηρήσουμε κυρίως τὴ μικρότερη κλίμακα τῶν ὁμοειδῶν ἀντικειμένων, ὅπως εἶναι τὸ ἀνάγλυφο μετὰ παράστασι αἰδοίου ἢ τὰ ἀγάλματα Ἀφροδίτης. Ἀντίθετα πρὸς τὶς ντυμένες μετὰ χιτῶνα καὶ ἱμάτιο Ἀφροδίτες τοῦ ἱεροῦ στὴν Ἱερὰ Ὀδό, στὴ βόρεια κλιτὸ ἀπαντῶνται καὶ κάποιες ἡμίγυμνες, τύποι δηλαδὴ ποῦ δημιουργοῦνται μετὰ τὸν 4ο αἰῶνα π.Χ. καὶ κυρίως ἐξαπλώνονται στὰ ἑλληνιστικὰ χρόνια. Προβληματικὴ μένει πάντα ἡ θέσι τῶν πλακῶν ἀρ. κατ. 11 καὶ 12, ποῦ κατὰ τὴν ἄποψή μας, μόνο ὡς θωρακεῖο θὰ ἦταν νοητές. Τὸ μέγεθός τους εἶναι δυσανάλογα μεγάλο σὲ σχέση μετὴν ἔκτασι τοῦ ἱεροῦ· οὔτε καὶ οἱ ἐντορμίες, κυρίως στὸν βράχο F ἀντιστοιχοῦν σὲ πλάκες αὐτῆς τῆς κλίμακος (εἰκ. 22, πίν. 45β). Ἔως ὅτου πάντως κάποιος ἀποφασιστικὸ στοιχεῖο ὑποδηλώσει τὴν ἀρχικὴ τους θέσι διατηροῦμε τὴν ἐπιφύλαξή μας.

Τὰ Ἀρρηφόρια ἔχουν συσχετισθῆ μετὰ τὴ λατρεία τῆς Ἀφροδίτης σὲ αὐτὴ τὴ θέσι· ἡ φιλολογικὴ παράδοσι, δηλ. τὸ ἀμφιλεγόμενον χωρίο τοῦ Πausanias (βλ. στὴ συνέχεια III.4) ἔχει μάλλον ἐγείρει συζητήσεις χωρὶς ὡστόσο νὰ προκύπτει ὁμοφωνία ὡς πρὸς τὶς προτεινόμενες ὑποθέσεις. Ἡ Simon²²⁸ θεωρεῖ τὶς ἐορτὲς αὐτοῦ τοῦ τύπου ὡς γονιμικὴ τελετουργία, ὅπως εἶναι καὶ τὰ Θεσομόρια. Ὁ Burkert²²⁹ πηγαίνοντας λίγο πρὸ πέρα τὰ θεωρεῖ ὡς διαβατήρια τελετὴ (rite de passage: «τελετὴ μετάβασις»), ὑποδειγματικὴ ἀφιέρωσι τῆς νέας στὸ κέντρο τῆς πόλις.

228. E. Simon, *Festivals of Attica. An Archaeological Commentary* (1983) 40-46, ἡ τεκμηρίωσι κυρίως 44-46.

229. W. Burkert, *Kekropidensage und Arrhephoria. Vom Initiationsritus zum Panathenäenfeste*, *Hermes* 94, 1966, 1-25· W. Burkert, *Homo Necans* (1972) 169-173.

2. ΤΟ ΙΕΡΟ ΤΗΣ ΑΦΡΟΔΙΤΗΣ ΣΤΟΝ ΙΛΙΣΟ

Ἐνῶ γιὰ τὸ Ἴερό τῆς Ἀφροδίτης στὴ Βόρεια κλιτὸ τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀκρόπολης, παρὰ τὴν ἔλλειψη κτισμάτων στὸν χῶρο καὶ τὴν ἔλλιπστατη τεκμηρίωση τῶν ἐλαχίστων ἀναθημάτων, χάρις στὶς ἐπιγραφές ποὺ σώθηκαν στὸν βράχο κατέστη δυνατὴ ἡ ταύτιση τοῦ ἱεροῦ, δὲν συμβαίνει καὶ κάτι ἀντίστοιχο μὲ τὸ παριλίσιο ἱερό τῆς θεᾶς τοῦ ἔρωτα. Οἱ μεγάλες διαμορφώσεις στὴν περιοχὴ τοῦ Ἴλισοῦ, ἡ κάλυψη δηλαδὴ τῆς κοίτης τοῦ ποταμοῦ καὶ ἡ ἴδρυση λεωφόρων, ἔγιναν περὶ τὰ ἔτη 1950-1960. Μὲ ἀφορμὴ αὐτὲς τὶς διαμορφώσεις τοῦ περιβάλλοντος χώρου ἔγιναν εὐρείας κλίμακος ἀνασκαφές στὴν περιοχὴ νοτίως τοῦ Ὀλυμπείου κυρίως κατὰ τὰ ἔτη 1956-1967²³⁰. Τὰ ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα ἦταν σὲ πολὺ κακὴ κατάσταση, πράγμα ποὺ καθιστοῦσε δύσκολη τὴν ταύτιση τῶν μνημείων ποὺ παραδίδονται ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα, ἐνῶ τὰ εὐρήματα δὲν ἦσαν πολλὰ οὔτε βοήθοῦσαν σὲ περαιτέρω ταυτίσεις λατρείων στὴν περιοχὴ. Ναὸς Ἀφροδίτης σημειώνεται πάντα ὑποθετικὰ μὲ βάση κυρίως τὴν περιγραφὴ τοῦ Πανσανία σὲ συνάφεια πρὸς τὰ ἤδη ταυτισμένα οἰκοδομήματα.

Στοὺς Κήπους –*παρ' Ἴλισοῦ μουσικκαῖς ὄχθαις* (Himer. *Ecl.* X, 114)– λατρεύεται ἡ Ἀφροδίτη, πολὺ κοντὰ σὲ ἱερό Ἀπόλλωνος, μὲ τὴν Δήμητρα καὶ Κόρη²³¹ στὶς ἀντικρινές Ἄγρες, γεινίαση ποὺ ἔχει διαπιστωθεῖ καὶ στὴν Ἴερά Ὀδό. Λίγο μακρύτερα ἔχουμε λατεῖα Πανός, πράγμα ποὺ ἰσχύει τόσο στὴν κλιτὸ τῆς Ἀκρόπολης ὅσο καὶ στὴν Ἴερά Ὀδό. Ἴσως μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ ὑποθέσουμε μουσικιστικὸ χαρακτήρα στὶς λατεῖες αὐτές.

230. Travlos, *Athen*, 289: περιοχὴ τοῦ Ἴλισοῦ.

231. Ἀδιευκρίνιστη παραμένει ἡ μνημειακὴ τοπογραφία τῆς περιοχῆς: ὁ ναὸς τοῦ Ἴλισοῦ συμπήπει μὲ αὐτὸν τῆς Ἀρτέμιδος Ἀγροτέρας, ποῖα εἶναι ἡ θέση τοῦ Μητρώου ἐν Ἄγραις, ποὺ ὅμως δὲν παραδίδεται ἀπὸ τὸν περιηγητὴ; Τοπογραφικὲς ἀντιστοιχίες ἀνακαλοῦνται τόσο πρὸς τὸ ἱερό τῆς Δήμητρας στὴν Ἐλευσίνα ὅσο καὶ πρὸς τὸ Ἐλευσίνιο παρὰ τὴν ὁδὸ Παναθηναίων.

Ἐδῶ, ἀναφέρει ὁ περιηγητής, ὅτι –σύμφωνα μὲ ἐπίγραμμα– ἡ Ἐφροδίτη Οὐρανία ἐθεωρεῖτο ἡ πρεσβυτάτη τῶν Μοιρῶν (βλ. παρακ. σ. 132). Σὲ αὐτὸν τὸν συσχετισμὸ μπορεῖ νὰ ἀνιχνευθεῖ ἡ σχέση τῆς Ἐφροδίτης μὲ τὴ γονιμότητα καὶ τὴν ἀναγέννηση τῆς φύσης ἀλλὰ καὶ τῶν ἀνθρώπων· εἶναι γνωστὴ ἐξ ἄλλου ἡ συνάφεια τῆς Ἐφροδίτης μὲ τὴν Εἰλείθια καθὼς μία παράδοση φέρει τὴν Εἰλείθια ὡς μητέρα τοῦ Ἔρωτα²³². Τὸ λατρευτικὸ τῆς ἄγαλμα σὲ αὐτὸ τὸ ἱερὸ παρεδίδοτο ὡς τετράγωνη στήλη· αὐτὸ προφανῶς ἀπηχεῖ παλαιότερη λατρεία, πρὶν δηλαδὴ ἀπὸ τὴν ἴδρυση τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος, τὸ ὁποῖο ἀποδίδεται στὸν Ἄλκαμένη, καὶ χρονολογεῖται στὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 5ου αἰῶνα π.Χ.²³³.

Εἶναι γνωστὸ ὅτι τόσο στὶς κλιτύες τῆς Ἀκροπόλεως ὅσο καὶ στὶς ὄχθες τοῦ Ἰλισοῦ ἔχουν ἰδρυθεῖ οἱ παλαιότατες λατρεῖες τῆς Ἀθήνας. Στὸ ἐπίθετο ἐν *Κήποις* θὰ βλέπαμε προσδιορισμὸ ὄχι μόνον λατρευτικὸ ὅσο κυρίως τοπικὸ, ποῦ ἐπιβιώνει καὶ σὲ ἄλλες θέσεις. Ἐφροδίτη Οὐρανία, δηλαδὴ, ἡ ὁποία λατρεύεται στοὺς Κήπους.

232. S. Pingiatoglou, *Eileithyia* (1981) 92. *IG* XII, 2, 514.

233. Γιὰ μιὰ συνοπτικὴ παρουσίαση τῶν κατὰ καιροὺς διατυπωθειῶν ἀπόψεων, βλ. *ΕΑΑ* 2. Suppl. I (1994), 175 λ. *Alkamenes* καὶ 179 ἐπιλεγμένη βιβλιογραφία γιὰ τοὺς ἀγαλματικούς τύπους (A. Delivorrias).

III.
ΤΟ ΙΕΡΟ ΣΤΗΝ ΙΕΡΑ ΟΔΟ
ΚΑΙ Η ΛΑΤΡΕΙΑ ΤΗΣ ΑΦΡΟΔΙΤΗΣ
ΣΤΗΝ ΑΤΤΙΚΗ

ΤΟ ΙΕΡΟ ΣΤΗΝ ΙΕΡΑ ΟΔΟ ΚΑΙ Η ΛΑΤΡΕΙΑ ΤΗΣ ΑΦΡΟΔΙΤΗΣ ΣΤΗΝ ΑΤΤΙΚΗ

Ἐπειδὴ ἡ σχετικὴ φιλολογία εἶναι τεράστια καὶ συνήθως τὰ φιλολογικὰ ἢ τὰ ἀρχαιολογικὰ δεδομένα λαμβάνονται ὡς πρόσχημα μάλλον γιὰ τὴ διαμόρφωση τῶν ὑποθέσεων, θὰ μείνουμε –ὅπως ἐξ ἀρχῆς δηλώσαμε– μόνο στὰ *realia* μὲ ἀποκλειστικὸ στόχο τὴν ἀντικειμενικὴ καταγραφή τῶν δεδομένων τῆς ἔρευνας, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀποτίμηση τῆς ἔως σήμερα προόδου μας. Θὰ προσπαθήσουμε νὰ δώσουμε μιὰ, ὅσο γίνεται, πὸ καθαρὴ εἰκόνα σχετικὰ μὲ τὰ ἱερὰ τῆς Ἀφροδίτης στὴν Ἀθήνα ἀλλὰ καὶ τὶς ἰδιαιτερότητες τῆς λατρείας της. Ἀντίστοιχα παρατίθεται καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία, διαχωρίζονται δηλαδὴ οἱ ἐργασίες ποὺ στηρίζονται στὰ μνημεῖα καὶ στὴν ἀρχαιολογικὴ τεκμηρίωση ἀπὸ τὶς συνθετικὲς ὅπου σχολιάζονται τὰ ἤδη γνωστὰ δεδομένα.

S. Solders, *Die ausserstädtische Kulte und die Einigung Attikas* (Lund 1931). C. Sourvinou-Inwood, Persephone and Aphrodite at Locri: a model for personality definitions in greek religion, *JHS* 98, 1978, 101-121, κυρίως 118-121. V. Pirenne-Delforge, Épithètes culturelles et interprétation philosophique. À propos d'Aphrodite Ourania et Pandémos à Athènes, *AntCl* 57, 1988, 158-175. V. Pirenne-Delforge, *L'Aphrodite grecque. Contribution à l'étude de ses cultes et de sa personnalité dans le panthéon archaïque et classique* (Kernos Suppl. 4, 1994). Chap. I. Athènes et l'Attique, 15-82. E. Vikela, Attische Weihreliefs und die Kult-Topographie Attikas, *AM* 112, 1997, 227-228 (ἱερὸ τῆς Ἱερᾶς Ὀδοῦ). K. Stemmer (ἐκδ.), *In den Gärten der Aphrodite* (2001). R. Rosenzweig, *Worshipping Aphrodite: Art and Cult in Classical Athens* (2004).

1. Πaus., *Ἀττικὰ* 14, 7. Πλησίον δέ (τοῦ ναοῦ τοῦ Ἡφαίστου) ἱερόν ἐστιν Ἀφροδίτης οὐρανίας. Πρώτοις δὲ ἀνθρώπων ἀσσυρίοις κατέστη σέβεσθαι τὴν Οὐρανίαν, μετὰ δὲ ἀσσυρίου κυπρίων παφίοις καὶ φοινίκων τοῖς Ἀσκάλωνα ἔχουσιν ἐν τῇ Παλαιστίνῃ, παρὰ δὲ φοινίκων κυθήριοι μαθόντες σέβουσιν· ἀθηναίοις δὲ κατεστήσατο Αἰγεύς, ... Τὸ δὲ ἐφ' ἡμῶν ἐστιν ἄγαλμα λίθου παρίου καὶ ἔργον Φειδίου.

Ἡ μνεῖα ἀφορᾷ ἱερὸ τῆς Οὐρανίας Ἀφροδίτης παρὰ τὸν Ἀγοραῖο Κολωνὸ καὶ κοντὰ στὸν ναὸ τοῦ Ἡφαίστου. Ἀνεσκάφη ἀρχαῖκός βωμὸς καὶ ρωμαϊκὸς ναός· τὰ εὐρήματα καὶ λοιπὲς ἐνδείξεις μένουν ὥστόσο

ἐξαιρετικὰ ἀνεπαρκῆ γιὰ μιὰ τέτοια ταύτιση. Ἀμφίβολο μένει ἂν ὄντως πρόκειται γι' αὐτὸ τὸ ἱερό· ἐξ ἴσου ἀμφίβολο εἶναι ἂν τὸ ἱερὸ στὴν ἀνατολικὴ πλαγιὰ τοῦ Ἀγοραίου Κολωνοῦ ταυτίζεται μὲ εὐρήματα ἐκεῖ ὅπου σήμερα διέρχεται ἡ σήραγγα τοῦ ἠλεκτρικοῦ σιδηροδρόμου. T. L. Shear, Jr., *Hesperia* 53, 1984, 24-40: The Sanctuary of Aphrodite Ourania· καὶ πρὸ πρόσφατα J. M. Camp II, *Hesperia* 65, 1996, 242 κέ. Βλ. μιὰ ἄλλη ἄποψη M. Osanna, Il problema topografico del Santuario di Afrodite Urania ad Atene, *ASAtene* 66-67, N.S. 48-49, 1988-89, 73-95, κυρίως 80-86.

Pirenne-Delforge, *Aphrodite*, 15-25· Rosenzweig, 59-81.

2. Πaus., *Ἀτικά* 19, 2. Ἐς δὲ τὸ χωρίον, ὃ Κήπους ὀνομάζουσι, καὶ τῆς Ἀφροδίτης τὸν ναὸν οὐδεὶς λεγόμενος σφισίν ἐστι λόγος· οὐ μὴν οὐδὲ ἐς τὴν Ἀφροδίτην, ἢ τοῦ ναοῦ πλησίον ἔστηκε. Ταύτης γὰρ σχῆμα μὲν τετράγωνον κατὰ ταῦτα καὶ τοῖς Ἑρμαῖς, τὸ δὲ ἐπίγραμμα σημαίνει τὴν οὐρανίαν Ἀφροδίτην τῶν καλουμένων Μοιρῶν εἶναι πρεσβυτάτην. Τὸ δὲ ἄγαλμα τῆς Ἀφροδίτης τῆς ἐν Κήποις ἔργον ἐστὶν Ἀλκαμένους καὶ τῶν Ἀθήνησιν ἐν ὀλίγοις θεᾶς ἄξιον.

Ἡ θέση Κῆποι, πρὸ ὀνομάζεται ἔτι ἀπὸ τῆ σχετικῆ βλάστηση, βρίσκεται σιτὴ δεξιὰ ὄχθη τοῦ Ἴλισοῦ, κοντὰ στὸ Ὀλυμπεῖο –ἀνατολικά ἢ νότια τοῦ Δελφινίου– ἔξω ἀπὸ τὸ Θεμιστόκλειο καὶ τὸ ὑστερορρωμαϊκὸ τεῖχος (Λουκ., *Εἰκ.*, 4 καὶ 6· Pline, *NH* 36.16). Αὐτὸ εἶναι, κατὰ τὸν Παπαχαιζῆ²³⁴, τὸ κατεξοχὴν ἱερὸ τῆς Ἀφροδίτης ἐν Κήποις. Σχετικὰ μὲ αὐτὸν τὸν ἐπιθετικὸ προσδιορισμὸ τῆς θεᾶς τοῦ Ἔρωτα ἔχουν ἐκφραστεῖ διάφορες ἀπόψεις· οὐ δηλαδὴ πρόκειται γιὰ ἐπίκληση, ἢ οὐ ἀφορᾷ τὸν χαρακτήρα τῆς λατρείας ἢ καὶ ἀκόμα ὅτι πιθανότατα ἀπλῶς περιγράφει τὴν εἰκόνα τοῦ ἱεροῦ τῆς περιβόλου²³⁵.

Pirenne-Delforge, *Aphrodite*, 48-71, κυρίως 48 καὶ 68-71· Rosenzweig, 31-35.

3. Πaus., *Ἀτικά* 22.3. Ἀφροδίτην δὲ τὴν πάνδημον, ἐπεὶ τε ἀθηναῖους Θησεὺς ἐς μίαν ἤγαγεν ἀπὸ τῶν δήμων πόλιν, αὐτὴν τε σέβεσθαι καὶ Πειθῶ κατέστησε· τὰ μὲν δὴ παλαιὰ ἀγάλματα οὐκ ἦν ἐπ' ἑμοῦ, τὰ δὲ ἐπ' ἑμοῦ τεχνιτῶν ἦν οὐ τῶν ἀφανεστάτων. Ἀθήν. 13, 569.

234. Ν.Δ. Παπαχαιζῆ, *Παυσανίου Ἑλλάδος Περιήγησις*. Ἀτικά (1974) 372· βλ. καὶ παρακάτω, ἀρ. 4.

235. E. Vikela, ὁ.π. σημ. 224, 183 σημ. 50.

Τὸ ἱερὸ τῆς Ἀφροδίτης Πανδήμου ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Πανουσία σὲ συνάφεια πρὸς τὸ μνημεῖον τοῦ Ἴππολύτου καὶ ἀκολουθῶς πρὸς τὰ ἱερὰ τῆς Γῆς Κουροτρόφου καὶ τῆς Δήμητρας Χλόης. Μὲ βάση αὐτὰ τὰ τοπογραφικὰ δεδομένα ταυτίστηκε τὸ ἱερὸ μὲ τὸν μικρὸ σχετικὰ ἐπίπεδο χῶρο νοτιῶς τοῦ πύργου τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης. Γ. Δοντᾶς, *ΠΑΕ* 1960, 4-9, πίν. 1-2· L. Beschi, *Contributi di topografia ateniese*, *ASAtene* N.S. 29/30, 1967/68, 517-528. Πρβ. καὶ A.N. Oikonomides, *The Athenian Cults of the three Aglauroi*, *AntW* 21, 1990, 11-17· Pirenne-Delforge, *Aphrodite*, 26-34· Rosenzweig, 13-28.

Διακρίθηκαν μικρὲς λαξευμένες κόγχες πρὸς Ἀνατολὰς στὴν ὄψη τοῦ βράχου γιὰ τὴν ὑποδοχὴ ἀφιερωμάτων. Ἴσως διαμορφώνονταν δύο μικροὶ σηκοί (Ἀφροδίτης, Πειθοῦς), ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰ λαξεύματα στὸν βράχο.

Πρβ. ἀντίστοιχα ἱερὰ Ἀφροδίτης καὶ χθονίων γενικῶς θεοτήτων, σ. 136.

Τὸ πρῶτο εὔρημα ἀπὸ τὴ νοτιοδυτικὴ γωνία τοῦ βράχου τῆς Ἀκροπόλεως, κάτω ἀπὸ τὸν ναὸ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης, εἶναι ἡ ζωφόρος τοῦ Ἀρχίνου²³⁶ μὲ περιστέρια καὶ γιρλάντες, ἡ ὁποία ἀναφέρεται γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τοὺς Foucart²³⁷ καὶ Lolling²³⁸, ἀποδίδεται δὲ σὲ μνημεῖο ἀντίστοιχο πρὸς αὐτὸ τοῦ Θρασύλλου. Ἐπέστεφε προφανῶς τὸν ναῖσκο ποὺ ἀπετελεῖτο ἀπὸ τοὺς δύο σηκοῦς.

Ὁ Dörpfeld²³⁹ ἀναφέρει 40 ἀγαλμάτια Ἀφροδίτης, ποὺ βρέθηκαν στὴ δυτικὴ κλιτὸ τοῦ βράχου τῆς Ἀκροπόλεως καθὼς καὶ «ἀρκετὰ μαρμάρινα περιστέρια» κυλίσματα προφανῶς ἀπὸ τὸν χῶρο τοῦ ἱεροῦ στὴν Ἐννεάκρουνο, ὅπου διεξήγαγε τὴν ἔρευνά του. Αὐτὰ ἀποδίδει ἡ Bieber²⁴⁰ στὸ ἱερὸ τῆς Ἀφροδίτης Πανδήμου· δύσκολο εἶναι ὡστόσο νὰ προσδιοριστεῖ σὲ ποῖο σημεῖο βρέθηκαν.

Γιὰ τὴ σχέση τῆς Ἀφροδίτης μὲ τὸν δῆμο καὶ τὴν ἀγορὰ βλ. ἤδη ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα: Ἀπολλοδώρου, *Παρ' Ἀρποκρατίωνι*, λ. *Πάνδημος*

236. Τὸ ἐπιστόλιο ἔχει ὕψος 0.15 μ. καὶ μῆκος 3.165 μ. *IG* II² 4596. Βλ. ἐπίσης σχετικὲς δημοσιεύσεις: Chr. Blinkenberg, *AE* 1902, 139· Fr. Weilbach - G. Kawerau, *AM* 30, 1905, 298-304· St. N. Dragoumes, *AM* 31, 1906, 236.

237. *BCH* 13, 1889, 160-162 ἀρ. 2.

238. *ΑΔ* 1889, 127-129 ἀρ. 2.

239. *AM* 20, 1895, 511· Ἀ. Κεραμόπουλος, *ΑΔ* 12, 1929, 74-78.

240. *AncCopies*, 64 σημ. 40.

Ἀφροδίτη ... Πάνδημόν φησιν Ἀθήνησι κληθῆναι τὴν ἀφιδρυθεῖσαν περὶ τὴν ἀγοράν.

4. Πaus., *Ἀττικά* 27, 3. . ἔστι δὲ περίβολος ἐν τῇ πόλει τῆς καλουμένης ἐν Κήποις Ἀφροδίτης οὐ πόρρω καὶ δι' αὐτοῦ κάθοδος ὑπόγειος αὐτομάτη, ταύτη κατίασιν αἱ παρθένοι.

Πρέπει νὰ ἀναφέρεται σὲ μικρὸ τέμενος καὶ προφανῶς στὸ ἱερὸ τῆς Βόρειας κλιτύος, τὸ ὁποῖο –ὅσο τοῦλάχιστον ἀφορᾷ τὴ λατρεία– θὰ ἦταν τὸ ἐπισημότερο²⁴¹.

E. Kadletz, Pausanias I, 27.3 and the Route of the Arrhephoroi, *AJA* 86, 1982, 445-446· E. Vikela, *AM* 112, 1997, 183 σημ. 50 (mystische Riten auf Fruchtbarkeit und auf die weibliche Sphäre)· Pirenne-Delforge, *Aphrodite*, 49-59, 72· Rosenzweig, 35-40, σχετικὰ μὲ τὰ Ἀρρηφόρια καὶ τὴν Ἀφροδίτη ἐν Κήποις, σ. 45-58.

5. Πaus., *Ἀττικά* 37, 7. Μετὰ δὲ τοῦτο (ἱερὸ Ἀπόλλωνος) Ἀφροδίτης ναὸς ἔστι καὶ πρὸ αὐτοῦ τεῖχος ἀργῶν λίθων θεᾶς ἄξιον.

Βρίσκεται σὲ ἀπόσταση περίπου 1.500 μέτρων ἀπὸ τὴ Μονὴ Δαφνίου, ὅπου ὑποθέτουμε τὸ ἱερὸ τοῦ Ἀπόλλωνος Πυθίου. Ὁ Παπαχατζῆς, 471, εἰκάζει ὅτι πολλὰ ἀπὸ τὶς κόγχες δημιουργήθηκαν γιὰ νὰ τοποθετηθοῦν σὲ αὐτὲς τὰ περιστέρια. Τόσο ὅμως οἱ διαστάσεις τῶν κογχῶν ὅσο καὶ οἱ ἐντορμῖες ποὺ ἔχουν λαξευθεῖ γιὰ τὴν ὑποδοχὴ τῶν πλίνθων δείχνουν ὅτι αὐτὲς προορίζονταν καὶ γιὰ ἄλλα ἀναθήματα, ὅπως π.χ. ἀγαλμάτια ἢ ἀναθηματικὰ ἀνάγλυφα.

Pirenne-Delforge, *Aphrodite*, 73-74· Rosenzweig, 41-44: τὸ συνδέει μὲ τὸ παρλίσιον ἱερό.

Οἱ ἀναφορὲς τοῦ Πausανία στὰ ἀγροτικὰ ἱερὰ τῆς Ἀττικῆς εἶναι πενιχρές. Ἰσως αὐτὸς εἶναι καὶ ὁ λόγος τῆς σχετικῆς σύντομης μνείας στὸ ἱερὸ τοῦ Δαφνίου. Μὲ βάση ὡστόσο ἐξωτερικὲς κυρίως –καὶ ἀγνωρίσιμες ὡς σήμερα– ὁμοίότητες ἀνάμεσα στὰ ἱερὰ τῆς Ἀφροδίτης στὸ Δαφνί (Σκαραμαγκᾶς, οἰκισμὸς Ἀφαίας) καὶ στὴ Βόρεια κλιτὴ τῆς Ἀκροπόλεως μπορούμε νὰ εἰκάσουμε, στηριζόμενοι σὲ ἀνάλογα παραδείγματα, ὅτι ἡ ἀρχικὴ λατρεία τῆς Ἀφροδίτης στὴν Ἱερὰ Ὀδὸν μεταφέρθηκε, διατηρώντας καὶ τὶς ἰδιαιτερότητές της, στὴν Ἀθηναϊκὴ

241. Κυρίως Κ. Τσάκος, *Ἡὸρος* 8-9, 1990-91, 26. Ἀντίθετα ὁ Ν.Δ. Παπαχατζῆς, *Πausανίου Ἑλλάδος Περιήγησις. Ἀττικά* (1974) 372, θεωρεῖ ὡς τὸ κύριον ἱερὸ αὐτὸ τοῦ Ἴλιου.

Ἄκρόπολη καὶ μάλιστα μὲ συνάφεια ἐπισημοῦ ἱεροῦ καὶ παρεκκλησίου. Οἱ εἰκασίες σχετικὰ μὲ τὴ συνάφεια τῶν ἱερῶν στὴ Βόρεια κλιτὸ καὶ στοὺς Κήπους μένουν γιὰ τὴν ὥρα ὑποθετικές. Ἡ σειρά πού ὑποθέτου- με ἔχει τὴν ἀκολουθία: Δαφνὶ καὶ Κῆποι - Ἄκρόπολις. Ὁ χαρακτήρας τῆς λατρείας πάντως πρέπει νὰ εἶναι καὶ στὰ τρία ἱερὰ κατεξοχὴν γονι- μικός καὶ χθόνιος.

Ἐχει ἐκφρασθεῖ ἡ ὑπόθεση ὅτι ἡ κοινὴ λατρεία –σὲ δίδυμα ἱερὰ– Ἄφροδίτης καὶ Ἐρωτος ἀπαντᾶται τόσο στὸ Ἱερὸ τοῦ Δαφνιοῦ ὅσο καὶ σὲ αὐτὸ τῆς Βόρειας κλιτύς²⁴². στὴν πρώτη περίπτωση τεκμηριώνεται μὲ τὴν παρουσία ἀναθηματικῶν ἀγαλμάτων, στὴ δευτέρη κυρίως ἀπὸ τὶς δύο ἐπιγραφές.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἄφροδίτη μὲ τὸ προσωνύμιο ἐν Κήποις, δηλωτικὸ ὄχι μόνο τοπογραφικὸ ἀλλὰ καὶ τῆς φύσεως τῆς λατρείας²⁴³, ἀπαντᾶται καὶ Οὐρανία (στὴν Ἀρχαία Ἀγορά) καὶ Πάνδημος (στὴ δυτικὴ κλιτὸ). Ἐπί- θετα δὲν ἔχουν ἐπιβιώσει ἕως τὶς μέρες μας γιὰ τὴν Ἄφροδίτη, πού λατρεύεται ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὸν Ἐρωτα στὸ Δαφνὶ καὶ στὴ Βόρεια κλιτὸ τῆς Ἀκροπόλεως· μὲ δεδομένη τὴν ἀντιστοιχία τῶν λατρειῶν, πού μόλις ἀναφέραμε, πρέπει νὰ θεωρήσουμε ἐξαιρετικὰ πιθανὸ νὰ ἔχουμε καὶ στὶς δύο περιπτώσεις μία Ἄφροδίτη ἐν Κήποις²⁴⁴ μὲ χαρακτηριστικὰ Οὐρανίας.

Ὁ Τσάκος ὑποστηρίζει ὅτι τὸ παλαιότερο καὶ σημαντικότερο εἶναι τὸ ἱερὸ τῆς Βόρειας κλιτύς τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ὅτι σὲ αὐτὸ ὑπάγονταν κατὰ κάποιον τρόπο καὶ τὰ ἄλλα δύο ὁμόλογα, τοῦ Ἴλισοῦ δηλαδὴ καὶ τοῦ Δαφνίου. Θὰ παρατηρούσαμε ὡστόσο ὅτι, κατ' ἀναλογίαν πρὸς ἱερὰ ἄλλων θεοτήτων, συνήθως προηγεῖται χρονικὰ τὸ ἱερὸ στὴν ὑπαι- θρο χώρα, τοῦ ὁποίου καὶ ἰδρύεται στὴ συνέχεια «παραεκλήσι» στὸν ἱερὸ βράχο²⁴⁵, ἢ/ καὶ στὴν κάτω πόλη.

242. E. La Rocca, Una testa femminile nel Museo Nuovo dei Conservatori e l'Afrodi- te Louvre-Napoli, *ASAtene* 33-34, 1972-73, 448 σημ. 1 ὅπου παραθέτει τὴν προγενέστε- ρη βιβλιογραφία, κυρίως Καρούζου καὶ Δεληβορριά.

243. A. Delivorrias, La statua di culto dell'Aphrodite di Dafni ἐν E. La Rocca (ἐκδ.), *L'esperimento della perfezione: Arte e società nell'Atene di Pericle* (1988) 274, ὅπου κλίνει ὑπὲρ τῆς δευτέρας μόνο ἐρμηνείας.

244. Γιὰ τὴν τεκμηρίωση τῆς ὑπόθεσής μας λείπουν δυστυχῶς ἀνασκαφικὰ καὶ σαφὴ τοπογραφικὰ δεδομένα τῆς παρλισίας περιοχῆς.

245. Π.χ. τὸ Βραυρώνιο στὴν Ἄκρόπολη, ἢ τὸ Ἐλευσίνιο παρὰ τὴν ὁδὸ τῶν Πανα- θηναίων.

Στη Βόρεια κλιτύ δὲν ὑπῆρχε ναὸς οὔτε κἂν στοά, λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο ἀνακύπτει καὶ ὁ προβληματισμὸς γιὰ τὴν ἔνταξη τῆς ζωφόρου τῶν Ἑρώτων. Μιὰ ἄποψη θέλει τὸ λατρευτικὸ ἄγαλμα νὰ εἶναι ἐλεύθερο στὸν χώρο, πιθανῶς δὲ ἡ ἴδρυσή του συναρτᾶται ἄμεσα μὲ τὴν εἰσαγωγὴ τῆς λατρείας τοῦ Ἀδώνιδος στὴν Ἀττικὴ²⁴⁶. Πρέπει γι' αὐτὸ τὸν λόγο νὰ ὑποθέσουμε κάποια τεχνητὴ διαμόρφωση σὲ ἄνδρα, ὅπως περίπου ἀποκατέστησε τὸν χώρο ὁ Bronceer μετὰ τὸ πέρας τῶν ἐρευνῶν του. Ἡ διάταξη τῶν μνημείων στὸ ἱερὸ τοῦ Δαφνιοῦ συνηγορεῖ ὑπὲρ ἴδρυσης τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος στὸ ὑπαιθρο καὶ ὄχι σὲ ναϊκὸ οἰκοδόμημα. Οἱ πολὺ μικρὲς διαστάσεις τοῦ ναῖσκου καθὼς καὶ ἡ θέση του ἐντὸς τοῦ περιβόλου στὸ ἱερὸ συνηγοροῦν ὑπὲρ αὐτῆς τῆς ὑπόθεσης. Τὰ χαράγματα στὸν βράχο μετὰξυ προπύλου καὶ κογχῶν ὑποδηλώνουν καὶ τὸν ἀριθμὸ ἀλλὰ καὶ τὸ μέγεθος τῶν ἀναθημάτων.

Τὰ ἀναθήματα εἶναι κυρίως ἀγαλμάτια καὶ ἀνάγλυφα· ἰδιαιτερότητα συνιστοῦν τὰ ἀνάγλυφα καὶ τὸ ὀλόγλυφο αἰδοῖο ἐνῶ –σὲ ἀντίθεση πρὸς τὸ ἱερὸ τῆς βόρειας κλιτύος– δὲν ἔχουν βρεθεῖ ἀνδρικά γεννητικὰ μόρια.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν τοπογραφικὴ συνάφεια τὸ ἱερὸ τῆς Ἱερᾶς ὁδοῦ εἶναι ἐγγύτερα συγγενὲς πρὸς τὸ ἱερὸ τοῦ Ἴλισοῦ μὲ σαφέστερη τὴ γειτονία του μὲ ἱερὰ Δήμητρος καὶ ἄλλων γονιμικῶν θεοτήτων. Στὴν Ἀκρόπολη ἐξ ἄλλου γειτονεῖ μὲ ἱερὰ Ἀπόλλωνος, Πανός, τὸ Ἐλευσῖνιο ἀλλὰ καὶ Θεσμοφόριο²⁴⁷. Μία μικρογραφία τῆς Ἱερᾶς Ὀδοῦ πρέπει κατὰ συνέπεια νὰ ὑποθέσουμε τόσο στοὺς Κήπους ὅσο καὶ στὴ Βόρεια κλιτύ. Ἡ Ἀφροδίτη, ὡς θεὰ ποῦ γεννᾷ, μετέχει στὰ μεγάλα Ἐλευσῖνια²⁴⁸. αὐτὴ τῆς ἡ ιδιότητα τὴν συσχετίζει μὲ τὴν Εἰλείθια ἢ/ καὶ τὶς Μοῖρες. Ἐνδιαφέρουσα, ἀλλὰ καὶ σημασιολογικὰ εὐγλωττη εἶναι ἡ μνημειακὴ τοπογραφία καὶ τῶν τριῶν περιοχῶν. Ἐνα ἀκόμα στοιχεῖο προσέγγισης ἀνάμεσα στὰ δύο ἱερὰ στὸ Δαφνὶ καὶ στὸν Ἴλισὸ εἶναι ἡ παρουσία ποταμοῦ: ἓνας χεῖμαρρος τοῦ ὁποῖου ἡ κοίτη ὑπάρχει ἀκόμα ἔξω ἀπὸ τὸ ὄχυρὸ στὸ Δαφνὶ καὶ ὁ Ἴλισὸς στοὺς Κήπους, τοῦ ὁποῖου

246. Delivortias, *Kultstatue*, 31.

247. Ἐν τελικὰ εἶναι Θεσμοφόριο καὶ ὄχι ἀπλῶς ἓνα ἐργαστήριον, τὸ γνωστὸ ὡς «sky-phos sanctuary»: O. Bronceer, *AJA* 44, 1940, 254-256 εἰκ. 4-5.

248. Πρβ. Παπαχατζῆ, ὁ.π. 286 σημ. 2· προπαρασκευαστικὰ τῶν Ἐλευσινίων εἶναι τὰ ἐν Ἄγρας Μυστήρια, ποῦ τελοῦνταν σὲς Ἄγρες.

ὅμως ἡ γεινίαση μὲ τὸ ἱερό δὲν μπορεῖ νὰ προσδιοριστεῖ ἐγγύτερα. Καὶ στὴ βόρεια κλιτὺ παλαιότατη εἶναι ἡ ὑπαρξη τῆς μυκηναϊκῆς κρήνης.

Συσχετίζονται κατεξοχήν στὴν ἔρευνα τὸ Ἱερό τοῦ Δαφνιοῦ μὲ αὐτὸ τῆς βόρειας κλιτύς, καὶ ἴσως τὸ ἐν Κήποις· στὴ συνέχεια θὰ θίξουμε μόνο ὀρισμένα στοιχεῖα ποὺ καθιστοῦν αὐτὸν τὸ συσχετισμὸ ἀληθοφανή, ἂν καὶ τὰ στοιχεῖα ποὺ ἔχουν σωθεῖ γιὰ τὸ τρίτο ἱερό εἶναι ἐλλιπέστατα. Τόσο στὸ Δαφνὶ ὅσο καὶ στὴν κλιτὺ τῆς Ἀκρόπολης, δὲν εἶναι μόνο ἡ σκηνογραφία τοῦ Ἱεροῦ ποὺ εἶναι σὲ ἀπόλυτη ἀντιστοιχία, ἀλλὰ καὶ ἡ τοπογραφικὴ συνάφεια στὸ περιβάλλον τους. Βορειότερα ἀπὸ τὴ Βόρεια κλιτὺ, στὴν Ἀρχαία Ἀγορὰ ἀπαντᾶται τὸ Ἐλευσίνο, ἐνῶ δυτικότερα ἔχουν ταυτιστεῖ χῶροι λατρείας (σπήλαια) τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τοῦ Πανός. Στὴν Ἱερὰ Ὀδὸ πάλι 1 1/2 χμ. πρὶν τὸ ἱερό τῆς Ἀφροδίτης παραδίδεται ἱερό Ἀπόλλωνος Πυθίου καὶ ἔχει βρεθεῖ σπήλαιο Πανός, ἐνῶ τὸ ἐπισημότερο ἱερό τῆς Δήμητρας βρίσκεται λίγα χιλιόμετρα ΒΔ. Ὅπως συνηθίζεται ἤδη ἀπὸ τὰ ἀρχαῖκά χρόνια, τὰ ἱερά ποὺ βρισκόνταν στὴν ἀττικὴ ὑπαιθρο, εἶχαν καὶ θυγατρικὸ ἱερό στὸ ἄστν, κυρίως δὲ στὴν ἴδια τὴν Ἀκρόπολη ἢ τὴν περιοχὴ τῆς. Αὐτὸ πρέπει νὰ συμβαίνει καὶ στὴν περίπτωση τῶν δύο ἱερῶν τῆς Ἀφροδίτης, αὐτοῦ στοὺς Κήπους ἀλλὰ καὶ στὴν Ἱερὰ Ὀδό, ποὺ πρέπει νὰ ἦταν, κατὰ τὴν ἀποψή μας τὰ ἀρχικά. Ἄν δὲν εἶναι σχεδὸν σύγχρονα, θὰ πρέπει λίγο ἴσως νὰ προηγήθηκε τὸ ἱερό στὴν Ἱερὰ Ὀδό· ἡ ὑπόθεση ἀποκτᾶ ἀκόμα μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον μιὰ καὶ ὁ μυχὸς τοῦ ὄρους Αἰγάλεω, ὅπου βρίσκεται τὸ ἱερό, εἶναι ὀρατὸς ἀπὸ τὸ ἱερό τῆς Βόρειας κλιτύς, πράγμα ποὺ μᾶς κάνει νὰ υποθέσουμε στενότερη σχέση. Αὐτὰ σὲ ὅ,τι ἀφορᾶ τὸ βραχῶδες περιβάλλον· ἓνα δεύτερο στοιχεῖο εἶναι ἓνας μικρὸς χεῖμαρρος, τοῦ ὁποῖου ὁ ροῦς εἶναι ἔξω ἀπὸ τὸ ὄχυρό (εἰκ. 3, 5). Αὐτὴ ἡ γεινίαση μὲ ποτάμι ἀνακαλεῖ τὸ ἄλλο ἱερό τῆς Ἀφροδίτης, ἐκτὸς τῶν τειχῶν τοῦ ἄστεως, στὴν περιοχὴ Κήποι, παρὰ τὸν Ἴλισό. Ἡ γεινίαση καὶ αὐτοῦ τοῦ Ἱεροῦ μὲ Πύθιο, λατρεία Νυμφῶν καὶ Πανός, ἀλλὰ καὶ Μητρός-Δήμητρος καθιστᾶ τὸν συσχετισμὸ προφανή. Καὶ αὐτὸ τὸ ἱερό Ἀφροδίτης, ἄγνωστο ἂν μὲ ἢ χωρὶς νεαρὸ πάρεδρο θεό, θὰ πρέπει νὰ ἦταν στενὰ συγγενὲς μὲ τὰ δύο προηγούμενα. Ὁ ἀγαλματικὸς τύπος τῆς Ἀφροδίτης ἐν Κήποις τοῦ Ἀλκαμένη, ποὺ υἰοθετεῖται καὶ γιὰ τὸ λατρευτικὸ ἀγαλμα τοῦ ἱεροῦ στὸ Δαφνὶ, ἴσως δὲ καὶ στὴ βόρεια κλιτὺ ἐνισχύει τὴν ἀρχικὴ μας ὑπόθεση. Δυστυχῶς τὰ μνημεῖα τοῦ ἱεροῦ ἀλλὰ καὶ τὰ κινητὰ εὐρήματα τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀφροδίτης ἐν κήποις πρέπει νὰ ἔχουν χαθεῖ κατὰ τὶς ἐργασίες γιὰ τὴν κάλυψη τοῦ Ἴλισοῦ στὴ δεκαετία τοῦ 1960· ἔτσι οἱ ὑποθέσεις δὲν μποροῦν νὰ ἀξιοποιηθοῦν περαιτέρω.

Πιστεύουμε σὲ οποιαδήποτε περίπτωση ὅτι ὁ προσδιορισμὸς ἐν *Κήποις* εἶναι τοπικὸς ἀλλὰ ἔχει καὶ σχέση μετὰ τὸν τύπο τῆς λατρείας, ποὺ ἀπέδιδαν στὴν Ἀφροδίτη. Ἄς μὴν ξεχνᾶμε ὡστόσο ὅτι διττὸς ἦταν ὁ χαρακτήρας τῆς Ἀφροδίτης στὸν Πλάτωνα, σὲ συνάφεια κατεξοχὴν πρὸς τὸν Ἔρωτα: Οὐρανία καὶ Πάνδημος. Ἡ λατρεία σὲ ὑπαίθριο ἱερό, τὴν 4ῃ τοῦ Μουνυχιῶνος ὅπως ἀναγράφεται στὸν βράχο τῆς Ἀκρόπολης, μετὰ νεαρὸ θεὸ πάρεδρο, ἔχει ἄμεση σχέση μετὰ τὴν ἀναγέννηση τῆς φύσης: εὐγλωττη εἶναι καὶ ἡ σκηνογραφία ὅπου ἀπαντῶνται στοιχεῖα ὅπως ὁ βράχος, οἱ κόγχες, τὰ νερά. Γονιμότητα συνεπῶς, ἀναγέννηση τῆς φύσης, ἴσως γάμος ἦταν ιδιότητες ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ συναφθοῦν μετὰ μιὰν Ἀφροδίτη Οὐρανία. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ βρίσκουν εὐρύτατη διάδοση στὴν ἰταλικὴ χερσόνησο, τὴν Κάτω Ἰταλία καὶ τὴ Σικελία ὅπου κοινὴ εἶναι μιὰ γονιμικὴ ὑπόσταση τῆς Ἀφροδίτης, Ἀφροδίτη Νυμφία, ποὺ μοιράζεται κάποιες ιδιότητες μετὰ τὴν Ἥρα, αὐτὲς τῆς προστάτιδος τοῦ γάμου καὶ τῆς γονιμότητος· τέτοιο ἐπίθετο Ἀφροδίτης δὲν ἀπαντᾶται στὴν Ἀττικὴ. Αὐτὴ ἡ ὑπόθεση ἐνισχύεται ὡστόσο καὶ ἀπὸ τὴν εὕρεση ἑνὸς θησαυροῦ (κουμπάρᾳ) ὑπὲρ τῆς Ἀφροδίτης Οὐρανίας, τὸν ὁποῖο ὁ Τσάκος²⁴⁹ συσχετίζει μετὰ τὸ ἱερὸ τῆς βόρειας πλαγίᾳς τῆς Ἀκρόπολης.

249. Κ. Τσάκος, Θησαυρὸς Ἀφροδίτης Οὐρανίας· ἡ ἐπιγραφή, *Ἡόρος* 8-9, 1990-91, 26-27.

RÉSUMÉ

LE SANCTUAIRE D'APHRODITE ET D'ÉROS SUR LA VOIE SACRÉE

Le but initial de cet étude a été de réunir l'ensemble des trouvailles appartenant au sanctuaire d'Aphrodite et d'Éros. Prenant en considération tout ce qui peut être attribué à ce site, nous nous proposons de donner une première étude complète d'un sanctuaire de la campagne attique mais dont l'importance atteint aussi la ville d'Athènes.

L'emplacement du sanctuaire était connu tout au long des siècles, ce qui est attesté par le témoignage des voyageurs de l'Europe occidentale parcourant la Grèce depuis le 17ème siècle. Nous savons que Fauvel y est passé en 1806 (p. 3-5) ; c'est de là que viennent les deux colombes de marbre qu'il vendit au colonel flamand Rottier. Celles-ci furent ensuite revendues par ce dernier au Musée National Hollandais et sont aujourd'hui conservées au musée de Leyde (pl. 32Ϛ-ζ). Dans la première moitié du 19ème siècle, plusieurs voyageurs, comme p.ex. Dodwell, Leake et Ross, mentionnent le sanctuaire et proposent des interprétations diverses (p. 11-13) s'appuyant sur les sources écrites ; Leake, le premier, suppose que le temple d'Aphrodite était appelé *Philaeum*, tandis que Ross et Rangabé parlent d'un « .. temple beaucoup plus ancien que, sous la domination de Démétrius, Adimante ne fit que restaurer, en y rattachant la mémoire de la femme du conquérant (Phila), qui rappelait une des épithètes les plus communes de Vénus ». Cette tradition d'Athénée reprise par les voyageurs n'a pu être prouvée. Le sanctuaire est aussi mis en relation avec le tombeau de l'hétaïre Pythoniké, célébrée comme Aphrodite Pythonice ; mais son tombeau – ou cénotaphe – devait se trouver plus au Sud, à Haïdari.

Après l'instauration de l'État grec, le site a fait l'objet de deux campagnes de fouilles (p. 5-6), toutes deux sous les auspices de la Société

Archéologique d'Athènes. La première, en 1891-1892, fut menée par D. Kambouroglou (fig. 4) et la seconde, en 1932-1939, – juste avant la deuxième guerre mondiale – par K. Kourouniotis et J. Travlos (fig. 5). Il est important de mentionner que c'est à la même époque (1932-1939) que Travlos fouillait en collaboration avec Broneer le sanctuaire d'Aphrodite sur le versant Nord de l'Acropole d'Athènes (fig. 22) et qu'il avait l'intention de publier les deux sanctuaires en commun. En dehors des chroniques de fouilles figurant dans les *Praktika*, nous ne disposons que d'une brève synthèse de la première campagne par S. Wide dans l'*Archaiologiki Ephéméris* de 1910. Les trouvailles sont conservées au Musée National Archéologique et au Musée Épigraphique. La publication de l'ensemble (site et trouvailles) restant toujours inachevée, m'a été confiée par le Conseil de la Société Archéologique en 1990.

Le plan du sanctuaire à Daphni se présente comme un enclos (73 X 21 m.) en appareil très simple, limité au Nord-Est par une paroi rocheuse creusée de niches (pl. 7α-β), de grandeur et de format variés, le plus souvent en arc de cercle et entourées d'inscriptions qui s'échelonnent entre le 4ème siècle avant J.-C. et l'époque romaine. Entre le propylon, devant être soutenu par deux colonnes dont l'une base subsiste, et le rocher, s'étend une terrasse sur laquelle des entailles oblongues indiquent l'emplacement des bases des ex-voto (fig. 8). Sur la gauche – au NO – un édifice de plan rectangulaire (pl. 9) servait très probablement à quelque rituel ou faisait office de salle de banquets ou de dortoir. Des piliers à l'intérieur de la chambre rectangulaire soutenaient donc, selon toute vraisemblance, l'entablement. Plus au Nord, se dresse un tout petit temple (dorique ?) *in antis* (fig. 11, pl. 10β) ; il est si loin de la terrasse principale et tellement « repoussé » vers le fond du sanctuaire qu'on a du mal à penser qu'il puisse s'agir du temple principal d'Aphrodite où la statue de culte était érigée. Étant donné que les fouilleurs ont supposé l'existence d'un culte plus ancien vers le sommet de la petite colline, et que ce temple se trouve sur le chemin conduisant à son sommet, il se peut que le petit temple *in antis* ait servi à un rituel non accessible au grand public qui fréquentait le sanctuaire lors des célébrations en l'honneur d'Aphrodite ou durant la procession des grands Mystères d'Éleusis. Peut-être servait-il de « trésor » pour les ustensiles sacrés du clergé.

À l'extérieur de l'enclos (au SO), se dresse un édifice à plusieurs chambres (fig. 12, pl. 12) s'ouvrant sur une longue *stoa* : nous devons

signaler –en dehors du bâtiment– des vestiges des murs à un niveau inférieur qui suivent l'orientation du sanctuaire tandis que le plan de l'*oikos* diverge légèrement et que ses fondations se situent à un niveau supérieur. Cet *oikos* est censé être une maison sacrée, ou maison de prêtres, ou, plus simplement un petit hôtel ; étant donné que les fouilles effectuées dans les années 1930 ont livré nombre de débris d'inscriptions, encastrées dans ses murs, nous supposons que sa construction fut postérieure à celle du téménos, intervenue de toute façon durant la période de fonctionnement du sanctuaire, à l'époque hellénistique ou romaine. Pour sa construction, nous constatons un remploi très marqué de matériel architectonique provenant, très probablement, du sanctuaire, un seuil de marbre étant l'élément le plus remarquable (pl. 13α). Devant l'entrée, ainsi que vers la cour centrale, les ruines qui subsistent suggèrent que deux colonnes dressées de part et d'autre de la porte soutenaient très probablement un entablement (une sorte de propylon). À l'angle Sud-Ouest, on remarque une sorte de banquette, ou –peut-être– le départ d'un escalier qui conduisait à l'étage (pl. 12). À l'exception de quelques blocs en forme de parallélépipède, surtout à proximité des portes (pl. 13β), l'ensemble des murs est construit en appareil très simple.

Devant le sanctuaire passe la Voie Sacrée qui conduit d'Athènes – du Céramique, et plus précisément de la Porte Sacrée – jusqu'à Éleusis (fig. 2), au sanctuaire de Déméter ; la Voie suit les pas de cette déesse lorsque celle-ci avait cherché en vain sa fille enlevée par Hadès/ Pluton, le dieu des Enfers, et conduite aux Champs Élyséens pour la moitié de l'année. Mise au jour en bonne partie – depuis le couvent de Daphni jusqu'au lac de Rheitoi – notamment par J. Travlos, la Voie Sacrée a fait l'objet d'une étude d'ensemble ; sa largeur est de 5 m. en moyenne.

En face du sanctuaire, un pilier hermaïque datant de l'époque d'Hadrien et portant l'inscription Ζ ἐξ ἄστεως (pl. 20β) nous indique la distance par rapport à la ville d'Athènes (très précisément 7 milles romains). C'est de ce côté de la Voie que se dresse un grand bâtiment [25 m. de long sur 15,50 m. de large] en appareil polygonal, constitué de conglomérat pour le soubassement, conservé jusqu'à une hauteur de 1,60 m., et faisant 1,25 m. d'épaisseur (fig. 6, pl. 4). Il s'agit d'une forteresse utilisée très probablement pour la défense de la ville d'Athènes ; désaffectée à l'époque romaine, elle servit de cimetière : on peut y voir deux sarcophages *in situ*. Ober inclut cette forteresse dans l'étude qu'il consacre aux ouvrages fortifiés de l'Attique. Chacun sait que cette gorge,

seul passage à travers le Mont Aigaléos, était très importante pour la défense d'Athènes.

Il reste encore à examiner la partie Nord-Ouest du sanctuaire, à savoir le *peribolos*, depuis le petit temple jusqu'à la partie sud de l'enclos (qui a été expropriée en 2000). Exception faite de l'extrémité du péribole où il ne semble pas y avoir d'autre bâtiment, il faudrait examiner si le réseau d'aqueducs et de citernes (fig. 10) déjà étudié dans le sanctuaire se poursuit plus loin. Ce réseau servait à la collecte et à la conduite de l'eau de pluie. Néanmoins, si les deux citernes ont été aménagées pour les besoins de la «Stoa» – à supposer une sorte de fontaine à l'entrée – nous pouvons supposer que l'eau de pluie était collectée ailleurs, probablement vers l'Ouest où le système semble se prolonger.

Exception faite des ruines conservées sur place, les vestiges architecturaux repérés dans les réserves du Musée National sont vraiment modiques et très fragmentaires (pl. 40α-γ) ; le témoignage de Kambouroglou, selon lequel un four à chaux fonctionnait dans la région au siècle dernier, nous montre quel a été le sort des marbres du sanctuaire d'Aphrodite, de ceux d'Apollon Pythien ainsi que de plusieurs autres édifices de la région. Citons des fragments de colonnes ioniques et doriques (pl. 40β), une gargouille/ tête de lion (pl. 37δ), de petits fragments de revêtement de murs (pl. 40γ) ; Ross mentionnait aussi des « fragments d'entablement d'un petit temple dorique » qui ont disparu. L'état de conservation des sculptures est aussi très fragmentaire ; leurs caractéristiques communes, c'est-à-dire la patine rouge [due au sol de la région] et les traces de feu nous ont aidés à attribuer divers fragments à ce sanctuaire. Nous savons que, lors de la fouille de 1891-1892, Kambouroglou fouillait en même temps au sanctuaire d'Aphrodite, au couvent de Daphni/ sanctuaire d'Apollon pythien ainsi que vers Haidari où se trouve un monument (funéraire ?) dont seule la krépis à gradins est conservée.

Peu de sculptures étaient connues jusqu'à présent. Citons notamment le torse d'Aphrodite (pl. 33) – quasiment de grandeur nature –, publié par Délivriaris en 1968 et considéré comme la statue de culte, datée de 420 av. J.-C. environ, copie contemporaine et très proche de l'Aphrodite *ἐν Κήποις* d'Alcamène dont Pline situe le sanctuaire *extra muros*, dans les Jardins (*Κήποι*), à Ilissos ; un relief votif (pl. 23) reproduisant le type de cette statue, une plaque fragmentaire (pl. 20γ), très probablement de frise, dont l'emplacement reste à présent difficile à préciser ; le relief votif du Musée National 1597 (pl. 27), bien connu et souvent cité est très

important pour la signification du culte, puisqu'il est l'illustration d'une sorte d'iconographie religieuse topographique. L'une des figures féminines peut facilement être interprétée comme Aphrodite en raison du type iconographique et surtout du fait de la présence de son fils ailé, Éros. Dans la figure féminine, visible sur la partie droite du relief, on reconnaît tantôt Peithô, tantôt Déméter. La présence d'une troisième femme à l'extrémité gauche du relief, très proche de Perséphone par sa typologie, rend très séduisante l'hypothèse d'une représentation topographique des cultes : Aphrodite et Éros entre Déméter et Korè, c'est-à-dire le sanctuaire de Daphni et celui d'Eleusis.

Nous avons pu intégrer à ce dossier très lacunaire un bon nombre de sculptures : notamment deux statuettes fragmentaires (pls 32α-ε) d'un type dérivant de celui de la statue de culte. Nous attribuons une grande importance à deux groupes statuaires représentant Aphrodite et Éros (pls 28-29, 35). Le premier (pl. 28-29), de taille plus petite que nature, doit avoir tenu un rôle central dans le culte célébré dans ce sanctuaire ; d'une facture plus grossière et d'un format plus réduit, il emprunte pour la figure d'Aphrodite les lignes générales de la statue de culte. Dérivant d'un type classique, plus rigide que le torse MN 1604, il reflète aussi des types statuaires à fonction funéraire diffusés surtout dans le courant du 4ème siècle avant J.-C. La deuxième (pl. 35), dans une échelle plus petite, suit en gros le même schéma ; l'himation couvre la partie inférieure du corps à l'avant. Une tête d'Aphrodite (pl. 39α-γ), semble-t-il, dotée des caractéristiques du 4ème siècle, arborant la coiffure dite en côtes de melon, ne peut être rapporté à aucun des torsos conservés dont la taille est un peu moins que nature ; les tresses entourent le haut du crâne comme sur les têtes du type de la petite Herculanaise ou sur celles des figures féminines représentées sur les stèles funéraires de la seconde moitié du 4ème siècle avant J.-C.

Une statuette de Korè/ Perséphone (pl. 30-31), suivant un type iconographique familier dans le courant du 4ème siècle av. J.-C. mais dont l'identification reste douteuse, fait preuve de la relation étroite entre Aphrodite et la jeune Perséphone tant dans le mythe que dans le culte. Il semble que nous ayons affaire à un dédoublement de la substance d'Aphrodite, avec d'un côté ses aspects classiques et de l'autre son caractère chthonien, auquel se rattachent les figures de Perséphone et d'Adônis.

Un fragment de sculpture, de taille un peu plus grande que nature,

représente une figure féminine drapée dans un péplos ouvert sur la cuisse droite (pls 34) : la draperie évoque des figures en mouvement, comme les Néréïdes du monument funéraire de Xanthos, ou encore les Nikai. On pourrait supposer que les deux sculptures (inv. 1604 et 1606, pls 33, 34) faisaient partie d'une seule et même statue: la statue de culte. Or, pour des raisons typologiques et stylistiques d'une part, et d'échelle d'autre part, cette hypothèse est à rejeter. Il faut plutôt miser sur la présence de deux statues grandeur nature dans le sanctuaire.

Sont également conservés trois torsos masculins (pls 24, 25), des *mel-léphèbes* (jeunes éphèbes). On serait tenté d'y reconnaître des Éros juvéniles, comme celui représenté en groupe avec Aphrodite (pl. 28) lequel offre un aspect plus élancé. Le ventre arrondi d'une des statuettes révèle son âge, entre l'enfance et l'éphébie. L'absence d'ailes, un élément qui n'est pas indispensable pour les Éros juvéniles de l'hellénisme, nous conduit toutefois à en douter. Le troisième (pl. 25), retrouvé dans les réserves du Musée National et très récemment attribué au sanctuaire, porte sur le bras gauche un himation et devait tenir quelque chose, ou esquisser un geste, avec les deux mains à hauteur de la poitrine.

Subsistent des reliefs votifs très fragmentaires (pls 23α-β), illustrant 2-3 adorants en procession vers la droite, la figure divine n'étant pas conservée.

Les plus caractéristiques d'entre les offrandes sont des *genitalia* (sexe féminin/ abdomen) féminins –en relief (pl. 22.1-6), l'un étant en ronde-bosse (pl. 22.1). Le nombre de ces reliefs livrés par le sanctuaire d'Aphrodite à Daphni (cinq au total plus deux que nous n'avons pas à l'heure actuelle retrouvés, fig. 21) est surprenant par rapport à ceux livrés par d'autres sanctuaires. Les inscriptions datent ces ex-voto en général du 4ème siècle avant J.-C. ; il est entendu que nous ne disposons pas d'une typologie de la représentation. En dehors de l'attribution simple Ἀφροδίτει, des noms de femmes, très probablement des pèlerines, comme Παμφίλη ou Δωριὰς sont cités.

L'élément le plus abondant est les différentes colombes de marbre (pl. 21), pour la plupart fragmentaires : manquent en principe la tête, la base avec les pattes et parfois l'extrémité de la queue. Je ne vois d'autre emplacement pour cette quinzaine de colombes que les petites niches creusées dans le rocher. On remarque même des niches presque rondes de plus petite taille, dont certaines furent creusées ultérieurement exprès, et très probablement destinées à abriter les ex-voto.

L'avant train d'un panthère ou chevridé (pl. 37γ) devait être associé soit à Aphrodite, soit à Éros. Une grenade de marbre (pl. 22.7) à patine rouge, un œuf de marbre blanc (pl. 38ς.6) constituent également des symboles de la divinité adorée dans ce sanctuaire et nous aident à préciser mieux ses fonctions.

De l'extérieur du sanctuaire doivent provenir les stèles funéraires (pl. 37α-β) associées au site : une tête aux caractéristiques archaïsantes (pl. 39δ-ε) que nous avons tenté d'associer au pilier hermaïque indiquant la distance (pl. 20β), ne peut pas convenir. Il ne peut, cependant, que venir d'une stèle hermaïque.

Malheureusement, pas un tesson de vase en terre cuite n'a été conservé malgré les mentions qu'en font les fouilleurs.

Tels sont les *realia* existant et réunis pour la première fois dans leur totalité; il est évident que nous avons affaire ici à un aspect d'Aphrodite très particulier pour la Grèce proprement dite. Ce même aspect de la déesse de l'amour se retrouve dans le sanctuaire de Daphni, dans celui du versant Nord de l'Acropole d'Athènes ainsi que – très vraisemblablement – dans celui des Jardins/ Kepoi aux abords de l'Ilissos que l'on n'a pas encore localisé. Aucune trouvaille n'a été identifiée ; nous ne disposons que des témoignages apportés par la tradition écrite. Dans les trois, on pratiquait un culte en plein air, le sanctuaire étant délimité par un simple enclos.

Au moins dans deux d'entre eux, le rocher creusé de niches fournissait le cadre : l'autel et le péribole y étaient ensuite adjoints. Concernant le sanctuaire de l'Acropole, on observe deux niveaux (fig. 22, pl. 41) : « upper and lower sanctuary » suivant le fouilleur Oscar Broneer, le culte étant pratiqué, selon toute vraisemblance, sur la terrasse supérieure. Le centre de cette terrasse est marqué par une sorte d'autel avec des entailles de tous les côtés (pl. 45β), dans lesquelles devaient être encastées des plaques votives.

Les trouvailles réperées et attribuées à ce sanctuaire ont un caractère beaucoup plus hypothétiques que celles du sanctuaire de la Voie Sacrée parce qu'elles n'ont pas été trouvées sur place mais plus loin dans la pente ou même dans des endroits encore plus lointains. Il s'agit, en principe, de statuettes de très petite taille (pl. 47) et de types différents de ceux rencontrés dans le sanctuaire de la Voie Sacrée. Pour Aphrodite, ce sont des types de la Pudique (pl. 47β) ou de la Pudique drapée (pl. 47δ),

qui illustrent une conception de la déesse à demi-nue adoptée vers la fin du 2ème s. av. J.-C. La statuette d'Aphrodite assise sur un rocher à niche (pl. 48α-β), trouvée dans la ville basse (Varvakeion) est supposée être une statue de culte ; le trou de goujon, que l'on observe au revers de la statuette, pouvait servir à encastrier celle-ci quelque part, et pas nécessairement sur le tympan d'un fronton. De toute façon, l'espace disponible dans le sanctuaire du versant Nord ainsi que la configuration du rocher rendent indispensable l'encastrement de la sculpture pour la maintenir en place. Quelle que soit sa situation originale, nous jugeons très intéressante l'allusion iconographique : or, sur un rocher comportant des niches très semblables à celles de Daphni et du flanc Nord de l'Acropole, est assise une figure féminine, Aphrodite, suivant, dans les grandes lignes, un type iconographique adopté pour représenter aussi des Muses, Nymphes, etc. L'allusion est claire ; si nous voyons les traces de deux pieds sur le rocher devant Aphrodite, il ne fait plus aucun doute qu'un enfant, le petit Éros, était debout à côté de sa mère. Étant donné, en outre, que, sur le versant Nord, la fête en l'honneur d'Éros est attestée par une inscription le quatrième jour du mois Mounychion et qu'Aphrodite était en général adorée le quatrième jour de chaque mois, cette statue devient encore plus intéressante. Une statuette, de facture médiocre, figurant Aphrodite appuyée sur une niche de type analogue à la précédente, avec l'Éros chevauchant le rocher, a été donnée récemment au Musée Bénaki (pl. 48γ) ; sa taille, très proche de la statuette du Musée National et surtout l'endroit où elle a été trouvée dans la ville d'Athènes nous incitent à supposer qu'elle provient – très probablement – du sanctuaire de l'Acropole. Dans les deux statuettes une niche taillée dans le rocher sert de caractéristique commune, plus la présence d'Éros : dans le premier cas, il est debout à côté d'Aphrodite assise, dans l'autre cas, il chevauche le rocher près de sa mère debout. Une statuette, de plus grande taille que les deux mentionnées ci-dessus, conservée dans les réserves du Musée de l'Acropole (pl. 49) et sans indice de provenance est souvent supposé être la statue de culte, à cause du type statuaire très proche de la statue d'Aphrodite dans les Jardins et de celle de la Voie Sacrée.

Un élément qui rapproche les deux sanctuaires est la frise des Éros attribuée au sanctuaire d'Aphrodite sur le versant Nord de l'Acropole. Des plaques 1451 et 1452 du Musée National (pl. 50), l'une fut trouvée près du Dipylon, l'autre était conservée dans la Tour des Vents. Enfin,

l'attribution au sanctuaire du versant Nord de l'Acropole a été proposée par Oscar Broneer suivi par d'autres chercheurs. Citons aussi un nombre restreint de *génitalia*, un féminin (pl. 46ε) et un masculin (pl. 46ζ), ainsi que l'absence totale de colombes.

De la même manière, le sanctuaire de Daphni est constitué d'une terrasse à laquelle on accède par le propylon et limitée par le rocher à niches. Presque en son milieu, mais légèrement décalé par rapport à l'axe du propylon, se dressait l'autel dont il ne subsiste aujourd'hui qu'un bloc de pierre. Le culte avait vraisemblablement lieu à cet emplacement; sur la droite du spectateur, le rocher forme une sorte d'hémicycle, creusé de niches plus monumentales et présentant une forte concentration d'inscriptions (pl. 7β). Sur le sol, à même la roche, se dressaient, en amphithéâtre, les offrandes sur des bases venant se loger dans les entailles (pl. 6α). Vers l'Ouest, les entailles sont plus nombreuses, tandis que vers l'Est, la déclivité est beaucoup plus faible.

Nous nous permettons de supposer que les offrandes de plus grande taille devaient être d'abord disposées autour de l'autel, sur la terrasse entourée du péribole et surplombée par le rocher. Les statuettes en ronde bosse devaient être placées dans des niches plus hautes, puisque leur profondeur le permet; parfois la plinthe ou même, une base était placée sur la base de la niche. On peut supposer que les plus petites niches accueillait des offrandes éphémères (encens, aparchai, etc.).

On y adorait une divinité féminine et – très probablement – une divinité masculine : Aphrodite en compagnie d'un dieu juvénile, soit Éros sous son aspect chthonien, soit Adônis. Quoi qu'il en soit, Aphrodite seule est mentionnée dans les inscriptions. Pausanias cite uniquement le sanctuaire d'Aphrodite. À en juger par les offrandes, à l'exception bien sûr des sculptures, on peut déceler un caractère végétal/ chthonien pour ce qui concerne le culte attribué à ce site : l'œuf, la grenade, les colombes. On pourrait également y ajouter une dimension de fertilité: les *génitalia* féminins, le dieu juvénile.

Toutes ces remarques nous permettent de conclure, pour le culte d'Aphrodite, à de nombreuses influences de ses prédécesseurs anatoliens ainsi qu'à un aspect chthonien plus amplement connu en Italie du Sud et en Sicile. Son emplacement sur la Voie des Éleusines, sa relation éventuelle avec le culte éleusinien viennent encore corroborer ce rapprochement. Le sanctuaire d'Aphrodite sur la Voie Sacrée est donc un sanctuaire assez important de l'Attique, ce qui est prouvé par ses succursales

dans la ville d'Athènes et surtout sur les pentes de l'Acropole et l'Ilissos, régions où étaient établis les cultes les plus anciens de la ville.

L'Attique – et Athènes – largement étudiés et beaucoup mieux connus, semble-t-il, que plusieurs autres régions de Grèce, apportent et apporteront encore à l'avenir des réponses aux questions et aux énigmes qui demeurent ; n'oublions cependant que nombre de sanctuaires ne sont pas suffisamment étudiés et publiés en totalité. A cet égard, le culte d'Aphrodite en relation avec la topographie athénienne pose toujours problème. Un grand point d'interrogation subsiste quant à l'arréporie et au sanctuaire d'Aphrodite dans les Jardins en ville. Nous supposons que ce sanctuaire doit être celui du versant Nord de l'Acropole d'Athènes. Il est directement lié, pour le caractère du culte et son nom, au sanctuaire antérieur de l'Ilissos ainsi qu'à celui de la Voie Sacrée, à notre sens le sanctuaire initial. Pour l'adjectif attribué à cette Aphrodite on n'a fait qu'adopter Ourania, d'après l'inscription gravée sur le trésor trouvé plus loin dans la pente nord, comme pendant à celle de Pandémos. Nous pouvons encore ajouter – ce qui n'est pas cité jusqu'à présent – qu'un petit ruisseau passe très près du sanctuaire d'Aphrodite à Daphni, en dehors du mur de la forteresse (fig. 3, 5). Cet élément le rapproche encore davantage de son homologue de l'Ilissos.

Concernant la topographie sacrée, nous jugeons d'une importance capitale le voisinage de certains sanctuaires qui se retrouvent sur la Voie Sacrée et sur le versant Nord de l'Acropole d'Athènes, qui – et cela n'est sûrement pas une simple coïncidence – donne directement sur la gorge du Mont Aigaléos. Le voisinage d'Aphrodite avec Éleusis et Déméter se rencontre aussi sur le versant Nord et l'Éleusinien ; la grotte de Pan en face de Daphni et sur le versant Nord de l'Acropole ; Apollon pythien de l'autre côté de la Voie Sacrée à Daphni, Apollon Hypoakraios sur le versant Nord de l'Acropole. Et, pour intégrer « au jeu », le sanctuaire d'Aphrodite dans les Jardins, dont la localisation reste moins claire, il est également voisin d'un Pythion et d'un Métroon *ἐν Ἄγραις*, d'un sanctuaire de Pan ; le culte pratiqué est relié aux Moires.

[Cette traduction a bénéficié, en plusieurs étapes, des soins de Jeanne Roques-Tesson, des raffinements de François Queyrel, la révision finale étant due à Laurence Foschia.]

ΓΕΝΙΚΟ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ

- ἄγαλμα λατρευτικὸ 19, 20, 56, 58, 62,
 63-64, 85, 93, 115 σημ. 202, 118,
 122, 123, 126, 128, 136
 βάση 118
 Ἅγιος Δημήτριος Κατηφόρης 118
 Ἄγλαυρος 105
 Ἄγρα, -ες 127, 136
 ἀγωγός, -οὶ 26
 Ἀδείμαντος
 ἐκ Θρείας 12
 Ἄδωνις 136
 Ἄθηνᾶ 91
 Ἄθηνᾶς Νίκης
 ναὸς 56, 33
 θωρακεῖο 123
 πύργος 133
 αἰδοῖο 46, 52-54, 71-72, 89-90, 92, 94-
 95, 126, 136
 ἀκροκέραμος 78, 84, 95
 Ἄλκαμένης 128, 132
 ἀνάθημα 4, 11, 19, 36, 45, 97, 101,
 113, 125, 134, 136
 χορηγικὸ 117, 118.
 ἀνακάλυψης, χειρονομία 123
 ἄνδηρο 26, 103, 105, 106, 136
 Ἀπόλλων 4, 5, 70 σημ. 138, 105
 Ἱερὸ Ἀπόλλωνος 9, 127, 136, 137
 Πύθιος 65, 134
 Ἱποακράϊος 22 σημ. 40, 105
 ὑπὸ Μακράϊς 105
 Ἄρειος Πάγος 123
 Ἀρίστη (καὶ Καλλίστη) 114 σημ. 199
 Ἄρπαλος 11
 Ἀρρηφόρια 126, 134
 Ἄρτεμις 58, 70
 Ἄγροτέρα 127
 Ἐκάτη 60 σημ. 113
 Ἀρτέμιδος ἐπίκληση 114
 ἀοβεστόλιθος 19, 28, 30
 Ἀσκληπιὸς 125
 Ἱερὸ 6 σημ. 154
 Ἀσκληπιεῖο 34, 53, 113 σημ. 193
 ἀσπίδιοκη 121
 αὐγὸ 82, 95, 96
 αὐλή 31
 Ἀφροδίτη 34, 36, 37, 39, 40, 41, 42,
 43
 Αἰδουμένη 115
 Doria Pamphili 54
 ἐν Κήποις 64, 115, 121, 123, 128,
 132, 134, 135, 138
 Ἐρυκος 52
 Κνιδία 113
 Νυμφία 138
 Ὀλυμπιάς 121
 Οὐρανία 102, 122, 128, 131, 135,
 138
 Παμφίλης, Ἱερὸ 72
 Πάνδημος 96, 132, 135, 138
 Πανδήμου, Ἱερὸ 113 σημ. 193,
 133
Βαρβάκειο, ὄδ. Ἄθηνᾶς 120
 βωμὸς 4, 9, 13, 14, 19, 20, 22, 79, 97,
 131
 Εἰρήνης Αὐγούστου 87
 Ἐρωτα 108 σημ. 181

- Grimani 60, 85
 Γῆ Κουροτρόφος 132
 γλαῦξ 91
 γονιμικός 64, 114, 136, 138
 γονιμότητος, θεὰ 51, 96, 105, 128, 138
 Γυμνάσιο
     Πτολεμαῖον 118
- δάδα 56
 Δελφίνιον 132
 δεξαμενή, -ἔς 4, 26, 27
 Δέσποινα 50 σημ. 89
 Δήμητρα 54, 55, 56, 60, 125, 127, 137
     Κνίδου 61
     Χλόη 133
     Δήμητρος, ἱερὰ 53, 136
 Δημήτριος Πολιορκητῆς 12, 13
 Διονύσιον 113 σημ. 193
 Δίπυλον 117
 δισκοβόλος 65 σημ. 124
- Εἰλειθια 22 σημ. 40, 128, 136
 Εἰρήνη 61 σημ. 116
 Ἐλευσίνα 56, 117, 136
 Ἐλευσινιακή λατρεία 53
 Ἐλευσινιακὲς θεότητες 55
 Elgin 4
 ἐλιάς, κλαδιά 91
 Ἐννεάκρουνος 133
 Ἐρκυνας, φαραγγί 25 σημ. 45
 Ἐρμῆς
     Προπύλαιος 71
     ἔρμαϊκή κεφαλή 70
     ἔρμαϊκή στήλη 71, 88, 93
 ἑτάϊρα 38, 45, 53
- Ζεὺς
     Ὀλύμπιος 105
     Ἵψιστος 22 σημ. 40
 ζωφόρος 51, 109, 118
- Ἄρχινου 133
- Ἥγησώ 68
 Ἥρα 55, 138
 Ἡρακλειώπισσα
     μικρὴ 69 σημ. 136
 Ἡφαίστου, ναὸς 131
- Θέμις 58
 θεραπεαινίδα 68, 77
 Θεομοφóρια 53, 126
 Θεομοφóριο 136
     Θάσου 61
 θησαυρὸς 28, 102, 138
 Θρασύλλου, χορηγικὸ ἀνάθημα 118, 133
 θρηνωδοί, σαρκοφάγου Σιδῶνος 57
     σημ. 103, 114 σημ. 194
 θυμιατήριον 50, 51, 117, 118, 119
 θωρακεῖο 47, 79, 94, 123, 126
- ἱαματικοί, θεοὶ 53
 ἱκέτης 123
 Ἴουλία 87
 Ἴππολύτου, μνημα 132
- καθαρμοὶ 27, 97
 Καλλίστη 114, 125
 κατώφλι 30
 κῆποι 128, 135, 136, 137
 κίονες 18
     δωρικοὶ 28, 95
     ἰωνικοὶ 28
 κλεψύδρα 101
 κόγχη, -ες 3, 4, 5, 9, 11, 12, 14, 18, 19, 20, 22-25, 34, 35, 45, 54, 93, 94, 96, 97, 101, 105, 106, 107, 109, 111, 121, 124, 126, 133, 134, 138
 Κόρη, βλ. Περσεφόνη
     Φλωρεντίας 60
 Κρέουσα 105

- κύκνος 52
- λαμπαδηδρομία 117
- λατρευτής 55, 57, 110, 125
- Λιβία 87
- λύρα 68
- λύχνος 77, 92
- Μειδίας** (ζ.) 50 σημ. 89
- μελλέφηβος 63
- Μητέρα (Θεών) 116, 137
- Μητρῶον 84, 127
- Μοῖρες 128, 132, 136
- Μουνηχῶν 108, 138
- Μούσα, -ες 60, 61
- Μύρων 65 σημ. 124
- ναός 95, 136
- δωρικὸς 3, 11
- ἐν παραστάσει 11 σημ. 22, 28, 29, 95
- ἰωνικὸς πρόστυλος 28
- Νέμεσις 54
- Νίκη 66, 123
- Νηρηίδες 66
- Νύμφες 5, 82, 137
- Νυμφῶν ἱερὰ 25
- Ξενώνας 2, 32
- Ἵοδος
- Ἱερὰ 3, 4, 5, 6, 9, 15, 16, 18, 42, 47, 127, 134, 136, 137
- οἰκία 30-33
- ἱερέων 14, 32, 41, 42
- οἰνοχόη 117, 118
- Ἵλυμπεῖο 132
- ὄχυρό / πύργος 6, 11, 16, 17, 33
- ὄχυρωμα 14, 17, 18 σημ. 34
- Παγκράτης** 57
- Palliata 88
- Πᾶν 25, 82, 92, 105, 127, 136, 137
- Παναθηναίων, ὁδὸς 127
- πάνθηρας 86
- πάρεδρος 93, 138
- Πειθῶ 38, 39, 43, 54, 55, 133
- περίβολος 4, 14, 15, 18, 19, 25, 26, 28, 29, 32, 33, 41, 42, 94, 96, 119, 132
- Περίπατος 101, 102, 105, 106, 112, 116
- περιστέρι 3-5, 11, 51-52, 73-77, 85, 90, 94, 95, 133, 134
- Περσεφόνη 50, 54, 55, 56, 58, 59, 60, 61, 93, 94, 127
- Polla Valeria 87
- πομπή
- Πτολεμαίου Β΄ 118
- πρόπυλο 18, 19, 22, 25, 33, 34, 95, 97
- Pudicitia 87
- Πύθειον 137
- Πυθιονίκη 11, 13
- Πυθονίκη 11, 13, 35, 45
- Πύργος τῶν Ἀνέμων, Συλλογὴ 117
- Ρεῖτοι** 55 σημ. 101
- ρόδι 89, 95, 96
- σαρκοφάγος**, λάρναξ 17, 92
- «Σαπιφῶ» Albani 58 σημ. 108
- σεβίζοντες 55, 62, 94
- σεβισμοῦ, χειρονομία 56
- σηκοὶ 3
- Σιδών, σαρκοφάγος θρηνωδῶν 114
- σηηλιὰ 121
- στεφάνι 118
- σῆλη 96
- ἀναθηματικὴ 57, 70, 94, 107, 108, 114
- ἐπιτύμβια 16, 34, 57, 67-68, 77, 93
- ἀνθεμωτὴ 78
- στοὰ 14, 22, 26, 27, 81, 95

στρόφιο 69

τελετουργία/ -ες 27-28, 97, 126

τέμενος 18

Τίρυνθος, τείχη 11 σημ. 19

τράγος 86

τρίγλυφα 11, 28, 95

τρίποδας 118

τριπτήρας 82-83

τριώβολο, αθηναϊκό 91

Τροφώνιος 25 σημ. 45

Ύγεία 60 σημ. 113

υδραυλικό σύστημα 27

υδρορρόη 27 σημ. 49, 80, 95

υδροφορία 117

υπαίθριος, -α 136

χωρός 26, 31, 97, 138

λατρεία 138

Fauvel 3, 4, 12, 93, 94

φιάλη 117, 118

Φίλα 11, 12, 13

Φιλαῖον/ Philaeum/ Philäon 11, 12, 13

Φίλη 11, 34, 43

χελώνης, κέλυφος 124

χθόνιος 53, 64, 96, 133, 135

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΤΟΠΩΝ

Ἀθήνα

Ἀκρόπολη 22, 27 σημ. 50, 45,
134, 135

Βραυρώνιο 136 σημ. 245

Παρθενών, προπερσικός 111,
113

Δ. κλιτύς 27 σημ. 50, 45, 113,
133, 135

Ν. κλιτύς 96 σημ. 166

Διονύσου θέατρο 82

Ἀναφιώτικα 12

Ἀρχαία Ἀγορά 123 σημ. 224, 135

Βωμὸς δώδεκα θεῶν 9

Κολωνός, ἀγοραῖος 131

Ἐλευσίνιο 127, 135 σημ. 245, 136,
137

Κεραμεικὸς 3, 45, 114 σημ. 199,
135

Παριλία, ἱερὰ 45, 127, 135

Πνύκα 22, 27 σημ. 50

Αἰγάλεω 9

Ἄντρον

Κωρύκιον 82

Ἀσκληπιεῖον

Ἀττική 38, 41

Ἀφαία (Αἴγινα) 65

(Σκαραμαγκὰς) 47, 134

Βοιωτία 41

Γόρτυνα 60

Δαφνὶ

Ἴερὸ Πυθίου Ἀπόλλωνος 9, 19,

64, 65, 73, 134

Μονὴ 5, 9, 47, 64, 134

Δαφνοβοῦνι 9

Δῆλος 35 σημ. 68, 40

Οἰκία Ἑρμῶν 82

Στοὰ Φιλίππου 81, 82

Ἐλευσίνα 3, 4, 9, 127

Ἐπισκοπή (Τεγέας) 82

Ἐρυξ

Ἀφροδίτη Ἑρμκος 52

Θάσος 61 σημ. 117

Θεσμοφόριο 61

Θήρα 25 σημ. 42

Θριάσιο πεδῖον 56

Κάρπαθος

Ἴστυα 25 σημ. 42

Κασταλία 25

Κόρινθος

ναὸς Ἀσκληπιοῦ 78 σημ. 147

Κορυθαλλὸς 9

Κυρηναϊκὴ 25

Κῶς

βωμὸς Διονύσου 82

Λοκροὶ

Ἐπιζεφύριοι 25

Λυκόσουρα 50 σημ. 89

Μαγνησία (ἐπὶ Μαιάνδρου) 88 σημ.

155

Μαντίνεια 60, 61

Μεσσήνη 78	Ρειτών, ανάγλυφο 55
	Ρόδος 88
Ξάνθος (Λυκίας) 66	
Ώλυμπία 70 σημ. 138	Σάμος 61 σημ. 117
	Ήραϊον 89
	Σόλοι 39
Πάρνης 9	Στεφανοβούνη 9
Πάρος 22 σημ. 40	
Πειραιεύς 67 σημ. 130, 72	Τάρας 89 σημ. 158
Πελαργικόν 105	Τεγέα 66, 82
Ποικίλον 4, 9	
Πριήνη 61	Φάληρο 72
	Φρυγία 25
Ραμνοῦς	
Ἄμφιάρειον 36 σημ. 71	Χαϊδάρι 3, 13, 93
ταφικὰ μνημεῖα 71 σημ. 140	Προφ. Ἡλίας 3
Ρειτοὶ 3	

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΜΟΥΣΕΙΩΝ

Ἀθήνα

ΜΑ, ἀρ. εὐρ. 3030 σ. 69 σημ. 135

ΜΑΑ, ἀρ. εὐρ. S 851 σ. 123 σημ. 224

ΕΑΜ, ἀρ. εὐρ. 832 σ. 77· 1737 σ. 50 σημ. 89· 2574 σ. 71 σημ. 140· 3923 σ. 68 σημ. 131· 5196 σ. 95· 13781 σ. 90, 95

Βενετία

Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο, ἀρ. εὐρ. 21 σ. 60

Βιέννη

Μουσεῖο Ἱστορίας τῆς Τέχνης, ἀρ. εὐρ. 344 σ. 121 σημ. 217

Δῆλος

Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο, ἀρ. εὐρ. Α 5430 σ. 113· Α 6960 σ. 71

Ἐλευσίνα

Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο, ἀρ. εὐρ. 5065 σ. 50 σημ. 89, 51 σημ. 91, 119· 5093 σ. 55, 56

Karlsruhe

Badisches Landesmuseum, ἀρ. εὐρ. B 2173 σ. 71 σημ. 139

Λονδίνο

Βρετανικὸ Μουσεῖο 4 σημ. 6

Μόναχο

Γλυπτοθήκη, ἀρ. εὐρ. GL 487 σ. 78· GL 490 σ. 69 σημ. 136

Πειραιάς

Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο, ἀρ. εὐρ. 1802 σ. 63 σημ. 122

Ρόδος

Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο, ἀρ. εὐρ. 14808 σ. 59

Ε 441 σ. 73 σημ. 144

Ρώμη

Museo Baracco, ἀρ. εὐρ. 137 σ. 67 σημ. 130

Τάραντας

Museo Nazionale σ. 89 σημ. 158

Τεγέα

Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο σ. 82

Χανιά

Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο, ἀρ. εὐρ. Λ 67 σ. 116 σημ. 203· Λ 238 σ. 86 σημ. 154

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

1. Jacob von Falke, *Hellas und Rom: eine Culturgeschichte des classischen Alterthums* (Stuttgart 1878-1880): υποθετική αναπαράσταση τῶν κτισμάτων στὴν ὁδὸ ἀπὸ Ἐλευσίνα πρὸς Ἀθήνα (ξυλογραφία).
2. Πορεία τῆς Ἱερᾶς Ὀδοῦ. © *AAE*, ἀρχεῖο Τραυλοῦ ἀρ. 873.
3. Τοπογραφικὸ Σκαραμαγκᾶ. © *AAE*, ἀρχεῖο Τραυλοῦ ἀρ. 1650.
4. Τὸ ἱερὸ τῆς Ἀφροδίτης: ἀποτύπωση τῆς ἀνασκαφῆς Καμπούρογλου. © *AAE*, ἀρ. 3350.
5. Τὸ ἱερὸ τῆς Ἀφροδίτης: σχέδιο Τραυλοῦ (1939). © *AAE*, ἀρχεῖο Τραυλοῦ ἀρ. 869.
6. Τὸ ὄχυρό. © *AAE* (Ἀρχεῖο Τραυλοῦ, φάκελλος Ἱερᾶς Ὀδοῦ, ἀρ. 18).
7. Ἀποτύπωση τοῦ Προπύλου. © *AAE* (ἡμερολόγιο ἀνασκαφῆς, Ἀρχεῖο Τραυλοῦ).
8. Λαξεύματα καὶ βάσεις στὸν βράχο· σχέδιο Ἰ. Τραυλοῦ, συμπληρώσεις Εὐ. Ὀλυμπίου (2000-2002). © *AAE*.
9. Ἀποτύπωση τῶν κογχῶν τοῦ βράχου. Σχέδιο Εὐ. Ὀλυμπίου (2000-2002). © *AAE*.
10. Δεξαμενές, ἀγωγοί. © *AAE* (Ἀρχεῖο Τραυλοῦ, φάκελλος Ἱερᾶς Ὀδοῦ, ἀρ. 18).
11. Σχέδιο τοῦ ναΐσκου. © *AAE* (Ἀρχεῖο Ἰ. Τραυλοῦ, φάκελλος Ἱερᾶς Ὀδοῦ, ἀρ. 18).
12. Ἀποτύπωση τῆς «Οἰκίας ἱεροῦ Ἀφροδίτης»· σχέδιο Ἰ. Τραυλοῦ. © *AAE*, ἀρ. 3040.
13. Σχηματικὴ ἀναπαράσταση τοῦ ἱεροῦ· σχέδιο Τραυλοῦ. © *AAE* (Ἀρχεῖο Ἰ. Τραυλοῦ, φάκελλος Ἱερᾶς Ὀδοῦ, ἀρ. 18).
14. Σχέδιο καὶ φωτογραφία τῶν ἐπιγραφῶν ποὺ δὲν ἔχουν ἐντοπιστεῖ. © *AAE*, ἀρ. 2713 (Ἀρχεῖο Τραυλοῦ, φάκελλος Ἱερᾶς Ὀδοῦ, ἀρ. 18).
15. Σχέδιο καὶ φωτογραφία τῶν ἐπιγραφῶν ποὺ δὲν ἔχουν ἐντοπιστεῖ. © *AAE*, ἀρ. 2737 (Ἀρχεῖο Τραυλοῦ, φάκελλος Ἱερᾶς Ὀδοῦ, ἀρ. 18).
16. Εὐρήματα τῶν ἀνασκαφῶν Καμπούρογλου 1891-1892. © *AAE* (Ἀρχεῖο Τραυλοῦ, φάκελλος Ἱερᾶς Ὀδοῦ, ἀρ. 18).
17. Εὐρήματα τῶν ἀνασκαφῶν Καμπούρογλου 1891-1892. © *AAE* (Ἀρχεῖο Τραυλοῦ, φάκελλος Ἱερᾶς Ὀδοῦ, ἀρ. 18).
18. Εὐρήματα τῶν ἀνασκαφῶν Καμπούρογλου 1891-1892. © *AAE* (Ἀρχεῖο Τραυλοῦ, φάκελλος Ἱερᾶς Ὀδοῦ, ἀρ. 18).

19. Εύρηματα τῶν ἀνασκαφῶν Καμπούρογλου 1891-1892. © *AAE*, ἀρ. 2710. (Ἀρχεῖο Τραυλοῦ, φάκελλος Ἱερᾶς Ὁδοῦ, ἀρ. 18).
20. Ἀνάγλυφη πλάκα, ἀρ. εὐρ. 1595. Σχέδιο ἀπὸ ἔκτυπο Εὐ. Ὀλυμπίου, 2006. © *AAE*.
21. Δύο ἀνάγλυφες πλάκες, εὐρήματα τῶν ἀνασκαφῶν Κουρουνιώτη-Τραυλοῦ, ποὺ δὲν ἔχουν ἐντοπιστεῖ. © *AAE*, ἀρ. 2712.
22. Βόρεια κλιτύς· σχέδιο Ἰ. Τραυλοῦ (1934). © Ἀμερικανικὴ Σχολὴ Κλασικῶν Σπουδῶν, Ἀνασκαφὲς Ἀρχαίας Ἀγορᾶς.
23. Ἐπιγραφὲς βράχου, σχέδιο ἀπὸ ἔκτυπο. © Ἀρχαιολογικὴ Φωτογραφικὴ συλλογὴ, Ἀμερικανικὴ Σχολὴ Κλασικῶν Σπουδῶν, ἀρ. ἀρν. ΑΚ 795.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

ΔΑΦΝΙ

- Πίν. 1. Γενικὴ ἄποψη τῶν ἀνασκαφῶν στὸ ἱερὸ τῆς Ἀφροδίτης (1932). © *AAE*.
- Πίν. 2. Τὸ Ἱερὸ τῆς Ἀφροδίτης στὴν περιοχὴ τῆς Ἀφαίας παρὰ τὸν Σκαρμαγκά. Ἀεροφωτογραφία ἀπὸ ὕψος 600 ποδῶν, σὲ κλίμακα 1:800 (16.7.1962). © Ἀρχεῖο τοῦ Ὄργανισμοῦ Κτηματολογίου καὶ Χαρτογραφίσεων Ἑλλάδος (Ο.Κ.Χ.Ε.), ἀρ. 94-118.
- Πίν. 3. Ὁ ἀρχαιολογικὸς χώρος τοῦ Ἱεροῦ τῆς Ἀφροδίτης. © *AAE* 12.6.2007, Κ. Ξενικάκης.
- Πίν. 4. α. Τὸ ὄχυρὸ παρὰ τὴν Ἱερὰ ὁδὸ. © *AAE* 12.6.2007, Κ. Ξενικάκης. β. Τὸ ὄχυρὸ, λεπτομέρεια τῆς τοιχοδομίας τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου. © *AAE*.
- Πίν. 5. α. Λεῖψανα τοῦ περιβόλου στὸ βράχο, πάνω ἀπὸ τὶς κόγχες. © *AAE*, ἀρ. 2707. β. Ὁ βράχος μὲ τὶς κόγχες ἀπὸ τὴν κλίμακα τοῦ προπύλου. © *AAE*, ἀρ. 4430.
- Πίν. 6. α. Ὁ βράχος μὲ τὶς κόγχες· ἀνδρωτὴ διάταξη τοῦ ὑπαίθριου χώρου στὸ Δυτικὸ τμήμα. © *AAE* 12.6.2007, Κ. Ξενικάκης. β. Ἡ ΝΑ γωνία τοῦ περιβόλου καὶ τὸ πρόπυλο τοῦ Ἱεροῦ ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ λόφου· στὸ βάθος ἡ Ἱερὰ ὁδὸς καὶ τὸ ὄχυρὸ. © *AAE*, ἀρ. 2708.
- Πίν. 7. α. Ὁ ὑπαίθριος χώρος τοῦ Ἱεροῦ. © *AAE* 12.6.2007, Κ. Ξενικάκης. β. Ὁ βράχος μὲ τὶς κόγχες ἀπὸ Νότο. © Γαλλικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολή, ἀρ. ἀρνητ. R 1017, 5 (P. Amandry, 1986).
- Πίν. 8. α. Τὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ βράχου, λεπτομέρεια. β. Ἡ βάση τῆς κόγχης ἀρ. 28, μὲ ἐντορμίες γιὰ τὴ στερέωση ἀναθήματος.
- Πίν. 9. Τὸ ἱερὸ τῆς Ἀφροδίτης, τὰ ἐντὸς τοῦ περιβόλου οἰκοδομήματα. © *AAE* 12.6.2007, Κ. Ξενικάκης.
- Πίν. 10. α. Ἡ «στοά», στόμιο τῆς δεξαμενῆς στὴ ΝΑ γωνία. © *AAE* 1932. β. Ὁ ναῖσκος καὶ τὸ ΒΔ τμήμα τοῦ περιβόλου. © *AAE*, ἀρ. 2709.

- Πίν. 11. α. 'Ο ναΐσκος: τὸ ψηφιδωτὸ δάπεδο τοῦ σηκοῦ. © *AAE*. β. Κτίσματα ἐκτὸς τοῦ περιβόλου τοῦ Ἱεροῦ. © *AAE*, ἀρ. 2730.
- Πίν. 12. «Οἰκία» καὶ ἄλλα λείψανα ἐκτὸς τοῦ περιβόλου τοῦ Ἱεροῦ. Στὸ βάθος ἢ ὄρεινὴ ὁδὸς πρὸς Ρειτούς, ὁ περίβολος καὶ τὸ πρόθυλο τοῦ Ἱεροῦ. © *AAE* 12.6.2007, Κ. Ξενικάκης.
- Πίν. 13. α. «Οἰκία», τὸ λίθινο κατώφλι. © *AAE*. β. Ἡ «οἰκία» ἀπὸ ΒΔ κατὰ τὴν ἀνασκαφή. Στὸ βάθος ἢ θεμελίωση τῆς παλαιότερης περιφραξῆς τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου. © *AAE*, ἀρ. 2729.
- Πίν. 14. α. Ἡ ὄρεινὴ ὁδὸς πρὸς Ρειτούς, ἀπὸ Ν. © *AAE*. β. Ἐπιμήκης χώρος πρὸ τῆς «οἰκίας». Στὸ βάθος ἢ ὄρεινὴ ὁδὸς πρὸς Ρειτούς. © *AAE* 12.6.2007, Κ. Ξενικάκης.
- Πίν. 15. Ὁ ἀρχαιολογικὸς χώρος ἀπὸ ΒΔ. © *AAE* 12.6.2007, Κ. Ξενικάκης.
- Πίν. 16. α. Ἐπιγραφή στὸ βράχο ἀρ. 1, κάτω ἀπὸ τὴν κόγχη 13. β. Ἐπιγραφή στὸν βράχο ἀρ. 2, κάτω ἀπὸ τὴν κόγχη 25. © Γαλλικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολή, ἀρ. ἀρν. α. L 4692, 18 καὶ β. L. 4692, 20 (P. Amandry, 1986).
- Πίν. 17. α. Ἐπιγραφὲς στὸ βράχο ἀρ. 3 καὶ 4, κάτω ἀπὸ τὶς κόγχες 21 καὶ 22. β. Ἐπιγραφή στὸν βράχο ἀρ. 5, κάτω ἀπὸ τὴν κόγχη 26· δεξιὰ ἢ κόγχη 27. © Γαλλικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολή, ἀρ. ἀρν. L. 4692, 21 (P. Amandry, 1986).
- Πίν. 18. Μαρμάρινη βάση, EM 4028: α. Ἡ ἐπιγραφή. β. Ἡ πάνω ἐπιφάνεια. γ-δ. Μικρὴ μαρμάρινη βάση, EM 8789: γ. Ἡ ἐπιγραφή. δ. Ἡ πάνω ἐπιφάνεια. ε-στ. Μικρὴ μαρμάρινη βάση, EM 9033. © EM, Β. Σταματόπουλος.
- Πίν. 19. Μαρμάρινη βάση, EM 10705-6. α. Ἡ ἐπιγραφή. β. Ἡ πάνω ἐπιφάνεια. γ. Μικρὴ μαρμάρινη βάση, EM 3772-9057. δ. Κυκλικὴ βάση, EM 3761+3763. © EM, Β. Σταματόπουλος.
- Πίν. 20. α. Ἐπιγραφή, EM 3771+4109. β. Ὅρος, ἐρμαϊκὴ στήλη, EM 10017. © EM, Β. Σταματόπουλος. γ. Ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο, EAM 1591. © *AAE* καὶ EAM, Ἡ. Ἡλιάδης 1993.
- Πίν. 21. Ἀγαλμάτια περισσεριῶν, EAM 1593, 1592, 6796, 7000, 7001, 6999, 6998, 7006, 6997, 7005, 7007, 7008, 6996, 7002-7004. © *AAE* καὶ EAM, Ἡ. Ἡλιάδης, 1993.
- Πίν. 22. Πλαστικὸ αἶδοιο καὶ ἀναθηματικὰ ἀνάγλυφα, EAM 1596, 1594, 2730, 1821, 1595. © *AAE* καὶ EAM, Ἡ. Ἡλιάδης, 1993. 6. EAM 13780 (πρόσθια καὶ πίσω ὄψη). © EAM. 7. Ὁμοίωμα ροδιοῦ (πάνω, κάτω ἐπιφάνεια καὶ πλάγια ὄψη), EAM 13421. © *AAE* καὶ EAM, Kl.-V. von Eickstedt 2006. 8. Ἀργυρὸ ἀθηναϊκὸ τριῶβολο, NM 1894/ 95, H, 107, 2166 (=1071 AE). © NM, Κ. Ξενικάκης 1996.
- Πίν. 23. Ἀναθηματικὰ ἀνάγλυφα, EAM 1598, 1609, 1601, 3047. © *AAE* καὶ EAM, Ἡ. Ἡλιάδης 1993.
- Πίν. 24. Ἀγαλμάτια ἀγοριῶν, α-β. EAM 1602, γ-δ. 1603. Πρόσθια καὶ πίσω ὄψεις. © *AAE* καὶ EAM, Ἡ. Ἡλιάδης 1993.
- Πίν. 25. Ἀγαλμάτιο ἀγοριοῦ, EAM 11921. Πρόσθια, πίσω καὶ πλάγιες ὄψεις. © *AAE* καὶ EAM, Kl.-V. von Eickstedt 2006.

- Πίν. 26. Ἴαγαλμα, ΕΑΜ 1605. 3/4 πρόσθια ὄψη. © Γαλλική Ἀρχαιολογική Σχολή, ἀρ. ἀρν. 23219.
- Πίν. 27. Ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο, ΕΑΜ 1597 καὶ λεπτομέρεια. © ΑΑΕ καὶ ΕΑΜ, Ἡ. Ἡλιάδης 1993.
- Πίν. 28. Ἴαγαλμα Ἀφροδίτης καὶ Ἴρωτα, ΕΑΜ 1599. Πρόσθια ὄψη. © ΑΑΕ καὶ ΕΑΜ, Ἡ. Ἡλιάδης 1993.
- Πίν. 29. Ἴαγαλμα Ἀφροδίτης καὶ Ἴρωτα, ΕΑΜ 1599. Πίσω ὄψη. © ΑΑΕ καὶ ΕΑΜ, Ἡ. Ἡλιάδης 1993.
- Πίν. 30. Ἴαγαλμάτιο Περσεφόνης, ΕΑΜ 1600. Πρόσθια καὶ πίσω ὄψεις. © ΑΑΕ καὶ ΕΑΜ, Ἡ. Ἡλιάδης 1993.
- Πίν. 31. Ἴαγαλμάτιο Περσεφόνης, ΕΑΜ 1600. Πλάγιες ὄψεις. © ΑΑΕ καὶ ΕΑΜ, Ἡ. Ἡλιάδης 1993.
- Πίν. 32. Κορμοὶ ἀγαλματίων Ἀφροδίτης, α-γ. ΕΑΜ 7372, δ-ε. ΕΑΜ 7373. © ΑΑΕ καὶ ΕΑΜ, Ἡ. Ἡλιάδης 2001. ζ-ζ. Ἴαγαλμάτια περιστεριῶν, Leiden, Rijksmuseum van Oudheden, ἀρ. εὐρ. ROIA 26 m¹ καὶ ROIA 26 m². © Leiden, Rijksmus., ἀρ. ἀρν. S 1153 καὶ S 1149.
- Πίν. 33. Κορμὸς ἀγάλματος Ἀφροδίτης, ΕΑΜ 1604. Πρόσθια καὶ πίσω ὄψη. © Γαλλική Ἀρχαιολογική Σχολή, ἀρ. ἀρν. 23219 καὶ 23234.
- Πίν. 34. Σπάραγμα ἀγάλματος, Ἀθήνα, ΕΑΜ 1606. Δεξιὰ πλάγια, πρόσθια καὶ πίσω ὄψεις. © ΑΑΕ καὶ ΕΑΜ, Ἡ. Ἡλιάδης 1993, 2001.
- Πίν. 35. Ἴαγαλμάτιο Ἀφροδίτης καὶ Ἴρωτα, ΕΑΜ 7375. Πρόσθια, πίσω, 3/4 πρόσθια καὶ δεξιὰ πλάγια ὄψεις. © ΑΑΕ καὶ ΕΑΜ, Ἡ. Ἡλιάδης 2001.
- Πίν. 36. α. Ἴαγαλμάτιο γυναικείας μορφῆς, ΕΑΜ 7396. β. Τμήμα γυναικείας ντυμένης μορφῆς (ἀνάγλυφο;), Ἀθήνα, ΕΑΜ 7009. © ΑΑΕ καὶ ΕΑΜ, Ἡ. Ἡλιάδης 2001.
- Πίν. 37. α-β. Ἴπιτύμβιες στήλες, ΕΑΜ 1607 καὶ 1608. γ. Ἴαγαλμάτιο ζώου, ΕΑΜ 7374. δ. Λεοντοκεφαλὴ ὕδρορροή, ΕΑΜ 7031. © ΑΑΕ καὶ ΕΑΜ, Ἡ. Ἡλιάδης 1993.
- Πίν. 38. α. Θραύσματα γλυπτῶν, ΕΑΜ 7010, 7011, 7024, 7017. β. Μαρμάρινα θραύσματα, ΕΑΜ 7019, 7018, 7023. γ. Μαρμάρινες ἐπιστέψεις μικρῶν οἰκοδομημάτων, ΕΑΜ 7012, 7013, 7035, 7014. δ. Θραύσματα ἀπὸ ἀνθεμωτὲς ἐπιτύμβιες στήλες, ΕΑΜ 7033, 7036, 7034, 7032. ε. Μαρμάρινη καὶ πήλινη κεραμίδα, πήλινες ἀκροκέραμοι, ΕΑΜ 7037, 26750, 26751, 26752. ζ. Λίθινα ἀντικείμενα, Ἀθήνα, ΕΑΜ 7044, 7043, 7047, 7045, 7046 καὶ μαρμάρينو αὐγὸ, ΕΑΜ 7042. © ΑΑΕ καὶ ΕΑΜ, Ἡ. Ἡλιάδης 1993.
- Πίν. 39. α-γ. Γυναικεία κεφαλὴ ἀγάλματος, ΕΑΜ 1610. Πρόσθια, πίσω καὶ ἀριστερὴ πλάγια ὄψεις. © ΑΑΕ καὶ ΕΑΜ, Ἡ. Ἡλιάδης 1993. δ-ε. Ἀνδρική γενειοφόρος κεφαλὴ, ΕΑΜ 1611. Πρόσθια καὶ ἀριστερὴ πλάγια ὄψεις. © ΕΑΜ.
- Πίν. 40. α. Θραύσματα ἰωνικῶν κιονοκράνων, ΕΑΜ 7015, 7029, 7016, 7030. β. Θραύσματα δωρικῶν καὶ ἰωνικῶν κίωνων, ΕΑΜ 7025-7028. γ. Μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικὰ θραύσματα, ΕΑΜ 7021, 7022, 7020. δ. Πόδια λιονταριοῦ ἀπὸ

μικρό βωμό, ΕΑΜ 7038, 7039. © ΑΑΕ καὶ ΕΑΜ, Ἡ. Ἡλιάδης 1993. ε. Αδιάγνωστα μαρμάρινα θραύσματα, ΕΑΜ 7048-7051, 7041, 7040. © ΕΑΜ.

ΒΟΡΕΙΑ ΚΛΙΤΥΣ

Πίν. 41. Τὸ ἱερὸ τῆς Ἀφροδίτης ἀπὸ τὸν Περίπατο. © Ἀρχαιολογικὴ Φωτογραφικὴ Συλλογὴ, Ἀμερικανικὴ Σχολὴ Κλασικῶν Σπουδῶν, ἀρ. ἀρν. ΑΚ 1100.

Πίν. 42. Τὸ ἱερὸ τῆς Ἀφροδίτης, τὸ ἀνώτερο ἄνδηρο. © Ἀρχαιολογικὴ Φωτογραφικὴ Συλλογὴ, Ἀμερικανικὴ Σχολὴ Κλασικῶν Σπουδῶν, ἀρ. ἀρν. ΑΚ 785.

Πίν. 43. Τὸ ἀνώτερο ἄνδηρο μετὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῶν ἀνασκαφῶν. © Ἀρχαιολογικὴ Φωτογραφικὴ Συλλογὴ, Ἀμερικανικὴ Σχολὴ Κλασικῶν Σπουδῶν, ἀρ. ἀρν. ΑΚ 871.

Πίν. 44. α. Ὁ βράχος Β μὲ τὶς κόγχες γιὰ τὰ ἀναθήματα. β. Διαμόρφωση τοῦ ἀνωτέρου ἀνδῆρου μετὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῶν ἀνασκαφῶν. © Ἀρχαιολογικὴ Φωτογραφικὴ Συλλογὴ, Ἀμερικανικὴ Σχολὴ Κλασικῶν Σπουδῶν, ἀρ. ἀρν. ΑΚ 783 καὶ ΑΚ 870.

Πίν. 45. α. Οἱ κόγχες στὸν βράχο Α, στὰ ἀριστερὰ τῆς ράμπας ἀνόδου. β. Λεπτομέρεια τοῦ βράχου F, βωμὸς ἢ βάση τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος (:). Φωτ. συγγραφῆς (2002).

Πίν. 46. α. Ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο, ΜΑΑ ΑS 6. β. Θραῦσμα ζωφόρου, ΕΑΜ 3969. © ΑΑΕ καὶ ΕΑΜ, Ἡ. Ἡλιάδης 1993. γ. Ἀναθηματικὰ ἀνάγλυφα, ΜΑΑ ΑS 75. δ. ΜΑΑ ΑS 17. ε. ΜΑΑ ΑS 24, ζ. ΜΑΑ ΑS 36. © Ἀμερικανικὴ Σχολὴ Κλασικῶν Σπουδῶν, Ἀνασκαφὲς Ἀρχαίας Ἀγορᾶς, ἀρ. ἀρν. α. 97-56-17, γ. 90-5-32, δ. 97-57-13, ε. 90-11-24, ζ. 94-19-12 (Craig A. Mauzy). ς. ΜΑΑ ΜΑ [ΑS 38]. © Ἀρχαιολογικὴ Φωτογραφικὴ Συλλογὴ, Ἀμερικανικὴ Σχολὴ Κλασικῶν Σπουδῶν, ἀρ. ἀρν. ΑΚ 1038.

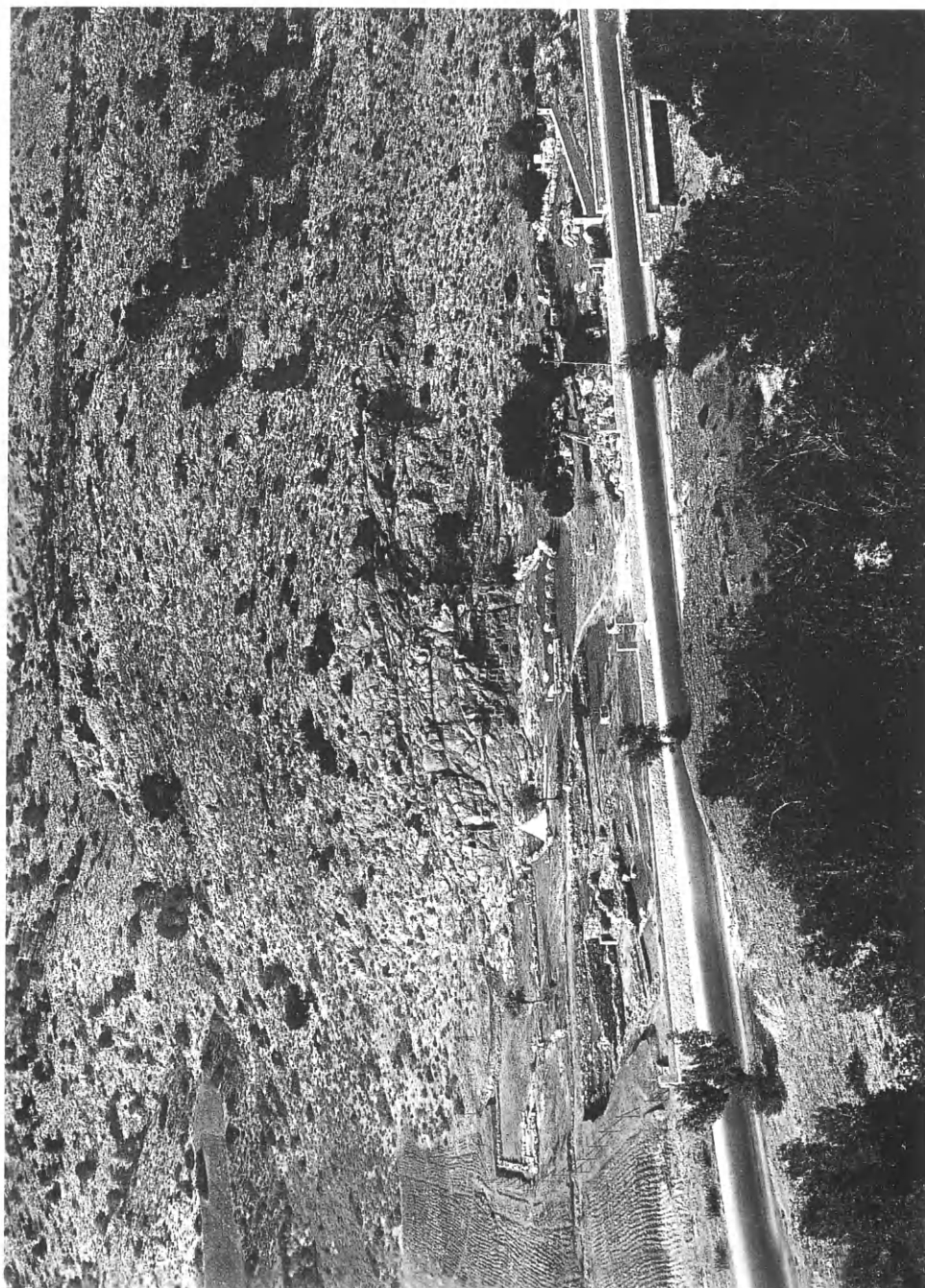
Πίν. 47. α. Ἀγαλματίδιο ἡμίγυμνης Ἀφροδίτης, ΜΑΑ ΑS 60. Πρόσθια καὶ πίσω ὄψεις. β. Ἀγαλματίδιο γυμνῆς Ἀφροδίτης, ΜΑΑ ΑS 109 Πρόσθια καὶ πίσω ὄψεις. γ. Ἀγαλματίδιο Ἀφροδίτης, ΜΑΑ ΑS 172. Πρόσθια καὶ πίσω ὄψεις. δ. Ἀγαλματίδιο ἡμίγυμνης Ἀφροδίτης, ΜΑΑ ΑS 185. Πρόσθια καὶ πίσω ὄψεις. © Ἀμερικανικὴ Σχολὴ Κλασικῶν Σπουδῶν, Ἀνασκαφὲς Ἀρχαίας Ἀγορᾶς, ἀρ. ἀρν. 94-19-16, 98-31-11, 94-19-18, 98-19-80· 94-19-25, 94-19-26· 94-19-22, 94-19-23 (Craig A. Mauzy).

Πίν. 48. α-β. Ἀγαλμάτιο Ἀφροδίτης, ΕΑΜ 3257. Πρόσθια καὶ πίσω ὄψεις. © ΑΑΕ καὶ ΕΑΜ, Ἡ. Ἡλιάδης 1993. γ. Ἀγαλμάτιο Ἀφροδίτης καὶ Ἔρωτα, ΜΜ 37583. © ΜΜ, Μ. Σκιαδαρέσης.

Πίν. 49. Ἀγαλμάτιο Ἀφροδίτης, ΜΑ 2861. Πρόσθια, πίσω καὶ πλάγιες ὄψεις. © Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου, ἀρ. ἀρν. 91/ 601, 91/ 602, 91/ 603, 91/ 604 (E. F. Gehnen).

Πίν. 50. Ζωφόρος, α. ΕΑΜ 1451, β. ΕΑΜ 1452, γ. ΕΑΜ 1451+1452. © ΑΑΕ καὶ ΕΑΜ, Ἡ. Ἡλιάδης 1993.

ΠΙΝΑΚΕΣ

Γενική άποψη των άνασκαφών στο Ίερό της Αφροδίτης (1932). Όρατός ό τοίχος της περίφραξης.

Τὸ ἱερὸ τῆς Ἀφροδίτης στὴν περιοχὴ Ἄφαιας στὸν Σκαρματσκά. Ἀεροφωτογραφία ἀπὸ ὕψος 600 ποδῶν (1962). Κλίμ. 1:800.

Ο αρχαιολογικός χώρος του ιερού της Αφροδίτης, αεροφωτογραφία (2007).

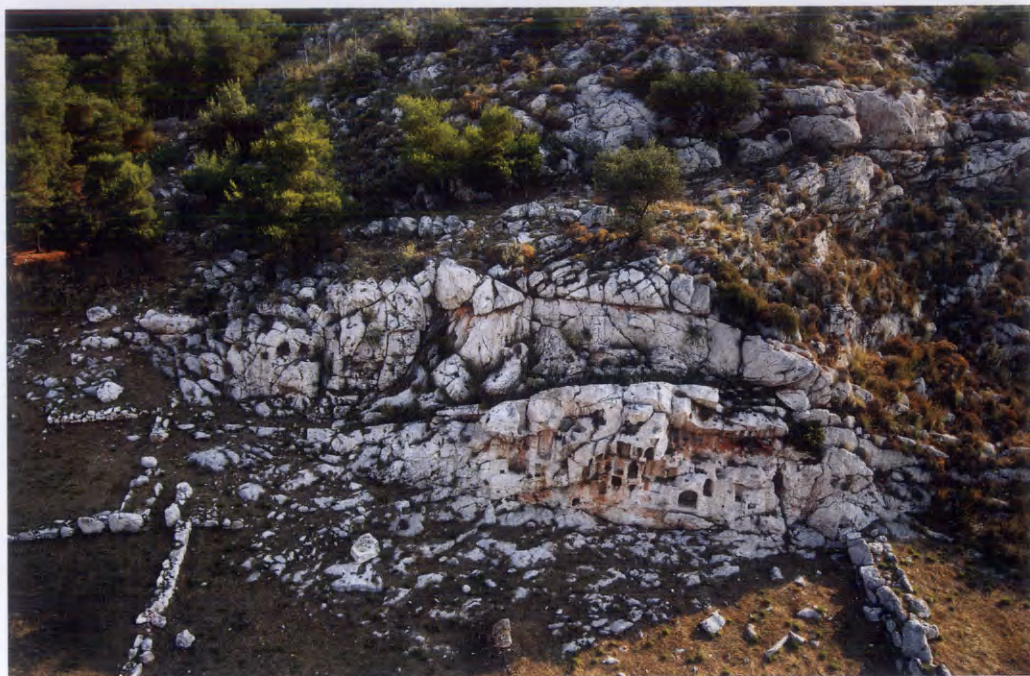

α. Τὸ ὄχυρὸν παρὰ τὴν Ἱερὰ Ὁδὸν, ἀεροφωτογραφία. β. Τὸ ὄχυρὸν, λεπτομέρεια τῆς τοιχοδομίας τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου.

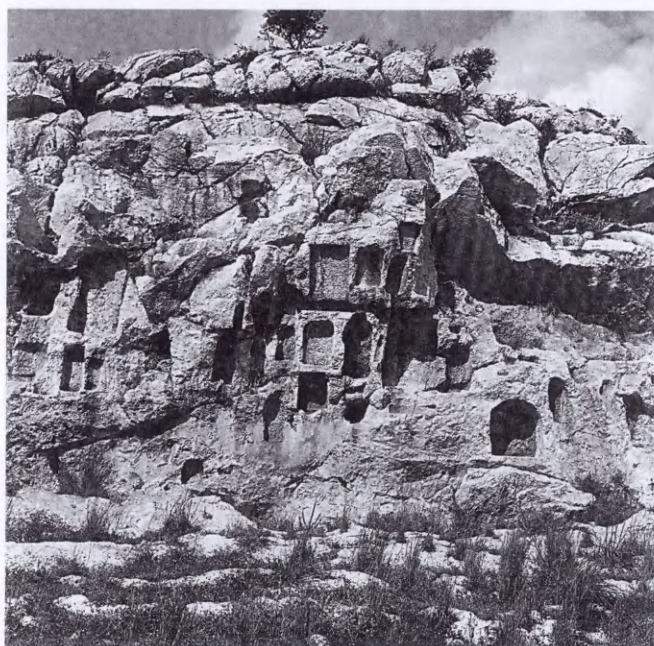

α. Λείψανα του περιβόλου στον βράχο, πάνω από τις κόγχες. β. Ο βράχος με τις κόγχες από την κλίμακα του προπύλου του Ίερού.

α. Ὁ βράχος με τὶς κόγχες, ἀνδριωτὴ διάταξη τοῦ υπαίθριου χώρου στὸ δυτικὸ τμήμα, ἀεροφωτογραφία. β. Ἡ ΝΑ γωνία τοῦ περιβόλου καὶ τὸ Πρόπυλο τοῦ Ἱεροῦ ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ λόφου· στὸ βάθος ἡ Ἱερὰ Ὀδὸς καὶ ἡ εἴσοδος τοῦ ὄχυροῦ.

α. Ύπαίθριος χώρος του ιερού· λείψανα του περιβόλου και της στοάς άριστερά, αερο-
φωτογραφία. β. Ό βράχος με τις κόγχες, από Ν.

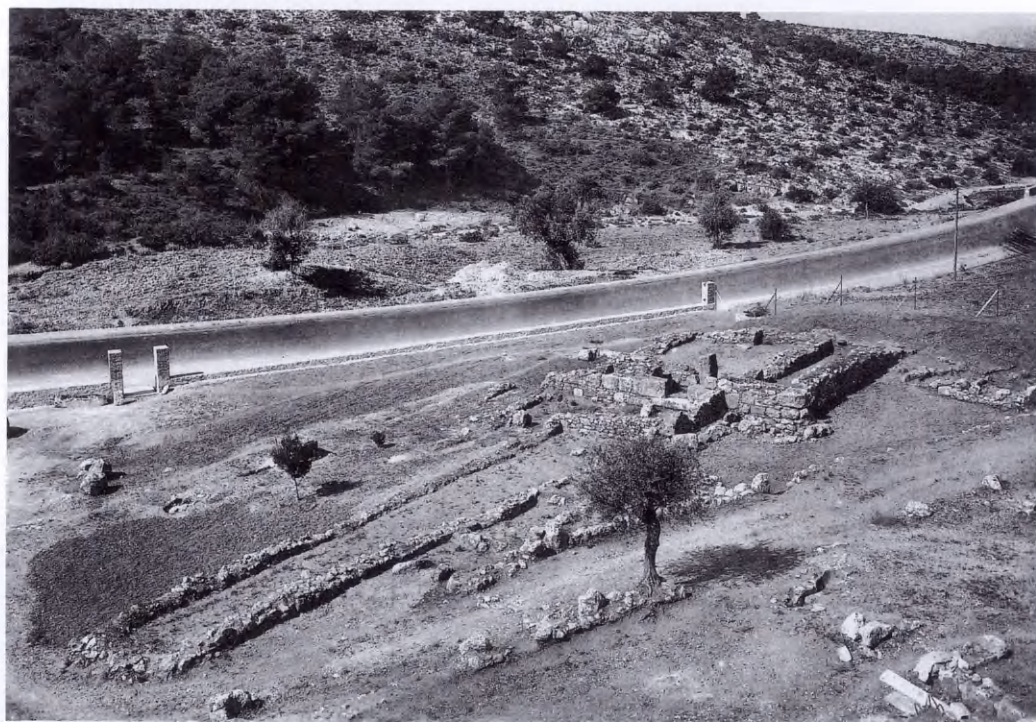
α. Τὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ βράχου, λεπτομέρεια. β. Βάση τῆς κόγχης ἀρ. 28, με ἐντορμίες γιὰ τὴ στερέωση ἀναθήματος.

Τὸ ἱερὸ τῆς Ἀφροδίτης· τὰ ἐντὸς τοῦ περιβόλου οἰκοδομήματα, ἀεροφωτογραφία.

α. 'Η "στοιά", στόμιο της δεξαμενής στη ΝΑ γωνία. β. 'Ο ναίτοκος και τὸ ΒΔ τμήμα τοῦ περιβόλου.

α. Ὁ ναῖσκος, τὸ ψηφιδωτὸ δάπεδο τοῦ σηκοῦ. β. Κτίσματα ἐκτὸς τοῦ περιβόλου.

“Οίκτα” και άλλα λείψανα εκτός του περιβόλου του ιερού. Στο βάθος ή όρενή οδός, ο περιβόλος και το πρόπυλο του ιερού.

α. “Οικία”, τὸ λίθινο κατώφλι. β. Ἡ “οικία” ἀπὸ ΒΔ κατὰ τὴν ἀνασκαφή. Στὸ βάθος ἡ θεμελίωση τῆς παλαιότερης περιφραξῆς τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου.

α. Ἡ ὄρεινὴ ὁδὸς πρὸς Ρεϊτούς, ἀπὸ Ν. β. Ἐπιμήκης χώρος πρὸ τῆς “οἰκίας”. Στὸ βάθος ἡ ὄρεινὴ ὁδὸς πρὸς Ρεϊτούς.

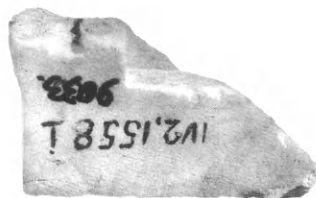
Ο αρχαιολογικός χώρος από Β.Δ.

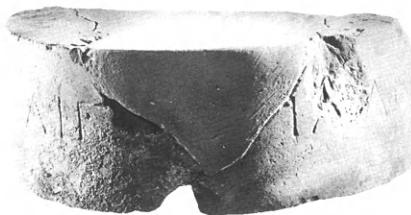
α. Έπιγραφη στὸν βράχο ἀρ. 1, κάτω ἀπὸ τὴν κόγχη 13. β. Έπιγραφη στὸν βράχο ἀρ. 2, κάτω ἀπὸ τὴν κόγχη 25.

α. Έπιγραφές στον βράχο άρ. 3 και 4, κάτω από τις κόγχες 21 και 22. β. Έπιγραφή στον βράχο άρ. 5, κάτω από την κόγχη 26· στα δεξιά ή κόγχη 27.

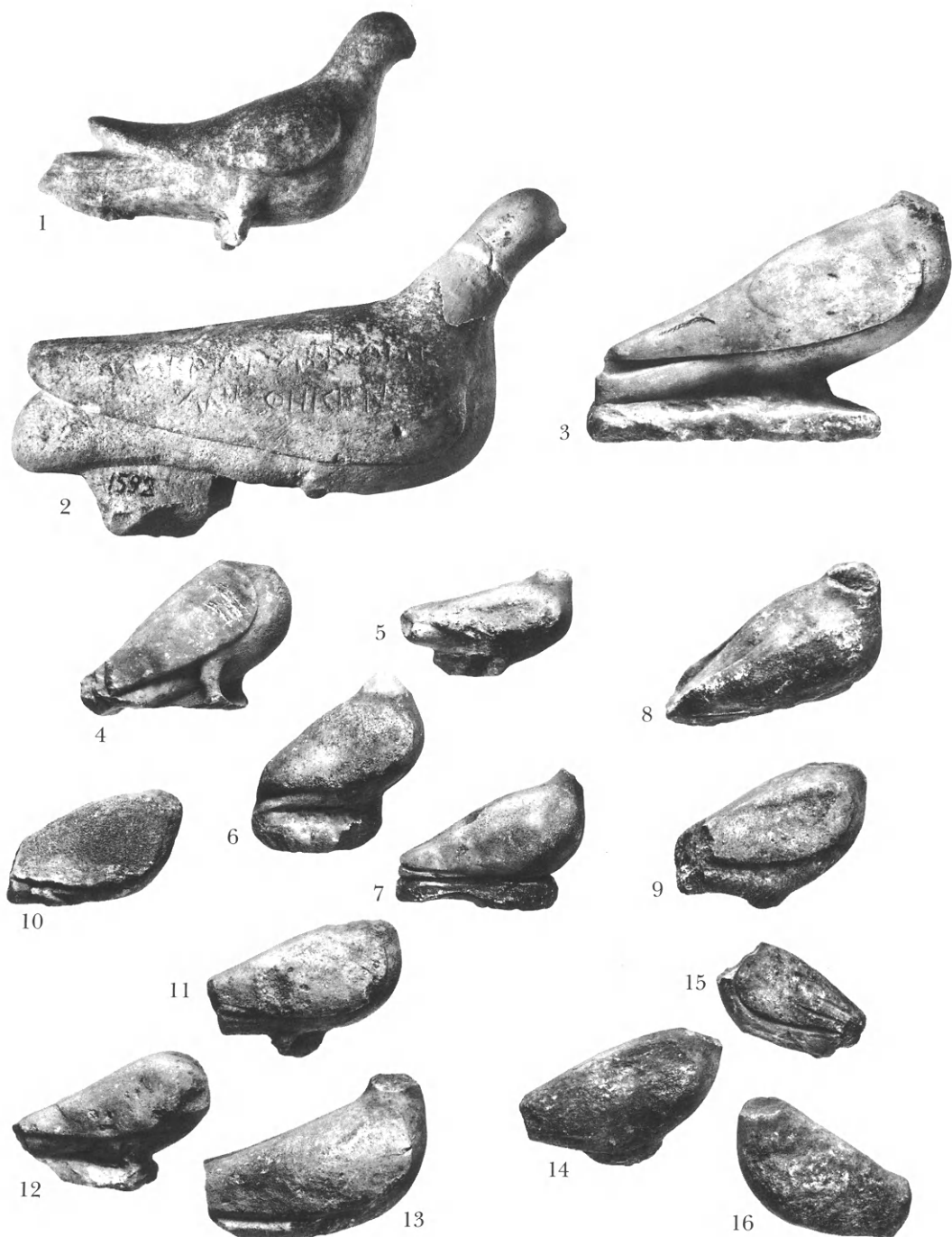
α-β. Μαρμάρινη βάση EM 4028: α. 'Η έπιγραφή. β. 'Η άνω έπιφάνεια της βάσης. γ-δ. Μικρή μαρμάρινη βάση EM 8789: γ. 'Η έπιγραφή. δ. 'Η άνω έπιφάνεια όπου ένετίθετο ή πλίνθος. ε-ς'. Μικρή μαρμάρινη βάση EM 9033.

α-β. Μαρμάρινη βάση EM 10705-6: α. Ἡ ἐπιγραφή. β. Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια. γ. Μικρὴ βάση EM 3772 + 9057. δ. Μικρὴ κυκλικὴ βάση EM 3761 + 3763.

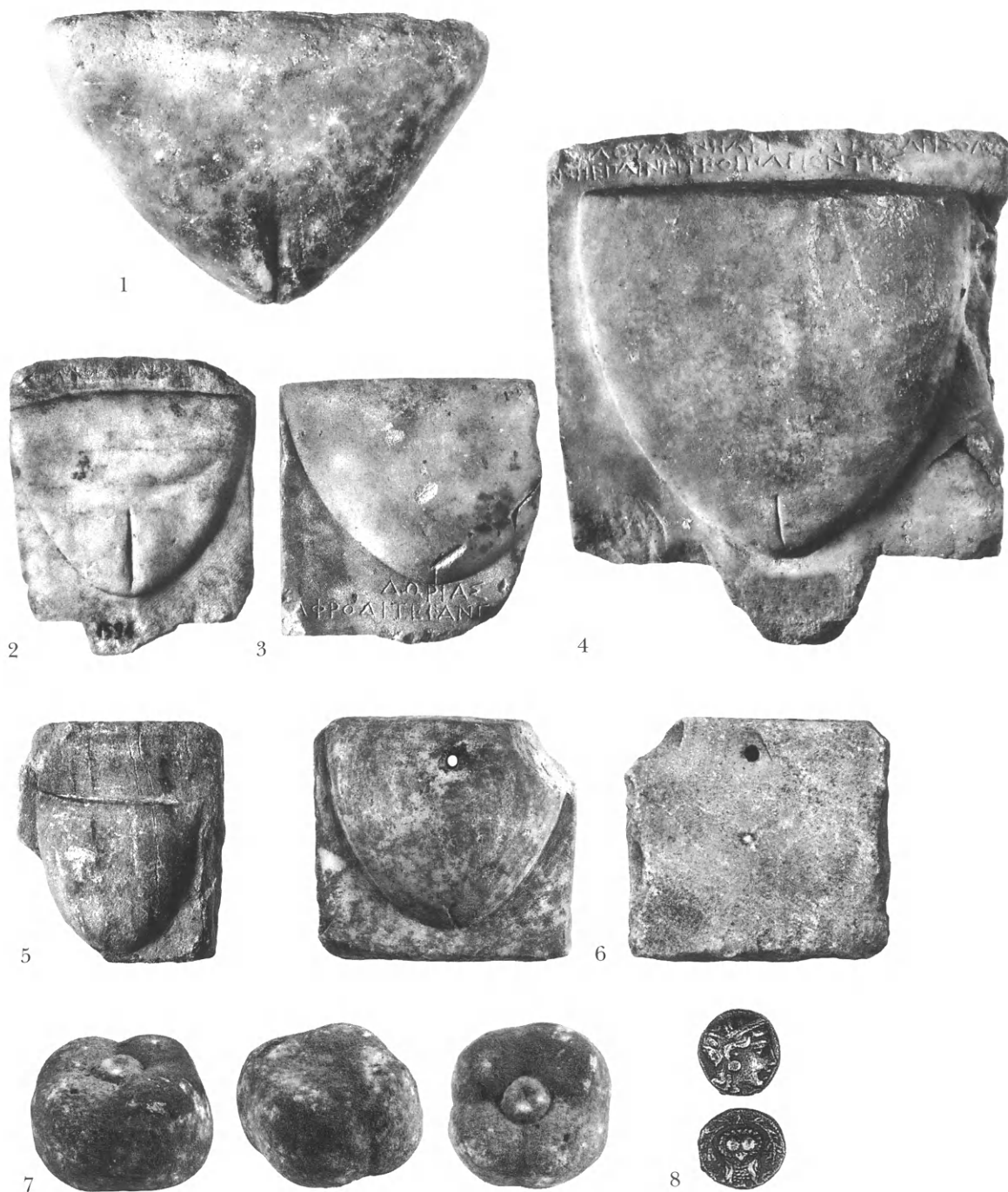

α. Έπιγραφή EM 3771+4109. β. Άκέφαλη έρμαϊκή στήλη, EM 10017. γ. Άνάγλυφη πλάκα, EAM 1591.

Ἄγαλμάτια περιστερῶν, ΕΑΜ: 1. 1593. 2. 1592. 3. 6796. 4. 7000. 5. 7001. 6. 6999.
7. 6998. 8. 7006. 9. 6997. 10. 7005. 11. 7007. 12. 7008. 13. 6996. 14. 7004. 15. 7003.
16. 7002.

1. Πλαστικό αίδοιο ΕΑΜ 1596. 2-6. 'Αναθηματικά ανάγλυφα ΕΑΜ 1594, 2730, 1821, 1595, 13780. 7. Όμοίωμα ροδιοῦ ΕΑΜ 13421. 8. Ἀργυρὸ ἀθηναϊκὸ τρίβολο ΝΜ 1894/95, Η, 107, 2166.

α-δ. Ἀναθηματικὰ ἀνάγλυφα: α. EAM 1598. β. EAM 1609. γ. EAM 1601. δ. EAM 3047.

α-δ. Ἀγάλματα ἀγοριῶν: α-β. EAM 1602. γ-δ. EAM 1603.

α-δ. Ἀγαλμάτιο ἀγοριοῦ, ΕΑΜ 11921.

Ἄγαλμα ΕΑΜ 1605. Πρόσθια ὄψη κατὰ τὰ τρία τέταρτα.

Ἐναθηματικὸ ἀνάγλυφο ΕΑΜ 1597.

Ἄγαλμα Ἀφροδίτης καὶ Ἔρωτα, ΕΑΜ 1599.

Ἄγαλμα Ἀφροδίτης καὶ Ἔρωτα, ΕΑΜ 1599.

α-β. Ἀγάλματιο Περσεφόνης, ΕΑΜ 1600.

α-β. Ἀγάλματιο Περσεφόνης, ΕΑΜ 1600.

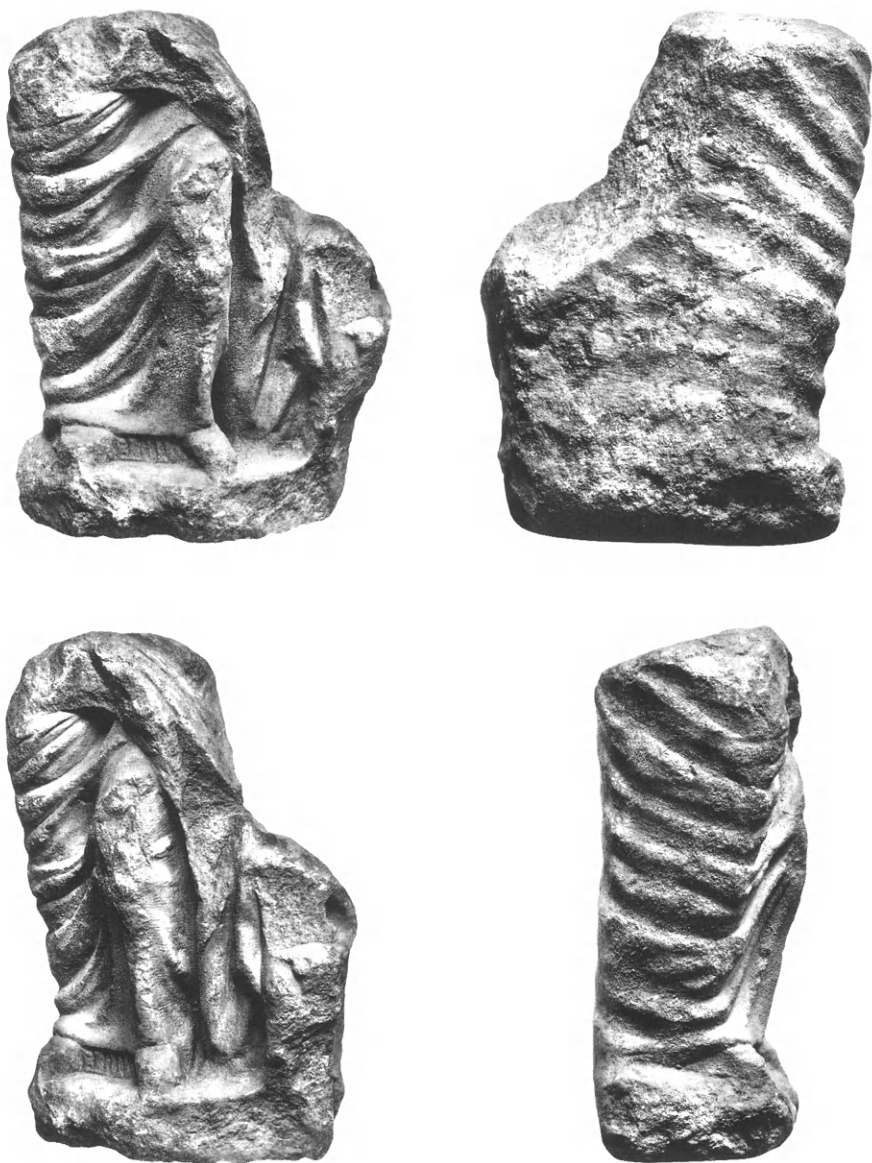
α-γ. Κορμός ἀγάλματιού Ἀφροδίτης EAM 7372: α. Πρόσθια ὄψη. β. Δεξιὰ πλάγια ὄψη. γ. Πίσω ὄψη. δ-ε. Κορμός ἀγάλματιού Ἀφροδίτης EAM 7373. ζ-ζ. Ἀγάλματα περιστεριῶν Leiden, Ἐθνικὸ Μουσεῖο Ἀρχαιοτήτων, ROIA 26m² καὶ ROIA 26m¹.

α-β. Κορμὸς ἀγάλματος Ἀφροδίτης, *EAM 1604*: α. Πρόσθια ὄψη. β. Πίσω ὄψη.

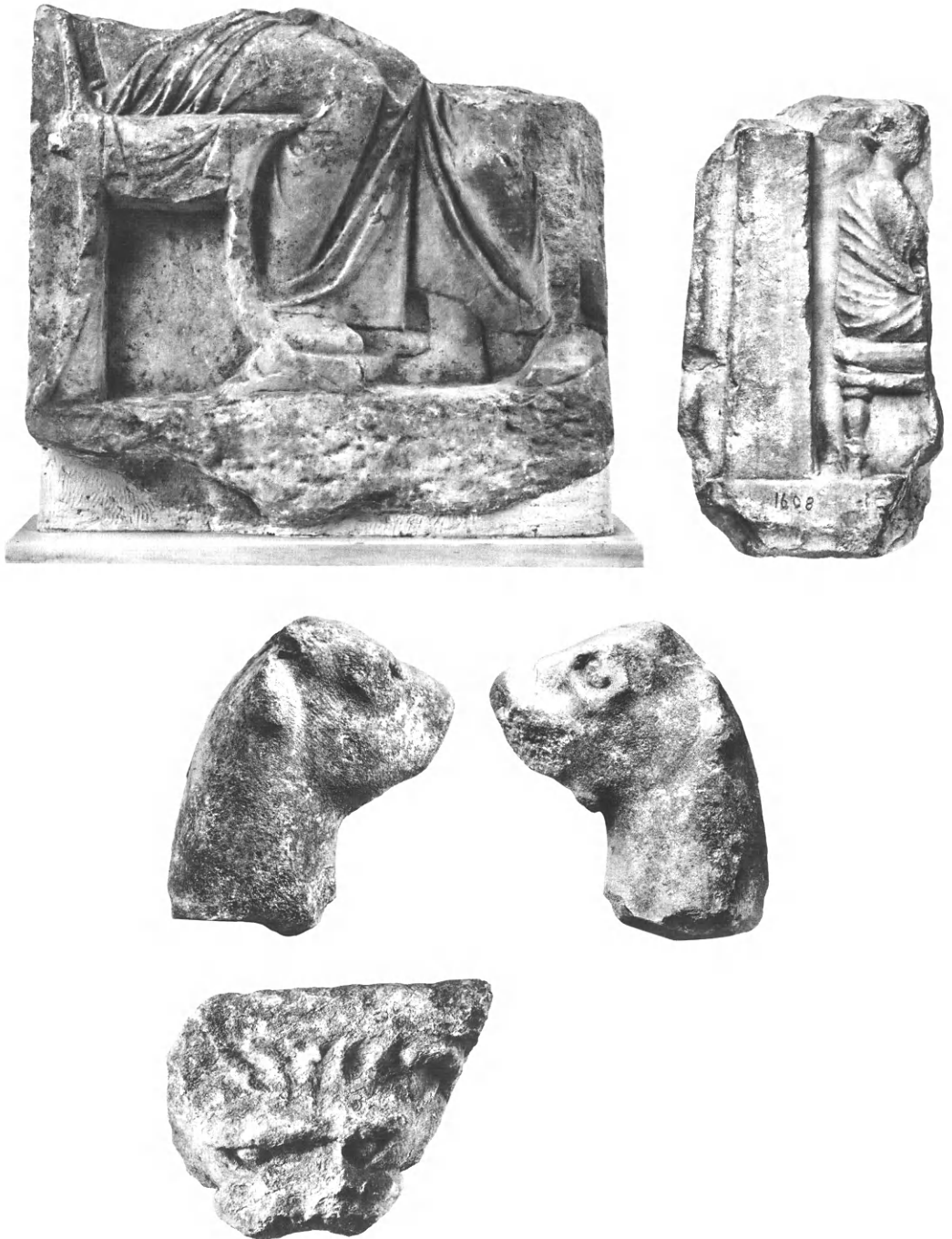
α-γ. Σπάραγμα αγάλματος, ΕΑΜ 1606: α. Δεξιά πλάγια όψη. β. Πρόσθια όψη. γ. Πίσω όψη.

α-δ. Ἀγάλματιο Ἀφροδίτης καὶ Ἔρωτα, ΕΑΜ 7375: α. Πρόσθια ὄψη. β. Πίσω ὄψη. γ. Πρόσθια κατὰ τὰ τρία τέταρτα ὄψη. δ. Δεξιὰ πλάγια ὄψη.

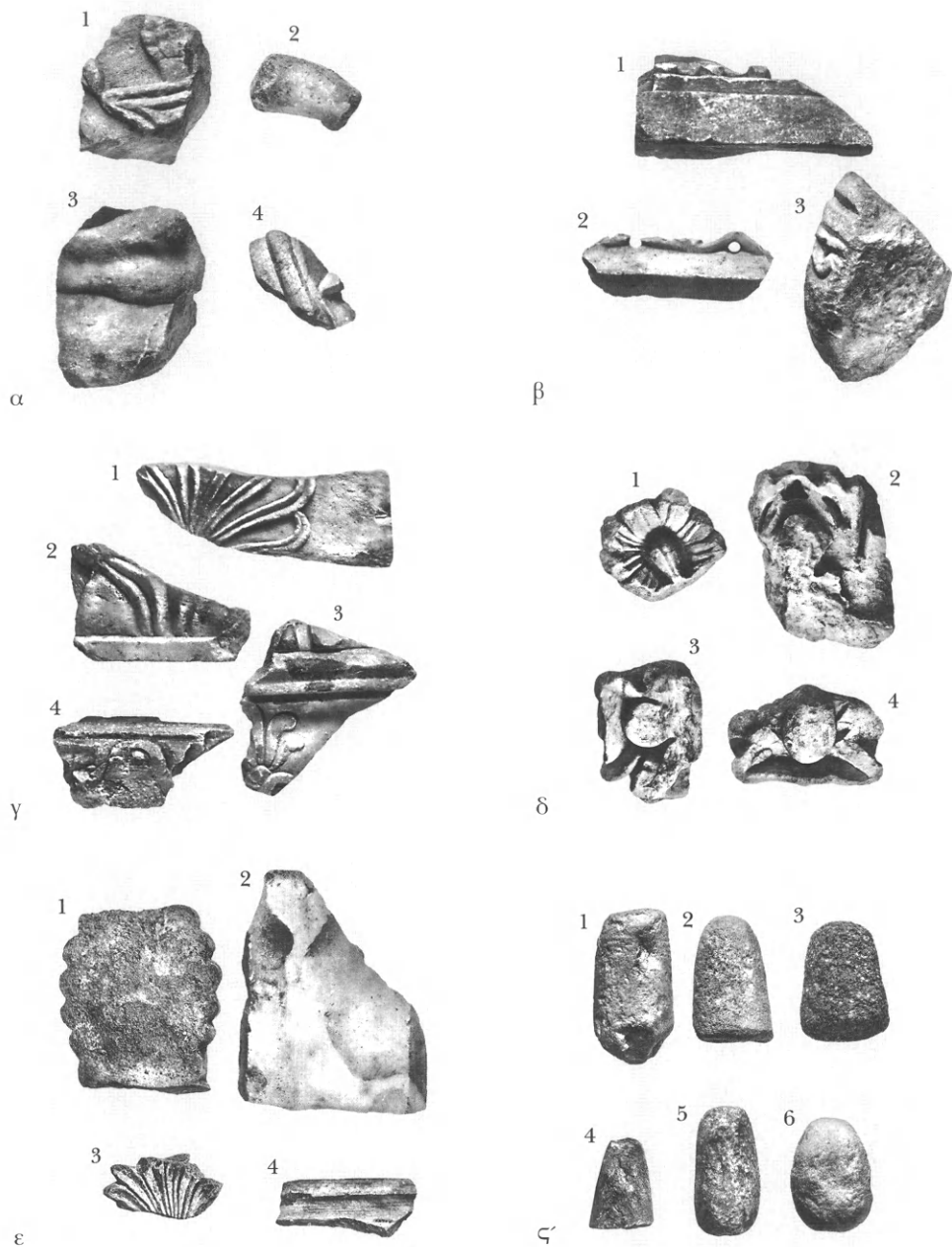

α. Ἀγαλμάτιο γυναικείας μορφῆς *EAM 7396*. β. Τμήμα γυναικείας ντυμένης μορφῆς *EAM 7009*.

α-β. Ἐπιτύμβιες στήλες: α. EAM 1607. β. EAM 1608. γ. Ἄγαλματιο ζώου EAM 7374. δ. Λεοντοκεφαλή - ὕδρορροή EAM 7031.

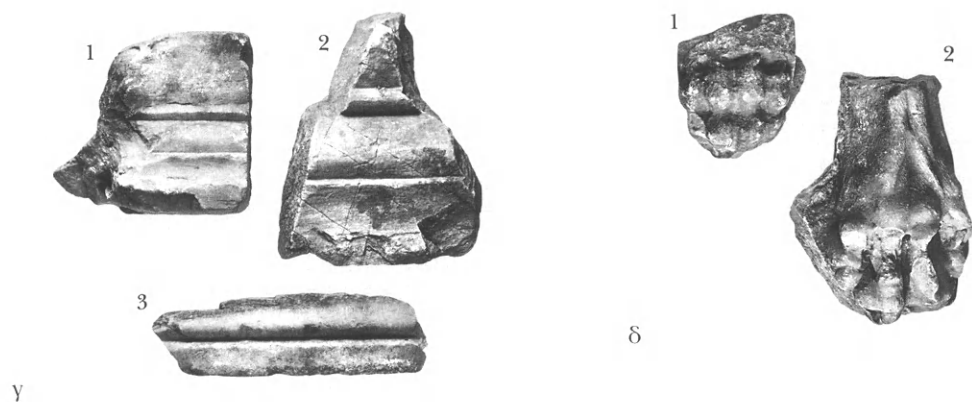
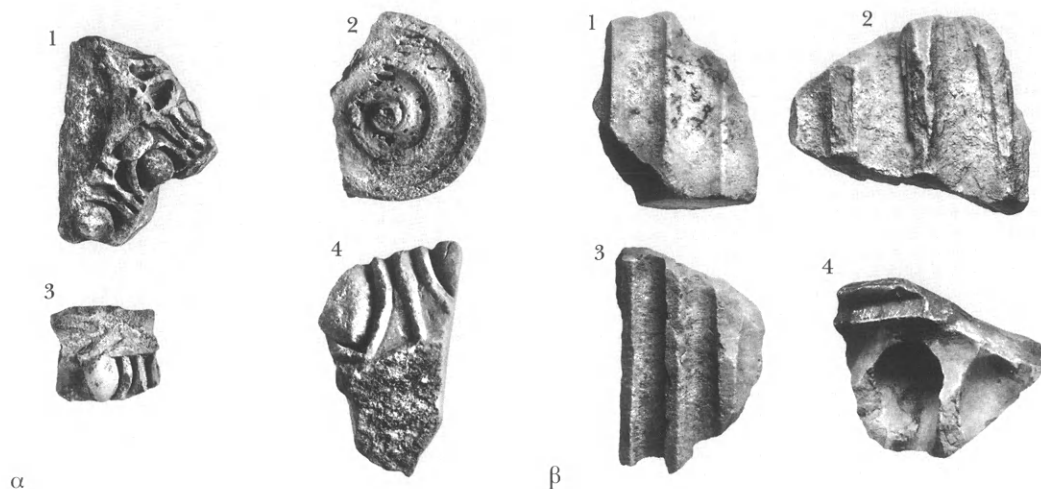

α. Θραύσματα γλυπτῶν EAM 7010, 7011, 7024, 7017. β. Μαρμάρινα θραύσματα EAM 7019, 7018, 7023. γ. Μαρμάρινες ἐπιστέψεις μικρῶν οἰκοδομημάτων EAM 7012, 7013, 7035, 7014. δ. Θραύσματα ἀπὸ ἀνθερωτῆς ἐπιτύμβιες στήλες EAM 7033, 7036, 7034, 7032. ε. Μαρμάρινη καὶ πήλινη κεραμίδες, πήλινες ἀκροκέραμοι EAM 7037, 26750, 26751, 26752. ζ. Λίθινα ἀντικείμενα EAM 7044, 7043, 7047, 7045, 7046 καὶ μαρμάρينو αὐγὸ EAM 7042.

α-γ. Γυναικεία κεφαλή άγάλματος EAM 1610. δ-ε. Άνδρική γενειοφόρος κεφαλή EAM 1611.

α. Θραύσματα ιωνικών κιονοκράνων ΕΑΜ 7015, 7029, 7016, 7030. β. Θραύσματα δωρικών και ιωνικών κίωνων ΕΑΜ 7025-7028. γ. Μαρμάρινα αρχιτεκτονικά θραύσματα ΕΑΜ 7021, 7022, 7020. δ. Πόδια λιονταριού ΕΑΜ 7038, 7039. ε. Άδιάγνωστα μαρμάρινα θραύσματα.

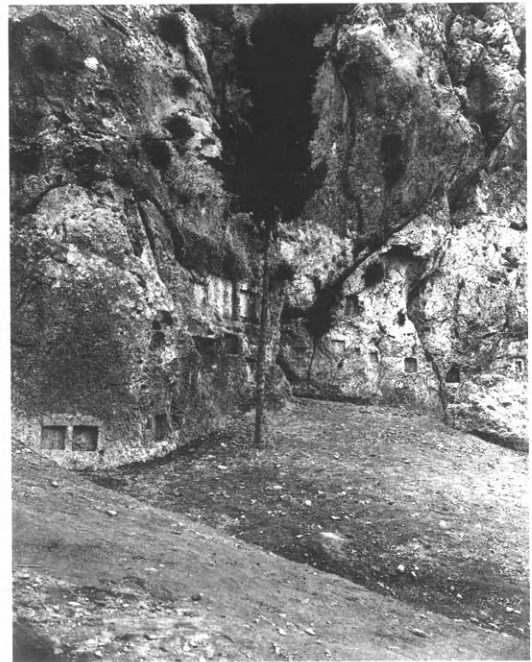
Τὸ ἱερὸ τῆς Ἀφροδίτης ἀπὸ τὸν Περίπατο.

Ίερό της Αφροδίτης, τὸ ἀνώτερο ἄνδριο.

Τὸ ἀνώτερο ἄνδριο μετὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῶν ἀνασκαφῶν.

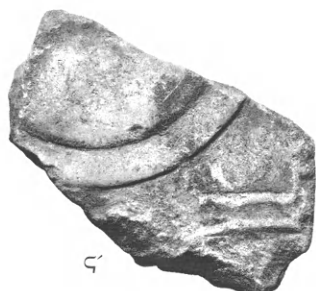

α. Ὁ βράχος Β με τὶς κόγχες γιὰ τὰ ἀναθήματα. β. Διαμόρφωση τοῦ ἀνδῆρου μετὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῶν ἀνασκαφῶν.

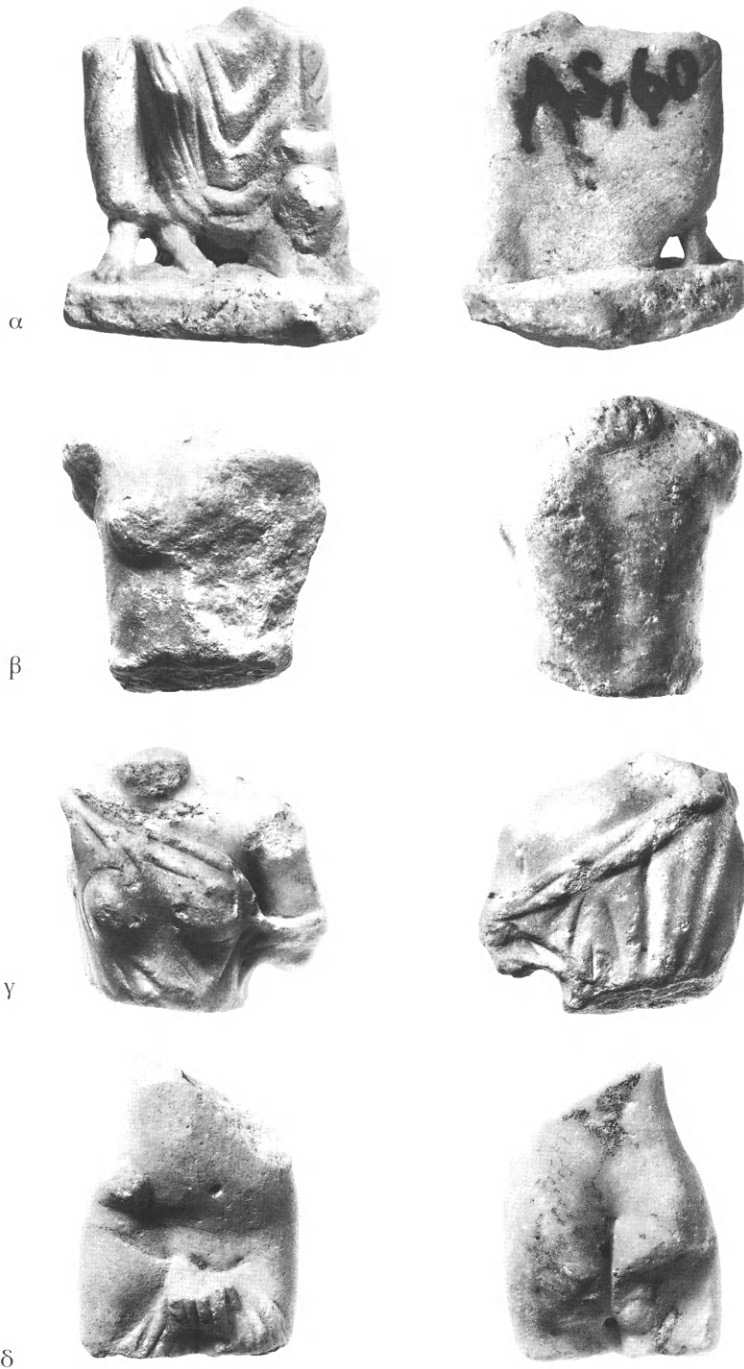

α. Οι κόγχες στον βράχο Α, αριστερά της ράμπας άνοδου. β. Λεπτομέρεια του βράχου Γ (2002).

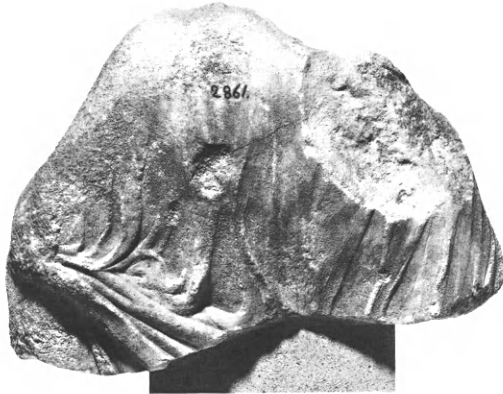
α. Ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο *MAA AS6*. β. Θραῦσμα ζωφόρου *EAM 3969*. γ-ζ. Ἀναθηματικὰ ἀνάγλυφα *MAA AS75*, *MAA AS17*, *MAA AS24*, *MA[MAA AS38]*, *MAA AS36*.

α. Ἀγαματίδιο ἡμίγυμνης Ἀφροδίτης MAA AS60. β. Ἀγαματίδιο γυμνῆς Ἀφροδίτης MAA ASI09. γ. Ἀγαματίδιο Ἀφροδίτης MAA ASI172. δ. Ἀγαματίδιο ἡμίγυμνης Ἀφροδίτης MAA ASI185.

α-β. Ἀγαλμάτιο Ἀφροδίτης ΕΑΜ 3257. γ. Ἀγαλμάτιο Ἀφροδίτης καὶ Ἔρωτα ΜΜ 37583.

α-δ. Ἀγάλματιο Ἀφροδίτης ΜΑ 2861.

α. Ζωφόρος ΕΑΜ 1451. β. Ζωφόρος ΕΑΜ 1452. γ. Ζωφόρος ΕΑΜ 1451 καὶ 1452.

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ
ΤΟ ΙΕΡΟ ΑΦΡΟΔΙΤΗΣ ΚΑΙ ΕΡΩΤΟΣ
ΣΤΗΝ ΙΕΡΑ ΟΔΟ
ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ ΜΑΧΑΙΡΑ
ΑΡ. 253 ΤΗΣ «ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΤΗΣ
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ»
ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΣΕ 500 ΑΝΤΙΤΥΠΑ
ΤΟΝ ΜΑΪΟ ΤΟΥ 2008
ΣΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ «ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ
ΑΝΤΩΝΗΣ ΕΥΑΓΓ. ΜΠΟΥΛΟΥΚΟΣ & ΣΙΑ Ο.Ε.»
ΛΕΟΝΤΙΟΥ 9 - ΑΘΗΝΑ
ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ - ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ
ΕΛΕΟΝΩΡΑΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΟΥ
ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ ΕΙΚΟΝΩΝ
ΕΦΗΣ ΑΧΛΑΔΗ
ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΚΟΝΔΥΛΑΚΗ ΚΟΝΤΟΥ